

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM AB URBE CONDITA

LIBRI QUI SUPERSUNT XXXV.

Recensuit, & notis ad usum Scholarum accommodatis illustravit J. B. L. CREVIER,
Emeritus Rhetoricæ Professor

*In Collegio Dormano-Bellovaco Universitatis
Parisiensis.*

TOMUS SECUNDUS.

LONDINI,

Apud JOHANNEM NOURSE,

MDCCL.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER VIGESIMUS PRIMUS.

E P I T O M E
LIBRI XXI. LIVIANI.

IN Italiam belli Punici secundi ortus narratur, & Annibalis Pœnorum ducis contra fœdus per Iberum amnem transitus, à quo Saguntum sociorum populi Romani civitas octavo mense capta est. de quibus injuriis missi legati ad Carthaginenses, qui quererentur. quum satisfacere nollent, bellum iis indictum est. Annibal, superato Pyrenæo saltu, per Gallias fuscis Volcis, qui obsistere conati erant, ad Alpes venit: & laborioso per eas transitu (quum montanos quoque Gallos obvios aliquot præliis repulisset) descendit in Italiam, & ad Ticinum amnem Romanos eque-

¹ In Italiam] Hæ duæ sœ sunt, videnturque res-
voces superflue hîc & odio- candæ.

stri praelio fudit : in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius , qui Africani postea nomen accepit. iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso , ² Annibal Apenninum quoque , per maximum militum vexationem , propter vim tempestatum , transiit. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Pœnos prospere pugnavit , duce hostium ³ Magone capto.

² *Annibal Apenninum...* hujus libri, & c. 1. l. XXII.
transiit] Imo, transire frustra conatus est. Vid. c. 59. ³ *Magone*] Hannonem vocat Livius infra c. 60.

*Belli
Punici
se-
cundi
ma-
gnitudo.*

I. **I**N parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio summæ totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime memorabile omnium, quæ unquam gesta sint, me scripturum, quod, Annibale duce, Carthaginienſes cum populo Romano gessere. Nam neque validiores opibus ullæ inter se civitates gentesque contulerunt arma; neque his ipsis tantum unquam virium aut roboris fuit; & haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo Punico conserebant bello: & adeo varia belli fortuna, ancepsque Mars fuit, ¹ ut propius periculo fuerint, qui vicerunt. Odiis etiam prope majoribus certarunt, quam viribus; Romanis indignantibus, quod victoribus victi ² ultro inferrent arma; Pœnis, quod

¹ *Ut propius periculo fuerint, qui vicerunt*] Ut melius intelligatur hæc sententia, lege ea quæ de Cannensi clade differit noster, infra XXII. 54. Propiores periculo fuere post Cannensem cladem Romani, quam erant Pœni post pugnam in Africa cui Annibal succubuit. Ideo cessere Carthaginienſes, non quia majus periculum erat, sed quia ipsi minores animos gessere.
² *Ultro*] Vid. not. 5. ad I. 5.

3 superbè avarèque crederent imperitatum victis esse. Fama etiam est, Annibalem annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Amilcari ut duceretur in Hispaniam, quum perfecto 4 Africo bello exercitum eò trajecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris jurejurando adactum, se, quum primum posset, hostem fore populo Romano. Angebant ingentis spiritus virum Sicilia Sardiniaque amissæ. nam & 5 Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam; & 6 Sardiniam inter motum Africæ fraude Romanorum, stipendio etiam superimposito, interceptam.

*Annibal
odium ju-
rat in Ro-
manos.*

*Amilcar
bellum Ro-
manum
medita-
tur.*

II. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos, ita deinde novem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit, ut appareret majus eum, quàm quod gereret, agitare in animo bellum; & si diutius vixisset, Amilcare duce Pœnos arma Italiæ illaturos

3 *Superbè avarèque*] Hæc spectant præcipuè ad Sardiniam, ut mox dicitur, à Romanis interceptam.

4 *Africo bello*] Quod Amilcare duce Carthaginenses cum mercenariis militibus in Africa gesserunt.

5 *Siciliam... concessam*] Pace ad Ægates insulas. *Nimis celeri desperatione rerum.* Nimiùm citò desperantibus de summa republica Carthaginensibus. Judicabar nempe Amilcar suis, etiam post cladem ad Ægates insulas, eas superfuisse vires, ut bellum adhuc tolerare, aut certè melioribus condi-

tionibus finire possent.

6 *Sardiniam... interceptam*] Romani ex quibusdam, seu veris, seu ad tempus fictis irarum causis, bellum Carthaginensibus tum decreverunt, quum hi ex Africo bello vix bene emerisissent. Ita Carthaginenses bellum gravissimum alieno tempore suscipere nolentes, non modò cessere Sardiniam, sed etiam, postulantibus Romanis, ad priorem summam, quam pepigerant fœdere ad Ægates insulas icto, adjecerunt argenti talenta mille ducenta.

*Moritur.**Asdrubal
gener ei
succedit.**Occiditur.*

fuisse, quæ Annibalis ductu intulerunt. ¹ *Mors* Amilcaris peropportuna, & pueritia Annibalis, distulerunt bellum. Medius Asdrubal inter patrem & filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore ætatis (uti ferunt) primò Amilcari conciliatus ; gener inde ob altam indolem provento annis adscitus ; & , quia gener erat , ² factionis Barcinæ opibus , quæ apud milites plebemque plus quàm modicæ erant , haud sanè voluntate principum , imperio potitus. Is plura consilio quàm vi gerens , hospitiiis regulorum magis , conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus , quàm bello aut armis rem Carthaginiensem auxit. Ceterùm nihilo ei pax tutior fuit. barbarus eum quidam palam , ob iram interfecti ab eo domini , obtruncavit , comprehensusque ab circumstantibus , haud alio quàm si evasisset vultu , tormentis quoque quum laceraretur , eo fuit habitu oris , ut , superante lætitiâ dolores , ridens etiam speciem præbuerit. Cum hoc Asdrubale , quia miræ artis in sollicitandis gentibus , imperioque jungendis suo fuerat , fœdus renovaverat populus Romanus , ut ³ finis utriusque imperii esset amnis Iberus , Sagun-

¹ *Mors Amilcaris*] Amilcar in prælio quodam adversus Vettones , ferocissimos Hispaniæ populos , fortissimè dimicans occubuit. Quidam eum fugientem , fluminis , in quod ingredi coactus fuerat , vorticibus raptum perisse tradunt.

² *Factionis Barcinæ*] Amilcar cognominabatur *Barca*. Hinc nomen factioni Barcinæ.

³ *Finis utriusque imperii*

esset amnis Iberus] Hæc non ita accipienda sunt , quasi totâ trans Iberum Hispaniâ Carthaginienses , totâ cis Iberum Romani dominarentur. Ex iis enim quæ infra memorantur patet , multos trans Iberum populos Pœnis non paruisse , Romanorum autem ditionis vix quicquam cis Iberum fuisse : qui etiam nullum imperatorem , nullos milites in ea regione tunc temporis ha-

tinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas servaretur.

III. In Asdrubalis locum haud dubia res fuit, quin ¹ prærogativam militarem, quâ ex templo juvenis Annibal in prætorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque assensu appellatus erat, favor etiam plebis sequeretur. Hunc ² vixdum puberem Asdrubal litteris ad se arcessierat: actaque res etiam in senatu fuerat, Barcinis nitentibus, ut assuec- ceret militiæ Annibal, atque in paternas ³ succederet opes. Hanno alterius factionis princeps, *Et æquum postulare videtur*, inquit, *Asdrubal*, *& ego tamen non censeo, quod petit, tribuendum.* Quum admiratione tam ancipitis sententiæ in se omnes convertisset, *Florem ætatis*, inquit, *Asdrubal, quem ipse patri Annibalis fruendum præbuit, jussu jure eum à filio repeti censet. nos tamen minimè decet juventutem nostram pro militari rudimento assuescere libi-*

Et succedit Annibal.

bebant, ut observat Cato in oratione ad exercitum l. XXXIV. infrà, c. 13. Cavebatur tantum, ne quicquam in ea quæ trans Iberum essent Romani, aut in ea quæ cis Iberum essent Pœni sibi juris arrogarent; neve alteruter populus eum annum belli causâ transiret.

¹ *Prærogativam militarem*] Suffragium antè à militibus latum. Vid. not. 1. ad c. 51. l. III. suprâ.

² *Vixdum puberem*] Non facile intelligitur quomodo Livius *vixdum puberem* appellare possit juvenem eum, qui, ut ex ipsius narratione colligitur, annum tunc 22.

ætatis excefferat. Annibal novem ferme annorum erat, quum Amilcar in Hispaniam trajecit: novem annis in Hispania rem gessit Amilcar: octo ferme annis imperium obtinuit Asdrubal, ex quibus si triennium detraxeris, quo sub eo imperatore meruit Annibal, efficitur Annibalem, tunc quum ab Asdrubale arcessitus est, annum 23. egisse.

³ *Succederet*] Melius fortasse *succresceret*: id est, sensim crescendo sibi viam faceret ad eandem potentiam, quam pater Amilcar obtinuerat.

dini pratorum. An hoc timemus, ne Amilcaris filius nimis serò imperia immodica, & regni paterni speciem videat; & , cujus regis genero hæreditarii sint relictî exercitus nostri, ejus filio parum maturè serviamus? Ego istum juvenem domi tenendum sub legibus, sub magistratibus, docendum vivere æquo jure cum ceteris censeo: ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens excuset.

*Annibal
is dotes
& ingenium.*

IV. Pauci, ac ferme optimus quisque, Hannoni assentiebantur: sed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit. Missus Annibal in Hispaniam, primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. ¹ Amilcarem viventem redditum sibi veteres milites credere; eundem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris, lineamentaue intueri. deinde brevi effecit, ut patet in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset. Nunquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum atque imperandum, habilis fuit. itaque haud facilè discerneres, utrùm imperatori, an exercitui carior esset. neque Asdrubal alium quemquam præficere malle, ubi quid fortiter ac strenuè agendum esset: neque milites alio duce plus confidere, aut audere. Plurimum audaciæ ad pericula capeßenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia par: cibi potionisque, desiderio naturali, non voluptate, modus finitus: vigiliarum somnique, nec die, nec nocte, discriminata tempora: id quod gerendis rebus superesset, quieti datum. ea neque molli strato,

¹ *Amilcarem viventem*] habent quidam scripti, Elegantiùs videretur, quod *Amilcarem juvenem*.

LIBER XXI.

9

neque silentio ² arcessita. multi sæpe militari sagulo opertum humi jacentem inter custodias stationesque militum conspexerunt. Vestitus nihil inter æquales excellens : arma atque equi ³ conspiciebantur. Equitum peditumque idem longè primus erat. princeps in prælium ibat : ultimus conserto prælio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia æquabant ; inhumana crudelitas , perfidia plus quàm Punica , nihil veri , nihil sancti , nullus deùm metus , nullum jusjurandum , nulla religio. Cum hac indole virtutum atque vitiorum , triennio sub Asdrubale imperatore meruit ; nullâ re , quæ agenda videndaque magno futuro duci esset , prætermisâ.

V. Ceterùm ex quo die dux est declaratus , velut Italia ei provincia decreta , bellumque Romanum mandatum esset , nihil prolatandum ratus , ne se quoque , ut patrem Amilcarem , deinde Asdrubalem , cunctantem casus aliquis opprimeret , Saguntinis inferre bellum statuit. quibus oppugnandis quia haud dubiè Rômana arma movebantur , in Olcadum fines priùs (ultra Iberum ea gens ¹ in parte magis , quàm in ditione Carthaginienſium erat) induxit exercitum , ut non petisse Saguntinos , sed rerum serie , finitimis domitis gentibus , ² jungendoque , tractus ad id bellum videri posset. ³ Car-

Annibal bellum inferre Saguntinis statuit.

Sed prius varios Hispania populos subigit.

² *Arcessita*] Invitata , conciliata.

³ *Conspiciebantur*] Conspicua erant. Sic l. I. c. 47. *Quid te ut regium juvenem conspici finis ?* & l. XXXV. c. 52. *Regem conspici... debere.*

¹ *In parte magis , quàm in ditione*] Magis intra li-

mites fœdere Romano Carthaginienſibus definitos , quàm in eorum ditione , seu potestate.

² *Jungendoque*] Ut partis bello regionibus jungeret Saguntinum agrum , qui Punicum imperium quodammodo denormaturus erat.

³ *Carthaginem*] Imo Al-

A V

teiam; urbem opulentam, caput gentis ejus; expugnat diripitque. Quo metu percussæ minores civitates, stipendio imposito imperium accepere. victor exercitus, opulentusque prædâ, Carthaginem Novam in hiberna est deductus. Ibi largè partiendo prædam, stipendio præterito cum fide exsolvendo cunctis civium sociorumque animis in se firmatis, vere primo in Vaccæos promotum bellum. Hermandica & Arbacala 4 Carteiorum urbes vi captæ. Arbacala & virtute & multitudine oppidanorum diu defensa. Ab Hermandica profugi exsulibus Olcadum, priore æstate domitæ gentis, quum se junxissent, concitant Carpetanos; adortique Annibalem regressum ex Vaccæis, haud procul Tago flumine agmen grave prædâ turbavere. Annibal prælio abstinuit, castrisque super ripam positis, quum prima quies silentiumque ab hostibus fuit, amnem vado trajecit: 5 valloque ita producto, ut locum ad transgrediendum hostes haberent, invadere eos transeuntes statuit. Equitibus præcepit, ut, quum ingressos aquam viderent, adorirentur. Peditum agmen in ripa, 6 elephantos antè qua-

theam ex Polybio. Carteia sita fuit in ora Oceani, ad fretum Herculeum. Ea autem urbs, de qua hic agitur, quum dicatur fuisse gentis Olcadum caput, non potuit longè abesse à Carthagine nova.

4 *Carteiorum urbes*] Imo *Vaccæorum*, teste Polybio. Igitur aut reponendum hic *Vaccæorum* nomen, aut legendum horum.

5 *Valloque ita producto*]

Et quum ita longè à ripâ produxisset vallum, quum eo intervallo à ripa castra communisset, ut locum ad transgrediendum amnem hostes haberent.

6 *Elephantos antè quadraginta*] Ante peditum agmen elephantos quadraginta collocavit. Sed Mss. suadent legendum, *peditum agmen in ripa & elephantos (quadraginta autem erant) disposit.*

draginta disposuit. Carpetanorum ⁷ cum appendicibus Olcadum Vaccæorumque centum millia fuere : invicta acies , si æquo dimicaretur campo. Itaque & ingenio feroces , & multitudine freti , & quòd metu cessisse credebant hostem , ⁸ id morari victoriam rati quòd interesset amnis , clamore sublato , passim sine ullius imperio , quâ cuique proximum est , in amnem ruunt. Et ex parte altera ripæ ⁹ vis ingens equitum in flumen immissa : medioque alveo haudquaquam pari certamine concursum , quippe ubi pedes instabilis , ac vix vado fidens , vel ab inermi equite , equo temere acto perverti posset ; eques corpore armisque liber , equo vel per medios gurgites stabili , cominus eminusque rem gereret. Pars magna flumine absumpta : quidam vorticoso amni delati in hostes , ab elephantis obriti sunt : postremi , quibus regressus in suam ripam tutior fuit , ex varia trepidatione quum in unum colligerentur , priusquam tanto ex pavore reciperent animos , Annibal agmine quadrato amnem ingressus , fugam ex ripa fecit : vastatisque agris , intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit. Et jam omnia trans Iberum , præter Saguntinos , Carthaginiensium erant.

VI. Cum Saguntinis bellum nondum erat : ceterum jam belli causa certamina cum finitimis serebantur , maximè Turdetanis. quibus quum adesset idem , qui litis erat sator , nec

⁷ Cum appendicibus Olcadum Vaccæorumque] Cum adjunctis sibi Olcadibus & Vaccæis , qui quidem appendicis loco erant , quum Carpetani præcipuum robur exercitus essent.

⁸ Id morari victoriam rati

quòd interesset amnis] Rati id unum sibi moræ esse ad victoriam , quòd amnis interpositus hostem à se dirimeret.

⁹ Vis ingens equitum in flumen immissa] Ab Annibale.

Saguntini Romam legatos mittunt.
 U.C. 514.
 a.C. 218.
 P. Cornelio,
 Ti. Sempronio
 Coss.

Saguntini oppugnatio.

certamen juris, sed vim quæri appareret, legati à Saguntinis Romam missi, auxilium ad bellum jam haud dubiè imminens orantes. ¹ Consules tunc Romæ erant P. Cornelius Scipio, & Ti. Sempronius Longus: qui ² quum, legatis in senatum introductis, de republica retulissent, placuissetque mitti legatos in Hispaniam ad res sociorum inspiciendas, quibus si vidèretur digna causa, & Annibali denunciant, ut ab Saguntinis sociis populi Romani abstineret, & Carthaginem in Africam trajicerent, ac sociorum populi Romani querimonias deferrent: hac legatione decretâ necdum missâ, omnium spe celerius Saguntum oppugnari allatum est. Tunc relata ex integro res ad senatum. Alii provincias consulibus Hispaniam atque Africam decernentes, terrâ marique rem gerendam censebant: alii totum in Hispaniam Annibalemque intendebant bellum. Erant qui non temere movendam rem tantam, expectandosque ex Hispania legatos censerent. Hæc sententia, quæ tutissima videbatur, vicit: legatique eo maturius missi P. Valerius Flaccus, & Q. Bæbius Tamphilus, Saguntum ad Annibalem, atque inde Carthaginem, si non absisteretur bello, ad ducem ipsum in pœnam foederis rupti deposcendum.

VII. Dum ea Romani parant consultantque, jam Saguntum summâ vi oppugnabatur. Civitas ea longè opulentissima ultra Iberum fuit, sita passus mille ferme à mari. oriundi à Zacyntho insula dicuntur, mixtique etiam ab Ar-

¹ *Consules tunc... erant*] Vid. c. 15. infra, & ea quæ ad illud annotabimus.

² *Quum... de republica retulissent*] Quum senatori-

bus deliberandum proposuissent, quid in tali re esset è republica. De verbo *referre* vid. not. 2. ad III. 32.

dea Rutulorum quidam generis. ceterum in ^{U. C. 534.} tantas brevi creverant opes, seu maritimis, ^{a. C. 218.} seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremento, seu sanctitate disciplinæ, quâ fidem socialem usque ad perniciem suam coluerunt. Annibal infesto exercitu ingressus fines, pervastatis passim agris, urbem tripartitò aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque, quàm cetera circà, vallem vergens. adversus eum ¹ vineas agere instituit, per quas aries mœnibus admoveri posset. Sed ut locus procul muro satis æquus agendis vineis fuit; ita haudquaquam prospere, postquam ad effectum operis ventum est, cœptis succedebat. Et turris ingens imminebat; & murus, ut in suspecto loco, suprà ceteræ modum altitudinis emunitus erat: & juvenus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris ostendebatur, ibi vi majore obsistebant. Ac primò missilibus. summovere hostem: nec quicquam satis tutum munientibus pati. deinde jam non pro mœnibus modò atque turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes operaque hostium animus erat: quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quàm Pœni. Ut verò Annibal ipse, dum murum incautiùs subit, adversum femur ² tragulâ graviter ictus cecidit; tanta circà fuga ac trepidatio fuit, ut non multum abesset, quin opera ac vineæ defererentur.

*Annibal
vulnera-
bas.*

VIII. ¹ Obsidio deinde per paucos dies ma-

¹ *Vineas*] Vid. not. I.
ad c. 17. l. II.

² *Tragulâ*] Tragula mis-
sile erat telum, sic dictum
à *trajiciendo*. Validissimum
fuit. Ceterum ejus forma
parum nota.

¹ *Obsidio*... *magis quàm
oppugnatis*] Cingeat qui-
dem urbem hostilis exerci-
tus, at eam non oppugna-
bat. *Quies erat*, ut mox di-
cetur, *certaminum*.

U. c. 334.
a. C. 218.

gis quàm oppugnatio fuit , dum vulnus ducis curaretur. per quod tempus ut quies certaminum erat , ita ab apparatu operum ac munitionum nihil cessatum. Itaque acrius de integro obortum est bellum , pluribusque partibus , vix accipientibus quibusdam opera locis , vineæ coeptæ agi , admoventique aries. Abundabat multitudine hominum Pœnus : ad centum enim quinquaginta millia habuisse in armis satis creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda ² multimodâ arte distineri coepti sunt : & non sufficebant. jam enim feriebantur arietibus muri. Quassatæ quoque multæ partes erant. una continentibus ruinis nudaverat urbem : tres deinceps turres , quantumque inter eas muri erat , cum fragore ingenti prociderant : captumque oppidum eâ ruinâ crediderant Pœni ; quâ , velut si pariter utrosque murus texisset , ita utrimque in pugnam procursum est. Nihil tumultuariæ pugnæ simile erat , quales in oppugnationibus urbium per occasionem partis alterius conseri solent : sed ³ justæ acies , velut patenti campo , inter ruinas muri tectaque urbis modico distantia intervallo constiterant. hinc spes , hinc desperatio animos irritat : Pœno cepisse jam se urbem , si paululùm adnitatur , credente ; Saguntinis pro nudata moenibus patria corpora opponentibus , nec ullo pedem referente , ne relicto à se loco hostem immitteret. Itaque quo acrius & con-

² *Multimodâ arte distineri*] Multimodam adhibere artem , ut possent sese per omnia quæ tuenda essent & obeunda , dispertire. Expeditius esset , quod aliquot scripti habent : *multifariam distineri* , id est , in multas

variasque partes distrahi , distendi.

³ *Iusta acies*] Quæ jure dici possent acies. Opponuntur *iusta acies* & *tumultuaria pugna*. De voce *iustum* vid. not. §. ad l. 4.

fertim magis utrimque pugnabant, eo plures vulnerabantur; nullo inter arma corporaque vano intercidente telo.

IX. ¹ Falarica erat Saguntinis, missile telum, hastili abiegno, & cetera tereti, præterquam ad extremum, unde ferrum exstabat. id, sicut in pilo, quadratum stuppâ circumligabant, linebantque pice. ² Ferrum autem tres longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. Sed id maximè, etiam si hæssisset in scuto, nec penetrasset in corpus, pavorem faciebat, quòd, quum medium accensum mitteretur, conceptumque ipso motu multo majorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumque militem ad insequentes ictus præbebat. Quum ergo diu anceps fuisset certamen, & Saguntinis, quia præter spem resisterent, crevisset animi; Pœnus, quia non vicisset, pro victo esset; clamorem repentè oppidani tollunt, hostemque in ruinas muri expellunt; inde impeditum trepidantemque exturbant; postremo fufum fugatumque in castra redigunt.

X. Interim ab Roma legatos venisse nuntiatum est. quibus obviàm ad mare missi ab Annibale, qui dicerent, nec tutò eos adituros inter tot tam ¹ effrenatarum gentium arma; nec Annibali, tanto discrimine rerum, ² operæ esse legationes audire. Apparebat, non admis-

*Annibal
legatos
Rom. non
admisit.*

¹ Falarica.] Hoc telum, teste Festo, nomen habet à falis, quæ sunt turre lignæ militares, unde tela mittebantur.

² Ferrum autem tres longum habebat pedes.] Falaricæ ferrum habebat longum tres pedes. Sic passim loquitur

Livius. Infrà, c. 28. *Ratem unam ducentos longam pedes. VIII. 10. Signum septem pedes. altum.*

¹ Effrenatarum.] Melius videretur *effrenatarum*.

² Operæ esse.] Operæ pretium esse, vacare. Vid. L. 24.

U.C. 534. 2.C. 218. sos protinus Carthaginem ituros. litteras igitur nunciosque ad principes factionis Barcinæ præmittit, ut præpararent suorum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis posset.

*Legati
Rom. Car-
thaginem
eunt.*

*Hannoni
oratio in
Anniba-
lem.*

Itaque, præterquam quod admissi auditique sunt, ea quoque vana atque irrita legatio fuit. Hanno unus adverso senatu causam fœderis, magno silentio propter auctoritatem suam, non assensum audientium, egit. Per deos fœderum arbitros ac testes monuisse, prædixisse se, ne Amilcaris progeniem ad exercitum mitterent. non manes, non stirpem ejus conquiescere viri: nec unquam, donec sanguinis nominisque Barcini quisquam supersit, quietura Romana fœdera. Juvenem flagrantem cupidine regni, viamque unam ad id cernentem, si ex bellis bella serendo succinctus armis legionibusque vivat, velut materiam igni præbentes, ad exercitus misistis. aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circumfident exercitus, unde arcentur fœdere: mox Carthaginem circumsidebunt Romanæ legiones, ducibus iisdem diis, per quos priore bello rupta fœdera sunt ulti. Utrum hostem, an vos, an fortunam utriusque populi ignoratis? Legatos ab sociis, & pro sociis venientes, bonus imperator vester in castra non admisit: jus gentium sustulit. hi tamen, unde ne hostium quidem legati arcentur, pulsî, ad vos veniunt, res ex fœdere repetunt. ³ publica fraus absit: auctorem culpæ, & ⁴ reum criminis deposcunt. Quo lenius agunt, segnius incipiunt; eo, quum cæperint, vereor

³ Publica fraus absit] Concessio ex persona Romanorum; quali diceret Hanno: fœderis rupti & noxam & pœnam, non publicam esse Carthaginienfium, sed

solius Annibalis propriam, Romani facillè patiuntur.

⁴ Reum criminis] Eum cui crimen luendum est. Vid. not. 4. ad VI. 24. suprà.

ne perseverantiùs sæviant. 5 *Ægates insulas*, U.C. 534.

6 *Erycemque ante oculos proponite*; quæ terrâ a.C. 218.

marique per quatuor & viginti annos passi sitis.

Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Amilcar,

Mars alter, ut isti volunt. Sed 7 *Tarento tum in*

Italia non abstinueramus ex fœdere, sicut nunc

Sagunto non abstinemus. Vicerunt ergo dii ho-

minesque: & 8 *id de quo verbis ambigebatur,*

uter populus fœdus rupisset, eventus belli, velut

æquus iudex, unde jus stabat, ei victoriam dedit.

Carthagini nunc Annibal vineas turreisque admo-

vet: Carthaginis mœnia quatit ariete. Sagunti

ruinæ (falsus utinam vates sim!) nostris capiti-

bus incident: susceptumque cum Saguntinis bel-

lum, habendum cum Romanis est. Dedemus ergo

5 *Ægates insulas*] Ad quas victi Carthaginienſes, pacem gravissimis conditionibus accipere coacti fuerant.

6 *Erycem*] Montem in Sicilia, ad quem clausus exercitus Pœnorum solius demum pacis beneficio liberatus fuerat.

7 *Tarento tum in Italia*] Gronovius legit *Tarento*, id est, *Italiâ*. Italiam nimirum Hanno significat nominatim in fœdere expressam fuisse. Jubebamur, inquit, fœdere abstinere omni Italiâ. Tamen Tarentinis adversus Romanos auxilium tulimus: quo factô fœdus rupimus.

8 *Id de quo verbis ambigebatur*] Sensus patet: verba paulo impeditiora sunt. Possis ordinare in hunc modum: *Eventus belli... ei victoriam dedit, unde jus*

stabat, id de quo, sive quæ erat res de qua verbis ambigebatur, nempe uter populus fœdus rupisset. Sed veremur ne, dum volumus Livium Grammaticè loqui, parum Latine loquentem faciamus. Potius credimus eum ex brevitate & licentia quadam extra consuetas leges evagante captasse elegantiam, &, quando sensus satis apertus erat, parum curasse de verbis ad Grammaticæ normam exigendis. Sic ergo hunc locum exponendum duxerimus: id de quo verbis ambigebatur, nempe uter populus fœdus rupisset, eventus belli decrevit, dum ei unde jus stabat, victoriam dedit. Non absimilis anomalix exemplum rursus occurrit infra l. XXVIII. c. 27. Vid. ibi notam ad has voces Multitudo omnis.

U. c. 114. *Annibalem? dicet aliquis. Scio meam levem esse*
 a. C. 118. *in eo auctoritatem, propter paternas inimicitias.*

Sed & Amilcarem eo periisse latatus sum, quod, si ille viveret, bellum jam cum Romanis haberemus: & hunc juvenem, tanquam furiam facemque hujus belli, odi ac detestor. Nec dedendum solum id piaculum rupti fœderis, sed, si nemo deponcat, devehendum in ultimas maris terrarumque oras, ablegandumque eò, unde nec ad nos nomen famaque ejus accedere, 9 neque sollicitare quietæ civitatis statum possit. Ego ita censeo: legatos extemplo Romam mittendos, qui senatui satisfaciant: alios qui Annibali nuncient, ut exercitum ab Sagunto abducatur, ipsumque Annibalem ex fœdere Romanis dedant: tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno. Quum Hanno perorasset, nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit; adeo prope omnis senatus Annibalis erat: infestiusque locutum arguebant Hannonem, quàm Flaccum Valerium legatum Romanum. Responsum inde legatis Romanis est, Bellum ortum ab Saguntinis, non ab Annibale esse. populum Romanum injustè facere, si Saguntinos 10 vetustissimæ Carthaginiensium societati præponat.

*Favet
senatus
Cartha-
gin. An-
nibali.*

XI. Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Annibal, quia fessum militem præliis operibusque habebat, paucorum iis diebus quietem dedit; stationibus ad custodiam vinearum aliorumque operum dispositis. interim animos eorum nunc irâ in hostes stimulo, nunc spe præmiorum accendit. Ut verò

9 *Neque sollicitare*] Plenius ac melius nonnulli scripti: *neque ille sollicitare.*

10 *Vetustissimæ Carthaginiensium societati*] Socii Ro-

manorum Carthaginienses erant jam à primis Romanæ reipublicæ initiis. Vid. not. 7. ad IX. 43.

pro concione prædam captæ urbis edixit militum fore, adeo accensi omnes sunt, ut, si ex templo signum datum esset, nullâ vi resisti videretur posse. Saguntini, ut à præliis quietem habuerant, nec lacessentes, nec lacessiti per aliquot dies; ita non nocte, non die unquam cessaverant ab opere, ut novum murum ab ea parte, quâ patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior, quàm antè, adorta est: nec, quâ primum, aut potissimum parte ferrent opem, quum omnia variis clamoribus streperent, satis scire poterant. Ipse Annibal, quâ turris mobilis, omnia munimenta urbis superans altitudine, agebatur, hortator aderat. quæ quum admota, ¹ catapultis ballistisque per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudasset; tum Annibal occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. nec erat difficile opus, quòd cæmenta non calce durata erant, sed interlita luto, structuræ antiquæ genere. Itaque ² latius quàm cæderetur, ruebat: perque patentia ruinis agmina armatorum in urbem vadebant. Locum quoque editum capiunt; collatisque eò catapultis ballistisque, ut castellum in ipsa urbe velut arcem imminentem haberent, muro circumdant: & Saguntini murum interiorē ab nondum capta urbis parte ducunt. Utrunque summâ vi & muniunt, & pu-

Saguntinorum
confessio-
nis.

¹ Catapultis ballistisque] Antiquitus hæc duo sedulo distingui mos erat. Catapultis tela, ballistis saxa torquebantur. Ballistæ majoris erant molis, quàm catapultæ. Sed posterioribus temporibus utrumque nomen

confundi cœptum est.

² Latius quàm cæderetur, ruebat] Impactâ dolabrâ, non id tantum ruebat, quod ictum erat, sed & vicina quoque. Itaque latior erat ruina, quàm ea pars muriquæ cæsa, sive icta fuerat.

U. C. 534.
a. C. 218.

gnant : sed interiora tuendo , minorem in dies urbem Saguntini faciunt. Simul crescit inopia omnium , longâ obsidione ; & minuitur expectatio externæ opis , quum tam procul Romani , unica spes ; circa omnia hostium essent. Paulisper tamen affectos animos recreavit repentina profectio Annibalis in Oretanos Carpetanosque : qui duo populi delectûs acerbitate ³ consternati , retentis conquistatoribus metum defectionis quum præbuissem , oppressi celeritate Annibalis , omiserunt mota arma.

XII. Nec Sagunti oppugnatio segnior erat , Maharbale , Himilconis filio , quem præfecerat Annibal , ita impigre rem agente , ut ducem abesse nec cives nec hostes sentirent. Is & prælia aliquot secunda fecit , & tribus arietibus ¹ aliquantum muri discussit , strataque omnia recentibus ruinis adveniienti Annibali ostendit. Itaque ad ipsam arcem extemplo ductus exercitus , atroxque prælium cum multorum utrimque cæde initum , & pars arcis capta est. Tentata deinde per duos est exigua pacis spes , Alconem Saguntinum , & Alorcum Hispanum. Alcon insciis Saguntinis , precibus aliquid moturum ratus , quum ad Annibalem noctu transisset , postquam nihil lacrymæ movebant , conditionesque tristes ut ab irato victore ferebantur , transfuga ex oratore factus , apud hostem mansit ; moriturum affirmans , qui sub conditionibus his de pace ageret. Postulabatur autem , redderent res Turdetanis : traditoque omni auro atque argento , egressi urbe cum singulis vestimentis ibi habitarent , ubi Pœnus

Pax frustra tenta.

³ *Consternati*] Vid. not. i. ad c. 24. infra.

¹ *Aliquantum*] Non modicam muri partem. Ali-

quantum , ut alibi observavimus , plus valet quàm *paucum*.

jussisset. Has pacis leges abnuente Alcone ac-
cepturos Saguntinos ; Alorcus, vinci animos,
² ubi alia vincantur, affirmans, se pacis ejus
interpretem fore pollicetur. Erat autem tum
miles Annibalis : ceterum ³ publicè Saguntinis
amicus atque hospes. Tradito palam telo cu-
stodibus hostium, transgressus munimenta, ad
prætorem Saguntinum (& ipse ita jubebat) est
deductus. quò quum extemplo concursus om-
nis generis hominum esset factus, summotà
ceterà multitudine, senatus Alorco datus est.
cujus talis oratio fuit.

U. C. 534.
a. C. 218.

XIII. *Si civis vester Alcon, sicut ad pacem Alorci
petendam ad Annibalem venit, ita pacis condi- oratio de
tiones ab Annibale ad vos retulisset, supervaca- pace.*
*neum hoc mihi fuisset iter, quo nec orator Anni-
balis, nec transfuga ad vos venissem. Quum ille,
aut vestrà, aut suà culpā manserit apud hostem;
si metum simulavit, suā; vestrà, si periculum est
apud vos vera referentibus: ego, ne ignoraretis,
esse aliquas & salutis & pacis vobis conditio-
nes, pro vetusto hospitio, quod mihi vobiscum est,
ad vos veni. Vestrà autem causā me, nec ullius
alterius, loqui quæ loquor apud vos, ¹ vel ea
fides sit, quod, neque dum vestris viribus restiti-
stis, neque dum auxilia ab Romanis sperastis,
pacis unquam apud vos mentionem feci. Postquam
nec ab Romanis vobis ulla spes est, nec vestra
jam aut arma vos, aut mœnia satis defendunt,
pacem afferò ad vos magis necessariam, quàm
æquam: cujus ita aliqua spes est, si eam quem-
admodum ut victor fert Annibal, sic vos ut victi
audiatis; si non id quod amittitur, in damno,*

² Ubi alia vincantur] *cus*] Populi Saguntini ami-
Alia, nempe urbs, vires, *cus*.
arma.

³ Publicè Saguntinis ami- ¹ Vel ea fides sit] Hoc
unum argumento esse potest.

U. C. 534.
A. C. 218.

(*quum omnia victoris sint*) sed quidquid relinquitur , pro munere habituri estis. Urbem vobis , quam ex magna jam parte dirutam , captam ferè totam habet , adimit ; agros relinquit , locum assignaturus , in quo novum oppidum adificetis : aurum argentumque omne , publicum privatumque , ad se jubet deferri : ² conjugum vestraque corpora ac liberorum vestrorum servat inviolata , si inermes ³ cum binis vestimentis velitis ab Sagunto exire. Hæc victor hostis imperat. Hæc quamquam sint gravia atque acerba , fortuna vestra vobis suadet. Equidem haud despero , quum omnium potestas ei facta sit , aliquid ex his rebus remissurum. Sed hæc parienda censeo potius , quàm irucidari corpora vestra , rapi trahique ante ora vestra conjuges ac liberos belli jure finatis.

XIV. Ad hæc audienda quum circumfusâ paulatim multitudine permixtum senatui esset populi concilium ; repentè primores secessione factâ , priusquam responsum daretur , argentum aurumque omne ex publico privatoque in forum collatum , in ignem ad id raptim factum conjicientes , eodem plerique semetipsi præcipitaverunt. Quum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervasisset , alius insuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat : perque ruinam ejus cohors Pœnorum impetu facto quum signum imperatori dedisset , nudatam stationibus custodiisque solitis hostium esse urbem ; non cunctandum in tali occasione

² *Conjugum vestraque corpora ac liberorum*] Decentior est ordo quem servant quidam scripti : *corpora vestra , conjugum ac liberorum vestrorum*.

³ *Cum binis vestimentis*] Suprà c. 12. Annibal postu-

lat , ut cum singulis vestimentis Saguntini exeant. Itaque rectè videtur Lipsius hinc reponere : *cum privis* , i. e. singulis , *vestimentis*. Tamen illi vox illa paulo rarioris est usus.

ratus Annibal, totis viribus aggressus urbem, momento cepit, signo dato, ut omnes puberes interficerentur. Quod imperium crudele, ceterum prope necessarium ¹ cognitum in ipso eventu est. Cui enim parci potuit ex iis, qui aut inclusi cum conjugibus ac liberis domos super seipsum concremaverunt, aut armati nullum ante finem pugnae, quam morientes, fecerunt?

U. c. 534.
a. C. 218.

Captum
Saguntum.

XV. Captum oppidum est cum ingenti praeda. Quanquam pleraque ab dominis de industria corrupta erant, & in caedibus vix ullum discrimen aetatis ira fecerat, & captivi militum praeda fuerant; tamen & ex pretio rerum venditarum aliquantum pecuniae redactum esse constat, & multam pretiosam suppellectilem vestemque missam Carthaginem. Octavo mense quam coeptum oppugnari, captum Saguntum, quidam scripsere: inde Carthaginem Novam in hiberna Annibalem concessisse: quinto deinde mense, quam ab Carthagine profectus sit, in Italiam pervenisse. Quae si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, Ti. Sempronius consules fuerint, ad quos & principio oppugnationis legati Saguntini missi sint, & qui in suo magistratu cum Annibale alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam pugnaverint. Aut omnia breviora aliquanto fuere, ¹ aut Saguntum principio anni, quo P. Cor-

¹ Cognitum in ipso eventu est] Superflua est vocula in, videturque delenda.

¹ Aut Saguntum principio anni... captum] Omnino necesse est, ut Saguntum non principio huius anni, sed aliquanto ante finem superioris captum fuerit. His

enim temporibus consules Idibus Martiis magistratum inibant. Infra autem c. 21. Annibalem videmus primo vere profectum esse ex Hispania, postquam totum tempus hiemis renovandis quiete & otio militum corporibus animisque datum

U.C. 534.
a. C. 218.

nelius, Ti. Sempronius consules fuerunt, non coeptum oppugnari est, sed captum. Nam excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii & C. Flamini non potest: quia Flaminius Arimini consulatum iniit, creatus ab Ti. Sempronio consule, qui post pugnam ad Trebiam, ad creandos consules Romam quum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

Capto
Sagunto
trepidant
Romani.

XVI. Sub idem ferè tempus, & legati, qui redierant à Carthagine, Romam retulerunt, omnia hostilia esse, & Sagunti exscidium nunciatum est: tantusque simul mœror Patres, misericordiaque sociorum peremptorum indignè, & pudor non lati auxilii, & ira in Carthaginenses, metusque de summa rerum cepit, velut si jam ad portas hostis esset, ut tot uno tempore motibus animi turbati, ¹ trepidarent magis quàm consulerent. *Nam neque hostem acriorem bellicosioremq; secum congressum; nec rem Romanam tam desidem unquam fuisse atque imbellem. Sardos, Corsosque, & Istrors, atque Illyrios, ² laceffisse magis quàm exercuisse Romana arma: & cum Gallis tumultuatum verius quàm belligeratum. Pœnum hostem, veteranum trium & viginti annorum, militiâ durissimâ inter Hispanas gentes, semper victo-*

esset. Unde colligitur Annibalem eodem ferè tempore Carthagine Novâ movisse, quo hi consules, P. Cornelius & Ti. Sempronius, magistratum inierunt; Saguntum autem captum esse sub finem æstatis ejus anni, quo M. Livius & L. Æmilius consules fuere.

¹ Trepidarent magis quàm

consulerent] Tumultuarentur potius, omnium incerti, & in varias partes animum versantes, quàm quieti sedatique deliberarent.

² Laceffisse magis quàm exercuisse] Veruisse potius ne omnino quiescerent, quàm, tanquam dignos adversarios, exercuisse Romana arma.

rem,

rem, ³ *primùm Amilcare, deinde Asdrubale*, U.C. 334.
nunc Annibale duce acerrimo assuetum, recentem a.C. 218.
ab exscidio opulentissimæ urbis, Iberum transire :
trahere secum tot excitos Hispanorum populos :
concitutum avidas semper armorum Gallicas gen-
tes. Cum Orbe terrarum bellum gerendum in Ita-
lia, ac pro mœnibus Rômanis esse.

XVII. Nominatæ jam antea consulibus pro- *Belli ap-*
 vinciatæ erant : tum fortiri jussi. Cornelio His- *paratus*
 pania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit. *apud Ro-*
 Sex in eum annum decretæ legiones, & sociûm *manos.*
 quantum ipsis videretur, & classis quanta pa-
 rari posset. Quatuor & viginti peditum Ro-
 manorum millia sunt scripta, & mille octin-
 genti equites : sociorum quadraginta millia pe-
 ditum, & quatuor millia quadringenti equi-
 tes : naves ducentæ viginti quinqueres,
¹ celoces viginti deductæ. Latum inde ad po-
 pulum, *vellent, juberent, populo Carthaginiensi*
bellum indici. Ejusque belli causâ supplicatio
 per urbem habita : atque adorati dii, ut bene
 ac feliciter eveniret, quod bellum populus
 Romanus jussisset. Inter consules ita copiat di-
 visæ. Sempronio datæ legiones duæ : ² ea qua-
 terna millia erant peditum, & trecenti equi-
 tes : sociorum sexdecim millia peditum : equi-
 tes mille octingenti : ³ naves longæ CLX. ce-
 loces duodecim. Cum his terrestribus mariti-

³ *Primùm Amilcare, deinde Asdrubale, nunc Annibale*] Hæc omnia parum necessaria sunt, & absunt ab omnibus ferè scriptis. Legere ergo videmur debere : *Semper victorem, duce, seu potius, duci acerrimo assuetum.*

¹ *Celoces*] Levia navigia
 Tom. III.

sine rostris.

² *Ea quaterna millia erant peditum*] Intelligenda sunt quaterna in singulas legiones ; & pariter trecenti, sic enim mallemus, equites in singulas.

³ *Naves longæ*] Vid. not.
 3. ad V. 28. suprà.

U.C. 534.
a.C. 218.

misque copiis Ti. Sempronius missus in Siciliam; ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italiâ Poenum consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum datum, quia ⁴ L. Manlius prætor & ipse cum haud invalido præsidio ⁵ in Galliam mittebatur. Navium maximè Cornelio numerus deminutus. sexaginta quinquereemes datæ (neque enim mari venturum, aut eâ parte belli dimicaturum hostem credebant) & duæ Romanæ legiones cum suo iusto equitatu, & quatuordecim millibus sociorum peditum, equitibus mille sexcentis. Duas legiones Romanas, & decem millia sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos, Gallia provincia ⁶ eodem anno versa in Punicum bellum habuit.

Legati
missi Car-
thaginem,

XVIII. His ita comparatis, ut omnia iusta ante bellum fierent, legatos maiores natu, Q. Fabium, M. Livium, L. Æmilium, C. Licinium, Q. Bæbium, in Africam mittunt ad percunctandos Carthaginenses, *Publicone consilio Annibal Saguntum oppugnasset?* & si, id quod facturi videbantur, faterentur, ac de-

⁴ L. Manlius prætor] Prætores hoc anno fuerunt, ut ex variis Livii locis colligitur, L. Manlius Vulso, M. Æmilius Lepidus, C. Atilius Serranus, C. Terentius Varro. Horum L. Manlius Galliam, M. Æmilius Siciliam obtinuerunt. C. Atilio videtur primò obtigisse peregrina iurisdicção, deinde, ingravescente bello, Ligures. C. Terentius urbanam iurisdictionem sortitus, & absente Atilio, peregrinam quoque exercuisse videtur.

⁵ In Galliam] Cisalpinam.

⁶ Eodem anno] Vox anno neque in Mss. neque in antiquioribus editis reperitur; unde Gronovius eam delet, & eodem mutat in nondum. *Gallia provincia nondum versa in Punicum bellum:* i. e. ut exponit ipse emendator, priusquam eò adducerent consules copias suas Annibali opponendas, priusquam ea sedes & campus Punici belli fieret.

fenderent publico consilio factum, ut indicere-
 rent populo Carthaginensi bellum. Romani
 postquam Carthaginem venerunt, quum sena-
 tus datus esset, & Q. Fabius nihil ultrà quàm
 unum, quod mandatum erat, percunctatus
 esset; tum ex Carthaginensibus unus: ^{U. C. 534.}
^{a. C. 218.} *Præ-*
ceps vestra, Romani, & prior legatio fuit, quum
Annibalem tanquam suo consilio Saguntum oppu-
gnantem deposcebatis. ceterum hæc legatio ver-
bis adhuc lenior est, re asperior. Tunc enim An-
nibal & insimulabatur, & deposcebatur. nunc ab
nobis & confessio culpæ exprimitur; &, ut à con-
fessis, res extemplo repetuntur. Ego autem non,
privato publicone consilio Saguntum oppugnatum
sit, quærendum censeam; sed utrum jure, an in-
juriâ. Nostra enim hæc quæstio atque animadver-
sio in civem nostrum est, nostro, an suo fecerit
arbitrio. Vobiscum una disceptatio est, licueritne
per fœdus fieri. Itaque, quoniam discerni placet,
quid publico consilio, quid suâ sponte imperatores
faciant; nobis vobiscum fœdus est à Lutatius consu-
le ictum, in quo cavetur utrorumque sociis. nihil
de Saguntinis (necdum enim erant socii vestri)
cautum est. At enim eo fœdere, quod cum Asdru-
bale ictum est, Saguntini excipiuntur. Adversus
quod nihil ego dicturus sum, nisi quod à vobis
didici. Vos enim, quod C. Lutatius consul primò
nobiscum fœdus icit, quia neque auctoritate Pa-
trum, nec populi jussu ictum erat, negastis vos eo
teneri. itaque aliud de integro fœdus publico consi-

1 *Præcepta vestra, Roma-*
ni, & prior] Præceptum est te-
meraria, inconsiderata, à
præproprio & fervido con-
silio profecta. Ceterum du-
bitamus, an locus omnino
sanus sit. In iis enim quæ

sequuntur, hæ voces adhuc
 lenior videntur indicare ali-
 quid de lenitate præmissum
 esse: nisi si fortè ibi legen-
 dum est, *verbis lenior est,*
re adhuc asperior.

U.C. 534.
a.C. 218.

lio ictum est. Si vos non tenent vestra fœdera, nisi ex auctoritate aut jussu vestro icta; ne nos quidem Asdrubalis fœdus, quod nobis insciis icit, obligare potuit. Proinde omittite Sagunti atque Iberi mentionem facere, &, quod diu parturit animus vester, aliquando pariat. Tum Romanus sinu ex toga facto, Hic, inquit, vobis bellum & pacem portamus: utrum placet, sumite. Sub hanc vocem haud minùs ferociter, daret utrum vellet; succlamatum est. Et quum is iterum sinu effuso bellum dare dixisset, accipere se omnes responderunt, & quibus acciperent animis, iisdem se gesturos.

Bellum
indicunt.

Discepta-
tio de fœ-
derum ju-
re.

XIX. Hæc directâ percunctatio ac denunciatio belli magis ex dignitate populi Romani visa est, quàm de fœderum jure verbis disceptare; quum antè, tum maximè Sagunto excisâ. Nam si verborum disceptationis res esset; ¹ quid fœdus Asdrubalis cum Lutatii priore fœdere, quod mutatum est, comparandum erat? quum in Lutatii fœdere disertè additum esset, *ita id ratum fore, si populus censuisset*; in Asdrubalis fœdere, nec exceptum tale quidquam fuerit, & tot annorum silentio ita vivo eo comprobatum sit fœdus, ut ne mortuo quidem auctore quicquam mutaretur. Quanquam, ² etsi priore fœdere staretur, satis cautum erat Saguntinis, sociis utrorumque exceptis. nam neque additum erat, *iis, qui tunc essent*: nec, *ne qui postea assumerentur*. & quum assumere novos liceret socios, quis æquum censeret, aut ob nulla quemquam me-

¹ Quid fœdus] Quid intellige qua in re, quam ratione.

² Etsi priore fœdere] Hic intelligendum est fœdus il-

lud Lutatii, quod publico consilio ictum est, & prius vocatur, ob fœdus Asdrubalis, quod aliquot post annis secutum est.

rita in amicitiam recipi, aut receptos in fidem non defendi? ³ tantum, ne Carthaginensium socii aut sollicitarentur ad defectionem, aut suâ sponte desciscentes reciperentur. Legati Romani ab Carthagine, sicut his Romæ imperatum erat, in Hispaniam, ⁴ ut adirent civitates, ut in societatem perlicerent, aut averterent à Pœnis, trajecerunt. Ad Bargusios primum venerunt: à quibus benignè excepti, quia tædebat imperii Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem novæ fortunæ erexerunt. Ad Volscianos inde est ventum: quorum celebre per Hispaniam responsum ceteros populos ab societate Romana avertit. ita enim maximus natus ex iis in concilio respondit: *Quæ verecundia est vos, Romani, postulare, ut vestram Carthaginensium amicitiam præponamus, quum, qui id fecerunt, Saguntinos, crudelius, quàm Pœnus hostis perdidit, vos socii prodideritis? Ibi quæratís socios censeo, ubi Saguntina clades ignota est. Hispanis populis, sicut lugubre, ita insigne documentum Saguntii ruinæ erunt, ne quis fidei Romanæ aut societati confidat.* Inde extemplo abire finibus Volscianorum jussi, ab nullo deinde concilio Hispaniæ benigniora verba tulere. itaque nequicquam peragratâ Hispaniâ, ⁵ in Galliam transeunt.

Legati
Romani
in Hispaniam
transiunt.

XX. In his nova terribilibusque species visa

³ *Tantum, ne Carthaginensium*] Id tantum cavendum, servandum erat, ne.

⁴ *Ut adirent civitates, ut in societatem*] Melius videretur, ut adirent civitates, & aut in societatem perlicerent, aut...

⁵ *In Galliam transeunt.* In his nova] Hic perspi-

cuum est aliquid esse vitii, & requiri nomen gentis aut urbis, ad quam venerint primò Romani in Galliam transgressi. Legamus auctore Jac. Gronovio: in Galliam transeunt. Ruscinone nova terribilibusque species visa est. Hanc emendationem juvant & loci situs, & mentio

V. C. 534.
2. C. 218.

*Gallos
adeunt.*

est : quòd armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. quum verbis extollentes gloriam virtutemque populi Romani ac magnitudinem imperii , petissent , ne Pœno bellum Italiæ inferenti , per agros urbesque suas transitum darent ; tantus cum fremitu risus dicitur ortus , ut vix à magistratibus majoribusque natu juvenus sedaretur : ¹ adeo stolidi impudensque postulatio visa est , censere , ne in Italiam transmittant Galli bellum , ipsos id avertere in se , agrosque suos pro alienis populandos objicere. Sedato tandem fremitu , responsum legatis est , *neque Romanorum in se meritum esse , neque Carthagenensium injuriam , ob quæ aut pro Romanis , aut adversus Pœnos sumant arma. Contra ea audire sese , gentis suæ homines agris finibusque Italiæ pelli à populo Romano , stipendiumque pendere , & cetera indigna pati.* Eadem ferme in ceteris Galliæ conciliis dicta , auditaque : nec hospitale quicquam pacatumve satis priùs auditum , quàm Massiliam venire. ² Ibi omnia ab sociis inquisita cum cura ac fide , cognita , *præoccupatos jam antè ab Annibale Gallorum animos esse. sed ne illi quidem ipsi satis mitem gentem fore , (adeo ferocia atque indomita ingenia esse) ni subinde auro , cujus avidissima gens est , principum animi concilientur.* Ita peragratis Hispaniæ & Galliæ populis , legati Romam redeunt , haud ita multo post quàm consules in provincias profecti erant. civitatem omnem in expectationem belli erectam

Ruscinonis ab Livio bis facta , infra c. 24.

¹ *Adeo stolidi . . . postulatio visa est , censere*] Dele supervacaneum verbum , sensere.

² *Ibi omnia*] Ibi cognita sunt omnia , quippe quæ socii cum cura ac fide inquisierant ; nempe *præoccupatos jam antè ab Annibale animos.*

invenerunt ; satis constante famâ , jam Iberum U.C. 534.
a.C. 218.
Pœnos transinisse.

XXI. Annibal , Sagunto capto , Carthaginiem Novam in hiberna concesserat. ibique auditis , quæ Romæ , quæque Carthagine acta decretaque forent , seque non ducem solûm , sed etiam causam esse belli ; partitis divenditisque reliquiis prædæ , nihil ultrâ differendum ratus , Hispani generis milites convocat : *Credo ego vos , inquit , socii , & ipsos cernere , pacatis omnibus Hispaniæ populis , aut finiendam nobis militiam exercitusque dimittendos esse , aut in alias terras transferendum bellum. ita enim hæ gentes , non pacis solûm , sed etiam victoriæ bonis florebunt , si ex aliis gentibus prædam & gloriam quæremus. Itaque quum longinqua ab domo instet militia , incertumque sit , quando domos vestras , & quæ cuique ibi cara sint , visuri sitis ; si quis vestrûm suos invisere vult , commeatum do. Primo vere , edico , adsitis , ut , diis bene juvantibus , bellum ingentis gloriæ prædæque futurum incipiamus. Omnibus ferè visendi domos oblata ultro potestas grata erat , & jam desiderantibus suos , & longius in futurum providentibus desiderium. Per totum tempus hiemis quies inter labores aut jam exhaustos , aut mox exhauriendos , renovavit corpora animosque ad omnia de integro patienda. Vere primo ad edictum convenere. Annibal quum recensuisset omnia auxilia gentium , Gades profectus Herculi vota exsolvit : novisque se obligat votis , si cetera prospera evenissent. Inde partiens curas simul in inferendum atque arcendum bellum , ne , dum ipse terrestri per Hispaniam*

*Annibal
lis oratio
ad mili-
tes.*

*Appara-
tus Anni-
balis ad
bellum.*

1 *Quæ cuique ibi cara sint*] Melius sunt. Nihil enim hæc dubitationis est.

U. C. 534.
2. C. 218.

Galliasque itinere Italiam peteret, nuda aperta¹que Romanis Africa ab Sicilia esset, valido præsidio firmare & eam statuit. Pro eo supplementum ipse ex Africa, maximè jaculatorum; levium armis, petiit; ut Afri in Hispania, Hispani in Africa, melior procul ab domo futurus uterque miles, velut mutuis pignoribus obligati, stipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites² cetratos misit in Africam, & funditores Baleares octingentos septuaginta: equites mixtos ex multis gentibus mille ducentos. Has copias partim Carthagini præsidio esse, partim distribui per Africam jubet. simul conquistoribus in civitates missis, quatuor millia conscripta delectæ juventutis, præsidium eosdem & obsides, duci Carthaginem jubet.

XXII. Neque Hispaniam negligendam ratus, (¹ atque ideo haud minus, quod haud ignarus erat, circumitam ab Romanis eam legatis ad sollicitandos principum animos) Asdrubali fratri, viro impigro, eam provinciam destinat, firmatque eum Africis maximè præsidiis, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Balearibus quingentis. ad hæc peditum auxilia, additi equites Libyphœnices (mixtum Punicum Afris genus) ccccl; Numidæ, Maurique accolæ Oceani ad mccc; & parva Ilergetum manus ex Hispania, ducenti equites; &, ne quod terrestris deesset auxilii genus, elephanti quatuordecim. classis præterea data est ad tuendam maritimam oram: (quia, quâ parte belli vicerant, eâ tum quoque rem gesturos Romanos

² Cetratos] De cetra
vid. not. 2. ad l. XXVIII.
c. 5.

¹ Atque ideo haud minus]
Delenda est vocula haud,
quæ sensum corrumpit.

credi poterat) quinquaginta quinquere-^{U.C. 554.}
 quadreremes duæ , triremes quinque ; sed^{a.C. 218.}
 2 aptæ instructæque remigio triginta & duæ
 quinquere-²remes erant , & triremes quinque. Ab
 Gadibus Carthaginem ad hiberna exercitûs re-
 diit. atque inde profectus , præter Etovissam
 urbem , ad Iberum maritimamque oram du-
 cit. Ibi fama est , in quiete visum ab eo juve-
 nem divinâ specie , qui *se ab Jove diceret du-
 cem in Italiam Annibali missum. Proinde seque-
 retur , neque usquam à se desisteret oculos.* Pa-
 vidum primò , nusquam circumspicientem aut
 respicientem , secutum : deinde , curâ humani
 ingenii , quum , quidnam id esset , quod respi-
 cere vetitus esset , agitare animo , temperare
 oculis nequivisse : tum vidisse post sese serpen-
 tem mirâ magnitudine cum ingenti arborum ac
 virgultorum strage ferri , ac post insequi cum
 fragore coeli nimbum : tum , quæ moles ea
 quidve prodigii esset , quærentem , audisse :
*Vastitatem Italiæ esse. pergeret porro ire , nec
 ultra inquireret , sineretque fata in occulto esse.*

*Somnium
 Anniba-
 lis.*

XXIII. Hoc visu lætus tripartitò Iberum^{Annibal}
 copias trajecit , præmissis qui Gallorum ani-^{Iberum}
 mos , quâ traducendus exercitus erat , donis^{transi.}
 conciliarent , Alpiumque transitus specularen-
 tur. nonaginta millia peditum , duodecim mil-
 lia equitum Iberum traduxit. Ilergetes inde ,
 Bargusiosque , & Ausetanos , & Lacetaniam ,
 quæ subiecta Pyrenæis montibus est , subegit :
 oræque huic omni præfecit Hannonem , ut fau-
 ces , quæ Hispanias Galliis jungunt , in potesta-
 te essent. Decem millia peditum Hannoni ad
 præsidium 1 obtinendæ regionis data , & mille

2 *Aptæ*] Convenienter class.
 ornata. Infrà XXX. 10. 1 *Obtinendæ*] Tenendæ,
 nautico instrumento apta servandæ.

U. C. 534.
a. C. 218.
*Pyrenæum
saltum ju-
perat.*

equites. Postquam per Pyrenæum saltum tra-
duci exercitus est cœptus, rumorque per bar-
baros manavit certior de bello Romano, tria
millia inde Carpetanorum peditum iter aver-
terunt. constabat, non tam bello motos, quàm
longinquitate viæ, insuperabilique Alpium
transitu. Annibal, quia revocare aut vi reti-
nere eos anceps erat, ne ceterorum etiam fe-
roces animi irritarentur, supra septem millia
hominum domos remisit, ² quos & ipse gra-
vari militiâ senserat; Carpetanos quoque ab se
dimissos simulans.

XXIV. Inde, ne mora atque otium animos
sollicitarent, cum reliquis copiis Pyrenæum
transgreditur, & ad oppidum Illiberim castra
locat. Galli, quanquam Italiæ bellum inferri
audiebant, tamen, quia vi subactos trans Py-
renæum Hispanos fama erat, præsidiaque vali-
da imposita, metu servitutis ¹ ad arma conster-
nati, Ruscinonem aliquot populi conveniunt.
quod ubi Annibali nunciatum est, moram ma-
gis quàm bellum metuens, oratores ad regu-
los eorum misit, *colloqui semetipsum velle cum
his; & vel illi propius Illiberim accederent, vel
se Ruscinonem processurum, ut ex propinquo con-
gressus facilius esset: nam & accepturum eos in
castra sua se lætum, nec cunctanter seipsum ad eos
venturum. Hospitem enim se Galliæ, non hostem*

*Gallos
sibi conti-
liat.*

² Quos & ipse gravari
militiâ] Lege: quos & ip-
sos, quemadmodum Carpe-
tanos, de quibus modò di-
ctum est, gravari militiam
senserat. Verbum gravari
melius & longè frequentius
habet quartum casum, quàm
sextum.

¹ Ad arma consternati]

Concitati ad arma capienda.
Eodem modò locutus est Li-
vius, VII. 42. *ad arma con-
sternatam.* Et sæpius apud
nostrum verbum *consternare*
de furore dicitur, quàm de
pavore. Sic. VIII. 27. *tu-
multu etiam sanos conster-
nante animas: & XXXIV. 2.
consternatio muliebris.*

advenisse : nec stricturum antè gladium , si per U.C. 534.
Gallos liceat , quàm in Italiam venisset. Et per a.C. 218.
 nuncios quidem hæc. Ut verò reguli Gallo-
 rum , castris ad Illiberim extemplo motis ,
 haud gravatè ad Poenum venerunt ; capti
 donis , cum bona pace exercitum per fines
 suos præter Ruscinonem oppidum transmise-
 runt.

XXV. In Italiam interim nihil ultrà quàm
 Iberum transisse Annibalem , à Massiliensium
 legatis Romam perlatum erat : quum , perinde
 ac si Alpes jam transisset , Boii sollicitatis Insu-
 bribus , defecerunt , nec tam ob veteres in po-
 pulum Romanum iras , quàm quòd nuper circa
 Padum Placentiam Cremonamque colonias in
 agrum Gallicum deductas ægre patiebantur.
 Itaque armis repentè arreptis , in eum ipsum
 agrum impetu factò , tantum terroris ac tu-
 multûs fecerunt , ut non agrestis modò multi-
 tudo , sed ipsi triumviri Romani , qui ad agrum
 venerant assignandum , diffisi Placentiæ moeni-
 bus , Mutinam confugerint , C. Lutatius , C.
 Servilius , T. Annius. Lutatii nomen haud du-
 bium est. pro C. Servilio , & T. Annio , Q.
 Acilium , & C. Herennium habent quidam
 annales : alii P. Cornelium Asinam , & C. Pa-
 pirium Mafonem. Id quoque dubium est , legati
 ad expostulandum ad Boios missi , violati sint ,
 an in triumviros agrum metantes impetus sit
 factus. Mutinæ quum obsiderentur , & gens ad
 oppugnandarum urbium artes rudis , pigerrima
 eadem ad militaria opera , segnis intactis assi-
 deret muris , simulari cœptum de pace agi.
 evocatique ab Gallorum principibus legati ad
 colloquium , non contra jus modò gentium ,
 sed violatâ etiam , quæ data in id tempus erat ,
 fide , comprehenduntur ; negantibus Gallis ,

*Boii in
 Italia re-
 bellant.*

U.C. 534.
a.C. 218.

*Manlius
prætor
malè rem
gerit.*

nisi obsides sibi redderentur, ¹ eos dimissuros. Quum hæc de legatis nunciata essent, & Mutina præsidiumque in periculo esset, L. Manlius prætor irâ accensus, effusum agmen ad Mutinam ducit. Sylvæ tunc circa viam erant, plerisque incultis: ibi, inexploratò profectus, ² in insidias præcipitatus, multaque cum cæde suorum ægre in apertos campos emerfit. ibi castra communita; &, quia Gallis ad tentanda ea defuit spes, resecti sunt militum animi, quamquam ³ accisas res satis constabat. Iter deinde de integro cœptum: nec, dum per patentia loca ducebatur agmen, apparuit hostis. ubi rursus sylvæ intratæ, tum postremos adorti, cum magna trepidatione ac pavore omnium, octingentos milites occiderunt, sex signa ademere. Finis & Gallis territandi, & pavendi Romanis fuit, ut ex saltu invio atque impedito evasere. inde apertis locis facilè tutantes agmen Romani Tanetum, vicum propinquum Pado, contendere. ibi se munimento ad tempus, commeatibusque fluminis, & Brixianorum Gallorum auxilio adversus crescentem in dies multitudinem hostium tutabantur.

XXVI. Qui tumultus repens postquam est Romam perlatus, & Punicum insuper Gallico bello auctum Patres acceperunt; C. Atilium prætorem cum una legione Romana, & quinque millibus sociorum delectu novo à consule conscriptis, auxilium ferre Manlio jubent: qui

¹ *Eos dimissuros*] Veteres editi melius: *eos se dimissuros.*

² *In insidias præcipitatus, multaque*] Vel delenda est particula *que*, quam aliquot editi non agnoscunt, vel legendum *præcipitatur*:

³ *Accisas res*] Ex Mss. rectè Gronovius admonet legendum esse *ad... cecidisse*. Numerus cæsorum in ambiguo est, nisi quòd ex tota narratione apparet *cum* haud exiguum fuisse.

sine ullo certamine (abscefferant enim metu U.C. 534.
 hostes) Tanetum pervenit. Et P. Cornelius in a.C. 218.
 locum ejus , quæ missa cum prætor fuerat , P. Corne-
 transcriptâ legione novâ , profectus ab urbe lius Cos.
 sexaginta longis navibus , præter oram Etruriæ , cum classe
 Ligurumque , & inde Salyum montes , perve- pervenit
 nit Massiliam , & ad proximum ostium Rhodani Massi-
 (pluribus enim divisus amnis in mare de- liam.
 currit) castra locat : vixdum satis credens An-
 nibalem superasse Pyrenæos montes. quem ut
 de Rhodani quoque transitu agitare animadver-
 tit ; incertus , quonam ei loco occurreret , nec-
 dum satis reffectis ab jactatione maritima militi-
 bus , trecentos interim delectos equites , duci-
 bus Massiliensibus & auxiliaribus Gallis , ad ex-
 ploranda omnia , visendosque ex tuto hostes
 præmittit. Annibal , ceteris metu aut pretio Annibal
 pacatis , jam in Volcarum pervenerat agrum , ad Rhodan-
 gentis validæ. Colunt autem circa utramque num.
 ripam Rhodani : sed diffusi citeriore agro arceri
 Pœnum posse , ut flumen pro munimento ha-
 berent , omnibus ferme suis trans Rhodanum
 trajectis , ulteriorem ripam amnis armis obtine-
 bant. Ceteros accolæ fluminis Annibal , ¹ &
 eorum ipsorum qui sedes tenuerant , simul per-
 licit donis ad naves undique contrahendas fa-
 bricandasque : simul & ipsi trajici exercitum ,
 levatique quamprimum regionem suam tantâ
 urgente hominum turbâ cupiebant. Itaque in-
 gens coacta vis navium est , lintriumque ² te-
 mere ad vicinalem usum paratarum : novasque
 alias primum Galli inchoantes cavabant ex sin-
 gulis arboribus ; deinde & ipsi milites , simul

¹ Et eorum ipsorum] Et usum paratarum] Properan-
 ex Volcis ipsis eos qui in se- ter & parum curiosè stru-
 dibus suis manserant. ctarum ad breves in vicina

² Temere ad vicinalem trajectus.

U.C. 534.
a.C. 218.

copiâ materiæ, simul facilitate operis inducti, alveos informes, (nihil, dummodo innare aquæ & capere onera possent, curantes) quibus se suaque transveherent, raptim faciebant.

*Annibal
is strata-
gema.*

XXVII. Jamque omnibus satis comparatis ad trajiciendum, terrebant ex adverso hostes, omnem ripam¹ equites virique obtinentes. quos ut averteret, Hannonem Bomilcaris filium, vigiliâ primâ noctis, cum parte copiarum, maximè Hispanis, adverso flumine ire iter unius diei jubet, & ubi primum posset, quàm occultissimè trajecto amni, circumducere agmen: ut, quum opus factum sit, adoriatur ab tergo hostem.² Ad id dati duces Galli edocent, inde millia quinque & viginti ferme suprâ, parvæ insulæ circumfusus amnem, latiore, ubi dividebatur, eoque minùs alto alveo, transitum ostendere. ibi raptim cæsa materia, ratesque fabricatæ, in quibus equi virique & alia onera trajicerentur. Hispani³ sine ulla mole, in utres vestimentis coniectis, ipsi cetris suppositis incubantes, flumen tranavere. Et alius exercitus ratibus junctis trajectus, castris prope flumen positus, nocturno itinere atque operis labore fessus, quiete unius diei reficitur; intento du-

¹ Equites virique] Sic & Cæsar l. II. Civil. Capti homines equitesque producebantur.

² Ad id] Ad id dati duces Galli edocent, ad millia quinque & viginti ferme inde, id est ab eo loco ubi tum erant, suprâ, sive versùs superiora amnis, parvæ insulæ circumfusus amnem, latiore... transitum ostendere.

Verbum ostendere pro præf. infinit. habendum est. Quomodo hic inde millia quinque & viginti ferme suprâ, sic & l. XL. c. 30. Celsiberi, millia duo ferme inde, sub colle posuerunt castra. Millia quinque & viginti passuum efficiunt amplius octo leucas nostrates.

³ Sine ulla mole] Sine ullo majore apparatu.

se ad consilium opportunè exsequendum. Po-
 stero die profecti ex loco, prodito fumo signifi-
 cant se transisse, & haud procul abesse. quod
 ubi accepit Annibal, ne tempori deesset, dat
 signum ad trajiciendum. Jam paratas aptatasque
 habebat pedes lintres: 4 equites ferè propter
 equos nantes navium agmen ad excipiendum
 adversi impetum fluminis parte superiore trans-
 mittens, tranquillitatem infrà trajicientibus
 lintribus præbebat. Equorum pars magna nan-
 tes loris à puppibus trahebantur; præter eos,
 quos s instructos frenatosque, ut extemplo
 egresso in ripam equiti usui essent, imposuerant
 in naves.

U.C. 534.
 a.C. 213.

Trajicio
 Rhoda-
 num,

XXVIII. Galli occurrant in ripam cum variis
 ululatibus cantuque moris sui, quatientes scu-
 ta super capita, vibrantesque dextris tela: 1
 quanquam & ex adverso terrebat tanta vis na-
 vium cum ingenti sono fluminis, & clamore
 vario nautarum & militum, qui nitebantur per-
 rumpere impetum fluminis, & qui ex altera ri-
 pa trajicientes suos hortabantur. Jam satis pa-
 ventis adverso tumultu, terribilior ab tergo
 adortus clamor, castris ab Hannone captis. Mox
 & ipse aderat, ancepsque terror circumstabat:
 & è navibus tanta vis armatorum in terram

4 Equites ferè propter equos
 nantes] Navium agmen su-
 periore fluvii parte transmit-
 tens equites, qui fere, sive
 quorum plerique erant pro-
 pter, seu prope equos nantes,
 tranquillitatem præbebat lin-
 tribus infrà trajicientibus.
 Addit vocem ferè, quia non
 omnes equites prope se ha-
 bebant equos nantes: liqui-
 dem, ut infrà memoratur,

aliquot equos instratos fre-
 natosque in naves imposue-
 rant.

5 Instructos] Magis pla-
 ceret instratos.

1 Quanquam & ex adver-
 so] Recidenda videtur par-
 ticula &.

2 Et è navibus tanta vis]
 Aptior procedet oratio, si
 legas ex quibusdam scriptis
 & è navibus tantâ vi arma-

U.C. 534.
a.C. 218.

*Elephantum
quomodo
trajecit.*

evadens, & ab tergo improvisa premebat acies; Galli, ³ postquam vim facere conati, ultro pellebantur, quâ patere visum maximè iter, perumpunt, trepidique in vicos passim suos diffugiunt. Annibal ceteris copiis per otium trajectis, spernens jam Gallicos tumultus, castra locat. Elephantorum trajiciendorum varia consilia fuisse credo: certè variata memoria actæ rei. quidam, congregatis ad ripam elephantis, tradunt ferocissimum ex iis irritatum ab rectore suo, quum refugientem in aquam nantem sequeretur, traxisse gregem; ⁴ ut quemque timentem altitudinem destituerat vadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. Ceterum magis constat, ratibus trajectos: ⁵ id, ut tutius consilium ante rem foret, ita, actâ re, ad fidem pronius est. Ratem unam ducentos longam pedes, quinquaginta latam, à terra in amnem porrexerunt: quam, ne secundâ aquâ deferretur, pluribus validis retinaculis parte superiore ripæ religatam, pontis in modum humo injectâ constraverunt, ut belluæ audacter velut per solum ingrederentur. altera ratis æquè lata, longa pedes centum, ad trajiciendum flumen apta, huic copulata est: & quum elephantum per stabilem ratem, tanquam viam, prægre-

torum in terram evadente, & ab tergo improvisâ premente acie.

³ *Postquam vim facere conati, ultro pellebantur*] Postquam vim facere conati, non modò vana moliebantur, sed etiam pellebantur. Quidam libri habent: *Postquam utroque* id est, in utramque partem, tum in eos qui à fronte, tum in eos

qui à tergo adoriebantur, vim facere conati, pellebantur.

⁴ *Ut quemque timentem*] Prout quisque elephantorum timens altitudinem aquæ, à vado destituebatur.

⁵ *Id, ut tutius*] Id ut, ante rem actam, tutius videri consilium debebat, ita nunc, quum acta res memoratur, probabilius est, tale est ut credi facilius possit.

lientibus feminis, acti, in minorem applicatam ^{U.C. 134.}
transgressi sunt; extemplo resolutis, quibus le- ^{2.C. 218.}
viter annexa erat, vinculis, ab actuariis aliquot
navibus ad alteram ripam pertrahitur. ita primis
expositis, alii deinde repetiti ac trajecti sunt.
Nihil sanè trepidabant, donec continenti velut
ponte agerentur. primus erat pavor, quum ⁶
soluta ab ceteris rate in altum raperentur. ibi
urgentes inter se, cedentibus extremis ab aqua,
trepidationem aliquantum edebant; donec
quietem ipse timor circumspicientibus aquam
fecisset. excidère etiam sævientes quidam in flu-
men. sed pondere ipso stabiles, dejectis rectori-
bus, quarendis pedetentim vadis, in terram
evasere.

XXIX. Dum elephanti trajiciuntur, interim
Annibal Numidas equites quingentos ad castra
Romana miserat speculatum, ubi & quantæ co-
piæ essent, & quid pararent. Huic alæ equitum
missi, ut antè dictum est, ab ostio Rhodani tre-
centi Romanorum equites occurrunt. prælium
atrocius quàm pro numero pugnantium editur.
Nam præter multa vulnera, cædes etiam prope
par utrimque fuit: fugaque & pavor Numida-
rum Romanis jam admodum fessis victoriam de-
dit. victores ad centum sexaginta, nec omnes
Romani, sed pars Gallorum; victi amplius du-

*Equestre
prælium
inter nu-
midas
500. &
Rom. 300.*

⁶ Soluta ab ceteris rate]
Suprà unius tantum ratis
mentio facta fuit, quæ ad
partem ripæ superiorem al-
ligata immobilis remaneret.
At Polybius de eadem re
agens, plures fuisse rates
memorat, quum inter se,
tum ad ripam validè religa-
tas. Possis quoque referre
vocem ceteris ad elephan-

tos, in hunc modum: *quum
soluta rate ab ceteris elephan-
tis avulsi in altum amnem
raperentur.*

⁷ Trepidationem aliquan-
tum edebant] Sic l. I. c. 16.
*quantum illi viro fides fue-
rit.* Itaque nihil est opus
rescribere trepidationis.

¹ Amplius ducentis] Ple-
rique scripti habent *amplius*

U.C. 334.
A.C. 218.

centis ceciderunt. Hoc principium simulque omen belli, ut summæ rerum prosperum eventum, ita haud sanè incruentam, ancipitisque certaminis victoriam Romanis portendit. Re ita gestâ, ad utrumque ducem sui redierunt. Nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consiliis cœptisque hostis & ipse conatus caperet: & Annibalem incertum, utrùm cœptum in Italiam intenderet iter, an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus conferreret, avertit à præsentī certamine Boiorum legatorum regulique Magali adventus, qui se duces itinerum, socios periculi fore affirmantes, ² integro bello, nusquam antè libatis viribus, Italiam aggrediendam censent. Multitudo timebat quidem hostem, nondum oblitteratâ memoriâ superioris belli: sed magis iter immensum Alpesque, ³ rem famâ utique inexpertis horrendam, metuebat.

*Annibal
hortatur
milites.*

XXX. Itaque Annibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire, atque Italiam petere, advocatâ concione, variè militum versat animos castigando adhortandoque. *Mirari se, quinam pectora semper impavida repens terror invaserit. per tot annos vincentes eos stipendia facere, neque antè Hispaniâ excessisse, quàm omnes gentesque & terræ eæ, quas duo diversa maria amplectantur, Carthaginiensum essent. Indignatos deinde, quòd* ¹ *quicumque Saguntum obsedissent, velut ob noxam sibi dedi postularet populus Romanus, Iberum tra-*

ducenti. Et sic passim Livius. Intelligitur enim quàm.

² *Integro bello*] Bello nusquam antè tentato, cujus ex apparatu viribusque nihil delibatum aut imminutum esset.

³ *Rem famâ utique*] Rem

arduam per se, sed præsertim, si quis eam ex fama tantum noverit, nunquam expertus, horrendam.

¹ *Quicumque Saguntum obsedissent*] Solum Annibalem depoposcerant Romani.

Sed hîc Annibal non tam

fecisse ad delendum nomen Romanorum, liberan-
 dumque Orbem terrarum. Tum nemini visum id
 longum, quum ab occasu solis ad ortum intenderent
 iter. Nunc, postquam multo maiorem partem iti-
 neris emensam cernant; Pyrenæum saltum inter
 ferocissimas gentes superatum; Rhodanum, tan-
 tum amnem, tot millibus Gallorum prohibentibus,
 domitâ etiam ipsius fluminis vi, trajectum; in
 conspectu Alpes habeant, quarum alterum latus
 Italiæ sit; in ipsis portis hostium fatigatos subsiste-
 re: quid Alpes aliud esse credentes, quàm mon-
 tium altitudines? Fingerent altiores Pyrenæi jugis.
 Nullas profectò terras cælum contingere, nec inex-
 superabiles humano generi esse. Alpes quidem ha-
 bitari, coli, gignere atque alere animantes. per-
 vias paucis esse: exercitibus invias? Eos ipsos
 quos cernant legatos, non pennis sublimè elatos
 Alpes transgressos. Ne maiores quidem eorum indi-
 genas, sed advenas Italiæ cultores, has ipsas Al-
 pes ingentibus sæpe agminibus, cum liberis ac con-
 jugibus, migrantium modo, tutò transmisisse. Mi-
 liti quidem armato, nihil secum præter instrumen-
 ta belli portanti, quid invium aut inexsuperabile
 esse? Saguntum ut caperetur, quid per octo menses
 periculi, quid laboris exhaustum esse? Romam, Or-
 bis terrarum caput, petentibus, quicquam adeo
 asperum atque arduum videri, quod inceptum mo-
 reatur? Cepisse quondam Gallos ea, quæ adiri posse
 Pœnas desperet. Proinde aut cederent animo atque
 virtute genti per eos dies toties ab se victæ; aut
 itineris finem sperent campum interjacentem Tibe-
 ri ac mœnibus Romanis.

XXXI. His adhortationibus incitatos corpo-
 ra curare, atque ad iter se parare jubet. Postero
 die profectus adversâ ripâ Rhodani, mediterraneæ
 spectat quid verum sit, quàm nos, & ad suorum animos
 quid invidiosum in Roma- inflammandos efficax.

U.C. 534.
 A.C. 218.

Medi-
 terraneæ
 Gallie
 petit.

U. C. 534.
a. C. 218.

nea Galliæ petit, non quia rectior ad Alpes viâ
esset, sed, quantum à mari recessisset, ¹ minùs
obviàm fore Romanum credens: cum quo,
priusquam in Italiam ventum foret, non erat in
animo manus conferere. Quartis castris, ad In-
sulam pervenit: ² ibi Arar Rhodanusque amnes,
³ diversis ex Alpibus decurrentes, agri aliquan-
tum amplexi, confluunt in unum. Mediis cam-
pis Insulæ nomen inditum. incolunt prope Al-
lobroges, gens ⁴ jam inde nullâ Gallicâ gente
opibus aut famâ inferior: tum discors erat. Re-
gni certamine ambigebant fratres. major, ⁵ &
qui priùs imperitarat, Brancus nomine, minore
ab fratre & coetu juniorum, qui jure minùs,
vi plus poterat, pellebatur. Hujus seditionis per-
opportuna disceptatio quum ad Annibalem re-
jecta esset, arbiter regni factus, ⁶ quòd ea se-
natûs principumque sententia fuerat, imperium
majori restituit. ob id meritum ⁷ commeatu co-
piâque rerum omnium & vestis est adjutus,

¹ Minùs obviàm] Rectius
videretur obvium.

² Ibi Arar Rhodanusque
amnes] Legendum est, Ibi
Isara. Hoc probant quum
alia multa, tum hoc vel
maximè, quòd Polybius,
quem hîc vertit noster, in
insula illa quam describit,
in ipsa, inquam, insula,
non prope, quemadmodum
Livius, dicit incolere Allo-
broges. Allobroges autem
non inter Rhodanum &
Ararim, sed inter Rhoda-
num & Isaram incolebant.

³ Diversis ex Alpibus]
E diversis Alpium partibus.

⁴ Jam inde] Hoc addit
Livius, quia postea maximè

gens Allobrogum opibus &
famâ inclaruit: quâ & de-
victâ insigne sibi Allobrogici
cognomen Q. Fabius pepe-
rit.

⁵ Et qui priùs] Lege, qui
& priùs.

⁶ Quòd ea senatûs... senten-
tia fuerat] Quòd ita sena-
tus Allobrogum censuerat:
nempe imperium majori re-
stituendum esse.

⁷ Commeatu copiâque re-
rum] Melius legeretur, fa-
ventibus quoque scriptis:
commeatu copiâque rerum om-
nium, maximè vestis, est
adjutus, quam infames fri-
goribus Alpes præparari co-
gebant.

quæ infames frigoribus Alpes præparare cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, quum jam Alpes peteret, non rectâ regione iter instituit,⁸ sed ad lævam in Tricastinos flexit: inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud usquam impeditâ viâ, priusquam ad Druentiam flumen pervenit. Is & ipse Alpinus amnis, longè omnium Galliæ fluminum difficillimus transitu est. nam quum aquæ vim vehat ingentem, non tamen navium patiens est: quia nullis coercitus ripis, pluribus simul, neque iisdem alveis fluens, nova semper rada novosque gurgites faciens, (& ob eadem pediti quoque incerta via est) ad hæc⁹ saxa glareosa volvens, nihil stabile, nec tutum ingredienti præbet. & tum fortè imbris auctus, ingentem transgredientibus tumultum fecit, quum super cetera trepidatione ipsi suâ atque incertis clamoribus turbarentur.

U.C. 534.
a.C. 218.

*Druentia
amnis.*

XXXII. P. Cornelius consul, triduo ferè postquam Annibal ab ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad castra hostium venerat, nullam dimittendi moram factururus. ceterùm, ubi deserta munimenta, nec facilè se tantùm prægressos affecuturum videt, ad mare ac naves rediit; tutiùs faciliùsque ita descendenti ab Alpibus Annibali occursurus. Ne tamen nuda auxiliis Romanis Hispania esset, quam provinciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima

*P. Cornelius classe
in Italiam
redit.*

⁸ *Ad lævam in Tricastinos flexit*] Nihil de hoc Annibalis itinere habet Polybius. Et sanè non facilè intelligitur, quomodo Annibal, qui adversâ ripâ Rhodani ad Isaram pervenerat, Tricastinos inde petens ad lævam iter flexisse dicatur,

qui potiùs vestigia relegebant sua.

⁹ *Saxa glareosa*] Glarea est terra lapidosa, minutis saxulis & lapillis aspera. Itaque non satis apparet, quid sint *saxa glareosa*. Subjicit Gronovius, *saxa glareasque*.

U.C. 534.
a.C. 218.

*Annibal
transit
Alpes.*

parte copiarum adversùs Asdrubalem misit: non ad tutandos tantummodo veteres socios, conciliandosque novos, sed etiam ad pellendum Hispaniâ Asdrubalem. ipse cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo qui circa Padum erat exercitu Italiam defensurus. Annibal ab Druentia campestri maximè itinere ¹ cum bona pace ad Alpes incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum, quanquam famâ priùs (quâ incerta in majus verro ferri solent) ² præcepta res erat; tamen ex propinquo visa montium altitudo, nivesque cœlo prope immixtæ, tecta informia imposita rupibus, pecora jumentaque torrida frigore, homines intonsi & inculti, animalia inanimaque omnia rigentia gelu, cetera visu quàm dictu fœdiora, terrorem renovarunt. Erigentibus in primos agmen clivos apparuerunt imminentes tumulos insidentes montani: qui si valles occultiores insedissent, coorti in pugnam repentè, ingentem fugam stragemque dedissent. Annibal consistere signa jubet, Gallisque ad viscenda loca præmissis, postquam comperit transitum eâ non esse, castra inter confragosa omnia præruptaque, quàm extensissimâ potest valle, locat. Tum per eosdem Gallos, haud sanè multum linguâ moribusque abhorrentes, quum se immiscuissent colloquiis montanorum, edoctus interdium tantum obsideri saltum, nocte in sua quemque dilabi tecta, luce primâ subiit tumulos, ut ex aperto atque interdium vim per angustias facturus. Die deinde, simulando aliud quàm quod parabatur, consumpto, quum eodem quo constiterant loco castra

¹ Cum bona pace ad Alpes] Pervenit ad Alpes cum bonâ pace Gallorum, nihil tumultus nec molestiæ ex-

pertus à Gallis.

² Præcepta] Antè animè capta, præcognita.

communissent, ubi primum degressos tumulis montanos, laxatasque sensit custodias, pluribus omnibus quàm pro numero manentium in speciem factis, impedimentisque cum equite relictis, & maximâ parte peditum, ipse cum expeditis, acerrimo quoque viro, raptim angustias evadit: iisque ipsis tumulis, quos hostes tenuerant, confedit.

XXXIII. Primâ deinde luce castra mota, & agmen reliquum incedere cœpit. Jam montani signo dato ex castellis ad stationem solitam conveniebant; quum repentè conspiciunt alios arde occupatâ suâ super caput imminentes, alios etiâ transire hostes. Utraque simul objecta res, oculis animisque immobiles parumper eos detulit. deinde ut trepidationem in angustiis, suoque ipsum tumultu misceri agmen videre, equis maximè consternatis, quicquid adjecissent ipsi terroris, satis ad perniciem fore rati, ¹ perversis rupibus, juxtâ invia ac devia assueti discurrunt. Tum verò simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorum Pœni oppugnabantur; plustaque inter ipsos, (sibi quoque tendente ut periculo prius evaderet) quàm cum hostibus certaminis erat. Equi maximè infestum agmen faciebant, qui & clamoribus dissonis, quos nemo-

¹ *Perversis rupibus, juxtâ invia ac devia assueti discurrunt*] Primò legimus *discurrunt*: quod verbum altiori loco convenit, ex quo barbari in Pœnos sese cum impetu dejiciebant. Atque ab eo verbo pendere putamus *invia ac devia*. 2°. *perversis rupibus* interpretamur *per infestas incommodasque rupes*: ut apud Plautum *Mon. Act. V. sc. 5. v. 1.*

perversus dies dicitur pro incommodo, molesto die; apud Virg. *Æn. VII. v. 584. perverso numine*, id est, infesto, adverso numine. Unde sic totum locum exponimus: per infestas molestasque rupes, decurrunt haud ægre, utpote assueti, invia pariter ac devia, id est, & ea in quibus nulla via erat, & ea quæ à via trita disvertebant.

V.C. 534.
a.C. 218.

ra etiam reperiussæque valles augebant, terribi-
trepidabant; & icti fortè aut vulnerati adeo
consternabantur, ut stragem ingentem simul
hominum ac sarcinarum omnis generis facerent
² multosque turba, quum præcipientes deruptæ
que utrimque angustiae essent, in immensum al-
titudinis dejecit; quosdam & armatos. inde
ruinae maximae modo jumenta cum oneribus de-
volvebantur. Quae quanquam foeda visu erant,
stetit parumper tamen Annibal ac suos conti-
nuit, ne tumultum ac trepidationem augeret
deinde postquam interrumpi agmen vidit
periculumque esse, ne exitum impedimentis
exercitum nequicquam incolumem traduxisset,
decurrit ex superiore loco; & quum impetu
ipso fudisset hostem, suis quoque tumultum
auxit, sed is tumultus momento temporis, post-
quam liberata itinera fugam montanorum erant,
sedatur: nec per otium modò, sed prope silen-
tio mox omnes traducti. Castellum inde, quod
caput ejus regionis erat, viculosque circum-
jectos capit, & ³ captivorum pecoribus per tri-
dium exercitum aluit. & quia ⁴ nec montanis
primò percussis, nec loco magnopere impedi-
bantur, aliquantum eo triduo viae confecit.

XXXIV. Perventum inde ad frequentem cul-

² Multosque turba] Turba
hic est tumultus. Intelligen-
dum est autem hunc tumul-
tum accidisse maximè circa
impedimenta. Itaque hi, qui
dicuntur in immensum al-
titudinis dejecti, accipiendi
sunt lixæ ac calones. Pro-
pterea addit Livius quosdam
& armatos; sed ruinae ma-
xima modo jumenta cum oneribus.
Sic enim habet unus

codex, omisso verbo de-
volvebantur, quod sanè neces-
sarium non est, quum ver-
bum dejectis in omnia suf-
ficiat.

³ Captivorum pecoribus]
Videtur dedisse Livius vel
captivis pecoribus, vel ca-
ptivo pecore.

⁴ Nec montanis primò per-
cussis] Fortasse melius vi-
deretur pralio percussis.

toribus

toribus alium, ut inter montana, populum. ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude, deinde insidiis est prope circumventus. Magna natu principes castellorum oratores ad Poenum veniunt: *alienis malis, utili exemplo doctos, memorantes, amicitiam malle, quàm vim experiri Pœnorum. itaque obedienter imperata facturos. comœatum itinerisque duces, & ad fidem promissorum obsides acciperet.* Annibal nec temere credendo, nec aspernando, ne repudiati apertè hostes fierent, benignè quum respondisset, obsidibus quos dabant acceptis, & comœatu, quem in viam ipsi detulerant, usus; nequaquam, ut inter pacatos, incomposito agmine duces eorum sequitur. Primum agmen elephantum & equites erant: ipse post cum robore peditum circumspectans sollicitus omnia, incedebat. Ubi in angustiorem viam ex parte altera subjectam iugo insuper imminenti ventum est, undique ex insidiis barbari à fronte, ab tergo coorti, cominus eminus petunt: saxa ingentia in agmen devolvunt. maxima ab tergo vis hominum urgebat. ¹ in eos versa peditum acies haud dubium fecit, quin, nisi firmata extrema agminis fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi, ac prope perniciem ventum est. nam, dum cunctatur Annibal agmen demittere in angustias, quia non, ut ipse equitibus præsidio erat, ita peditibus quicquam ab tergo auxilii relique-

U.C. 534.
A.C. 218.

¹ *In eos versa peditum acies haud dubium fecit*] In eos versâ peditum acie, apparuit, ex magno scilicet plenoque periculi certamine, ingentem in eo saltu cladem accipiendam fuisse,

nisi firmata valido præsidio extrema agminis fuissent. *Tunc quoque*, id est, atque etiam licet firmasset peditum Annibal extrema agminis, tamen....

U.c. 534. rat, occurrentes per obliqua montani, per-
a.C. 218. rupto medio agmine, viam insedere: noxque
una Annibali sine equitibus atque impedimentis
acta est.

XXXV. Postero die jam segnius intercursan-
tibus barbaris, junctæ copię, saltusque ¹ haud
sine clade, majore tamen jumentorum, quàm
hominum pernicie, superatus. inde montani,
pauciores jam, & latrocinii magis quàm belli
more concursabant, modò in primum, modò
in novissimum agmen, ² utcunque aut locus
opportunitatem daret, aut progressi morative
aliquam occasionem fecissent. ³ Elephanti, sicut
præcipientes per arctas vias magnâ morâ ageban-
tur, ita tutum ab hostibus quacumque incede-
rent (quia insuetis adeundi propius metus
erat) agmen præbebant. Nono die in jugum
Alpium perventum est, per invia pleraque &
errores, quos aut ducentium fraus, aut, ubi
fides iis non esset, temere initæ valles à conje-
ctantibus iter, faciebant. ⁴ Biduum in jugis sta-
tiva habita: fessis labore ac pugnando quies da-

¹ *Haud sine clade, majore
tamen jumentorum, quàm
hominum pernicie*] Redun-
dat hîc vox pernicie. Potest
enim repeti ex præcedenti-
bus clade.

² *Utcunque*] Prout.

³ *Elephanti, sicut præcipi-
tes per arctas vias*] Possu-
mus sic exponere: Elephanti
magnâ quidem morâ age-
bantur, utpote præcipientes,
id est, pendentes quodam-
modo & jamjam casuris si-
miles, per arctas vias. At
iidem hoc commodi affere-
bant, quòd, quacunque in-

cederent, tutum agmen præ-
berent. Melius tamen vox
præcipientes videretur referri
ad vias, quàm ad elephan-
tos. Legamus ergo: *Sicut
per arctas & præcipientes*, vel
præcipientesque vias. Sanè in
vulgata lectione haud expri-
mitur, cur elephantii agan-
tur præcipientes. Via enim ar-
cta esse eadem & plana po-
test.

⁴ *Biduum in jugis*] Magis
placeret *in iugo*. Suprà: *no-
no die in jugum Alpium per-
ventum est*.

ra militibus : jumenta⁵que aliquot, quæ prolapsa in rupibus erant, sequendo vestigia agminis in castra pervenere. Fessis tædio tot malorum, nivis etiam casus, ⁵ occidente jam sidere Vergiliarum, ingentem terrorem adjecit. Per omnia nive oppleta quum signis primâ luce motis segniter agmen incederet, pigritiaque & desperatio in omnium vultu emereret; prægressus signa Annibal, in promontorio quodam, unde longè ac latè prospectus erat, consistere jussis militibus Italiam ostentat, subjectosque Alpinis montibus Circumpadanos campos : *mæniaque eorum transcendere, non Italiæ modò, sed etiam urbis Romanæ. cetera plana, proclivia fore : uno, aut* ⁶ *summum altero prælio arcem & caput Italiæ in manu ac potestate habituros.* Procedere inde agmen coepit; jam nihil ne hostibus quidem, præter parvâ furta per occasionem, tentantibus. Ceterum iter multo, quàm in ascensu fuerat, (ut pleraque Alpium ab Italia sicut breviora, ita adrectiora sunt) difficilius fuit. omnis enim ferme via præceps, angusta, lubrica erat : ut ⁷ *neque sustinere se à lapsu possent, nec, si qui*

⁵ *Occidente jam sidere Vergiliarum*] Vergiliæ, sive Pleiades, sunt stellæ septem in collo Tauri. Occasus Pleiadum de quo hîc agit Livius, contingebat, Plinii ævo, III. Idus Novembris, ipso teste, l. XVIII. c. 31.

⁶ *Summum*] Ad summum, quod Gallicè dicimus *au plus*.

⁷ *Neque sustinere se à lapsu possent, nec, si qui paululum titubassent, hæere afflicti vestigio suo*] Hæc impedita sunt & obscura. Parti-

cula nec videtur in alienum locum temere immigrasse. Sensus fortasse clarior esset hoc modo : *ut neque sustinere se à lapsu possent, si qui paululum titubassent, nec hæere afflicti vestigio suo.* Nimirum nec poterant, qui paululum titubassent, sustinere se à lapsu, nec afflicti, i. e. postquam lapsi erant, hæere vestigio suo, sive locum suum tenere. Nam in præcipitia & abrupta devolvebantur.

U. C. 334.
2. C. 218.

paululùm titubassent, hærere afflicti vestigio suo; alique super alios & jumenta & homines occiderent.

XXXVI. Ventum deinde ad multo angustiorẽ rupem, atque ita rectis saxis, ut ægre expeditus miles tentabundus manibusque retinens virgulta ac stirpes circà eminentes, demittere sese posset. Naturâ locus jam antè præceps, recenti lapsu terræ, in pedum mille admodum altitudinem abruptus erat. Ibi quum velut ad finem viæ equites constitissent, miranti Annibali quæ res moraretur agmen, nunciatur, rupem inviam esse. Digressus deinde ipse ad locum visendum. ¹ haud dubia res visa, quin per invia circà, nec trita antea, quamvis longo ambitu circumduceret agmen. Ea verò via insuperabilis fuit. nam ² quum super veterem nivem intactam nova modicæ altitudinis esset: molli, nec præaltæ nivi facilè pedes ingredientium insistebant. ut verò tot hominum jumentorumque incessu dilapsa est, per nudam infrà glaciem, fluentemque tabem liquecentis nivis ingrediebantur. Tetra ibi lûstatio erat, ³ ut à lubrica glacie non recipiente vestigium, & in prono citiùs pede se fallente: &, seu manibus in assurgendo, seu genu se adjuvissent, ⁴ ipsis adminiculis prolapsi si iterum corruissent, nec stirpes

¹ *Hand dubia res visa*] Nihil dubitationis esse visum est, quin circumducendum esset agmen per loca invia circà: quia nempe rupes illa ad quam perventum erat, rectum iter relinquere omnino cogebat.

² *Quum super veterem nivem intactam nova... esset*] Credimus rescribendum esse, *intacta*: quod epitheton

longè meliùs cadit in novam nivem, quàm in veterem.

³ *Ut à lubrica glacie*] Quia nempe illis res erat cum lubrica glacie, cui vestigium infigi non posset: & quum præterea locus pronus esset, pes citiùs se fallebat labebaturque.

⁴ *Ipsis adminiculis prolapsi si iterum corruissent, nec stirpes circà... erant*] Si hæc

circà radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset, erant. Itaque in levi tantum glacie, tabidaque nive volutabantur. Jumenta secabant interdum & jam tum infimam ingredientia nivem, & prolapsa jactandis gravius in continendo ungulis penitus perfringebant: ut pleraque velut pedicà capta hærerent in durata & altè concreta glacie.

U. e. 154.
a. C. 218.

XXXVII. Tandem nequicquam jumentis atque hominibus fatigatis, castra in jugo posita, ægerrimè ad idipsum loco purgato: tantum nivis fodiendum atque egerendum fuit. Inde ad rupem muniendam, per quam unam via esse poterat, milites ducti, quum cædendum esset saxum, arboribus circà immanibus dejectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt: eamque (quum & vis venti apta faciendo igni coorta esset) succendunt, ¹ ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. Ita torridam incendio rupem ferro pandunt, ² molliuntque amfractibus modicis elivos, ut non jumenta solùm, sed elephantum etiam deduci possent. Quadriduum circa rupem consumptum, jumen-

Rupes
igne &
aceto mol-
lita.

lectio maneat, particula nec interpretanda est ne... quidem. At planius & expeditius multo foret legere: ipsis adminiculis prolapsa iterum corruerant.

5 Jumenta secabant interdum & jam tum Jumenta infimam illam nivem, hoc est, veterem, duram, & jam tum ingredientia, i. e. vel ipso primùm ingressu, secabant, & prolapsa, jactandis gravius ungulis in continendo se, ut se continerent, ut firmarent vesti-

gium, penitus perfringebant.

1 Ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. Mirum sanè, unde Annibali tantum suppeditaverit aceti. Et quidem nihil tale habet Polyb. Ceterum igni & aceto rumpi filices affirmat Plin. XXXIII. 3.

2 Molliunt... amfractibus modicis elivos. Non rectas ducunt vias, sed per modicos amfractus inflexas, ita ut mollior descensus per elivos fieret.

U.C. 534.
a.C. 218.

tis prope fame absumptis : nuda enim ferè cacumina sunt, & , si quid est pabuli , obruunt nives. ³ Inferiora vallis apricos quosdam colles habent , rivosque prope sylvas , & jam humano cultu digniora loca. Ibi jumenta in pabulum missa , & quies muniendo fessis hominibus data triduo. inde ad planum descensum est, ⁴ etiam locis mollioribus & accolarum ingeniis.

*Italiam
ingreditur
Annibal.*

XXXVIII. Hoc maximè modo in Italiam per-
ventum est quinto mense à Carthagine Nova ,
(ut quidam auctores sunt) quinto decimo die
Alpibus superatis. Quantæ copix transgresso in
Italiam Annibali fuerint , nequaquam inter au-
ctores constat. qui plurimum , centum millia
peditum , viginti equitum fuisse scribunt ; ¹ qui
minimum , viginti millia peditum , sex equitum.
² L. Cincius Alimentus , qui captum se ab An-
nibale scribit , maximè auctor me moveret , nisi
confunderet numerum , Gallis Liguribusque
additis : cum his scribit octoginta millia pedi-
tum , decem equitum , adducta in Italiam :
(³ magis affluxisse verisimile est , & ita quidam
auctores sunt) ex ipso autem audisse Annibale ,
postquam Rhodanum transierit , ⁴ triginta sex
millia hominum , ingentemque numerum equo-

³ Inferiora vallis] Me-
tius : inferiora valles & apri-
cos. . .

⁴ Etiam locis] Divisim
legimus , & jam , seu po-
tius , jam & locis molliori-
bus , & accolarum ingeniis.

¹ Qui minimum , viginti
millia peditum , sex equitum]
Ita memorat Polybius , qui
quidem sese id didicisse te-
statur ex ærea tabula Laci-
niæ ab ipso Annibale inscri-
pta & incisa.

² L. Cincius Alimentus]
Vid. not. 6. ad VII. 3.

³ Magis affluxisse verifi-
mile est] Verisimilius est
tantum copiarum numerum
affluxisse ad eum , postquam
in Italiam transierit , quàm
adductum ab eo in Italiam.

⁴ Triginta sex millia ho-
minum] Lege : triginta sex
millia hominum amissa , Tau-
rinis . . . in Italiam degresso :
id est , Annibali , postquam
per Taurinorum regionem

rum, & aliorum jumentorum amisisse, in Taurinis, quæ Gallis proxima gens erat, in Italiam digressio. Id quum inter omnes constet, eo magis miror ambigi, quam Alpes transferit; & vulgò credere, Pennino, ⁵ atque inde nomen & jugo Alpium inditum, transgressum: ⁶ Cœlius, per Cremonis jugum dicit transisse: qui ambo saltus eum, non in Taurinos, sed per Salassos montanos ad Libuos Gallos deduxissent. Nec verisimile est, ea tum ⁷ ad Galliam patuisse itinera; utique quæ ad Penninum ferunt, obsepta gentibus semigermanis fuissent. neque hercule montibus his (⁸ si quem fortè id movit) ab transitu Pœnorum ullo Veragri, incolæ jugi ejus, norunt nomen inditum: sed ⁹ ab eo, quem in summo sacratum vertice Penninum montani appellant.

XXXIX. Peropportunè ad principia rerum Taurinis proximæ genti adversus Insubres motum bellum erat. sed armare exercitum Annibal ut parti alteri auxilio esset, ¹ in reficiendo maximè sentientem contracta antè mala, non

in Italiam descenderit, amis-
sa apparuisse, defuisse tri-
ginta sex millia hominum
ex eo numero quocum Rho-
danum transierat.

⁵ Atque inde nomen &
jugo] Fortè, nomen ei jugo.

⁶ Cælius] L. Cælius An-
tipater, scriptor non medio-
cris apud antiquos famæ:
qui ex jejunitate veterum &
serpente humi simplicitate
primus paululum se erexit,
& addidit historiæ majorem
sonum vocis, ut ait Cicero,
l. II. de Orat. n. 54. Vixit
Gracchanis temporibus, &

sat diu etiam post Gracchos.
Scripserat historiam belli
hujus Annibalicæ, ut colli-
gitur ex hoc & non paucis
aliis hujus decadis locis, in
quibus à Livio testis cita-
tur.

⁷ Ad Galliam] Togatam,
seu Cisalpinam.

⁸ Si quem fortè id movit]
Scripti aliquot, movet.

⁹ Ab eo] Deo, vel he-
roe.

¹ In reficiendo] Qui con-
tracta in transitu Alpium
mala tum maximè sentiebat,
quum se reficere conaretur.

U.C. 534.
a.C. 218.

*Cornelius Cos.
ei obviam
venit.*

poterat. otium etenim ex labore, copia ex inopia, cultus ex illuvie tabeque, squalida & prope² efferata corpora variè movebant. Ea P. Cornelio consuli causa fuit, quum Pisas navibus venisset, exercitu à Manlio Atilioque accepto tirone, & in novis ignominiis trepido, ad Padum festinandi: ut cum hoste nondum resecto manum consereret. sed quum Placentiam consul venit, jam ex stativis moverat Annibal: Taurinorumque unam urbem, caput gentis ejus, ³ quia volentes in amicitiam non veniebant, vi expugnarat: junxissetque sibi non metu solum, sed etiam voluntate Gallos accolas Padi, ni, eos circumspectantes defectionis tempus subito adventus consulis oppressisset. Et Annibal movit ex Taurinis, incertos quæ pars sequenda esset Gallos, præsentem se secuturos ratus. Jam prope in conspectu erant exercitus, convenerantque duces, ⁴ sicut uterque inter se nondum satis noti, ita jam imbutus uterque quadam admiratione alterius. Nam Annibalis & apud Romanos, jam ante Sagunti exscidium, celeberrimum nomen erat: & Scipionem Annibal eo ipso, quòd adversus se dux potissimum lectus esset, præstantem virum credebat. Et auxerant inter se opinionem, Scipio, quòd relictus in Gallia, obvius fuerat in Italiam transgresso Annibali; Annibal, conatu tam audaci trajiciendarum Alpium, & effectu. Occupavit tamen Scipio Padum trajicere, & ad

² *Efferata*] Propter squalorem, & omissum tanto tempore omnem corporis cultum, aliquid torvi ferique præferentia. Supra II. 23. *Promissa barba & capilli efferaverant speciem oris.*

³ *Quia volentes in amici-*

tiam non veniebant.] Nempe oppidani.

⁴ *Sicut uterque, inter se nondum satis noti, ita jam imbutus uterque]* Prius illud uterque vacat, & delendum videtur.

Ticinum amnem motis castris, priusquam edu- U. C. 534.
ceret in aciem, adhortandorum militum cau- a. C. 218.
sâ, talem orationem exorsus est :

XL. Si eum exercitum, milites, educerem in *Cornelius*
aciem, quem in Gallia mecum habui, superse- *militēs*
dissem loqui apud vos. quid enim adhortari re- *suos ad-*
ferret, aut eos equites, qui equitatum hostium *hortatur.*
ad Rhodanum flumen ¹ non ægre vicissent, aut
eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum
hostem secutus, confessionem cedentis ac detrectan-
tis certamen pro victoria habui? Nunc, quia ille
exercitus Hispaniæ provinciæ scriptus, ibi cum
fratre Cn. Scipione meis auspiciis rem gerit, ubi
eum gerere senatus populusque Romanus voluit;
ego, ut consulem ducem adversus Annibalem ac
Pænos haberetis, ipse me huic voluntario certa-
mini obtuli: novo imperatori apud novos milites
pauca verba facienda sunt. Ne genus belli, neve
hostem ignoretis; cum iis est vobis, milites, pu-
gnandum, quos terrâ marique priore bello vici-
stis: à quibus stipendium per viginti annos exe-
gistis: à quibus capta belli præmia, Siciliam ac
Sardiniam habetis. Erit igitur in hoc certamine
is vobis illisque animus, qui victoribus & victis
esse solet. Nec nunc illi, quia audent, sed quia
necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui
exercitu incolumi pugnam detrectavere, eos ² dua-
bus partibus peditum equitumque in transitu Al-
pium amissis (³ quum plures penè perierint quàm

¹ Non ægre vicissent] Mò-
destè loquitur de hac equi-
tari victoria, ut quæ multò
sanguine, si numerum pu-
gnantium spectes, Romanis
fateretur.

² Duabus partibus] Dua-
bus tertiis partibus.

³ Quum plures penè perie-

runt quàm supersunt] Malè
additur penè. Duabus enim
è tribus partibus amissis,
non possunt non periisse
plures. Delenda est igitur
hæc vocula, quæ videtur
orta esse ex repetitione pri-
marum litterarum sequentis
verbi perierint.

U. C. 334. *superfunt*) plus spei nactos esse. At enim pauci
 a. C. 218. *quidem sunt*, sed *vigentes animis corporibusque*,
quorum robora ac vires vix sustinere vis ulla pos-
sit. Effigies, imo *umbræ hominum*; fame, frigo-
re, illuvie, squallore enecti, contusi ac debilitati
inter saxa rupeſque. ad hæc, perusti artus, nive
rigentes nervi, membra torrida gelu, quassata
fractaque arma, claudi ac debiles equi. Cum hoc
equite, cum hoc *pedite pugnaturi estis. reliquias*
extremas hostium, non *hostes habebitis. Ac nihil*
magis vereor, quàm ne, antequam vos cum *hoste*
pugnaveritis, Alpes vicisse Annibalem videantur.
Sed ita forsitan decuit, cum fœderum ruptore duce
ac populo, deos ipsos, sine ulla humana ope, com-
mittere ac 4 *proſtigare bellum*: nos, qui secun-
dum deos violati sumus, commissum ac proſtiga-
tum conficere.

XLI. Non vereor, ne quis me hoc ¹ vestri ad-
 hortandi causâ magnificè loqui existimet, ipsum
 aliter animo affectum esse. Licuit in Hispaniam
 provinciam meam, quò jam profectus eram, cum
 exercitu ire meo: ubi & fratrem consilii partici-
 pem ac periculi socium haberem, & Asdrubalem
 potiùs quàm Annibalem hostem, & minorem haud
 dubiè molem belli. Tamen, quum præterveherer
 navibus Galliæ oram, ad famam hujus hostis in
 terram egressus, præmisso equitatu, ad Rhodanum
 movi castrâ. Equestri prælio, quâ parte copiarum
 conſerendi manum fortuna data est, hostem fudi:
 peditum agmen, quod in modum fugientium ra-

4 *Proſtigare*] Promovere
 & prope finem adducere.

¹ *Vestri adhortandi causâ*] Videretur ratio grammati-
 carum legum postulare vel
vestri adhortandorum, vel
vos adhortandi. Sed hanc

loquendi formam compluri-
 bus ex probatissimo quoque
 scriptore exemplis tueretur
 Sanctius in Minerva, l. III.
 c. 8. & auctor Novæ Me-
 thodi linguæ Latinæ in ob-
 ſervationibus ad Gerundia.

quim agebatur, quia assequi terrâ non poteram; U.C. 534.
 regressus ad naves, quantâ maximâ celeritate po- 2.C. 218.
 tui, tanto maris terrarumque circuitu, in ra-
 licibus Alpium obuius fui. Huic timendo hosti
 urum, quum declinarem certamen, improvisus
 videor incidisse; an occurrere in vestigiis ejus?
 laceessere ac trahere ad decernendum? Experiri ju-
 vat, utrûm alios derepente Carthaginienses per
 viginti annos terra ediderit; an iidem sint, qui
 ad Ægates pugnaverunt insulas, & quos ab Ery-
 ce² duodevicens denariis æstimatos emisistis: &
 utrûm Annibal hic sit æmulus iuinerum Herculis,
 ut ipse fert, an³ vectigalis stipendiariusque &
 servus populi Romani à patre relictus; quem nisi
 Saguntinum scelus agitaret, respiceret profecto,
 si non patriam victam, domum certè, patremque,
 & fœdera Amilcaris scripta manu. qui iussus à
 consule nostro, præsidium deduxit ab Eryce: qui
 graves impositas victis Carthaginensibus leges
 tremens mœrensque accepit: qui decedere Sicilia,
 qui stipendium populo Romano dare pactus est.
 Itaque vos ego, milites, non eo solum animo,
 quo adversus alios hostes soletis, pugnare velim:
 sed cum indignatione quadam atque ira, velut
 si servos videatis vestros arma repente contra vos
 ferentes. Licuit ad Erycem clausos, ultimo sup-
 plicio humanorum, fame interficere: licuit victri-

² Duodevicens denariis æstimatos emisistis] Oratoriè dictum. Scilicet Carthaginienses ad Erycem inclusi, duodevicens in capita denarios, ut emitterentur, pendere coacti fuerant. Duodevicens denarii sunt amplius duæ argenti uncie nostrates.

³ Vectigalis stipendiarius-

que] Sæpe hæ duæ voces eodem sensu usurpantur, ut infra XXXVII. 55. Tamen, si accuratam proprietatem quærimus, eo differunt, quod stipendiarii sunt ii, qui certum pecuniæ frumentive aut cuiuslibet rei modum pendere debent; vectigales, qui incertum, v. g. decumas fructuum.

U.C. 534.
a.C. 218.

cem classē in Africam trajicere, atque intra paucos dies sine ullo certamine Carthaginem delere. Veniam dedimus precantibus : emisimus ex obsidione : pacem cum victis fecimus : 4 tutelæ nostræ deinde duximus , quum Africo bello urgerentur. Pro his impertiis furiosum juvenem sequentes , oppugnatum patriam nostram veniunt. Atque animam pro decore tantum hoc nobis , & non pro salute esset certamen ! Non de possessione Siciliae ac Sardiniae , de quibus quondam agebatur , sed pro Italia nobis est pugnandum : nec est alius ab tergo exercitus , qui , nisi nos vincimus , hosti obsistat , nec Alpes aliæ sunt , quas dum superat , comparari nova possint præsidia. Hic est obstandum , milites , velut si ante Romana mœnia pugnemus. Unusquisque se non corpus suum , sed conjugem ac liberos parvos armis protegere putet : nec domesticas solum agitet curas , sed identidem hoc animo reputet , nostras nunc intueri manus senatum populumque Romanum : qualis nostra vis virtusque fuerit , talem deinde fortunam & illius urbis ac Romani imperii fore.

Annibal rebus prius quàm verbis quidam verbis militibus hortatur.

XLII. Hæc apud Romanos consul. Annibal rebus prius , quàm verbis , adhortandos milites ratus , circumdato ad spectaculum exercitu , captivos montanos vinctos in medio statuit , armisque Gallicis ante eorum pedes projectis , interrogare interpretem iussit , ecquis , si vinculis levaretur , armaque & equum victor acciperet , decertare ferro vellet ? Quum ad unum omnes ferrum pugnamque poscerent , & dejecta in id sors esset , se quisque eum optabat , quem fortuna in id certamen legeret. ut

4 *Tutelæ nostræ deinde duximus*] Ad tutelam nostram pertinere existimavimus. Sic iterè l. XXIV. c. 22. *quæ sua fidei tutelæque essent.* 5 *Illius urbis*] Vel delenda est vox *illius* , vel mutanda in *ipsius*.

cujusque fors exciderat, alacer., inter gratulantes gaudio exsultans, cum sui moris tripudiiis arma raptim capiebat. Ubi verò dimicarent, is habitus animorum non inter ejusdem modò conditionis homines erat, sed etiam inter spectantes vulgò, ut non vincentium magis, quàm bene morientium fortuna laudaretur.

XLIII. ¹ Dum sic ² aliquot spectatis paribus affectos dimisisset, concione inde advocatâ, ita apud eos locutus fertur : ³ Si, quem animum in alienæ sortis exemplo paulo antè habuistis, eundem mox in aestimanda fortuna vestra habueritis, vicimus, milites : neque enim spectaculum modò illud, sed quædam veluti imago vestræ conditionis erat. Ac ⁴ nescio an majora vincula majoresque necessitates vobis quàm captivis vestris fortuna circumdederit. ⁵ Dextrâ lævâque duo maria laudunt ; nullam, ne ad effugium quidem, navem habentibus. circa Padus amnis, major ac

Ejus oratio.

¹ Dum sic] Lege Quum.

² Aliquot spectatis paribus] Postquam aliquot paria pugnatum spectata fuerant.

³ Si, quem animum] Si, quo animo spectavistis alienæ sortis exemplum, sive sortem captivorum vestrorum, quæ vobis in exemplum proponebatur, eodem animo judicaveritis de fortuna vestra, & sic statueritis, vincendum vobis esse, aut bene moriendum, vicimus, milites.

⁴ Nescio an.] Supple, non.

⁵ Dextrâ lævâque] Hic sunt aliqua, quæ paululum

concurrunt. Duo maria claudunt, nullam... navem habentibus. Hoc omnino inconcinnum. Jam verò quæ sequuntur, non sibi accurate respondent, circa & ab tergo : nec magis Padus circa eos fuit, quàm Alpes & maria. Videmus legere debere habentes pro habentibus, & contra, id est, ex adverso, pro circa. Sic exurgit integra & omnibus numeris suis absoluta oratio : dextrâ lævâque duo maria claudunt, nullam ne ad effugium quidem navem habentes. Contra Padus amnis, major ac violentior Rhodano. Ab tergo Alpes urgent.

U. e. 534.
a. C. 218.

violentior Rhodano ; ab tergo Alpes urgent , vix
integris vobis ac vigentibus transita. Hic vin-
cendum aut moriendum , milites , est , ubi primum
hosti occurristis. Et eadem fortuna , quæ necessita-
tem pugnandi imposuit , præmia vobis ea victo-
ribus proponit , quibus ampliora homines ne ab
diis quidem immortalibus optare solent. Si Sici-
liam tantum ac Sardiniam , parentibus nostris
ereptas , nostrâ virtute recuperaturi essemus , satis
tamen ampla pretia essent. quidquid Romani tot
triumphis partum congestumque possident , id om-
ne vestrum cum ipsis dominis futurum est. In hanc
tam opimam mercedem , agite , cum diis bene ju-
vantibus arma capite. Satis adhuc in ⁶ vastis Lu-
fitanæ Celtiberiæque montibus , pecora consecran-
do , nullum emolumentum tot laborum periculo-
rumque vestrorum vidistis. tempus est jam , opa-
lenta vos ac ditia stipendia facere , & magna
operæ pretia mereri , tantum iuicris per tot mon-
tes fluminaque , & tot armatas gentes , emensos.
Hic vobis terminum laborum fortuna dedit : hic
dignam mercedem emeritis stipendiis dabit. Nec
quàm magni nominis bellum est , tam difficilem
existimariis victoriam fore. sæpe & contemptus
hostis cruentum certamen edidit , & inclyti popu-
li regesque ⁷ perlevi momento victi sunt. Nam,
dempto hoc uno fulgore nominis Romani , quid est ,
cur illi vobis comparandi sint ? Ut viginti anno-
rum militiam vestram cum illa virtute , cum illa
fortuna , taceam ; ab Herculis columnis , ab Ocea-
no , terminisque ultimis terrarum , per tot fero-
cissimos Hispaniæ & Galliæ populos vincentes huc
pervenistis. pugnabitis cum exercitu tirone , hac
ipsâ æstate cæso , victo , circumfesso à Gallis ,

⁶ Vastis] Desertis & in-
opibus.

⁷ Perlevi momento] Le-

vissimâ impulsione , parvo
molimine , facile.

noto adhuc duci suo ignorantique ducem. An U.C. 534.
 ne, in pratorio patris, clarissimi imperatoris, a.C. 218.
 prope natum, certe eductum, domitorem Hispaniæ
 Galliæque, victorem eundem, non Alpinarum
 modò gentium, sed ipsarum, quod multo majus
 est, Alpium, cum semestri hoc conferam duce,
 desertore exercitus sui? cui si quis demptis signis
 ænos Romanosque hodie ostendat, ignoraturum
 certum habeo, utrius exercitus sit consul. Non ego
 illud parvi æstimo, milites, quòd nemo vestrum
 est, cujus non ante oculos ipse sæpe militare ali-
 quod ediderim facinus; cui non idem ego virtutis
 spectator ac testis, notata temporibus locisque re-
 erre sua possim decora. Cum laudatis à me mil-
 ites donatisque, alumnus prius omnium vestrum,
 quàm imperator, procedam acie adversus ignotos
 inter se, ignorantesque.

XLIV. Quocumque circumtuli oculos, plena
 omnia video animorum ac roboris: veteranum
 meditem, generosissimarum gentium¹ equites fre-
 natos & infrenatos, vos socios fidelissimos fortis-
 simosque, vos Carthaginenses, quum ob patriam,
 tum ob iram justissimam pugnatueros. Inferimus
 bellum, infestisque signis descendimus in Italiam;
 tanto audaciùs fortiusque pugnaturi, quanto ma-
 ior spes, major est animus inferentis vim quàm
 arcentis. Accendit præterea animos & stimulat do-
 lor, injuria, indignitas. ad supplicium depopos-
 cerunt me ducem primum, deinde² vos omnes,
 qui Saguntum oppugnassetis: deditos ultimis cru-
 ciatibus affecturi fuerant. Crudelissima ac super-
 bissima gens, sua omnia sui que arbitrii facit. cum

¹ Equites frenatos & in-
 frenatos.] Numidæ, qui plu-
 rimi in equitatu Annibalis
 erant, equis infrenatis ute-
 bantur. Hinc apud Virgi-

lium, Numidæ infreni.

² Vos omnes, qui Sagun-
 tum oppugnassetis.] Vid. not.
 1. ad c. 30. supra.

U.C. 534. quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, &
 a.C. 218. modum imponere æquum censet: circumscribit
 includitque nos terminis montium fluminumque,
 quos ne excedamus: neque eos, quos statuit, ter-
 minos observat. Ne transferis Iberum: ne qui-
 rei tibi sit cum Saguntinis.³ Ad Iberum est Sa-
 guntum: nusquam te vestigio moveris. Parum
 est, quod veterrimas provincias meas Siciliam &
 Sardiniam adimis. etiam Hispanias? & 4 inde
 cessero, in Africam transcendes. Transcendes au-
 tem dico? duos consules hujus anni, unum in
 Africam, alterum in Hispaniam miserunt. Nihil
 usquam nobis relictum est, nisi quod armis vindi-
 carimas. illis timidis & ignavis licet esse,⁵ qui
 respectum habent, quos suus ager, sua terra, per-
 tuta ac pacata itinera fugientes accipient: vobis
 necesse est fortibus viris esse, & 6 omnibus inter
 victoriam mortemve certâ desperatione abruptis,

3 Ad Iberum est Sagun-
 tum.] Saguntum, ipso teste
 Livio, supra c. 7. ultra Ibe-
 rum situm est, à cuius am-
 nis ostio distat 90. ferè pas-
 suum millibus. Libenter le-
 geremus, eis Iberum est Sa-
 guntum, ut hæc intellige-
 rentur dicta ex persona Pœ-
 norum. Romanus vetuit
 transiri Iberum. Respondet
 Pœnus: at eum annem non
 transeo, dum Saguntum op-
 pugno. Etenim cis Iberum
 (si spectes ulteriorem His-
 paniam & Pœnos) est Sa-
 guntum. Romanus in res-
 pondendo voluntatem affert
 pro ratione: nusquam te ve-
 stigio moveris: id est, sta in
 vestigio, neque ex eo loco,
 in quo te consistere jubeo,
 pedem efferas. Illud quoque

ex hac levi mutatione seque-
 tur commodi, quod sic in-
 telligetur quomodo Romanus
 eos quos statuunt terminos
 non observent, id quod illis
 paulo antè ab Annibale ob-
 jectum est. Terminum sta-
 tuunt Iberum, & tamen il-
 lum transcendunt, dum nos
 vetant Saguntum, urbem si-
 tam cis Iberum respectu no-
 stri, oppugnare.

4 Inde cessero.] Si inde
 cessero. Supprimitur parti-
 cula si, ad majorem vim.

5 Qui respectum habent.]
 Qui habent quod respiciant,
 quum illis à tergo sit Roma
 & Italia.

6 Omnibus inter victoriam
 mortemve certâ desperatione
 abruptis.] Quum inter victo-
 riam mortemve nihil sit vo-

vincere, aut, si fortuna dubitabit, in praelio
 p̄ius, quàm in fuga, mortem oppetere. Si hoc
 fixum omnibus, destinatumque in animo est,
 dicam, vicistis: nullum momentum ad
 cendum homini ab diis immortalibus acrius
 est.

XLV. His adhortationibus quum utrimque
 certamen accensi militum animi essent, Ro-
 mani ponte Ticinum jungunt, tutandique pon-
 ticausâ castellum insuper imponunt. Pœnus,
 ere occupatis hostibus, Maharbalem cum
 Numidarum, equitibus quingentis, ad de-
 pulandos sociorum populi Romani agros mit-
 Gallis parci quàm maximè jubet, princi-
 que animos sollicitari ad defectionem. Pon-
 perfecto, traductus Romanus exercitus in
 um Insubrium, quinque millia passuum à
 tumvius confedit. Ibi Annibal castra ha-
 bat, revocatoque propere Maharbale atque
 titibus, quum instare certamen cerneret,
 nil unquam satis dictum præmonitumque ad
 hortandos milites ratus, vocatis ad concio-
 n certa præmia pronuntiat, in quorum
 m pugnarent. Agrum sese daturum esse in
 ia, Africa, Hispania, ubi quisque velit,
 nunem ipsi qui accepisset, liberisque: qui pe-
 iam quàm agrum maluisset, ei se argento fa-
 acturum: qui sociorum cives Carthaginien-
 fieri vellent, potestatem facturum: qui do-
 redire mallent, daturum se operam, ne
 us suorum popularium mutatam secum fortu-
 esse vellent. Servis quoque dominos pro-
 utis libertatem proponit, binaque pro his
 incipia dominis se redditurum. Eaque ut rata
 rent fore, agnum lævâ manu, dexterâ fili-
 medium, sed omnia cer- fundâ quâdam voragine,
 desperatione, velut pro- abrupta.

U.C. 514.
 a.C. 218.

Premia
 suis pro-
 nuntiat
 Annibal.

U.C. 534.
a. C. 218.

cem retinens, si falleret, Jovem ceterosque precatus deos, ita se mactarent, quemadmodum ipse agnum mactasset, secundum precationem caput pecudis saxo elisit. Tum venientes omnes, velut diis auctoribus in spem suam quisque acceptis, ¹ id moræ, quod nondum pugnarent, ad potienda sperata rati, prælium uno animo & voce unâ poscunt

*Prodigia
in castris
Romanis.*

XLVI. Apud Romanos haudquaquam tantæ alacritas erat, super cetera recentibus etiam territos prodigiis. nam & lupus intraverat castra, laniatisque obviis, ipse intactus evaserat, & examen apum in arbore prætorio imminens confederat. quibus procuratis Scipio, cum equitatu jaculatoribusque expeditis profectus ² ad castra hostium, exque propinquo copiarum quantæ, & cuius generis essent, speculanda obvius fit Annibali, & ipsi cum equitibus exploranda circa loca progresso. neutri alteri primò cernebant: densior deinde incesse hominum equorumque oriens pulvis signum propinquantium hostium fuit. Constitit utrumque agmen, & prælio sese expediebant. Scipio jaculatores & Gallos equites in fronte locavit. Romanos, sociorumque quod roboris fuit, subsidiis. Annibal frenatos equites in medio accipit, cornua Numidis firmat. Vixdum cunctis more sublato, jaculatores fugerunt ³ inter subsidia ad secundam aciem: inde equitum cer-

*Pugna
equestris
ad Tre-
num.*

¹ *Id moræ*] Id tantum collocata est particula sibi esse moræ rati, quominus speratis potirentur, quod nondum pugnarent; atque adeo sese, statim atque pugnare daretur, compotes votorum fore.

² *Ad castra hostium, exque propinquo copias*] Malè

Legge *ad castra hostium propinquo, copiasque.*

³ *Inter subsidia ad secundam aciem*] Subsidia hic ipsa secunda acies. que hæ voces *inter subsidia* prorsus supervacaneæ sunt. Eas videmus posse accidere

erat aliquamdiu anceps : dein , quia turba-
 equos pedites intermisti , multis labenti-
 ex equis , aut desilientibus , ubi suos pre-
 circumventos vidissent , jam magna ex parte
 sedes pugna ierat : donec Numidæ , qui in
 libus erant , circumvecti paululum , ab
 se ostenderunt. Is pavor perculit Roma-
 auxitque pavorem consulis vulnus , peri-
 amque interkursu tum primum pubescentis
 propulsatum. Hic erit juvenis , penes quem
 lecti hujusce belli laus est , Africanus ob
 egiam victoriam de Annibale Pœnisque ap-
 atus. Fuga tamen effusa jaculatorum maxi-
 fuit , quos primos Numidæ invaserunt.
 as confertus equitatus consulem in medium
 eptum , non armis modò , sed etiam corpo-
 as suis protegens , in castra , nusquam trepi-
 neque effusè cedendo , reduxit. Servati con-
 decus Coelius ad servum natione Ligurem
 egat. malim equidem de filio verum esse ,
 d & plures tradidere auctores , & 3 fama
 inuit.

*Cof. 3
 filio ser-
 vatus.*

XLVII. Hoc primum cum Annibale prælium
 : quo facilè apparuit , & equitatu melio-
 in Pœnum esse , & ob id campos patentes ,
 ales sunt inter Padum Alpesque , bello ge-
 do Romanis aptos non esse. Itaque proximâ
 ste jussis militibus vasa silentio colligere ,
 tra ab Ticino mota , festinatumque ad Pa-
 m est ; ut ratibus , quibus junxerat flumen ,
 ndum resolutis , sine tumultu atque insecta-
 one hostis , copias trajiceret. Priùs Placen-
 m pervenere , quàm satis sciret Annibal ab
 cino profectos : tamen ad sexcentos morato-
 m in citeriore ripa , segniter ratem solventes ,

*Ultra
 Padum
 recedunt
 Romani.*

U. C. 534. cepit. transire non potuit pontem; ¹ ut ext
 a. C. 218. ma resoluta erant, totâ rate in secundam aqua

labente. Coelius auctor est, Magonem cum
 equitatu & Hispanis peditibus flumen exte
 plo transisse; ipsum Annibalem per superiora
 Padi vada exercitum traduxisse, elephantis
 ordinem ad sustinendum impetum fluminis o
 positis. Ea peritis amnis ejus vix fidem fecerit
 nam neque equites armis equisque salvos ta
 tam vim fluminis superasse, verisimile est

² ut jam Hispanos omnes inflati transvexer
 utres: & multorum dierum circuitu ³ Pa
 vada petenda fuerint, quâ exercitus gravis in
 pedimentis traduci posset. Potiores apud
 auctores sunt, qui biduo vix locum rate jun
 gendo flumini inventum tradunt; eâ cum Ma
 gone equites Hispanorum expeditos præmisso

*Sequitur
 eos Anni-
 bal.*

Dum Annibal citra flumen legationibus Gall
 rum audiendis moratus, trajicit gravius pec
 tum agmen, interim Mago equitesque, ab tra
 fitu fluminis diei unius itinere, Placentiam
 hostes contendunt. Annibal paucis post die
 bus, sex millia à Placentia castra communivi
 & postero die in conspectu hostium acie di
 ctâ, potestatem pugnae fecit.

¹ *Ut extrema*] Toto illo
 ponte, qui è ratibus junctus
 erat, labente secundum cur
 sum fluminis, simul atque
extrema resoluta fuere.

² *Ut jam Hispanos omnes*]
 Etiam si id quoque ponatur,
 credatur, Hispanos ope
 utrium inflatorum amnem
 transisse. Vox *omnes* vacare
 videtur, & mutanda esse in
pedites, vel omnino ableganda.

³ *Padi vada petenda fue-*

runt] Sic scripti quàm plur
 mi. Editi vulgò, *fuera*
 Sed in ea re quæ non pon
 tur pro vera, sed ex quâ
 concessa & data aliquid
 feratur absurdi, modus po
 tentialis eleganter & proprie
 usurpatur. Si id quod Coelius
 narrat, verum esse existi
 metur, inquit Livius, ne
 cesse fuerit ut Annibal mul
 torum dierum circuitu pe
 tierit Padi vada.

LIBER XXI. 69

LVIII. Insequenti nocte cædes in castris U.C. 514.
 humanis, tumultu tamen quàm re major, ab a. C. 218.
 miliaribus Gallis facta est. ad duo millia pedi- Galli
 , & ducenti equites, vigilibus ad portas 2200.
 cidatis, ad Annibalem transfugiunt: quos transfu-
 nus benignè allocutus, & spe ingentium giunt ad
 orum accensos, in civitates quemque suas, Anniba-
 sollicitandos popularium animos dimisit. lem.
 Scipio cædem eam signum defectionis omnium Scipio ad
 horum esse ratus, contactosque eo scelere, Trebiam
 ut injectâ rabie ad arma ituros, quanquam recedit.
 vis adhuc vulnere erat, tamen quartâ vigi-
 noctis insequentis tacito agmine profectus
 Trebiam fluvium, in loca altiora collesque
 editiores equiti castra movet. Minus quàm
 Ticinum fefellit: missisque Annibal primùm
 midis, deinde omni equitatu, turbasset uti-
 novissimum agmen, ni aviditate prædæ in
 via Romana castra Numidæ divertissent. Ibi
 n perscrutantes loca omnia castrorum, nul-
 satis digno moræ pretio tempus terunt,
 ssum hostis de manibus est: & quum jam
 sgressos Trebiam Romanos, metantesque
 tra conspexissent, paucos moratorum occi-
 unt, citra flumen interceptos. Scipio nec
 ationem vulneris ¹ in via jactanti ultrâ pa-
 s, & collegam (jam enim & revocatum ex
 lia audierat) ratus expectandum, locum,
 prope flumen tutissimus stativis est visus,
 ectum communivit. Nec procul inde Anni-
 quum consedisset, quantum victoriâ eque-
 elatus, tantum anxius inopiâ, quæ per ho-
 m agros euntem nusquam præparatis com-
 atibus major indies excipiebat, ad Clasti-

In via jactanti] Si ni- in via quæ vexabat vulnus
 hic vitii est, intellige: jactando & agitando.

U.C. 534.
A.C. 218.

dium vicum, quò magnum frumenti numerum con-
gesserant Romani, mittit. ibi quum vin-
pararent, spes facta proditiōis: nec sanè ma-
gno pretio, ² nummis aureis quadringentis
Dasio Brundusino præfecto præsidii corrupto
traditur Annibali Clastidium. id horreum fuit
Poenis sedentibus ad Trebiam. In captivos e-
tradito præsidio, ut fama clementiæ in prin-
pio rerum colligeretur, nihil sævitum est.

Res circa
Siciliam
terrâ ma-
rique ge-
sta.

XLIX. Quum ad Trebiam terrestre confli-
tisset bellum, interim circa Siciliam insulasque
Italiæ imminentes, & à Sempronio consule
& ante adventum ejus terrâ marique res ge-
stæ. viginti quinqueres cum mille armatis
ad depopulandam oram Italiæ à Carthaginien-
sibus missæ, novem Liparas, octo insulam Vul-
cani tenuerunt, tres in fretum avertit æstus.
Ad eas conspectas à Messana duodecim naves
ab Hierone rege Syracusanorum missæ, quæ
tum fortè Messanæ erat consulem Romanum
opperiens, nullo repugnante captas naves Me-
ssanam in portum deduxerunt. Cognitum e-
captivis, præter viginti naves, cujus ipsi classis
essent, in Italiam missas, quinque & triginta
alias quinqueres Siciliam petere, ad sollici-
tandos veteres socios: Lilybæi occupandi præ-
cipuam curam esse: credere eadem tempestate
quâ ipsi disjecti forent, eam quoque classem
ad Ægates insulas dejectam. Hæc sicut audierant,
rex M. Æmilio prætori, cujus Sicilia
erat provincia, perscribit, monetque, Lily-
bæum firmo teneret præsidio. ¹ Extemplo

² Nummis aureis] Romæ nondum signari cœptum erat aurum. Si hi de quibus hic sermo est nummi aurei fuere pares Atticis, id est, didrachmales, quadringentes tales nummi æquabunt potest dici 12. marcas nostras cum quatuor uncis.

¹ Extemplo & circa præ-

erca prætorem ad civitates missi legati tribu-
que, qui suos ad curam custodiæ intende-
ent. ² ante omnia Lilybæum teneri: ad appa-
tum belli, edicto proposito, ut ³ socii nava-
s decem dierum cocta cibaria ad naves de-
errent; ubi signum datum esset, ne quis mo-
m conscendendi faceret: ⁴ perque omnem
ram qui erant ex speculis prospicerent ad-
entantem hostium classem. Simul itaque,
uanquam de industria morati cursum navium
rant Carthaginienſes, ut ⁵ ante lucem acce-
erent Lilybæum, præſensum tamen est, quia

U.C. 354.
a.C. 218.

rem] Exemplo etiam le-
ati tribuniſque circa præto-
m, ſive, qui circa præto-
m erant, miſſi ſunt ad ci-
tates.

² Ante omnia Lilybæum
neri: ad apparatus belli] *rimò ſupple ex ſenſu, iuſſit
rator. Deinde, 2o ad intel-
gimus præter: ut ſenſus ſit,
æter apparatus belli col-
atum jam, aut etiam con-
erendum in urbem Lily-
æum, puta arma, tela,
rumentum, &c. propositum
uiſſe eſtictum prætoris, quo
ocii navales juſberentur de-
em dierum cocta cibaria ad
aves deferre. Ad non rarò
umitur apud Livium eo ſen-
u quem volumus, ut infrà
XXVI. 5. Ad alium viro-
um, equorum, armorumque
onum.... Campanorum im-
bellis multitudo tantum...
didit clamorem.*

³ Socii navales] *Sociorum
navalium nomine interdum
intelliguntur ſoli remiges ac
nautæ; interdum & ipſi mi-*

lites, non quidem ii qui aut
ad navales pugnas in naves
imponuntur, aut ut trans-
vehantur in aliquam oram,
ubi pedestri Marte pugnent;
ſed ii quorum proprium of-
ficium ac munus eſt rueri
naves, iisque præſidio eſſe.
Hic & cap. ſequenti videtur
Livius *socios navales* intel-
lexiſſe eos ſolummodo qui
nautica miniſteria obibant.

⁴ Perque omnem oram qui
erant ex speculis] *Lege per-
que omnem oram uti ex ſpe-
culis proſpicerent.*

⁵ Ante lucem] Antelucano
tempore. Potuiſſent Cartha-
ginienſes accedere Lilybæum
ſub vesperam diei præceden-
tis, aut etiam fortaiſſe me-
dià luce. Sed de industria
morati erant curſum, atque
ita temperaverant; ut horis
noctis antelucanis accede-
rent, quibus maximè op-
portunus eſt hoſtis ad inſi-
dias & improviſum impe-
rum. Præſensum tamen eſt
illos adventare.

V.C. 534.
A.C. 218.

& luna pernox erat, & sublati armamentis veniebant, extemplo datum è speculis signum, & in oppido ad arma conclamatum est, & in naves conscensum: pars militum in muris portarumque stationibus, pars in navibus erant. Et Carthaginienses, quia rem fore haud cum imparatis cernebant, usque ad lucem portu se abstinerunt, demendis armamentis eo tempore, aptandæque ad pugnam classe, absumpto. Ubi illuxit, recepere classem in altum, ut spatium pugnae esset, exitumque liberum è portu naves hostium haberent. Nec Romani detrectare pugnam, & memoriâ ⁶ circa ea ipsa loca gestarum rerum freti, & militum multitudine ac virtute.

*Pugna
navalis
ad Lily-
baeum.*

L. Ubi in altum evecti sunt, Romanus conferre pugnam, & ex propinquo vires conferre velle: contrâ eludere Pœnus, & arte, non vi rem gerere, naviumque quàm virorum aut armorum malle certamen facere. nam ut sociis navalibus affatim instructam classem, ita inopem milite habebant: &, sicubi conferta navis esset, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animadversum est; & Romanis multitudo sua auxit animum, & paucitas illis minuit. Extemplo septem naves Punicæ circumventæ: fugam ceteræ ceperunt. mille & septingenti fuere in navibus captis milites nautæque: in iis tres nobiles Carthaginiensium. Classis Romana incolumis, unâ tantum perforatâ navi, sed eâ quoque ipsâ reduce, in portum rediit. Secundum hanc pugnam, nondum gnaris ejus qui Messanæ erant, Ti. Sempronius consul Messanam venit. Ei fre-

⁶ Circa ea ipsa loca] Ægates insulæ, ad quas celebris illa pugna pugnata est, quâ

victi Carthaginienses pacem petiere, non longè absunt à Lilybæo.

tum

tum intranti rex Hiero classem ornatam obviam U. c. 334. a. C. 218.
duxit : transgressusque ex regia in prætoriam
navem , gratulatus sospitem cum exercitu &
navibus advenisse , precatusque prosperum ac
felicem in Siciliam transitum , statum deinde
insulæ & Carthaginiensium conata exposuit :
pollicitusque est , quo animo priore bello po-
pulum Romanum juvenis adjuvisset , eo senem
adjuturum : frumentum vestimentaue sese le-
gionibus consulis sociisque navalibus gratis
præbiturum. grande periculum Lilybæo mariti-
misque civitatibus esse ; & ¹ quibusdam volen-
tibus novas res fore. Ob hæc consuli nihil
cunctandum visum , quin Lilybæum classe pe-
teret : & rex regiaque classis unà profecti. na-
vigantes inde , pugnatum ad Lilybæum , fusas-
que & captas hostium naves , accepere.

LI. A Lilybæo consul, Hierone cum classe Sempro-
nius Me-
litam ca-
pit.
regia dimisso , relictoque prætore ad tuendam
Siciliæ oram , ipse in insulam Melitam , quæ
à Carthaginiensibus tenebatur , trajecit. Adve-
nienti Amilcar , Gisgonis filius , præfectus præ-
sidii , cum paulo minus duobus millibus mili-
tum , oppidumque cum insula traditur : inde
post paucos dies reditum Lilybæum , capti-
vique & à consule & à prætore , præter in-
signes nobilitate viros , ¹ sub corona venierunt.
Postquam ab ea parte satis tutam Siciliam cen-
sebat consul ; ad insulas Vulcani , (quia fa-
ma erat stare ibi Punicam classem) trajecit.
nec quisquam hostium circa eas insulas inven-
tus. jam fortè transmiserant ad vastandam Italiæ
oram : depopulatoque Vibonensi agro , ² urbem

¹ Quibusdam volenti' ut
novas res fore] Quibusdam
placituras novas res , & mu-
tationem imperii.

¹ Sub corona] Vid. not. 4.
ad c. 17. l. II.

² Urbem] Vibonem.

U.C. 534.
a. C. 218.

*Revoca-
tur in Ita-
liam.*

*Ad col-
legam ve-
nit.*

etiam terrebant. Repetenti Siciliam consuli
exscensio hostium in agrum Vibonensem facta
nunciatur : litteræque ab senatu de transitu in
Italiam Annibalis , & ut primo quoque tem-
pore collegæ ferret auxilium , missæ traduntur.
Multis simul anxius curis , exercitum extem-
plo in naves impositum , Ariminum Supero
mari misit : Sex. Pomponio legato cum viginti
quinque longis navibus Vibonensem agrum
maritimamque oram Italiæ tuendam attribuit :
M. Æmilio prætori quinquaginta navium clas-
sem explevit : ipse compositis Siciliæ rebus ,
decem navibus oram Italiæ legens , Ariminum
pervenit : inde cum exercitu suo profectus ad
Trebiam flumen , collegæ conjungitur.

LII. Jam ambo consules , & quidquid Ro-
manarum virium erat , Annibali oppositum ,
aut illis copiis defendi posse Romanum impe-
rium , aut spem nullam aliam esse , satis decla-
rabat. Tamen consul alter ¹ equestri prælio uno
& vulnere suo ² minutus , trahi rem malebat :
recentis animi alter , eoque ferocior , nullam
dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam
Padumque agri est , Galli tum incolebant ; in
duorum præpotentium populorum certamine ,
per ambiguum favorem , haud dubiè gratiam
victoris spectantes. Id Romani , ne quid modò
moverent , æquo satis , Pœnus periniquo ani-
mo ferebat , ab Gallis accitum se venisse ad
liberandos eos dictitans. Ob eam iram , simul
ut prædâ militem aleret , duo millia peditum
& mille equites , Numidas plerosque , mistos
quosdam & Gallos , populari omnem ³ dein-

¹ *Equestri prælio uno*] Va-
cat ultima vox , aut celat
aliquod vitium.

² *Minutus*] Minus spei &

fiduciæ habens.

³ *Deinceps*] Ex ordine ,
uno tenore.

ceps agrum usque ad Padi ripas iussit. Egentes
ope Galli, quum ad id dubios servassent ani-
mos, coacti ab auctoribus injuriæ ad vindices
futuros declinant: legatisque ad consulem mis-
sis, auxilium Romanorum terræ ob nimiam
cultorum fidem in Romanos laboranti orant.
Cornelio nec causa, nec tempus agendæ rei
placebat: suspectaque ei gens erat, quum ob
infida multa facinora, tum, ut alia vetustate
obsolevisent, ob recentem Boiorum perfidiam.
Sempronius contrà, continendis in fide sociis
maximum vinculum esse primos, qui eguissent
ope, defensos censebat. Tum, collegâ cun-
ctante, 4 equitatum suum, mille peditum, ja-
culatoribus ferme, admittis, ad defendendum
Gallicum agrum trans Trebiam mittit. Ii, spar-
sos & incompósitos, adhæc graves prædâ ple-
nosque, quum inopinatos invasissent, ingen-
tem terrorem cædemque ac fugam usque ad
castra stationesque hostium fecere: unde mul-
titudine effusâ pulsi, rursus subsidio suorum
prælium restituere. 5 Variâ inde pugnâ sequen-
tes quanquam ad extremum æquassent certa-
men, 6 major tamen hostium Romanis fama
victoriæ fuit.

U.C. 534.
a.C. 218.

*Prælium
equestre
dubium.*

LIII. Ceterum nemini omnium major ju-
niorque quam ipsi consuli videri: gaudio ef-
ferri, quâ parte copiarum alter consul victus

4 *Equitatum suum, mille
peditum*] Equitatum suum,
qui admitti, adjuncti erant
ille pedites, qui plerique
culatores erant. Forſitan
vius scripſerat *mille peditum*.
us.

5 *Variâ inde pugnâ se-
quentes*] Videretur legendum:
Variâ inde pugnâ cedentes se-

quentesque. Sanè vulgata le-
ctio parum liquidum legenti
sensem offert.

6 *Major tamen hostium*]
Major tamen fama victoriæ
fuit Romanis, quàm fama
victoriæ hostium: magis
pro victoribus vulgò habiti
sunt Romani, quàm ho-
ſtes.

U.C. 534.
a. C. 218.
Sempro-
nius pu-
gna cupi-
dus.

foret, eâ se vicisse. *Restitutos ac refectos mili-
tibus animos : nec quemquam esse , præter colle-
gam , qui dilatam dimicationem vellet. cum ani-
mo magis , quàm corpore ægrum , memoriâ vul-
neris aciem ac tela horrere. Sed non esse cum ægro
senescendum. Quid enim ultra differri , aut ter-
tempus ? quem tertium consulem , quem alium
exercitum expectari ? Castra Carthaginiensium in
Italia , ac prope in conspectu urbis esse. ¹ Non Si-
ciliam ac Sardiniam , victis ademptas , nec ad
Iberum Hispaniam peti , sed solo patrio terrâque
in qua geniti forent , pelli Romanos. Quantum
ingemiscant , inquit , patres nostri circa mœnia
Carthaginis bellare soliti , si videant nos , pro
geniem suam , duos consules consularesque exer-
citus in media Italia paventes intra castra ; Pe-
num , quod inter Alpes Apenninumque agri sui
sua dirionis fecisse ? Hæc assidens ægro collega
hæc in prætorio prope concionabundus ager
Stimulabat & tempus propinquum comiti-
rum , ne in novos consules bellum differretur
& occasio in se unum vertendæ gloriæ , dum
æger collega erat. Itaque , nequicquam disse-
tiente Cornelio , parari ad propinquum cer-
men milites jubet. Annibal quum , quid opor-
tum foret hosti , cerneret , vix ullam spe-
habebat , temere atque improvidè quicquam
consules acturos. quum alterius ingenium , prius
mâ prius , deinde re cognitum , percitum
ferox sciret esse , ferociusque factum prospice-
cum prædatoribus suis certaminè crederet ;
esse gerendæ rei fortunam haud diffidebat.
Ius ne quod prætermitteret tempus , sollicitus
intentusque erat , dum tiro hostium esset*

[Non Siciliam . . . peti]
Non id agi à Carthaginiensibus , ut repeterent armis

Siciliam ac Sardiniam ,
victis ademptæ fuerant.

les, dum meliorem ex ducibus inutilem vul-
nus faceret, dum Gallorum animi vigerent: U.C. 534.
a.C. 218.
quorum ingentem multitudinem sciebat segniùs
secuturam, quanto longiùs ab domo traheren-
tur. Quum ob hæc taliaque speraret propin-
quum certamen, & facere, si cessaretur, eu-
deret; speculatoresque Galli ad ea exploranda
quæ vellet tutiores, quia in utrisque castris
militabant, paratos pugnae esse Romanos re-
tulissent; locum insidiis circumspicere Pœnus
cœpit. Locum
insidiis
Annibal
circum-
spectat.

LIV. Erat in medio rivus, præaltis utrimque
clausus ripis, & circà obsitus palustribus her-
bis, &, quibus inculta ferme vestiuntur, vir-
gultis vepribusque. quem ubi ad equites quo-
que tegendos satis latebrosus locum circum-
vectus ipse oculis perlustravit; *Hic erit locus,*
Magoni fratri ait, *quem teneas. Delige centenos*
viros ex omni peditate atque equitate, cum quibus
ad me vigiliâ primâ venias. Nunc corpora curare
tempus est. Ita ¹ prætorium missum. mox cum
delectis Mago aderat. *Robora virorum cerno,* in-
quit Annibal. *sed ut & numero etiam, non ani-*
mis modo valeatis, singulis vobis novenos ex tur-
mis manipulisque vestri similes eligite. Mago lo-
cum monstrabit, quem insideatis. *Hostem cæcum*
ad has belli artes habebitis. Ita mille equitibus
Magoni, mille peditibus dimissis, Annibal pri-
mâ luce Numidas equites transgressos Trebiam
flumen, obequitare jubet hostium portis, ja-
culandoque in stationes elicere ad pugnam ho-
stem: injecto deinde certamine, cedendo sen-
sim citra flumen pertrahere. Hæc mandata Nu-
midis. ceteris ducibus peditum equitumque

*Pugna ad
Trebiam.*

¹ Prætorium missum] Di-
missi præcipui ducum, qui
in prætorium, sive taber-
naculum imperatoris, con-
veniebant.

U.C. 134.
a.C. 218.

præceptum, ut prandere omnes juberent : armatos deinde, instratisque equis, signum expectare. Sempronius ad tumultum Numidarum, primum omnem equitatum, ferox eâ parte virium, deinde sex millia peditum, postremò omnes copias ad destinatum locum jam antè consilio avidus certaminis eduxit. Erat fortè brumæ tempus, & nivalis dies in locis Alpibus Apenninoque interjectis, propinquitate etiam fluminum ac paludum prægelidis. ad hoc raptim eductis hominibus atque equis, non capto antè cibo, non ope ullâ ad arcendum frigus adhibitâ, nihil caloris inerat : & quidquid auræ fluminis appropinquabant, afflabat acrior frigoris vis. Ut verò refugientes Numidas insequentes, aquam ingressi sunt, (& erat pectoribus tenuis aucta nocturno imbri) tum utique egressis rigere omnibus corpora, ut vix armorum tenendorum potentia essent : simul jejuni, procedente jam die, fame etiam deficere.

LV. Annibalis interim miles, ignibus antea tentoria factis, oleoque per manipulos ut molirent artus misso, & cibo per otium capto, ubi transgressos flumen hostes nunciatum est, alacer animis corporibusque arma capit, atque in aciem procedit. Baleares locat ante signa, levem armaturam, octo ferme millia hominum; dein gravio rem armis peditem, quod virium, quod roboris erat : in cornibus circumfudit decem millia equitum : & ab cornibus in utramque partem divisos elephantos statuit. Consul, effusos sequentes equites, quum ab resistentibus subitò Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato, revocatos ¹ circumdedit pediti-

¹ *Circumdedit peditibus*] Locavit à dextra lævaque peditum.

bus. Duodeviginti millia Romani erant, socium nominisque Latini viginti; auxilia præterea Cenomanorum: ea sola in fide manserat Gallica gens. his copiis concursus est. Prælium à Balearibus ortum est, quibus quum majore robore legiones obsisterent, deductæ propere in cornua leves armaturæ sunt: quæ res effecit, ut equitatus Romanus extemplo urgeretur. nam quum vix jam per se resisterent decem millibus equitum quatuor millia, & fessi plerisque integris, obruti sunt insuper velut nube jaculorum à Balearibus conjectâ. ad hoc elephantî eminentes ab extremis cornibus (equis maxime non visu modò, sed odore insolito territis) fugam latè faciebant. Pedestris pugna par animis magis quàm viribus erat, quas recentes Pœnus paulo antè curatis corporibus in prælium attulerat: contrà, jejuna fessaque corpora Romanis & rigentia gelu torpebant. Restitissent tamen animis, si cum pedite solùm foret pugnatum. Sed & Baleares pulso equite jaculabantur in latera, & elephantî jam in mediam peditum aciem sese tulerant: & Mago Numidæque, simul latebras eorum improvida præterlata acies est, exorti ab tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere.

LVI. Tamen in tot circumstantibus malis, mansit aliquamdiu immota acies; ¹ maxime præter spem omnium adversus elephantos. eos velites, ad id ipsum locati, verutis conjectis & avertère, & inscuti averfos, sub caudis, quâ maxime molli cute vulnera accipiunt, fodiebant. ² Trepidantes propeque jam in suos

¹ *Maximè præter spem omnium adversus elephantos*] In quo id maxime præter spem omnium accidit, quòd

etiam adversus elephantos aliquamdiu resistere.

² *Trepidantes*] Trepidantes elephantos, & ita effera-

U. C. 534.
a. C. 218.

*Vincun-
im Roma-
ni.*

*Placen-
tiam su-
gunt.*

consternatos, mediâ acie, in extremam, ad sinistrum cornu, adversus Gallos auxiliares agiussit Annibal. Extemplo haud dubiam fecere fugam. additus quoque novus terror Romanis, ut fusa auxilia sua viderunt. Itaque quum jam in orbem pugnarent, decem millia ferme hominum quum aliâ evadere nequissent, mediâ Afrorum acie, quæ Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti cæde hostium perrupere. & quum neque in castra reditus esset, flumine interclusis, neque præ imbri satis decernere possent, quâ suis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factæ: & qui flumen petiere, aut gurgitibus absumpti sunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab hostibus oppressi. qui passim per agros fugâ sparsi erant, vestigia cedentis sequentes agminis, Placentiam contendere: aliis timor hostium audaciam ingrediendi flumen fecit, transgressique in castra pervenerunt. Imber nive mistus, & intoleranda vis frigoris, & homines multos, & jumenta, & elephantos prope omnes absumpsit. Finis inseguendi hostis Pœnis flumen Trebia fuit: & ita torpentes gelu in castra rediere, ut vix lætitiâ victoriæ sentirent. Itaque nocte insequenti, quum præsidium Romanorum castrorum, ³ & quod reliquum ex magna parte militum erat,

tos ut prope jam ruituri viderentur in suos, i. e. in Pœnos. Vox *consternatus*, ut jam aliquoties observavimus, non tam *pavidum*, quàm *furentem* denotat. Mox legendum videtur, adjectâ præpositione, *è media acie*.

³ *Et quod reliquum ex magna parte militum erat*]

Et quod reliquum militum erat, saltem magna ex parte, plerique certè, trajicerent flumen Trebiam. Dicit Livius plerosque Trebiam trajecisse, non omnes, quia aliqua pars profectò Sempronium ad urbem Romam comitata est.

LIBER XXI. 81

ratibus Trebiam trajicerent; aut nihil sensere U.C. 134.
Pœni, obstrepente pluviâ, aut, quia jam mo- a.C. 118.
veri præ lassitudine nequibant ac vulneribus,
sentire sese dissimularunt: quietisque Pœnis,
tacito agmine ab Scipione consule exercitus
Placentiam est perductus: inde Pado trajectus
Cremonam, ne duorum exercituum hibernis
una colonia premeretur.

LVII. Romam tantus terror ex hac clade *Rome*
perlatus est, ut jam ad urbem crederent infe- *trepida-*
stis signis hostem venturum; nec quicquam spei *tio.*
aut auxilii esse, quo portis mœnibusque vim
arcerent. *Uno consule ad Ticinum victo, altero*
ex Sicilia revocato, duobus consulibus, duobus
consularibus exercitibus victis, quos alios duces,
quas alias legiones esse quæ arcessantur? Ita ter-
ritis Sempronius consul advenit, ingenti peri-
culo per effusos passim ad prædandum hostium
equites (audaciâ magis quàm consilio, aut spe
fallendi, resistendive si non falleret) transgres-
sus. Id quod unum maximè in præsentia desi-
derabatur, comitiis consularibus habitis, in *Comitia*
hiberna rediit. Creati consules Cn. Servilius, *consula-*
& C. Flaminius. Ceterùm ne hiberna quidem *ria.*
Romanis quieta erant, vagantibus passim Numi-
dis equitibus, ¹ & quâ his impeditiora erant,
Celtiberis Lusitanisque. Omnes igitur clausi un-
dique commeatus erant, nisi quos Pado naves
subveherent. Emporium prope Placentiam fuit,
& opere magno munitum, & valido firmatum
præsidio. ² ejus castelli oppugnandi spe cum

¹ Et, quâ his impeditiora
erant] Celtiberis Lusitanis-
que vagantibus, quâ parte
loca impeditiora erant,
quàm ut ea Numidæ perva-
gari possent. Ea propria laus

Hispanorum erat, quòd ad
concursum inter saxa ru-
pesque apti ac leves essent.
Vid. infra l. XXII. c. 18.

² Ejus castelli oppugnandæ
spe] Legendum omnino est,

U.C. 534.
a.C. 218.

equitibus ac levi armatura profectus Annibal,
 3 quum plurimum in celando incepto ad effectum spei habuisset, nocte adortus, non fefellit vigiles. Tantus repentè clamor est sublatus, ut Placentiæ quoque audiretur. Itaque sub lucem cum equitatu consul aderat, jussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre prælium interim commissum: in quo, quia saucius Annibal pugnâ excessit, pavore hostibus injecto, defensum egregiè præsidium est. Paucorum inde dierum quiete sumptâ, & vixdum satis percurato vulnere, ad Victumvias ire pergit oppugnandas. Id emporium à Romanis Gallico bello fuerat munitum. inde 4 locum frequentaverant accolæ misti undique ex finitimis populis; & tum terror populationum eò plerosque ex agris compulerat. Hujus generis multitudo, famâ impigre defensi ad Placentiam præsidii accensa, armis arreptis obviâ Annibali procedit. 5 Magis agmina quàm acies in via concurrerunt: & quum ex altera parte nihil præter inconditam turbam esset, in altera & dux militi, & duci fidens miles, ad triginta quinque millia hominum à paucis fusa. Postero die deditioe factâ præsidium intra mœnia accipere: jussique arma tradere quum dicto pa-

expugnandi. Oppugnare voluntatis est: at expugnatio speratur.

3 *Quum plurimum*] Quum maximam spem efficiendi id quod destinarat in eo collocasset, si celare posset inceptum suum.

4 *Locum frequentaverant accolæ*] Loco frequentiam addiderant adjungentes se ad emporii mœnia multi ha-

bitatores.

5 *Magis agmina quàm acies*] *Agmen* est exercitus eo ordine compositus, qui ad iter faciendum accommodatus est: *acies*, exercitus apratus ad pugnam. Vult igitur Livius hos exercitus eo ordine instructos concurrisse, qui itineri magis aptus esset, quàm prælio.

ruissent, signum repentè victoribus datur, ut
 tanquam vi captam urbem diriperent. neque
 ulla quæ in tali re memorabilis scribentibus vi-
 deri solet, prætermissa clades est: adeo omnis
 libidinis, crudelitatisque, & inhumanæ super-
 biæ editum in miseros est exemplum. Hæ fuere
 hibernæ expeditiones Annibalis.

LVIII. ¹ Haud longis inde temporibus, dum
 intolerabilia frigora erant, quies militi data
 est: & ad prima ac dubia signa veris profectus
 ex hibernis, in Etruriam ducit, eam quoque
 gentem, sicut Gallos Liguresque, aut vi aut
 voluntate adjuncturus. Transeuntem Apenni-
 num adeo atrox adorta tempestas est, ut Al-
 pium foeditatem prope superaverit. Vento mix-
 tus imber quum ferretur in ipsa ora, primò,
 quia aut arma omittenda erant, aut contrà
 enitentes vortice intorti affligebantur, consti-
 tere: dein, quum jam spiritum intercluderet,
 nec ² reciprocare animam sineret, averse à ven-
 to parumper confedere. Tum verò ingenti so-
 no cœlum strepere, & inter horrendos frago-
 res micare ignes. capti auribus & oculis, metu
 omnes torpere. Tandem effuso imbre, quum
 eo magis accensa vis venti esset; ipso illo, quo
 deprehensi erant, loco castra ponere necessa-
 rium visum est. Id verò laboris velut de inte-
 gro initium fuit. nam nec explicare quicquam,
 nec statuere poterant: nec quòd statutum es-
 set, manebat, omnia perscindente vento, &
 rapiente: & mox ³ aqua levata vento, quum

*Transi-
 tum Apen-
 nini ten-
 tat Annib.
 al.*

¹ *Haud longis inde tem-
 poribus.... quies*] Magis
 placeret, *Haud longi inde
 temporis.... quies.* Sic c.
 præc. *Paucorum dierum quie-
 re sumptâ.*

Aerem excipere primò, dein
 efflare, reciproco illo ha-
 litu, unde vita pendet.

³ *Aqua*] Aqua sublata
 ac suspensa vi venti, quum
 in aere concreta esset.

Dvj

U. c. 534.
a. C. 218.

super gelida montium juga concreta esset, tantum nivosa grandinis dejecit, ut, omnibus omissis, procumberent homines, tegminibus suis magis obruti, quam tecti. tantaque vis frigoris infecuta est, ut ex illa miserabili hominum jumentorumque 4 strage quum se quisque attollere ac levare vellet, diu nequiret, quia torpentibus rigore nervis vix flectere artus poterant. deinde, ut tandem agitando sese movere ac recipere animos, & raris locis ignis fieri est coeptus, ad alienam opem quisque inops tendere. Biduum eo loco, velut obsessi, mansere. multi homines, multa jumenta, elephantique quoque, ex his qui praelio ad Trebiam facto superfuerant, septem absumpti.

*Regredi-
tur.*

LIX. Degressus Apennino retro ad Placentiam castra movit, & ad decem millia progressus confedit. postero die duodecim millia peditum, quinque equitum adversus hostem ducit. Nec Sempronius consul (jam enim redierat ab Roma) detrectavit certamen: atque eo die tria millia passuum inter bina castra fuere. Postero die ingentibus animis, vario eventu, pugnatum est. primo concursu adeo res Romana superior fuit, ut non acie vincerent solum, sed pulsos hostes in castra persequerentur; mox castra quoque oppugnarent. Annibal paucis propugnatoribus in vallo portisque positus, ceteros confertos in media castra recepit, intentosque signum ad erumpendum spectare jubet. Jam nona ferme diei hora erat, quum Romanus, nequicquam fatigato milite, postquam nulla spes erat potiundi castris, signum receptui dedit. Quod ubi Anni-

*Pugna in-
ter Sem-
pronium
& Anni-
balem.*

4 Strage] Strages est stratorum & jacentium corporum multitudo.

bal accepit, laxatamque pugnam & recessum U.C. 134.
 à castris vidit; extemplo equitibus dextrâ læ- a.C. 218.
 vâque emissis in hostem, ipse cum peditum
 robore mediùs castris erupit. pugna rarò ulla
 magis sæva, & cum utriusque partis pernicie
 clarior fuisset, si extendi eam dies in longum
 spatium sivistet. Nox accensum ingentibus ani-
 mis prælium diremit. itaque acrior concursus
 fuit quàm cædes: &, sicut æquata ferme pu-
 gna erat, ita clade pari discessum est. ab neu-
 tra parte sexcentis plus peditibus, & dimidium
 ejus equitum cecidit. Sed major Romanis,
 quàm pro numero, jactura fuit: quia eque-
 stris ordinis aliquot, & tribuni militum quin-
 que, & 1 præfecti sociorum tres, sunt inter-
 fecti. Secundùm eam pugnam Annibal in Li-
 gures, Sempronius Lucam concessit. Venienti
 in Ligures Annibali, per insidias intercepti
 duo quæstores Romani, C. Fulvius & L. Lu-
 cretius, cum duobus tribunis militum, &
 quinque equestri ordinis, senatorum ferme li-
 beris, quo magis ratam fore cum his pacem
 societatemque crederet, traduntur.

LX. Dum hæc in Italia geruntur, Cn. Cor- *Res ge-
 næ à Cn.
 Scipione
 in Hispania.*
 nelius Scipio in Hispaniam cum classe & exer-
 citu missus, quum ab ostio Rhodani profectus,
 Pyrenæosque montes circumvectus, Emporiis
 appulisset classem, exposito ibi exercitu, orsus
 à Lacetanis, omnem oram usque ad Iberum
 flumen, partim renovandis societatibus, par-
 tim novis instituendis, Romanæ ditionis fecit.
 Inde conciliata clementiæ fama, non ad ma-
 ritimos modò populos, sed in mediterraneis
 quoque ac montanis ad ferociores jam gentes
 valuit: nec pax modò apud eos, sed societas

1 Præfecti sociorum] Vid. not. 2. ad c. 36. l. VIII.

U.C. 534.
a.C. 218.

etiam armorum parata est : validæque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conscriptæ sunt. Hannonis cis Iberum provincia erat : eum reliquerat Annibal ad regionis ejus præsidium. itaque priusquam alienarentur omnia, obviàm eundum ratus , castris in conspectu hostium positis , in aciem eduxit. nec Romano differendum certamen visum : quippe qui sciret cum Hannone & Asdrubale sibi dimicandum esse, malletque adversus singulos separatim, quàm adversus duos simul rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit : sex millia hostium cæsa, duo capta cum præsidio castrorum. nam & castra expugnata sunt, atque ipse dux cum aliquot principibus capiuntur : & Scissis, propinquum castris oppidum, expugnatur. Ceterum ¹ præda oppidi parvi pretii rerum fuit, suppellex barbarica, ac vilium mancipiorum. castra militem ditavere, ² non ejus modò exercitûs qui victus erat, sed & ejus qui cum Annibale in Italia militabat, omnibus ferè caris rebus, ne gravia impedimenta ferentibus essent, citra Pyrenæum relictis.

LXI. Priusquam certa hujus cladis fama accideret, transgressus Iberum Asdrubal cum octo millibus peditum, mille equitum, tanquam ad primum adventum Romanorum occursurus, postquam perditas res ad Scissim amissaque castra accepit, iter ad mare convertit. Haud procul Tarracone classicos milites na-

¹ *Præda oppidi*] Præda oppidi fuit rerum parvi pretii; nihil habuit nisi res parvi pretii.

² *Non ejus modò exercitûs*] Hic aliquid ex sensu supplendum est. Castra militem

ditavere, qui in iis reperit non modò ejus exercitûs opes, qui victus erat, sed etiam omnes ferè caras res ejus qui cum Annibale militabat, relictas citra Pyrenæum, ne gravia impedimenta ferentibus essent.

valesque socios, vagos palantesque per agros (quod ferme fit, ut secundæ res negligentiam creent) equite passim dimisso, cum magna cæde, majore fuga, ad naves compellit. nec diutius circa ea loca morari ausus, ne à Scipione opprimeretur, trans Iberum sese recepit. Et Scipio, raptim ad famam novorum hostium agmine acto, quum in paucos præfectos navium animadvertisset, præsidio Tarracone modico relicto, Emporias cum classe rediit. Vixdum digresso eo, Asdrubal aderat: & Ilergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem impulso, cum eorum ipsorum juventute agros fidelium Romanis sociorum vastat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum rursus cedit agro. Scipio relictam ab auctore defectionis Ilergetum gentem quum infesto exercitu invasisset, compulsis omnibus Athanagiam, urbem (quæ caput ejus populi erat) circumfedit: intraque dies paucos pluribus quàm antè obsidibus imperatis, Ilergetes, pecuniâ etiam mulctatos, in jus ditionemque recepit. Inde in Ausetanos prope Iberum, socios & ipsos Pœnorum, procedit: atque urbe eorum obsessâ, Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte, haud procul jam urbe, quum intrare vellent, excepit insidiis. Cæsa ad duodecim millia: exuti penè omnes armis, domos passim palantes per agros diffugere: nec obsessos alia ulla res, quàm iniqua oppugnantibus hiems tutabatur. triginta dies obsidio fuit, per quos rarò unquam nix minùs quatuor pedes alta jacuit: adeoque pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea sola,

1 Pluteos] Plutei non multum differebant à vineis, (de quibus vid. not. 1. ad II. 17.) & ad similes ferme usus adhibebantur.

U.c. 534. ignibus aliquoties coniectis ab hoste, etiam
 a.C. 218. turamentum fuerit. Postremò quum Amusitus
 princeps eorum ad Asdrubalem profugisset,
 2 viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarra-
 conem in hiberna reditum est.

Prodigia. LXII. Romæ aut circa urbem multa eâ hie-
 me prodigia facta : aut (quod evenire solet,
 motis semel in religionem animis) multa nun-
 ciata, & temere credita sunt : in quæis, inge-
 nuum infantem semestrem in foro olitorio
 triumphum clamasse : & foro boario bovem in
 tertiam contignationem suâ sponte escendisse,
 atque inde, tumultu habitatorum territum,
 sese dejecisse : & navium speciem de cœlo af-
 fulsisse : & ædem Spei, quæ in foro olitorio
 est, fulmine ictam : & 1 Lanuvii hastam se
 commovisse : & corvum in ædem Junonis de-
 volasse, atque in ipso pulvinario consedis-
 se : & in agro Amiternino, multis locis hominum
 specie procul candidâ veste visos, nec cum ullo
 congressos : & in Piceno lapidibus pluuisse : &
 Cære 2 sortes extenuatas : & in Gallia lupum

2 *Viginti argenti talentis*]
 Marcis argenti nostratibus
 1875.

1 *Lanuvii hastam se com-
 movisse*] Intelligenda vide-
 tur hasta Junonis Sospitæ,
 cujus fortasse etiam nomen
 excidit. Solitum antiquis ha-
 stas diis atque etiam deabus
 addere ad manum, quæ iis
 essent pro sceptris. Sic infra
 l. XXIV. c. 10. refertur in-
 ter prodigia, *hastam Martis
 Præneste suâ sponte promo-
 tam.*

2 *Sortes extenuatas*] Sor-
 tes Prænestinae, teste Cic.
 l. II. de Div. II. 85. erant

in sculptæ in robore prisca-
 rum litterarum notæ. Idem
 l. II. in Verr. n. 127. *sortes*
 usurpat pro schedulis, quæ
 nomina in urnam conjicien-
 da & sorte educenda præfer-
 rent. Itaque *sortes* hoc loco
 intelligi possunt vel tabulæ
 lignæ, vel membranulæ,
 quæ inscriptas haberent ali-
 quas vel litteras, vel voces,
 vel versiculos. Igitur ubi hæc
 sortes extenuatæ dicuntur,
 intelligendum est eas vel ta-
 bellas, vel membranulas vi-
 sas esse coarctari & in an-
 gustius spatium redigi; sive
 potius sacerdotum fraude

LIBER XXI. 89

vigili gladium è vagina raptum abstulisse. Ob cetera prodigia, libros adire decemviri iussi. quodd autem lapidibus pluisset in Piceno, novendiale sacrum edictum, & subinde aliis procurandis prope tota civitas operata fuit. Jam primum omnium ³ urbs lustrata est, ⁴ hostiæque majores, quibus editum est, diis cæsæ; & donum ⁵ ex auri pondo quadraginta Lanuvium ad Junonis portatum est; & signum æneum matronæ Junoni in Aventino dedicaverunt; & ⁶ lectisternium Cære, ubi sortes attenuatæ erant, imperatum; & supplicatio Fortunæ in Algido: Romæ quoque & lectisternium Juventati, & supplicatio ad ædem Herculis nominatim, deinde universo populo circa omnia pulvinaria, indicta: & Genio majores hostiæ cæsæ quinque, & C. Atilius Serranus prætor vota suscipere jussus, si in decem annos respublica eodem stetisset statu. Hæc procurata vota ex libris Sibyllinis, magna ex parte levaverant animos religione.

LXIII. Consulum designatorum alter Flaminius, cui ex legiones quæ Placentiæ hibernabant, sorte evenerant, edictum & litteras ad consulem misit, ut is exercitus Idibus Martiis

subjectas quasdam minores locum earum quæ vulgò lucebantur, & majores erant. Porro in ostentis, ut in somniis, omnia majora & auctiora videre lætum ac prosperum judicabatur: contrà, triste omen erat, si qua res solito minor, tenuior, defectiorque appareret.

³ *Urbs lustrata est*] Designatur Amburbium, sive Amburbale sacrum; quod

sic dicebatur, quia urbem circuibat & ambibat victimæ.

⁴ *Hostiæ . . majores*] Hostiæ majores opponuntur lætentibus, ut apparet ex c. 1. libri seq.

⁵ *Ex auri pondo quadraginta*] Selibris, seu marcis nostratibus 62. cum quatuor unciiis.

⁶ *Lectisternium*] Vid. lib. V. c. 13.

U.C. 134.
a.C. 218.
Procurata.

U.C. 334.

a. C. 218.

Temeritas & arrogancia

Flaminii.

Arimini adesset in castris. Huic in provincia consulatum inire consilium erat, memori¹ veterum certaminum cum Patribus, quæ tribunus plebis, & quæ postea consul, prius de consulatu, qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat; invisus etiam Patribus ob novam legem, quam Q. Claudius tribunus plebis adversus senatum, uno Patrum adjuvante C. Flaminio, tulerat, ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimam navem, ² quæ plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris vectandos. ³ quæstus omnis Patribus indecorus visus. Res per summam contentionem acta, invidiam apud nobilitatem suam legi Flaminio, favorem apud plebem, alterumque inde consulatum peperit. Ob hæc ratus, auspiciis ementiendis, ⁴ Latinarumque feriarum morâ, & consularibus aliis impedimentis, retenturus se in urbe, simulato itinere privatus clam in provinciam abiit. Ea res ubi palam facta est, novam insuper iram infestis jam antè Patribus movit: *Non cum senatu modò, sed jam cum diis immortalibus C. Flaminium bellum gerere. Consulem antè inauspicatò factum, revocantibus et ipsa acie diis atque hominibus non paruisse;*

Clam in provinciam abiit.

¹ *Veterum certaminum cum Patribus*] De his certaminibus Flaminii cum Patribus operæ pretium est consulere l. X. Suppl. Freinsheimii, qui respondet vicesimo Livii, primò c. 19. tum c. 47. & seqq. vel Historiam Romanam Clar. Rollini, l. XII.

² *Quæ plus quam trecentarum amphorarum esset*] Quæ plus ferre posset, quam quantum trecentæ amphoræ ca-

perent: id est, libras pondus Romanas aquæ vel vini 20000. Parienses 15625.

³ *Quæstus omnis*] Visum est indecorum esse ordini senatorio, quemquam senatorem quæstum facere: ac proinde senatoribus sufficere debere navem ejus magnitudinis, quæ ad fructus ex agris vectandos satis esset.

⁴ *Latinarum... feriarum*] Vid. l. V. c. 17.

nunc ⁵ conscientiâ spretorum, & Capitolium & U. C. 534.
 solennem votorum nuncupationem fugisse: ne, die a. C. 218.
 initi magistratûs, Jovis Optimi Maximi templum
 adiret: ne senatum, invisus ipse, & sibi uni in-
 visum, videret consuleretque: ne Latinas indice-
 ret, Jovique Latiari solenne sacrum ⁶ in monte
 faceret: ne auspiciatò profectus in Capitolium ad
 vota nuncupanda, paludatus inde cum liëtoribus
 ad provinciam iret. lixæ modo, sine insignibus,
 sine liëtoribus, profectum clam, furtim, haud
 aliter quàm si exsilii causâ solum vertisset. ⁷ Ma-
 gis pro majestate videlicet imperii Arimini, quàm
 Romæ, magistratum initurum, & in diversorio
 hospitali, quàm apud penates suos, prætextam
 sumpturum. Revocandum universi retrahendum-
 que censuerunt; & cogendum omnibus priùs
 præsentem in deos hominesque fungi officiis,
 quàm ad exercitum & in provinciam iret. In Fructus
revoca-
tur.
 eam legationem (legatos enim mitti placuit)
 Q. Terentius & M. Antistius profecti, nihilo
 magis eum movere, quàm priori consulatu lit-
 teræ moverant ab senatu missæ. Paucos post
 dies magistratum iniit, immolantique ei vitu-
 lus jam ictus, è manibus sacrificantium sese
 quum proripuisset, multos circumstantes cruo-
 re resperfit. Fuga procul etiam major, apud
 ignaros quid trepidaretur, & concursatio fuit.
 id à plerisque in omen magni terroris acce-
 ptum. Legionibus inde duabus à Sempronio
 prioris anni consule, duabus à C. Atilio præ-
 tore acceptis, in Etruriam per Apennini tra-
 mites exercitus duci est cœptus.

U. C. 535.
 a. C. 217.
 Cn. Ser-
 vilio, C.
 Flaminio
 II. Coss.

⁵ Conscientiâ spretorum]
 Quum sibi conscius esset
 spretos à se deos.

⁷ Magis pro majestate...
 imperii] Digniùs majestate
 imperii consularis.

⁶ In monte] Albano.

E P I T O M E

LIBRI XXII. LIVIANI.

A Nnibal, per continuas vigilias in paludibus oculo amisso, venit in Etruriam: per quas paludes quatrIduo & tribus noctibus sine ulla requie iter fecit. C. Flaminius, consul, homo temerarius, contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quæ tolli non poterant, & ab equo quem conscenderat per caput devolutus, insidiis ab Annibale circumventus, ad Trasimenum lacum cum exercitu cæsus est. Sex millia, quæ eruperant, fide ab Maharbale datâ, perfidiâ Annibalis vincta sunt. Quum ad nuncjum cladis Romæ luctus esset, duæ matres insperato receptis filiis gaudio mortuæ sunt. Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver sacrum votum. Quum deinde Q. Fabius Maximus dictator, adversus Annibalem missus, nollet acie cum eo configere, ne contra ferocem tot victoriis hostem territum adversis præliis militem pugnae committeret, & opponendo se tantummodo conatus Annibalis impediret; M. Minucius magister equitum, ferox & temerarius, criminando dictatorem, tanquam se-gnem & timidum, effecit, ut populi jussu ei imperium cum dictatore æquaretur, divisoque exercitu, quum iniquo loco conflixisset, & in maximo discrimine legiones ejus essent, superveniente cum exercitu Fabio Maximo, discrimina liberatus est. quo beneficio victus castra cum eo

iunxit, & patrem eum salutavit, idemque fa-
 cere milites iussit. Annibal, vastatâ Campaniâ,
 inter Casilinum oppidum & Calliculam montem
 à Fabio clausus, sarmentis ad cornua bovm li-
 gatis & incensis, præsidium Romanorum, quod
 Calliculam insidebat, fugavit: & sic transgres-
 sus est saltum. idemque Fabii Maximi dictatoris,
 quum circumposita ureret, agro pepercit, ut il-
 lum tanquam proditorem suspectum faceret. Æmi-
 lio deinde Paulo & Terentio Varrone consulibus
 & ducibus, cum maxima clade adversus Anni-
 balem ad Cannas pugnatum est: cæsaque eo prælio
 Romanorum quadraginta quinque millia, cum
 Paulo consule & senatoribus octoginta, consu-
 laribus atque prætoriis aut ædilitiis triginta. Post
 quam cladem quum à nobilibus adolescentibus
 propter desperationem consilium de relinquenda
 Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus mi-
 litum, qui postea Africanus nuncupatus est, stri-
 cto super capita deliberantium ferro, juravit se
 pro hoste habiturum eum qui in verba sua non ju-
 rasset: effecitque ut omnes minimè relictum iri
 à se Italiam jurejurando adstringerentur. Præterea
 trepidationem urbis, & lustrum, & res in His-
 pania meliore eventu gestas continet. Opimia &
 Floronia, vestales virgines, incesti damnatæ.
 Propter paucitatem verò militum, servorum octo
 millia armata sunt. captivi, quum potestas esset
 redimendi, redempti non sunt. Varroni obviam
 itum est, & gratiæ actæ, quòd de republica non
 desperasset.

U.C. 535.
 a.C. 217.

LIBER XXII.

U.C. 535. I.
a.C. 217.
*Annibal
mouet ex
hibernis.*

I. AM ver appetebat, quum Annibal ex hibernis movit, & nequicquam antè conatus transcendere Apenninum, intolerandis frigoribus, & cum ingenti periculo moratus ac metu. Galli, quos prædæ populationumque conciverat spes, postquam pro eo ut ipsi ex alieno agro raperent agerentque, suas terras sedem belli esse, premique utriusque partis exercituum hibernis viderunt; verterunt retro ad Annibalem ab Romanis odia: petitusque sæpe principum insidiis, ipsorum inter se fraude, ¹ eadem levitate quâ consenserant consensum indicantium, servatus erat; & mutando nunc vestem, nunc ² tegumenta capitis, ³ errore etiam sese ab insidiis munierat. Ceterum hic quoque ei timor causa fuit maturiùs movendi ex hibernis. Per idem tempus ⁴ Cn. Servilius consul Romæ Idibus Martius magistratum

¹ *Eadem levitate*] Quia, sicut levitate ac mobilitate ingenii præcípites ad consentiendum & conspirandum in Annibalis necem fuerant, ita eadem levitate consensum & conspiracyonem indicabant.

² *Tegumenta capitis*] Capillamenta, comas adscititias, *perruques*, quas quidem, teste Polybio, ad omnia ætatum discrimina formatas subinde mutabat.

³ *Errore etiam*] Sic habitum corporis immutando, ut insidiatores errarent, nec

ipsum possent agnoscere. Addit vocem *etiam*, quia aliquoties servatum eum esse dixerat Gallorum ipsorum indicio.

⁴ *Cn. Servilius consul*] Omisit præter morem Livius eorum nomina, qui præturam hoc anno gesserunt. Ea hic reddemus. M. Æmilius Regillus urbanam jurisdictionem obtinuit: M. Pomponius Matho peregrinam: T. Otacilius Crassus Sici-liam: A. Cornelius Mammula Sardiniam.

iiit. Ibi quum de republica retulisset, redin- U.C. 535.
tegrata in C. Flaminium invidia est. Duos se a.C. 217.
consules creasse, unum habere. Quod enim illi ^{Querela}
justum imperium, quod auspicium esse? Magi- ^{Romano-}
stratus id à domo, publicis privatisque penati- ^{rum de}
bus, Latinis feriis actis, sacrificio ⁶ in monte ^{Flaminio.}
perfecto, votis rite in Capitolio nuncupatis, se-
cum ferre. ⁷ Nec privatum auspicia sequi, nec
sine auspiciis profectum, in externo ea solo ⁸ nova
atque integra concipere posse. Augebant metum ^{Prodigia.}
prodigia ex pluribus simul locis nunciata: in
Sicilia militibus aliquot spicula, ⁹ in Sardinia
autem in muro circumeunti vigilias equiti sci-
pionem, quem manu tenuerat, arsisse, & lit-
tora crebris ignibus fulsisse, & scuta duo san-
guinem sudasse, & milites quosdam ictos ful-
minibus: & ¹⁰ Solis orbem minui visum: &
Præneste ardentes lapides cœlo cecidisse: &
Arpis parmas in cœlo visas, pugnantemque
cum Luna Solem: & Capenæ duas interdiu
Lunas ortas: & aquas Cæretes sanguine mistas
fluxisse; fontemque ipsum Herculis cruentis
manasse sparsum maculis: & in Antiati meten-

⁵ *Iustum*] Verum ac le-
gitimum.

⁶ *In monte*] Albano.

⁷ *Nec privatum auspicia
sequi*] Levis ambiguitas in
verbis, non in sensu. Priva-
tum, inquit, auspicia non
sequuntur.

⁸ *Nova atque integra con-
cipere*] Semel enim cum
auspiciis profectus domo,
poterat in externo solo ea
iterumque iterumque rite
capere. At ea nova & non
antè quæsitæ sibi acquirere
in externo solo non posse

contendunt Patres eum qui
sine iis profectus esset.

⁹ *In Sardinia autem in
muro*] Patet hîc deesse no-
men ejus urbis, cujus in mu-
ro id prodigium, de quo
agitur, factum est. Quum-
que aliquot libri optimi ha-
beant *Sudes* pro *autem*, in-
de videtur reponendum,
Sulcis. Sulci nobilis & anti-
qua Sardinia civitas fuit.

¹⁰ *Solis orbem minui vi-
sum*] Intellige eclipsin, per
quam solaris orbis pars ob-
scurata est.

U.C. 535.

a.C. 217.

tibus cruentas in corbem spicas cecidisse :
 Faleriis cœlum findi velut magno hiatu
 sum, quâque patuerit, ingens lumen effuluisse
 11 sortes suâ sponte attenuatas, unamque en-
 cidisse, ita scriptam : MAVORS TELUM SUUM
 CONCVTIT : & per idem tempus Romæ signum
 Martis Appiâ viâ 12 ad simulacra luporum fu-
 dâsse : & Capuæ speciem cœli ardentis fuisse
 Lunæque inter imbrem cadentis. Inde minor-
 bus etiam dictu prodigiis fides habita : capra
 lanatas quibusdam factas, & gallinam in ma-
 rem, gallum in feminam sese vertisse. His sicut
 erant nunciata expositis, auctoribusque in cu-
 riam introductis, consul de religione Patre
 consuluit. Decretum, ut ea prodigia, partim
 majoribus hostiis, partim lactentibus procura-
 rentur : & uti supplicatio per triduum ad om-
 nia pulvinaria haberetur. Cetera, quum de-
 cemviri libros inspexissent, ut ita fierent
 quemadmodum cordi esse Divi carminibus
 13 præfarentur. Decemvirorum monitu decre-
 tum est, Jovi primùm donum fulmen aureum
 14 pondo quinquaginta fieret ; Junoni Miner-
 væque ex argento dona darentur ; & Junoni
 Reginæ in Aventino, Junonique Sospitæ Lanu-
 vii majoribus hostiis sacrificaretur ; matronæ-
 que, pecuniâ collatâ, quantum conferre cui-
 que commodum esset, donum Junoni Reginæ
 in Aventinum ferrent, lectisterniumque fieret ;
 quin & libertinæ ut ipsæ, unde Feroniæ do-
 num daretur, pecuniam pro facultatibus suis
 conferrent. Hæc ubi facta, decemviri Ardea

Procurra-
 84.

11 Sortes suâ sponte at-
 tenuatas] Vid. suprà XXI. 62.

12 Ad simulacra luporum]
 Aliàs & fortasse meliùs, ac
 simulacra

13 Præfarentur] Lege præ-
 farentur.

14 Pondo quinquaginta]
 Marcarum nostratium
 cum una uncia.

in foro majoribus hostiis sacrificarunt. postremo ^{U.C. 135. a.C. 217.} 15 Decembri jam mense ad ædem Saturni Romæ immolatum est, lectisterniumque imperatum, (& eum lectum senatores straverunt) & convivium publicum, ac per urbem ¹⁶ Saturnalia diem ac noctem clamatum, ¹⁷ populusque eum diem festum habere ac servare in perpetuum jussus.

II. Dum consul placandis Romæ diis habendoque delectu dat operam, Annibal profectus ex hibernis, quia jam Flaminium consulem Arretium pervenisse fama erat, quum aliud longius, ceterum commodius, ostenderetur iter, propiorem viam per paludem petit, quâ fluvius Arnus per eos dies solito magis inundaverat. Hispanos & Afros, (id omne veterani erat robur exercitus,) admittis ipsorum impedimentis, necubi consistere coactis necessaria ad usus deessent, primos ire jussit; sequi Gallos, ut id agminis medium esset; novissimos ire equites; Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen, maximè Gallos, si tædio laboris longæque viæ (ut est mollis ad Italia gens) dilaberentur aut subsisterent, cohibentem. Primi, quâ modò præirent duces, per præaltas fluvii ac profundas voragines hausti penè limo immergentesque se, tamen signa sequebantur. Galli ¹ neque sustinere se pro-

*Annibal
Etruriam
petit.*

*Molestum
iter per
paludes.*

¹⁵ Decembri jam mense] Intellige mensem Decembrem hujus ipsius anni, qui consules habuit Flaminium & Servilium. Nimirum hîc Livius in unum colligit quidquid hoc anno procurandis hisce prodigiis factum est.

¹⁶ Saturnalia... clamatum] Imo clamata.

Tom. III.

¹⁷ Populusque eum diem festum habere] Hîc Saturnalia novo edicto sancita, non tum primum instituta intelligi debent. Siquidem suprâ II. 21. trecentos ferè ante annos institutum esse diem festum Saturnalia Livius jam memoravit.

¹ Neque sustinere se pro-

E

U.C. 535. lapsi, neque assurgere ex voraginibus poterant;
 2. C. 217. 2 aut corpora animis, aut animos spe sustine-
 bant: alii fessa ægre trahentes membra; alii,
 ubi semel victis tædio animis procubissent,
 inter jumenta & ipsa jacentia passim, morien-
 tes. maximèque omnium vigiliæ conficiebant,
 per quatrimum jam & tres noctes toleratæ.
 Quum, omnia obtinentibus aquis, nihil, ubi
 in sicco fessa sternerent corpora, inveniri pos-
 set, cumalatis in aquas sarcinis insuper incum-
 bebant. jumentorum itinere toto prostratorum
 passim acervi, tantum, quod exstaret aqua,
 quærentibus ad quietem, parvi temporis ne-
 cessarium cubile dabant. Ipse Annibal, æger
 oculis ex verna primum intemperie variante
 calores frigoraque, elephanto qui unus super-
 fuerat, quo altius ab aqua exstaret, vectus,
 vigiliis tandem & nocturno humore palustri-
 que cœlo gravante caput, & quia medendi
 nec locus nec tempus erat, altero oculo ca-
 pitur.

*Annibal
 oculum
 amittit.*

III. Multis hominibus jumentisque foedè
 amissis, quum tandem de paludibus emerfisset,
 ubi primum in sicco potuit, castra locat: cer-
 tumque per præmissos exploratores habuit,
 exercitum Romanum circa Arretii moenia ef-
 se. consulis deinde consilia atque animum, &
 situm regionum, itineraque, ¹ & copias ad

*lapi, neque assurgere....
 poterant] Qui prolapsi sunt,
 iis jam non est opus ut su-
 stineant se, sed ut erigant.
 Itaque legendum censueri-
 mus: neque sustinere se, ne-
 que prolapsi assurgere... po-
 terant. Similem medicinam
 adhibuimus simili vitio c.
 35. l. XXI.*

² *Aut corpora animis]* Huc revocare opus est par-
 ticulari negantem, quæ in
 præcedentibus exprimitur.
 Itaque sic exponenda sunt
 hæc verba, quasi legeretur:
 Neque corpora animis, ne-
 que animos spe sustinebant.
¹ *Et copias]* Abundanti-
 tiam. Inquirebat Annibal;

LIBER XXII. 99

commeatus expediendos, & cetera, quæ co-
gnosse in rem erat, summa omnia cum cura in-
quirendo exsequebatur. Regio erat in primis
Italiae fertilis, Etrusci campi, qui Fæstulas in-
ter Arretiumque jacent, frumenti ac pecoris,
& omnium copiâ rerum opulenti. Consul fe-
rox ab consulatu priore, & 2 non modò legum
ac Patrum majestatis, sed ne deorum quidem
satis metuens. Hanc insitam ingenio ejus teme-
ritatem fortuna, prospero civilibus bellicisque
rebus successu, aluerat. Itaque satis appare-
bat, nec deos nec homines consulentem, fe-
rociter omnia ac præpropere acturum. quoque
pronior esset in vitia sua, agitare eum atque
irritare Pœnus parat: & lævâ relicto hoste,
Fæstulas petens, medio Etruriæ agro prædatum
profectus, quantam maximam vastitatem po-
test, cædibus incendiisque, consuli procul of-
fendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoste
ipse quieturus erat, tum verò, posteaquam res
sociorum ante oculos prope suos 1 ferri agi-
que vidit, suum id dedecus ratus, per mediam
eam Italiam vagari Pœnum, atque, obsistente
nullo, ad ipsa Romana mœnia ire oppugnan-
da, ceteris omnibus in consilio salutaria magis
quàm speciosa suadentibus, collegam exspe-
ctandum, ut conjunctis exercitibus, commu-
ni animo consilioque rem gererent, interim

U.C. 535.
a.C. 217.
*Flamini
Cof. fero-
cia.*

quæ pars regionis dives esset
rerum necessariorum copiis,
opulentiâ, ubertate; idque,
ad commeatus expediendos.

2 Non modò] Non modò
non. Vid. not. 2. ad l. V. c. 42.

1 Ferri agique] Diripi
Latini dixerunt *ferre*, agere
pro *diripere*, exemplo sum-

pto à Græcis, qui eodem
sensu usurpant *ἀγαν καὶ πέποι.*
Origo autem hujus locutio-
nis inde est, quòd in præ-
da alia sunt vitâ prædita,
homines, pecora, jumenta,
adeoque *aguntur*; alia in-
anima, & quum agi non
possint *feruntur*.

E ij

U.C. 535. equitatu auxiliisque levium armorum ab effusa
a.C. 217. prædandi licentia hostem cohibendum, iratus

se ex consilio proripuit, signumque simul itineris pugnaeque proposuit. *Quin imo Arretii ante mœnia sedeamus, inquit: hîc enim patria & penates sunt. Annibal emissus è manibus perpopuletur Italiam, vastandoque & urendo omnia, ad Romana mœnia perveniat; nec antè nos hinc moverimus, quàm, sicut olim Camillum ab Veis, C. Flaminium ab Arretio Patres acciverint.* Hæc simul increpans, quum oculis signa convelli juberet, & ipse in equum insiluisset, equus re-

Ex equo prolapsus.

Signum convelli nequit.

pentè corruit, consulemque lapsum super caput effudit. Territis omnibus qui circà erant, velut fœdo omine incipiendæ rei, insuper nunciatur, signum omni vi moliente signifero convelli nequire. Conversus ad nuncium, ² Num litteras quoque, inquit, ab senatu affers, quæ me rem gerere vetent? Abi, nuncia, signum effodiant, si ad convellendum manus præ metu obtorpuerint. Incedere inde agmen cœpit, primoribus, super quàm quòd dissenferant à consilio, territis etiam duplici prodigio; milite invulgus læto ferociâ ducis, quum spem magis ipsam quàm causam spei intueretur.

Pugna ad Trasimenum.

IV. Annibal, quod agri est inter Cortonam urbem Trasimenumque lacum, omni clade belli pervastat, quo magis iram hosti ad vindicandas sociorum injurias acuat. Et jam pervenerant ad loca insidiis nata, ubi maxime ¹ montes Cortonenses Trasimenus subit. via tantum

² Num litteras... ab senatu affers] In hoc dicto respicit Flaminius id quod ipsi primo suo consulatu acciderat, ut quum jam in conspectu hostium esset, litteræ à senatu afferrentur,

quibus vetabatur certamen committere, jubebaturque, quasi vitio creatus, redire Romam ut consulatum abdicaret.

¹ Montes Cortonenses Trasimenus subit] Omnes scri-

interest perangusta, velut ad idipsum de industria relicto spatio: deinde paulo latior patefcit campus; inde colles affurgunt. Ibi castra in aperto locat, ubi ipse cum Afris modò Hispanisque consideret. Baleares, ceteramque levem armaturam, post montes circumducit: equites ad ipsas fauces saltûs, tumulis aptè tegentibus, locat, ut, ubi intrassent Romani, objecto equitatu, clausa omnia lacu ac montibus essent. Flaminius quum pridie solis casu ad lacum pervenisset, inexploratò, postero die, vixdum satis certâ luce angustis superatis, postquam in patentiorem campum pandi agmen cœpit, id tantum hostium, quod ex adverso erat, aspexit: ab tergo ac super caput² decipere insidiâ. Pœnus ubi, id quod petierat, clausum lacu ac montibus & circumfusum suis copiis habuit hostem, signum omnibus dat simul invadendi. qui ubi, quâ cuique proximum fuit, decucurrere; eo magis Romanis subita atque improvisa res fuit, quod orta ex lacu nebula, campo quàm montibus densior federat, agminaque hostium³ ex pluribus vallibus ipsa inter se satis conspecta, eoque magis pariter decucurrerunt. Romanus, clamore prius undique orto, quàm satis cerneret, se circumventum esse sensit; & antè in frontem lateraque pugnari cœptum est, quàm satis instrueretur acies, aut expediri arma strin-
gique gladii possent.

U.C. 537.

a.C. 217.

pti in *Trafimenum*: quidam etiam *subeunt*. Hinc Gronovius emendat in *Trafimenum fidunt*, id est, in *Trafimeni* alveum molliter sese demittunt, ac desinunt.

² *Decipere insidiâ*] Fe-

cellere insidiâ: à Flaminio non sunt animadversæ.

³ *Ex pluribus vallibus*] Res ipsa clamat, & tota narratio Liviana, legendum esse *collibus*, non *vallibus*.

E iij

U.C. 535.
a.C. 217.

V. Consul, percussis omnibus, ipse satis, ut in trepida re, impavidus, turbatos ordines, vertente se quoque ad dissonos clamores, instruit, ut tempus locusque patitur; & quacunque adire audiriue potest, adhortatur, ac stare & pugnare jubet. *Nec enim inde votis, aut imploratione deum, sed vi ac virtute evadendum esse. Per medias acies ferro viam fieri: & , quo timoris minus sit, eo minus ferme periculi esse.* Ceterum, præ strepitu ac tumultu, nec consilium nec imperium accipi poterat: tantumque aberat, ut sua signa atque ordinem & locum nosceret miles, ut ¹ vix ad arma capienda aptandaque pugnae competeret animus; ² opprimerenturque quidam, onerati magis his quam tecti. Et erat in tanta caligine major usus aurium quam oculorum. Ad gemitus vulnerum ictusque corporum aut armorum, & mistos strepentium paventiumque clamores, circumferebant ora oculosque. Alii fugientes, pugnantium globo illati hærebant: alios redeuntes in pugnam avertebat fugientium agmen. Deinde, ubi in omnes partes nequicquam ³ impetus capti, & ab lateribus montes ac lacus, à fronte & ab tergo hostium acies claudebat, apparuitque nullam, nisi in dextra ferroque, salutis spem esse; tum sibi quisque dux adhortatorque captus ad rem gerendam, & nova de integro pugna exorta est; non illa ⁴ ordinata

¹ *Vix... competeret animus*] Vix animus sui compos esset. Aliâ formâ, sed eodem sensu, dixit Sallustius: *neque animo, neque auribus, aut linguâ competere.*

² *Opprimerenturque quidam*] Et quidam opprime-

rentur ab hostibus, dum arma nondum aptata oneri magis ipsis erant quam usui.

³ *Impetus capti*] Sic l. II. c. 65. *rursus impetu capto enituntur.*

⁴ *Ordinata per Principes, Hastatosque, ac Triarios*] Ita ordinata, ut seorsum

per Principes Hastatosque ad Triarios; nec ut pro signis antesignanus, post signa alia pugnet acies; nec ut in sua legione miles, aut cohorte, aut manipulo esset. Fors conglobat, & animus suus cuique antè & post pugnandi ordinem dabat. Tantusque fuit ardor armorum, adeo intentus pugnae animus, ut eum motum terræ, qui multarum urbium Italiae magnas partes prostravit, avertitque cursu rapido amnes, mare fluminibus invexit, montes lapsu ingenti proruit, nemo pugnantium senserit.

U.C. 535.
a.C. 217.

Terra
motum ne-
mo pu-
gnantium
senserit.

VI. Tres ferme horas pugnatum est, & ubique atrociter. Circa consulem tamen acrior infestiorque pugna est. Eum & robora virorum sequebantur, & ipse, quacunque in parte premi ac laborare senserat suos, impigre ferebat opem; insignemque armis, & hostes summâ vi petebant, & tuebantur cives: donec ¹ Insuber eques (Ducario nomen erat) facie quoque noscitans, *Consul en*, inquit, *hic est*, popularibus suis, *qui legiones nostras cecidit, agrosque & urbem est depopulatus. Jam ego hanc victimam* Manibus peremptorum fœdè civium dabo: subditisque calcaribus equo, per confertissimam hostium turbam impetum facit: obtruncatoque prius armigero, qui se infesto venienti ² obviam objecerat, consulem lanceâ transfixit.

Mors
Flaminii.

Principes, seorsim Hastati, &c. pugnarent. Non enim hæc ita accipienda sunt, quasi Livius ordinem horum inter se corporum representare voluisset, quum constet Hastatos in fronte solitos locari, deinde Principes, postremò Triarios. Vid. VIII. 8.

¹ Pro signis antesignanus] Vid. not. 3. ad II. 20. & not. 13. ad VIII. 8. Vid. & VIII. 11.

¹ Insuber eques] Adversus Insubres Gallos in priore consulatu Flaminius bellum gesserat.

² Obviam] Mallems obvium.

U.C. 535.

a.C. 217.

Fugiant

Romani.

spoliare cupientem Triarii objectis scutis arcuere. Magnæ partis fuga inde primum cœpit. & jam nec lacus, nec montes obstabant pavori: per omnia arcta præruptaque velut cæci evadunt: armaque & viri super alium alii præcipitantur. Pars magna, ubi locus fugæ deest, per prima vada paludis in aquam progressi, quoad capitibus humerisque exstare possunt, sese immergunt. Fuere quos inconsultus pavor nando etiam capeffere fugam impulerit. quæ ubi immensa ac sine spe erat, aut deficientibus animis hauriebantur gurgitibus, aut nequicquam fessi vada retro ægerrimè repetebant, atque ibi ab ingressis aquam hostium equitibus passim trucidabantur. Sex millia ferme primi agminis per adversos hostes eruptione impigre factâ, ignari omnium quæ post se agerentur, ex saltu evasere: & quum in tumulto quodam constitissent, clamorem modò ac sonum armorum audientes, quæ fortuna pugnæ esset, nec scire, nec perspicere præ caligine poterant. Inclinatâ denique re, quum incalcescente sole dispulsa nebula aperuisset diem, tum liquidâ jam luce montes campique perditas res strataque ostendêre fœdè Romanam aciem. itaque ne in conspectos procul immitteretur eques, sublatiis raptim signis, quàm citatissimo poterant agmine, sese abripuerunt. Postero die quum, super cetera, extrema fames etiam instaret, fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copiis nocte consecutus erat, si arma tradidissent, abire cum singulis vestimentis passurum, sese dediderunt. quæ Punicâ religione servata fides ab Annibale est, atque in vincula omnes 3 conjecit.

3 *Conjecit*] Nec pejor erat, *conjecti*.

VII. Hæc est nobilis ad Trasimenum pugna, U.C. 535.
 atque inter paucas memorata populi Romani a.C. 217.
 clades. Quindecim millia Romanorum in acie *Numerus*
 cæsa sunt; decem millia sparsa fugâ per om- *casorum*
 nem Etruriam, diversis itineribus urbem pe- *utrimque.*
 tiere. Mille & quingenti hostium in acie,
 1 multi postea utrimque ex vulneribus periere.
 2 Multiplex cædes utrimque facta traditur ab
 aliis. ego præterquam quod nihil haustum ex
 vano velim, quod nimis inclinant ferme scri-
 bentium animi, 3 Fabium æqualem temporibus
 hujusce belli potissimum auctorem habui.
 Annibal captivorum qui Latini nominis essent,
 sine pretio dimissis, Romanis in vincula datis,
 segregata ex hostium coacervatorum cumulis
 corpora suorum quum sepeliri jussisset, Flami-
 nii quoque corpus, funeris causâ, magna cum
 cura inquisitum, non invenit. Romæ ad pri- *Roma*
 mum nuncium cladis ejus, cum ingenti terro- *magnus*
 re ac tumultu, concursus in forum populi est *terror.*
 factus. Matronæ vagæ per vias, quæ repens
 clades allata, quæve fortuna exercitûs esset,
 obvios percunctantur. & quum frequentis con-
 cionis modo turba in 4 comitium & curiam
 versa magistratus vocaret; tandem haud multo
 ante solis occasum M. Pomponius prætor, Pu-

1 Multi postea utrimque ex
 vulneribus periere] Delen-
 dam putamus vocem *utrim-*
que, ut malè repetitam ex
 versu sequenti. Hic de solis
 Pœnis agit Livius. Et sanè,
 qui Romani letalia vulnera
 acceperant, eos verisimile
 non est, lacu, montibus
 clausos, nullum propin-
 quum receptum habentes,
 effugere potuisse.

2 Multiplex cædes utrim-
 que facta] Multo plures ex
 utraque acie cecidisse dicun-
 tur ab aliis, supple, quàm
 modò à me memoratum
 fuit.

3 Fabium] Q. Fabium
 Pictorem, historiæ Roma-
 næ scriptorem. Vid. infra,
 l. XXIII. c. 11.

4 Comitium] Vid. infra
 l. XXVII. c. 36.

U.C. 535. *gnâ, inquit, magnâ victi sumus: &, quanquam*
 a.C. 217. *nihil certius ex eo auditum est, tamen alius*
ab alio impleti rumoribus domos referunt,
Consulem cum magna parte copiarum casum: su-
pereffe paucos, aut fugâ passim per Etruriam spar-
sos, aut captos ab hoste. § Quot casus exerci-
 tûs victi fuerant, tot in curas dispertiti eorum
 animi erant, quorum propinqui sub C. Fla-
 minio consule meruerant, ignorantium quæ
 cuiusque suorum fortuna esset: nec quisquam
 satis certum habet, quid aut speret, aut ti-
 meat. Postero, ac deinceps aliquot diebus, ad
 portas major prope mulierum quàm virorum
 multitudo stetit, aut suorum aliquem, aut
 nuncios de his opperiens: circumfundebantur-
 que obviis sciscitantes, neque avelli, utique
 ab notis, priusquam ordine omnia inquisissent,
 poterant. Inde varios vultus digredientium ab
 nunciis cerneret, ut cuique aut læta aut tristia
 nunciabantur; gratulantesque aut consolantes
 redeuntibus domos circumfusus. Feminarum
 præcipuè & gaudia insignia erant; & luctus.

Matres
receptis
filiis gau-
dio exa-
nimata.

VIII. Priusquam satis certa consilia essent,
 repens alia nunciatur clades: quatuor millia

Alia cla-
des.

§ *Quot casus*] Varii casûs
 exercitûs victi fuerant: alii
 cæsi, alii capti erant, qui-
 dam vulnerati, quidam in-
 tegri ex prælio effugerant.
 Totidem igitur in curas dis-
 pertiti erant animi propin-
 quorum.

equitum, cum C. Centenio propratore missa ^{U.C. 535.}
 ad collegam ab Servilio consule, in Umbria, ^{a.C. 217.}
 quò post pugnam ad Trasimenum auditam aver-
 terant iter, ab Annibale circumventa. Ejus rei
 fama variè homines affecit. pars occupatis ma-
 jore ægritudine animis, levem ex comparatio-
 ne priorum ducere recentem equitum jactu-
 ram: pars, non id quod acciderat, per se æsti-
 mare, sed, ut in affecto corpore quamvis le-
 vis causa magis, quàm valido gravior, sentire-
 tur, ita tum ægræ & affectæ civitati quodcun-
 que adversi inciderit, non rerum magnitudi-
 ne, sed viribus extenuatis, quæ nihil quod
 aggravaret pati possent, æstimandum esse. Ita-
 que ¹ ad remedium jamdiu neque desideratum
 neque adhibitum, dictatorem dicendum, civitas
 confugit: & quia & consul aberat, à quo uno
 dici posse videbatur; nec per occupatam armis
 Punicis Italiam facile erat aut nuntium, aut
 litteras mitti; nec dictatorem populus creare
 poterat, quod nunquam ante eam diem factum
 erat: prodictatorem populus creavit Q. Fabium ^{Fabius}
 Maximum, & magistrum equitum M. Minu- ^{prodicta-}
 cium Rufum. Hisque negotium ab senatu da- ^{tor.}
 tum, ut muros turesque urbis firmarent, &
 præsidia disponderent quibus locis videretur,
 pontesque rescinderent fluminum: ad penates
 pro urbe dimicandum esse, quando Italiam
 tueri nequissent.

IX. Annibal recto itinere per Umbriam us- ^{Annibal}
 que ad Spoletum venit. inde quum perpopula- ^{Spoletum}
^{frustra} ^{sentat.}

¹ *Ad remedium jamdiu
 neque desideratum*] Hæc in-
 telligenda sunt de dictatore
 rei gerundæ causâ creato,
 qui nullus post Atilium Ca-
 latinum per tres & triginta

annos creatus fuerat. Ali-
 quot fuere per hoc tempo-
 ris intervallum dictatores,
 inter quos ipse Fabius, sed
 comitiorum habendorum
 causâ creati.

U.C. 535.
a.C. 217.

*Assat
Italiam.*

to agro urbem oppugnare adortus esset, cum magna cæde suorum repulsus, conjectans ex unius coloniae haud nimis prospere tentata viribus, quanta moles Romanae urbis esset, in agrum Picenum avertit iter, non copiam solum omnis generis frugum abundantem, sed refer-tum praedam, quam effusè avidi atque egentes rapiebant. Ibi per dies aliquot stativa habita: refectusque miles, hibernis itineribus ac palu-
stri viâ, praelioque magis ad eventum secun-
do, quam levi aut facili, affectus. ¹ Ubi satis quieti datum, praedam ac populationibus magis quam otio aut requie gaudentibus; profectus, Præutianum, Adrianumque agrum, Marfos inde Marrucinosque & Pelignos devastat, cir-
caque Arpos & Luceriam proximam Apuliae regionem. Cn. Servilius consul, levibus præ-
liis cum Gallis actis, & uno oppido ignobili expugnato, postquam de collegae exercitusque cæde audivit, jam moenibus patriae metuens, ne abesset in discrimine extremo, ad urbem iter intendit. ² Q. Fabius Maximus dictator iterum, quo die magistratum iniit, vocato se-
nato, ab diis orsus, quum edocuisset Patres, plus negligentiam caerimoniarum auspiciorum-
que, quam temeritate atque inscitiam, pecca-
tum à C. Flaminio consule esse, quaque pia-
cula iræ deum essent, ipsos deos consulendos esse; pervicit, ut, quod non ferme decerni-

¹ *Ubi satis quieti datum...
gaudentibus] Lege quietis.*

² *Q. Fabius Maximus di-
ctator iterum] Dictator pri-
mum fuerat Fabius cum C.
Flaminio magistro equitum,
auctore Val. Maximo, qui*

lib. I. c. 1. narrat occen-
tum sosis auditum Fabio
ademisisse dictaturam, C. Fla-
minio magisterium equi-
tum. Ad quem autem an-
num illa prior Fabii dicta-
tura referenda sit, valde in-
ambiguo est.

tur, nisi quum tetra prodigia nunciata sunt, ^{U. c. 539. a. C. 217. Libri Sibyllini in-} decemviri libros Sibyllinos adire juberentur. ^{speci.} qui inspectis fatalibus libris, retulerunt Patri-
bus, ³ quod ejus belli causâ votum Marti foret, ^{id non rite factum, de integro atque amplius faciendum esse:} & Jovi ⁴ ludos Magnos, & aedes Veneri Erycinæ ac Menti vovendas esse, & sup-
plicationem lectisterniumque habendum, & ver-
sacrum vovendum, si bellatum prospere esset, res-
que publica in eodem, quo ante bellum fuisset, ^{statu permanisset.} Senatus, quoniam Fabium
belli cura occupatura esset, M. Æmilium Præ-
torem ex collegii pontificum sententia, ⁵ om-
nia ea ut maturè fiant, curare jubet.

X. His senatusconsultis perfectis, L. Corne-
lius Lentulus pontifex maximus, consulente
collegio prætorum, omnium primùm populum
consulendum de vere sacro censet: injussu po-
puli voveri non posse. Rogatus in hæc verba <sup>Ver sacrum vov-
tum.</sup> populus: *Velitis jubeatisne hoc sic fieri, si res-
publica populi Romani Quiritium ad quinquen-
nium proximum, ¹ sicut velim eam, salva serva-*

³ Quod ejus belli causâ
votum Marti foret] Hoc
tangit procul dubio ea vota,
quæ libro superiore, c. 62.
dicitur C. Atilius prætor
fufcipere juffus, fi in decem
annos respublica eodem fte-
tiffet ftatu. Ex hoc loco dif-
cimus, quod prius obser-
vare neglexerat Livius, id
votum Marti factum fuiffe.

⁴ Ludos Magnos] Vid.
IV. 27.

⁵ Omnia ea ut maturè
fiant, curare] Non jubetur
M. Æmilius ea omnia per

fe ipfe peragere, fed curare
ut maturè fiant. Itaque nihil
repugnat huic loco, quòd
l. XXXIII. c. 44. A. Corne-
lius Mammula ver facrum
voviffe dicitur. Sic & infra
c. 10. ædes Veneri Erycinæ
vovetur à Fabio dictatore;
Menti, à T. Otacilio præ-
tore, & mox c. feq. con-
fultitur pontifex maximus de
vere facro, non à folo Æmi-
lio, fed à collegio præto-
rum.

¹ Sicut velim] Melius va-
litis.

U.C. 535. *ta erit* ² *hisce duellis*, ³ *datum donum duit* populus Romanus Quiritium, (quod duellum populo Romano cum Carthaginienſi eſt, quæque duella cum Gallis ſunt, qui cis Alpes ſunt) quod ver attulerit ex ſuillo, ovillo, caprino, bovillo grege, ⁴ quæque profana erunt, Jovi ⁵ fieri, ⁶ ex qua die ſenatus populusque jufferit. Qui faciet, quando volet, quæque lege volet, facito: quo modo faxit, probè factum eſto. Si id moritur, quod fieri oportebit, profanum eſto, neque ſcelus eſto. ſi quis rumpet occiderve inſciens, ne fraus eſto. ſi quis ⁷ clepſit, ne populo ſcelus eſto, neve cui cleptum erit. ſi ⁸ atro die faxit inſciens, probè factum eſto. ſi nocte ſive luce, ſive ſervus ſive liber faxit, probè factum eſto. ⁹ ſi anteidea ſe-

² *Hisce duellis*] Videtur hoc loco trajectione peccatum eſſe. Repone.... *hisce duellis* (quod duellum populo Romano cum Carthaginienſi eſt, quæque duella cum Gallis ſunt, qui cis Alpes ſunt) datum donum duit populus Romanus Quiritium, quod ver attulerit...

³ *Datum donum duit*] Primò particula *ſic*, quæ præceſſit, poſtulat hîc addi ut, unde regatur verbum *duit*, quod ſequitur. Deinde *datum donum*, pro verbosa talium formularum diligentia, eſt donum verè & planè datum. *Duit* antiquè pro det.

⁴ *Quæque profana erunt*] Quæ non ſacrata jam erunt alii cuiſpiam divo. Itaque, ſi quæ antea conſecrata fuiſſent, ea hoc voto non continebantur.

⁵ *Fieri*] Immolari.

⁶ *Ex qua die ſenatus populusque jufferit*] Nimirum ad arbitrium ſenatus populiſque reſervabatur, quo die ver ſacrum incipere deberet. Unde lib. XXXIV. c. 44. ubi hoc veris ſacri votum perſolvitur, decernitur ver ſacrum videri pecus, quod natum eſſet inter Kalendas Martias, & pridie Kalendas Maias.

⁷ *Clepſit*] Furatus fuerit: cleptum, furto ſubductum: à Græco κλέπτω.

⁸ *Atro die*] *Atri* dies iidem erant, qui religioſi, quibus nempe vel rem divinam facere, vel rem novam quampiam exordiri religioni erat.

⁹ *Si anteidea*] *Si ſenatus populusque jufferit fieri*, ſive immolari, *anteidea ac faxit*, id eſt, priuſquam pri-

LIBER XXII. III

natus populusque jusserit fieri ac faxit, eo popu-
lus solutus, liber esto. Ejusdem rei causâ ludi
Magni voti, ¹⁰ æris trecentis triginta tribus
millibus, trecentis triginta tribus, triente:
præterea bubus Jovi trecentis, multis aliis di-
vis bubus albis, atque ceteris hostiis. Votis
rite nuncupatis, supplicatio edicta, supplica-
tumque iere cum conjugibus ac liberis, non
urbana multitudo tantum, sed agrestium etiam,

U.C. 537.
a.C. 217.

quos in aliqua sua fortuna publicæ quoque
contingebat cura. Tum lectisternium per tri-
dium habitum, decemviris sacrorum curanti-
bus. sex pulvinaria in conspectu fuere: Jovi &
Junoni unum, alterum Neptuno ac Minervæ,
tertium Marti. & Veneri, quartum Apollini ac
Dianæ, quintum Vulcano ac Vestæ, sextum Mer-
curio ac Cereri. Tum ædes votæ. Veneri Ery-
cinæ ædem Q. Fabius Maximus dictator vovit;
quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is
voveret, cujus maximum imperium in civitate
esset. Menti ædem T. Otacilius prætor vovit.

Lecliterno-
nium.

XI. Ita rebus divinis peractis, tum de bello
reque de publica dictator retulit; quibus quot-
ve legionibus victori hosti obviam eundum es-
se Patres censerent. Decretum, *Ut ab Cn. Ser-
vilio consule exercitum acciperet: scriberet præ-*

vatus quispiam faxit, sive
immolaverit: si privatus ali-
quis immolaverit pecus vo-
tum, non die à senatu po-
puloque præfinitâ, sed se-
rius, id ne fraudi sit popu-
lo. *Anteidea ac antiquè pro-
priusquam.*

unciis 6. granis 384.

¹⁰ *Æris trecentis trigin-
ta*] 333333 $\frac{1}{3}$ assibus: qui
æstimari possunt marcis ar-
genti Parisiensibus 520. cum

II *Quos in aliqua sua for-
tuna*] Qui quum aliquam
fortunam haberent, quum
aliquid possiderent, de pu-
blica quoque fortuna solli-
citi erant. Nempe eos ma-
ximè cura fortunæ publicæ
tangit, qui quum aliquas
opes habeant, timent ne
eversâ republicâ, & ipsi
quoque fortunis evertantur.

U.C. 535.
a.C. 217.

Fabii
consilia
de bello
gerendo.

terea ex civibus sociisque, quantum equitum ac peditum videretur: cetera omnia ageret faceretque, ut è republica duceret. Fabius duas se legiones adjecturum ad Servilianum exercitum dixit. his per magistrum equitum scriptis, Tibur diem ad conveniendum edixit. edictoquoque proposito, ¹ ut quibus oppida castellaque immunita essent, ut hi in loca tuta commigrarent; ex agris quoque demigrarent omnes regionis ejus, quâ iturus Annibal esset, tectis prius incensis ac frugibus corruptis, ne cuius rei copia esset; ipse ² viâ Flaminîâ profectus obviam consuli exercituique, quum ad Tiberim circa Ocriculum prospexisset agmen, consulemque cum equitibus ad se prodeuntem, ³ viatorem misit, qui consuli nunciaret, ut sine lictoribus ad dictatorem veniret. Qui quum dicto paruisset, congressusque eorum ingentem speciem dictaturæ apud cives sociosque, ⁴ vetustate jam prope oblitos ejus imperii, fecisset; litteræ ab urbe allatæ sunt, naves onerarias commeatum ab Ostia in Hispaniam ad exercitum portantes, à classe Punica circa portum Cossanum captas esse. Itaque exemplo consul Ostiam proficisci jussus, navibus quæ ad urbem Romanam aut Ostiæ essent, completis milite ac navalibus sociis, persequi hostium classem, ac littora Italiæ tutari. Magna vis hominum conscripta Romæ erat: li-

¹ *Ut quibus oppida . . . ut hi*] Non rarò geminat hanc particulam Livius. Exempla pete ex XXVIII. 9. XXXVI. 1. & 3.

² *Viâ Flaminîâ*] Viâ munitâ ab hoc ipso Flaminio, qui modò ad Trasimenum lacum periisse memoratus

est. Munierat illam ab Roma Ariminum usque, quum esset censor, quarto ante hunc anno.

³ *Viatorem*] Vid. not. 8. ad II. 56. suprâ.

⁴ *Vetustate jam prope oblitos*] Vid. annotata ad c. 8. suprâ.

LIBER XXII. 113

bertini etiam, quibus liberi essent & ætas mi- U.C. 139.
 litaris, in verba juraverant. Ex hoc urbano a.C. 217.
 exercitu, qui minores quinque & triginta an-
 nis erant, in naves impositi: alii, ut urbi præ-
 siderent, relictæ.

XII. Dictator exercitu consulis accepto à
 Fulvio Flacco legato, per agrum Sabinum Ti-
 bur, quo die ad conveniendum edixerat no-
 vis militibus, venit: inde ¹ Præneste, ac trans-
 versis limitibus in viam Latinam est regressus,
 unde itineribus summa cum cura exploratis ad
 hostem ducit; nullo loco, nisi quantum ne-
 cessitas cogeret, fortunæ se commissurus. Quo
 primum die haud procul Arpis in conspectu
 hostium posuit castra, nulla mora facta, quin
 Poenus educeret in aciem, copiamque pu-
 gnandi faceret: sed ubi quæta omnia apud ho-
 stes, nec castra ullo tumultu mota videt; in-
 crepans quidem victos tandem Martios animos
 Romanorum, debellatumque, & concessum
 propalam de virtute ac gloria esse, in castra
 rediit; ceterum tacitâ curâ animum incensus,
 quod cum duce haudquaquam Flaminio Sem-
 pronioque simili futura sibi res esset, ac tum
 demum edocti malis Romani parem Annibali
 ducem quæsisserent. Et prudentiam quidem, non
 vim dictatoris extemplo timuit: constantiam
 haud dum expertus, agitare ac tentare animum
 movendo crebrò castra, populandoque in ocu-
 lis ejus agros sociorum, cœpit: & modò ci-
 tato agmine è conspectu abibat, modo repentè
 in aliquo flexu viæ, si excipere degressum in

*Fabius
 pugnam
 detrectat.*

¹ *Præneste*] Regressus est
 ad oppidum Præneste, at-
 que inde in viam Latinam.

² *Vim*] Acrem ac fero-
 cem animum. Intellexit sta-

tim Annibal sibi rem esse
 cum prudenti hoste, non,
 quales fuerant alii duces Ro-
 mani, acti ac servido.

U.C. 536.
a. C. 217.

*Fabii
arles,*

*Mag.
equitum
ferocia,*

æquum posset, occultus subsistebat. Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoste intervallo, ut neque omitteret eum, neque congrederetur. Castris, nisi quantum usus necessariò cogeret, tenebatur miles. pabulum & ligna nec pauci petebant, nec passim. Equitum levisque armaturæ statio composita instructaque in subitos tumultus, & suo militi tuta omnia, & infesta effusis hostium populatoribus præbebat. neque universo periculo summa rerum committebatur: & 3 parva momenta levium certaminum ex tuto cœptorum, finitimo receptu, assuefaciebant territum pristinis cladibus militem, 4 minùs jam tandem aut virtutis, aut fortunæ pœnitere suæ. Sed non Annibalem magis infestum tam sanis consiliis habebat, quàm magistrum equitum, qui nihil aliud, quàm quòd 5 parebat in imperio, moræ ad rempublicam præcipitandam habebat. ferox rapidusque in consiliis, ac linguâ immodicus, primò inter paucos, dein propalam in vulgus, pro cunctatore segnem, pro cauto timidum, affingens vicina virtutibus vitia, compellabat: premendorumque superiorum arte (quæ pessima ars nimis prosperis multorum successibus crevit) sese extollebat.

XIII. Annibal ex Hirpinis in Samnium transit: Beneventanum depopulatur agrum: Telefiam urbem capit: irritat etiam de industria ducem, si fortè accensum tot indignitatibus cla-

3 *Parva momenta levium certaminum*] Levia certamina, quæ haud magni per se momenti erant.

4 *Minùs.... pœnitere*] Minùs damnare aut virtutem, aut fortunam suam; minùs diffidere aut virtuti,

aut fortunæ suæ.

5 *Parebat in imperio*] Huius loci incerta admodum lectio est, manifestus sensus: nempe, subjectus erat Minucius Fabii imperio. In verbis aliquid mancum, aut vitiatum est.

libusque sociorum, detrahere ad æquum cer-
amen possit. Inter multitudinem sociorum Ita-
lici generis, qui ad Trasimenum capti ab An-
nibale dimissique fuerant, tres Campani equi-
tes erant, multis jam tum illecti donis pro-
missisque Annibalis, ad conciliandos popula-
rum animos. Hi nuntiantes, si in Campaniam
exercitum admovisset, Capuæ potiendæ co-
miam fore, ¹ quum res major quàm auctores
esset, dubium Annibalem, alternisque fiden-
tem ac diffidentem, tamen ut Campanos ex
Campanio peteret, moverunt: ² monitosque ut
etiam atque etiam promissa rebus affirmarent,
missosque cum pluribus, & aliquibus princi-
pum redire ad se, dimisit. ipse imperat duci,
ut se in agrum Casinatem ducat: edoctus à
peritis regionum, si eum saltum occupasset,
exitum Romano ad opem ferendam sociis in-
terclusurum. Sed Punicum abhorrens os ab
Latinorum nominum prolatione, pro Casino
Casilinum dux ut acciperet, fecit; aversusque
ab suo itinere, per Allifanum, Calatinumque,
& Calenum agrum, in campum Stellatam des-
cendit: ubi quum montibus fluminibusque
clausam regionem circumspexisset, vocatum du-
cem percunctatur ubi terrarum esset? Quum
is Casilini eo die ³ mansurum eum dixisset, tum
stemum cognitus est error, & Casinum longè
inde aliâ regione esse: virgisque cæso duce, &

*Annibal
Campaniam pe-
tit.*

*Errone
ducis ad
Casilinum
deducitur.*

¹ Quum res major quàm etiam atque etiam ut promissa.
auctores esset] Quum res
major esset, quàm quanta
erat auctoritas & potentia
eorum qui ad eam aggre-
diendam hortabantur.

² Monitosque ut etiam at-
que etiam promissa] Legen-
dum videtur: monitosque
³ Mansurum] Pernoctatu-
rum. Verbo manere designa-
tur id quod dicimus in iti-
nere la couchée. Hor. Sat.
I. 6. In Mamurrarum lassè
deinde urbe manemus.

U.C. 535.
a.C. 217.

ad reliquorum terrorem in crucem sublato, castris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimisit. Ubi que ad 4 Aquas Sinuessanas populatio ea pervenit. ingentem cladem, fugam tamen terroremque latius Numidæ fecerunt. Nec tamen is terror, quum omnia bello flagrarent, fide socios dimovit: videlicet quia iusto & moderato regebantur imperio, nec abnuebant, quod unum vinculum fidei est, melioribus parere.

*Seditio
in castris
Fabii.*

*Minucii
seditiosa
oratio.*

XIV. Ut verò ad Vulturum flumen castra sunt posita, exurebaturque amœnissimus Italiae ager, villæque passim incendiis fumabant, per juga Massici montis Fabio ducente, tum prope de integro seditio accensa. quieverant enim per paucos dies: quia, quum celerius solito ductum agmen fuisset, festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. Ut verò in extrema juga Massici montis ventum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri colonorumque Sinuessæ tecta urentes, nec ulla erat mentio pugnae, *Spektatumne huc*, inquit Minucius, *ut rem fruendam oculis, sociorum cadet & incendia venimus?* nec, *si nullius alterius nos, ne civium quidem horum pudet, quos Sinuessam colonos patres nostri miserunt, ut ab Samnite hoste tuta hæc ora esset? quam nunc non vicinus Samnis urit, sed Pænus advena, ab extremis Orbis terrarum terminis, nostrâ cunctatione & socordiâ jam huc progressus. Tantum (pro!) degeneramus à parentibus nostris, ut, præterquam oram illi Punicas vagari classes, dedecus esse imperii sui duxerint, eam nos nunc plenam hostium, Numidarumque ac Maurorum jam sa-*

4 *Aquas Sinuessanas*] Pro- lidæ, celebres apud anti-
pe Sinuessam aquæ fuisse ca- quos.

tam videamus. Qui modò Saguntum oppugnari U.C. 535.
 indignando, non homines tantum, sed fœdera & a.C. 217.
 eos ciebamus, ¹ scandentem mœnia Romanæ co-
 loniæ Annibalem lenti spectamus. Fumus ex in-
 endiis villarum agrorumque in oculos atque ora
 venit: strepunt aures clamoribus plorantium so-
 rorum, sapius nos, quàm deorum invocantium
 pem. nos hîc pecorum modo per æstivos saltus de-
 biasque calles exercitum ducimus, conditi nubi-
 us sylvisque. Si hoc modo peragrando cacumina
 saltusque, M. Furius recipere à Gallis urbem vo-
 uisset, quo hic novus Camillus, nobis dictator
 nicus in rebus affectis quæsitus, Italiam ab An-
 nibale recuperare parat; Gallorum Roma esset:
 quam vereor ne, sic cunctantibus nobis, Annibali
 ic Pœnis toties servaverint majores nostri. Sed
 vir, ac verè Romanus, ² quo die dictatorem eum
 ex auctoritate Patrum jussuque populi dictum,
 Veios allatum est, quum esset satis altum Janicu-
 lum, ubi sedens prospectaret hostem, descendit in
 equum: atque illo ipso die media in urbe, quâ
 nunc busta Gallica sunt, & postero die, citra
 Gabios, cecidit Gallorum legiones. Quid? post
 multos annos, quum ad Furculas Caudinas ab
 Samnite hoste sub jugum missi sumus; utrùm tan-
 dem L. Papirius Cursor juga Samnii perlustran-
 do, an Luceriam præmendo obsidendoque, & la-

¹ Scandentem mœnia] Hoc animosius est & vividius, quàm id quod hactenus editos occupavit, tendentem ad mœnia. Nondum quidem scandebat mœnia Sinuessæ Annibal: sed oratoriè rem augeat Minucius. Nititur hæc emendatio auctoritate optimi codicis.

² Quo die illo ipso

die] Ex rei veritate aliquot dies intercesserunt inter commissam Camillo dictatoriam potestatem, & pugnam adversus Gallos. Sed præproperi ingenii concionator celeritatem Camilli supra verum exauget, ut majore invidiâ oneret Fabii cunctationem.

U.C. 535. cessendo victorem hostem, depulsum ab Romanis
 a. C. 217. cervicibus jugum superbo Samniti imposuit? Mod.

C. Lutatio quæ alia res, quàm celeritas, victoriam dedit? quòd, postero die quàm hostem vidit, classem gravem commeatibus, impediam suam ipsam instrumento atque apparatu, oppressit. Scutitia est, sedendo aut voris debellari credere posse. armari copias oportet, deducendas in æquum, ut vir cum viro congrediari. Audendo atque agendo res Romana crevit, non his segnibus consiliis, quæ timidi cauta vocant. Hæc velut concionanti Minucio circumfundebatur tribunorum equitumque Romanorum multitudo, & aures quoque militum dicta ferociaolvebantur: ac, si militaris suffragii res esset, haud dubiè ferebant, Minucium Fabio duci prælaturos.

Fabius
 in cunctatione per-
 bat.

XV. ¹ Fabius pariter in suos haud minùs quàm in hostes intentus, ² priùs ab illis invictum animum præstans, quanquam probè scit, non in castris modò suis, sed jam etiam Romanam infamem suam cunctationem esse, obstinatus tamen, eodem consiliorum tenore æstatis reliquum extraxit: ut Annibal destitutus ab spe summopere petiti certaminis, jam hibernis locum circumspectaret, quia ³ ea regio præsentis erat copiarum, non perpetuarum, arbuta vineæque,

¹ Fabius pariter in suos haud minùs quàm in hostes] Necessarium quidem non est id pariter: non tamen fortasse recidendum. Non magis nos offendit pariter, sequente haud minùs, quàm potius... libentius in Præfat. Livii; quàm potius iteratum infra XXXII. 21. Vid. & not. 1. ad IX. 7. suprâ. Omnino hi pleonasmii apud optimos scriptores non

raro occurrunt. Si cui tamen hic illud supervacaneum vocabulum displicet, loco id pariter, legat cum Jac. Gron. acriter.

² Priùs ab illis] Primum certamen erat Fabio cum suis; &, quo se invictum præstaret ab hostibus, priùs necesse erat ut se invictum præstaret à suis.

³ Ea regio præsentis erat copiarum, non perpetuarum] Ea re-

confita omnia magis amœnis , quàm neces- U.C. 535.
A.C. 217.

riis fructibus. Hæc per exploratores relata Fabio. Quum satis sciret per easdem angustias, quibus intraverat Falernum agrum, redditum, Calliculam montem & Casilinum occupat modicis præfidiis, quæ urbs Vulturno flumine dirempta, Falernum ac Campanum agros dividit: ipse jugis iisdem exercitum reducit, misso exploratum cum quadringentis equitibus Sciorum L. Hostilio Mancino. qui ex turba juvenum audientium sæpe ferociter concionantem magistrum equitum, progressus primò exploratoris modo, ut ex tuto specularetur hostem, ubi vagos passim per vicos Numidas vidit, per occasionem etiam paucos occidit; exemplo occupatus certamine est animus, exciperuntque præcepta dictatoris: qui, quantum potest, progressum, prius recipere sese præferat, quàm in conspectum hostium veniret. Numidæ alii atque alii occurrentes refugientesque, ad castra prope ipsum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere. inde Carthago, penes quem summa equestris imperii erat, concitatis equis investit, quum, priusquam ad conjectum teli veniret, avertisset hostem, quinque millia ferme continenti cursu secutus est fugientes. Mancinus, postquam nec hostem resistere sequi, nec spem vidit effugiendi esse, hortatus suos in prælium rediit, omni parte circum parum impar. Itaque ipse, & delecti equitum, circumventi occiduntur. ceteri effuso rursus cursu Cales primùm, inde, prope inviis callibus, ad dictatorem perfugerunt. Eo fortè die Minucius se conjunxerat Fabio, missus ad fir-

in præsens ætatis tem- alendo exercitui necessaria
as, non in totum annum erant.
ministrare poterat ea quæ

U.C. 535. mandum præsidio saltum, qui super Tarracina
 a.C. 217. nam in arctas coactus fauces imminet mari-
 ne, ⁴ immunito Appiæ limite, Pœnus perve-
 nire in agrum Romanum posset. Coniunctis
 exercitibus dictator ac magister equitum castra
 in viam deferunt, quâ Annibal ducturus erat
 duo inde millia hostes aberant.

XVI. Postero die Pœni, quod viâ inter bina
 castra erat, agmine complevere. Quum Ro-
 mani sub ipso constitissent vallo, haud dubie
 æquiore loco, successit tamen Pœnus cum ex-
 peditis equitibus, atque ad laceffendum ho-
 stem carptim & procurfando recipiendoque se-
 se pugnare. restitit suo loco Romana acies.
 lenta pugna, & ex dictatoris magis, quàm An-
 nibalis fuit voluntate. ducenti ab Romanis,
 octingenti hostium cecidere. Inclusus inde vi-
 deri Annibal, viâ ad Casilinum obsessâ: quum
 Capua & Samnium, & tantum ab tergo divi-
 tum sociorum, Romanis commeatus subvehe-
 ret: Pœnus contrâ, ¹ intra Formiana saxa, ac
 Linterni arenas, stagnaque perhorrida situ, hi-
 bernaturus esset. Nec Annibalem fefellit, suis
 se artibus peti. itaque quum per Casilinum eva-
 dere non posset, petendique montes & jugum
 Calliculæ superandum esset, necubi Romanus
 inclusum vallibus agmen aggrediretur, ludi-
 brium oculorum, specie terribile, ad frustran-
 dum hostem commentus, principio noctis fur-
 tim succedere ad montes statuit. Fallacis con-
 filii talis apparatus fuit. Faces undique ex agris
 collectæ, fascesque virgarum, atque arida
 sarmenta, præligantur cornibus boum, quos

*Inclusus
 Annibal
 se expli-
 cat arte.*

⁴ Immunito Appiæ limi-
 te] Si limes Appiæ viæ, fe-
 rens ab Tarracina in Roma-
 num agrum, munitus præ-

sidio non esset.

¹ Intra Formiana] Opta-
 remus inter.

domitos

domitos indomitosque multos inter ceteram U.C. 535.
 agrestem prædam agebat. ad duo millia ferme a. C. 217.
 boum effecta: Asdrubalique negotium datum, Boves
 ut primis tenebris noctis id armentum accen- accensis
 sis cornibus ad montes ageret, maximè, si pos- cornibus.
 set, super saltus ab hoste infessos.

XVII. Primis tenebris silentio mota castra:
 boves aliquanto ante signa acti. ubi ad radices
 montium viasque angustas ventum est, signum
 ex templo datur, ut accensis cornibus armenta
 in adversos concitentur montes: & metus ipse
 relucens flammæ ex capite, calorque jam ad
 vivum ad imaque cornuum adveniens, velut
 stimulos furore agebat boves. quo repentè
 discursu, haud secus quàm sylvis montibusque
 accensis, omnia circum virgulta ardere: capi-
 tumque irrita quassatio excitans flammam, ho-
 minum passim discurrentium speciem præbe-
 bat. Qui ad transitum saltus insidendum loca-
 ti erant, ubi in summis montibus ac super se
 quosdam ignes conspexerunt, circumventos se
 esse rati præsidio excessere; quâ minimè densæ
 micabant flammæ, velut tutissimum iter, pe-
 tentes summa montium juga. tamen in quos-
 dam boves palatos ab suis gregibus inciderunt.
 Et primò, quum procul cernerent, veluti flam-
 mas spirantium miraculo attoniti constiterunt:
 deinde, ut humana apparuit fraus, tum verò
 insidias rati esse, cum majore metu cōscitant
 se in fugam. levi quoque armaturæ hostium in-
 currere, ceterum nox, æquato timore, neutros
 pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea
 toto agmine Annibal transducto per saltum, &
 quibusdam in ipso saltu hostium oppressis, in
 agro Allifano posuit castra.

XVIII. Hunc tumultum sensit Fabius. cete-
 rum & insidias esse ratus, & ab nocturno uti-

U.C. 535.
a. C. 217.

mandum præsidio saltum, qui super Tarracine, ⁴ immunito Appiæ limite, Pœnus pervenire in agrum Romanum posset. Coniunctis exercitibus dictator ac magister equitum castra in viam deferunt, quâ Annibal ducturus erat: duo inde millia hostes aberant.

XVI. Postero die Pœni, quod viâ inter bina castra erat, agmine complevere. Quum Romani sub ipso constitissent vallo, haud dubie æquiore loco, successit tamen Pœnus cum expeditis equitibus, atque ad laceffendum hostem carptim & procurfando recipiendoque sese pugnare. restitit suo loco Romana acies: lenta pugna, & ex dictatoris magis, quàm Annibalis fuit voluntate. ducenti ab Romanis, octingenti hostium cecidere. Inclusus inde videri Annibal, viâ ad Casilinum obsessâ: quum Capua & Samnium, & tantum ab tergo divitum sociorum, Romanis commeatus subveheret: Pœnus contrâ, ¹ intra Formiana saxa, ac Linterni arenas, stagnaque perhorrida situ, hibernaturus esset. Nec Annibalem fefellit, suis se artibus peti. itaque quum per Casilinum evadere non posset, petendique montes & jugum Calliculæ superandum esset, necubi Romanus inclusum vallibus agmen aggredere, ludibrium oculorum, specie terribile, ad frustrandum hostem commentus, principio noctis furtim succedere ad montes statuit. Fallacis consilii talis apparatus fuit. Faces undique ex agris collectæ, fascesque virgarum, atque arida sarmenta, præligantur cornibus boum, quos

*Inclusus
Annibal
se explicat arte.*

⁴ Immunito Appiæ limite] Si limes Appiæ viæ, ferens ab Tarracina in Romanum agrum, munitus præ-

sidio non esset.

¹ Intra Formiana] Optaremus inter.

domitos

domitos indomitosque multos inter ceteram U.C. 535.
a.C. 217. agrestem prædam agebat. ad duo millia ferme Boves
accensis
cornibus. boum effecta: Asdrubalique negotium datum, ut primis tenebris noctis id armentum accensis cornibus ad montes ageret, maximè, si posset, super saltus ab hoste insecutos.

XVII. Primis tenebris silentio mota castra: boves aliquanto ante signa acti. ubi ad radices montium viasque angustas ventum est, signum extemplo datur, ut accensis cornibus armenta in adversos concitentur montes: & metus ipse relucens flammæ ex capite, calorque jam ad vivum ad imaque cornuum adveniens, velut stimulos furore agebat boves. quo repente discursu, haud secus quàm sylvis montibusque accensis, omnia circum virgulta ardere: capitumque irrita quassatio excitans flammam, hominum passim discurrentium speciem præbebat. Qui ad transitum saltus insidendum locati erant, ubi in summis montibus ac super se quosdam ignes conspexerunt, circumventos se esse rati præsidio excessere; quâ minimè densæ micabant flammæ, velut tutissimum iter, petentes summa montium juga. tamen in quosdam boves palatos ab suis gregibus inciderunt. Et primò, quum procul cernerent, veluti flammæ spirantium miraculo attoniti constiterunt: deinde, ut humana apparuit fraus, tum verò insidias rati esse, cum majore metu cōscitant se in fugam. levi quoque armaturæ hostium incurrere. ceterum nox, æquato timore, neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea toto agmine Annibal transducto per saltum, & quibusdam in ipso saltu hostium oppressis, in agro Allifano posuit castra.

XVIII. Hunc tumultum sensit Fabius. ceterum & insidias esse ratus, & ab nocturno uti-

U.C. 535. que abhorrens certamine, suos munimentis te-
 a.C. 217. nuit. Luce primâ sub jugo montis prælium fuit:

quo interclusam ab suis levem armaturam fa-
 cilè (etenim numero aliquantùm præstabant)
 Romani superassent, nisi Hispanorum cohors
 ad idipsum¹ remissa ab Annibale pervenisset.
 ea assuetior montibus, & ad concursandum in-
 ter saxa rupesque aptior ac levior, quum ve-
 locitate corporum, tum armorum habitu, cam-
 pestrem hostem, gravem armis statariumque,
 pugnae genere facilè elusit. Ita haudquaquam
 pari certamine digressi, Hispani ferè omnes in-
 columes, Romani aliquot suis amissis, in castra
 contenderunt. Fabius quoque movit castra:
 transgressusque saltum super Allifas, loco alto
 ac munito, confedit. Tum per Samnium Ro-
 mam se petere simulans Annibal, usque in Pe-
 lignos populabundus rediit. Fabius mediis in-
 ter hostium agmen urbemque Romam jugis
 ducebat; nec abstitens, nec congregiendi. Ex
 Pelignis Pœnus flexit iter, retroque Apuliam
 repetens, Gerunium pervenit; urbem metu,
 quia collapsa ruinis pars mœnium erat, ab suis
 desertam. Dictator in Larinate agro castra com-
 muniit. inde sacrorum causâ Romam revoca-
 tus, non imperio modò, sed consilio etiam,
² ac prope precibus agens cum magistro equi-
 tum, ut plus consilio quàm fortuna confidat: &
 se potius ducem, quàm Sempronium Flaminium-
 que imitetur. ne nihil actum censeret, extractâ
 prope æstate per ladificationem hostis. medicos

Dictator
 in Ro-
 mam.

¹ Remissa ab Annibale
 pervenisset] Fortè superve-
 nisset.

² Ac prope precibus agens]
 Pendet oratio, nec conclu-
 ditur nisi post absolutam to-

tam Fabii oratiunculam,
 his nempe verbis *Romam est*
profectus. Vide similiter in-
 terpositam duobus prius pe-
 riodi membris orationem,
 lib. V. c. 24.

quoque plus interdum quiete, quàm movendo at- U.C. 535.
a.C. 217.
que agendo proficere. haud parvam rem esse, ab
roties victore hoste vinci desisse, & ab continuis
cladibus respirasse: Hæc nequicquam præmoni-
to magistro equitum, Romam est profectus.

XIX. Principio æstatis, quâ hæc gerebantur, *Res gesta
in Hispania.*
in Hispania quoque terrâ marique cœptum bel-
lum est. Asdrubal ad eum navium numerum,
quem à fratre instructum paratumque accepe-
rat, decem adjecit; quadraginta navium clas-
sem Himilconi tradidit: atque ita Carthagine
profectus, navibus prope terram, exercitum
in littore ducebat, paratus configere quâcum-
que parte copiarum hostis occurrisset. Cn. Sci-
pioni, postquam movisse ex hibernis hostem
audivit, primò idem consilii fuit: deinde mi-
nùs terrâ propter ingentem famam novorum
auxiliorum concurrere ausus, ¹ delecto milite
in naves imposito, quinque & triginta navium
classe ire obviàm hosti pergit. Altero ab Tarra-
cone die, ad stationem decem millia passuum
distantem ab ostio Iberi amnis pervenit. inde
duæ Massiliensium speculatoriæ præmissæ retu-
lerunt, classem Punicam stare in ostio flumi-
nis, castraque in ripa posita. Itaque ut impro-
vidos incautosque universo simul effuso terrore
opprimeret, sublatis ancoris ad hostem vadit.
Multas & locis altis positas turres Hispania ha-
bet, quibus & speculis & propugnaculis ad-
versùs latrones utuntur. inde primò conspectis
hostium navibus, datum signum Asdrubali est,
tumultusque priùs in terra & castris, quàm ad
mare & ad naves est ortus, nondum aut pulsus

¹ Delecto milite in naves imposito] Delecto è pede-
stribus copiis milite in na-
ves imposito, præter classi-
cos milites. Nempe auge-
t numerum militum Scipio,
quia pugnam navalem me-
ditabatur.

U.C. 535. remorum strepituque alio nautico exaudito,
 a.C. 217. aut aperientibus classem promontoriis: quum
 repentè eques alius super alium ab Asdrubale
 missus, vagos in littore, quietosque in tento-
 riis suis, nihil minùs quàm hostem aut præ-
 lium eo die expectantes, conscendere naves
 propere atque arma capere jubet: classem Ro-
 manam jam haud procul portu esse. Hæc equi-
 tes dimissi passim imperabant. mox Asdrubal
 ipse cum omni exercitu aderat: varioque om-
 nia tumultu strepunt, ruentibus in naves simul
 remigibus militibusque, fugientium magis è
 terra, quàm in pugnam euntium modo. Vix-
 dum omnes conscenderant, quum alii ² reso-
 lutis oris in ancoras evehuntur: alii, ne quid
 teneat, ³ ancoralia incidunt: raptimque omnia
 præpropere agendo, militum apparatu nautica
 ministeria impediuntur, trepidatione nautarum
 capere & aptare arma miles prohibetur. Et jam
 Romanus non appropinquabat modò, sed di-
 rexerat etiam in pugnam naves. itaque non ab
 hoste & prælio magis Pœni, quàm suomet ipsi
 tumultu turbati, tentatâ veriùs pugnâ, quàm
 initâ, in fugam averterunt classem. Et quum
 adversi amnis os lato agmine ac tam multis

*Classis
 Punica
 in fugam
 versa.*

² *Resolutis oris in ancoras
 evehuntur*] Quia missæ de
 proris ancoræ, funes ex
 puppi, statuebant naves;
 quidam funibus solutis,
 oblitæ ancoras vellere præ-
 festinatione nimia, provecti
 contra ancoras adhuc te-
 nentes, propellunt easdem
 naves. Sed facilius & exped-
 itius erat quod olim lege-
 batur: *alii resolvunt oras,
 aut ancoram vellunt. Ora* hîc

intelligendæ sunt retinacula
 quibus puppis littori alliga-
 batur. Sic apud Quintilia-
 num in præfatione ad Try-
 phonem, *oram solventibus
 bene precemur*. Sic & infra,
 l. XXVIII. c. 36. *trahunt
 scalas orasque, & ancoras...
 præcidunt*.

³ *Ancoralia*] Funes qui-
 bus capita ancorarum anne-
 xa sunt.

simul venientibus haud sanè intrabile esset, in ^{U.C. 439.} littus passim naves egerunt : atque alii vadis, ^{A.C. 217.} alii sicco littore excepti, partim armati, partim inermes, ad instructam per littus aciem suorum perfugère. Duæ tamen primo concursu captæ erant Punicæ naves, quatuor suppressæ.

XX. Romani, quanquam terra hostium erat, armatamque aciem toto prætentam in littore cernebant, haud cunctanter insecuti trepidam hostium classem, ¹ naves omnes quæ non aut perfregerant proras ² littore illisas, aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere. ad quinque & viginti naves ex quadraginta cepere. Neque id pulcherrimum ejus victoriæ fuit, sed quòd unâ levi pugna toto ejus oræ mari potiti erant. itaque ³ ad Honoscā classe provecti, exscensione ab navibus in terram factâ, quum urbem vi cepissent, captamque diripuissent, Carthaginem inde petunt : atque omnem agrum circà depopulati, postremò tecta quoque injuncta muro portisque incenderunt. Inde jam prædâ gravis ad Longunticā pervenit classis : ubi vis magna sparti ad rem nauticā congesta ab Asdrubale. quod satis in usum fuit sublato, ceterum omne incensum est. Nec continentis modò projectas oras prætervecta, sed in Ebusum insulam transf-

¹ *Naves omnes quæ non aut perfregerant*] Particula negativa hinc ableganda est. Nempe intelligendum est aliquot naves Pœnorum intrasse os amnis, atque hoc modo evasisse : eas autem quæ quum illud intrare non potuissent, aut perfregerant proras in littore, aut hæse-

rant in vadis, à Romanis captas esse.

² *Littore illisas*] Quidam codices, *littoreis*. An *littoribus* ? Certè hîc magis placeret dandi casus, quàm auferendi.

³ *Ad Honoscā*] Nomen loci parum aut cognitum, aut etiam certæ scripturæ.

U. C. 535.
A. C. 217.

missum. ubi urbe, quæ caput insulæ est, biduum nequicquam summo labore oppugnata, ubi in spem irritam frustra teri tempus animadvertum est, ad populationem agri versi, direptis aliquot incensisque vicis, majore quàm ex continenti prædâ partâ, quum in naves sese recepissent, ex Balearibus insulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro classis, reditumque in citeriora provinciæ, quò omnium populorum, 4 qui Iberum incolunt, multorum & ultimæ Hispaniæ legati concurrerunt. Sed 5 qui verè ditionis imperiique Romani facti sunt, obsidibus datis, populi amplius fuerunt centum viginti. Igitur terrestribus quoque copiis satis fidens Romanus, usque ad saltum Castulonensem est progressus. Asdrubal in Lusitaniam ac propius Oceanum concessit.

XXI. Quietum inde fore videbatur reliquum ætatis tempus, fuissetque per Pœnum hostem: sed, præterquam quòd ipsorum Hispanorum inquieta avidaque in novas res sunt ingenia, Mandonius, Indibilisque, qui 1 antea Ilergetum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, concitis popularibus in agrum pacatum sociorum Romanorum ad populandum venerunt. Adversus eos tribunus militum cum expeditis 2 auxiliis à Scipione missi, levi certamine, ut tumultua-

4 *Qui Iberum incolunt*] Lege, vel *qui cis Iberum colunt*, vel *qui Iberum accolunt*.

5 *Qui... facti sunt*] Melius *sint*.

1 *Antea*] Antequam Ilergetum gens sub jus ditionemque Romanorum redi-

geretur à Cn. Scipione, quod memoratum est l. XXI. c. 61.

2 *Auxiliis*] Copiis auxiliaribus, quæ non Romanæ nec Latinæ essent, sed ex aliis gentibus quæ se adjunxerant Romanis.

riam manum, fudere omnes; occisis quibusdam captisque, magnâque parte armis exutâ. Hic tamen tumultus cedentem ad Oceanum Asdrubalem, cis Iberum ad socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Ilercaonensium, 3 castra Romana ad novam classem erant; quum fama repens aliò avertit bellum. Celtiberi, qui principes regionis suæ legatos miserant obsidesque dederant Romanis, nuncio misso à Scipione exciti arma capiunt, provinciamque Carthaginensium valido exercitu invadunt: tria oppida vi expugnant. inde cum ipso Asdrubale duobus præliis 4 egregiè pugnantes, quindecim millia hostium occiderunt: quatuor millia cum multis militaribus signis capiunt.

U. C. 535.
A. C. 217.

*Celtiberi
arma ad-
versus
Panos ca-
piunt.*

XXII. Hoc statu rerum in Hispania, P. Scipio in provinciam venit, prorogato post consulatum imperio ab senatu missus, cum triginta longis navibus, & octo millibus militum, magnoque commeatu advecto. Ea classis ingens agmine onerariarum procul visa, cum magna lætitia civium sociorumque, portum Tarracoenis ex alto tenuit. ibi milite exposito, profectus Scipio fratri conjungitur: ac deinde communi animo consilioque gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginensibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum transgrediuntur: nec ullo viso hoste Saguntum pergunt ire, quòd ibi obsides totius Hispaniæ custodiæ traditos ab Annibale fama erat modico in arce

*P. Scipio classe
advehitur
in Hispaniam.*

*Obsides
Hispano-
rum Sa-
gunti.*

3 *Castra Romana ad novam classem erant*] Hæ voces *Ad novam classem* accipiendæ videntur pro loci nomine. In itinérario Antonini memoratur locus inter Ilerdam & Tarraconem,

Ad Novas.

4 *Egregiè pugnantes, quindecim*] Placet unius còdicis vel optimi scriptura, *egregiè pugnant ac quindecim*: modò in iis quæ sequuntur legas *occidunt*.

U.C. 535.
a.C. 217.

*Eos Abelo-
x tradit
Romanis.*

custodiri præsidio. id unum pignus inclinatos ad Romanam societatem omnium Hispaniæ populorum animos morabatur, ne sanguine liberum suorum culpa defectionis lueretur. Eo vinculo Hispaniam vir unus, solerti magis quam fideli consilio, exsolvit. Abelo^x erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus antè Pœnis: tum (qualia pleraque sunt barbarorum ingenia) cum fortuna mutaverat fidem. ceterum transfugam sine magnæ rei proditione venientem ad hostes nihil aliud quam unum vile atque infame corpus esse ratus, ¹ id agebat ut quam maximum emolumentum novis sociis esset. Circumspectis igitur omnibus, quæ fortuna potestatis ejus poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animum adjecit: eam unam rem maximè ratus conciliaturam Romanis principum Hispaniæ amicitiam. Sed quum injussu Bostaris præfecti satis sciret nihil obsidum custodes facturos esse, Bostarem ipsum arte aggreditur. Castra extra urbem in ipso littore habebat Bostar, ut ² aditum ex portu intercluderet Romanis. ibi eum in secretum abductum, velut ignorantem, monet quo statu sit res. *Metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul Romani abessent. nunc ³ cis Iberum castra Romana esse, arcem tutam perfugiumque novas volentibus res. itaque quos metus non teneat, beneficio & gratiâ devinciendos esse.* Miranti Bostari, percunctantique, quodnam id subitum tantæ

¹ *Id agebat ut*] Hoc propositum animo habebat, eò nitendum sibi putabat ut . . .

² *Aditum ex portu*] Aditum ad urbem ex ea parte quâ portus est.

³ *Cis Iberum*] Quum Abelo^x, qui loquitur, sit Sagunti, *cis Iberum* regionem vocat eam quæ ad dextram Iberi fluminis est, quam Romani *ultra Iberum* dicebant.

rei donum possit esse, *Obsides*, inquit, *in civi-* U.C. 535.
zates remitte. 4 *id privatim parentibus, quorum* A.C. 217.

maximum nomen in civitatibus est suis, & pu-
blicè populis gratum erit. Vult sibi quisque cre-
di, & habita fides ipsam plerumque obligat fi-
dem. Ministerium restituendorum domos obsidum
mihimet depono ipse, ut operâ quoque impensâ
consilium adjuvem meum, & rei suapte naturâ
gratæ, quantam insuper gratiam possim, adjici-
am. 5 Homini non ad cetera Punica ingenia
 callido ut persuasit, nocte clam progressus ad
 hostium stationes, conventis quibusdam auxi-
 liaribus Hispanis, & ab iis ad Scipionem per-
 ductus, quid afferret expromit. Fide acceptâ
 datâque, ac loco & tempore constituto ad ob-
 sides tradendos, Saguntum redit: diem inse-
 quentem absumpsit cum Bostare, mandatis ad
 rem agendam accipiendis. dimissus, quum se
 nocte iturum, ut custodias hostium falleret,
 constituisset, ad compositam cum iis horam
 excitatis custodibus puerorum profectus, ve-
 luti ignarus in præparatas suâ fraude insidias
 ducit. In castra Romana perducti. cetera om-
 nia de reddendis obsidibus, sicut cum Bostare
 constitutum erat, actâ per eundem ordinem,
 quo si Carthaginiensium nomine 6 sic ageretur.
 Major aliquanto Romanorum gratia fuit in re
 pari, quàm quanta futura Carthaginiensium
 fuerat. illos enim graves superbosque in rebus
 secundis expertos fortuna & timor mitigasse
 videri poterat. Romanus primo adventu, inco-
 gnitus antè, ab re clementi liberalique initium

*In castra
 Romana
 perductos
 suis reddit
 Scipio.*

4 *Id privatim*] Lege *id* mini non tam callido quàm
& privatim: sequitur enim solent esse Punica ingenia.
mox & publicè.

5 *Homini non ad cetera* 6 *Sic ageretur*] Mallemus
Punica ingenia callido] Ho- res ageretur.

U.C. 535. fecerat : & Abelox vix prudens haud frustra
 a.C. 217. videbatur socios mutasse. itaque ingenti consensu defectionem omnes spectare : armaque extemplo mota forent, ni hiems, quæ Romanos quoque & Carthaginienses concedere in tecta coegit, intervenisset.

*Fabii
 cunctatio
 Roma in-
 visa.*

*Annibal
 is dolus
 ad augen-
 dam invidiam
 dictatoris.*

XXIII. Hæc in Hispania quoque secundâ æstate Punici belli gesta, quum in Italia paululum intervalli cladibus Romanis solers cunctatio Fabii fecisset : quæ ut Annibalem non mediocri sollicitum curâ habebat, tandem eum militiæ magistrum delegisse Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortunâ gereret ; ita contempta erat inter cives, armatos pariter togatosque, utique postquam absente eo, temeritate magistri equitum, læto, veriùs dixerim, quàm prospero eventu, pugnatum fuerat. Accesserant duæ res ad augendam invidiam dictatoris : una fraude ac dolo Annibalis, quòd quum à perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circà solo æquatis, ab uno eo ferrum ignemque & ¹ vim omnem hostium abstineri iussit, ut occulti alicujus pacti ea merces videri posset : altera ipsius facto, primò forsitan dubio, quia non expectata in eo senatûs auctoritas est ; ad extremum haud ambiguè in maximam laudem verso, in permutandis captivis : quòd, sicut primo Punico bello factum erat, convenerat inter duces Romanum Poenumque, ut quæ pars plus reciperet quàm daret, ² argenti pondo bina & selibras in militem præstare. Ducentos quadra-

¹ *Vim omnem hostium]* Rege hostilem.

² *Argenti pondo bina & selibras]* Duas libras Romanas & semissem argenti,

qui sunt mille sestertii, sive unum sestertium : id est, marcæ nostrates argenti tres cum septem unciiis, & gravis 144.

ginta septem quum plures Romanus quàm Pœ-
 nus recepisset, argentumque pro eis debitum,
 sæpe jactatâ in senatu re, quoniam non con-
 suluisset Patres, ³ tardiùs rogaretur: inviola-
 tum ab hoste agrum, misso Romam Quinto
 filio, vendidit, ⁴ fidemque publicam impendio
 privato exsolvit. Annibal pro Geronii mœni-
 bus, cujus urbis, captæ atque incensæ ab se,
 in usum horreorum pauca reliquerat tecta, in
 stativis erat. inde frumentatum duas exercitûs
 partes mittebat: cum tertia ipse expedita in
 statione erat, simul castris præsidio, & cir-
 cumspectans necunde impetus in frumentato-
 res fieret.

XXIV. Romanus tunc exercitus in agro La-
 rinati erat. præerat Minucius magister equi-
 tum; profecto, sicut antè dictum est, ad ur-
 bem dictatore. Ceterùm castra, quæ in monte
 alto ac tuto locò posita fuerant, jam in pla-
 num deferuntur: agitabanturque pro ingenio
 ducis consilia calidiora, ut impetus aut in fru-
 mentatores palatos, aut in castra relictâ cum
 levi præsidio fieret. Nec Annibalem fefellit,
 cum duce mutatam esse belli rationem, & fe-
 rociùs, quàm consultiùs, rem hostes gesturos.
 Ipse autem (¹ quod minimè quis crederet)

U.C. 435.
 a. C. 217.
 Fabius
 pecuniâ
 sua capti-
 vos redi-
 mit.

Ho ab-
 sente Mi-
 nucius
 rem non
 improspe-
 re gerit.

³ Tardiùs rogaretur] Ver-
 bum rogaretur hîc obscurum
 est. Videtur potiùs legen-
 dum, erogaretur, id est,
 impenderetur, daretur ex
 ærario.

⁴ Fidemque publicam]
 Quod reipublicæ nomine
 debebatur hostibus, privatâ
 suâ pecuniâ exsolvit.

¹ Quod minimè quis cre-
 deret] Cur autem quisquam

ægre credat eum ducem qui,
 hoste procul disito, duas
 militum partes frumenta-
 tum mittebat, postquam
 propiùs accessit hostis, jam
 solummodo tertiam partem
 militum misisse? Omnino
 hæc parenthesis parum di-
 gna Livio videtur, & aut
 corrupta, aut etiam penitus
 tollenda. Neque enim simi-
 le quidquam reperitur apud

V. C. 335.
a. C. 217.

quum hostis propiùs esset, tertiam partem militum frumentatum, duabus in castris retentis, dimisit: deinde castra ipsa propiùs hostem movit, duo ferme à Geronio millia, in tumulum hosti conspectum: ut intentum sciret esse ad frumentatores, si qua vis fieret, tutandos. Propior inde ei, atque ipsis imminens Romanorum castris tumulus apparuit: ad quem capiendum si luce palam iretur, quia haud dubiè hostis brevior viâ præventurus erat, nocte clam missi Numidæ ceperunt. quos tenentes locum, contemptâ paucitate, Romani postero die quum eiecissent, ipsi eò transferunt castra. Tum itaque ut exiguum spatii vallum à vallo aberat, & id ipsum totum prope compleverat Romana acies, simul & ² per averfa ca-

Polybium, quem hîc sequitur Livius. Ceterum de toto hoc negotio operæ pretium est accuratissimum illum scriptorem consulere, qui rem distinctiùs & apertiùs narrat, in hunc ferè modum. Postquam Minucius in tumulum illum unde Numidas dejecerat, castra transfudit. Annibal aliquamdiu maximam partem militum in castris tenuit. Verum post aliquot dies coactus est partim frumentatum, partim ad pecora pascenda quamplurimos dimittere. Quod quum sensisset Minucius, ipse ad castra hostium cum legionibus successit: equitatum & levem armaturam in pabulatores emisit. Annibali neque ad certandum acie satis virium erat, neque ad opem palatis per

agros suis ferendam. Jamque vellebant vallum hostium Romani, quum Asdrubal, collectis frumentatoribus qui Geronium refugerant ad quatuor millia, auxilium Annibali jam prope obseffo in castris tulit. Tum Romani abscedere coacti sunt, multis tamen hostium ad castra cæsis. Frumentatorum major etiam cædes fuit. Postero die Annibal in priora castra, quæ pro Geronii mœnibus erant, recepit suos: ac postea partiùs & cautiùs pabulati sunt Carthaginenses. Hæc ideo attexuimus, quia Liviana narratio paulo obscurior est, nec parum ei lucis ex his videtur afferri.

² Per averfa castra à castris Annibalis] Per portam castrorum Romanorum,

stra à castris Annibalis equitatus cum levi armatura emissus in frumentatores latè eadem fugamque hostium palatorum fecit. nec acie certare Annibal ausus, quia³ tantâ paucitate vix castra, si oppugnarentur, tutari poterat. Jamque artibus Fabii, (pars exercitûs aberat) jam ferme sedendo & cunctando bellum gerebat, receperatque suos in priora castra, quæ pro Geronii mœnibus erant. Justâ quoque acie & collatis signis dimicatum, quidam auctores sunt. primo concursu Pœnum usque ad castra fusum, inde eruptione factâ repentè versum terrorem in Romanos: Numerii Decimii Samnitis deinde interventu prælium restitutum. Hunc principem genere ac divitiis, non Boviani modò, unde erat, sed toto Samnio, jussu dictatoris octo millia peditum, & equites ad quingentos ducentem in castra, ab tergo quum apparuisset Annibali, speciem parti utrique præbuisse novi præsidii cum Q. Fabio ab Roma venientis: Annibalem insidiarum quoque aliquid timentem recepisse suos: Romanum insecutum, adjuvante Samnite duo castella eo die expugnasse: sex millia hostium cæsa, quinque admodum Romanorum: tamen in tam pari prope clade famam egregiæ victoriæ cum

quæ erat averfissima à castris Annibalis. Ceterum potestema hæc verba à castris Annibalis videntur potiùs recidenda, tanquam supervacanea.

³ *Tantâ paucitate*] Hæc vix intelligi in Livio possunt. Undenam enim judicabimus, quanta Carthaginensium in castris paucitas fuerit? At apud Polybium nihil clarius: ut apparebit re-

legenti paulo attentius not. 1. suprà. Possumus tamen huic apud nostrum obscuritati aliquatenus mederi, si huc retrahamus ex sequentibus illam parenthesis, *pars exercitûs aberat*, legamusque: *quia tantâ paucitate (pars exercitûs aberat) vix castra tutari poterat. Pars illa exercitûs erit tertia militum pars, quæ suprà dicitur missa frumentatum.*

U. C. 535. vanioribus litteris magistri equitum, Romam
 a. C. 217. perlatam.

Oratio
 Metilii
 trib. pl. in
 Fabium.

XXV. De his rebus persæpe in senatu & in concione actum est. Quum latâ civitate dictator unus nihil nec famæ, nec litteris crederet; ut vera omnia essent, secunda se magis quàm adversa timere diceret; tum M. Metilius tribunus plebis, id enim ferendum esse negat. Non præsentem solum dictatorem obstiisse rei bene gerendæ, sed absentem etiam gestæ obstare: & in ducendo bello sedulò tempus terere, quo diutius in magistratu sit, solusque & Romæ & in exercitu imperium habeat. Quippe consulum alterum in acie cecidisse, alterum specie classis Punica persequendæ procul ab Italia ablegatum. Duos prætores Siciliâ atque Sardinia occupatos, ¹ quorum neutra hoc tempore provincia prætore egeat. M. Minucium magistrum equitum, ne hostem videret, ne quid rei bellicæ gereret, prope in custodiam habitum. Itaque hercule non Samnium modò, quo jam tanquam trans Iberum agro Pœnis concessum sit, sed ² Campanum, Calenumque, & Falernum agrum pervastatos esse, sedente Casilini dictatore, & legionibus populi Romani agrum suum tutante. Exercitum cupientem pugnare, & magistrum equitum, clausos prope intra vallum retentos; tanquam hostibus captivis arma adempta. tandem ut abscefferit inde dictator, ut obsidione liberatos, extra vallum egressos fudisse ac

¹ Quorum neutra hoc tempore provincia prætore egeat] Hic facile est agnoscere intolerandum structuræ vitium, quod tollere licet deletâ voce prætore. Quorum, nempe prætorum, neutra hoc tempore provincia egeat. Tam dicitur egere alicujus

rei, quàm egere aliquâ re.

² Campanum, Calenumque, & Falernum agrum pervastatos] Vel lege agros: vel dele omnino id agrum. Potest enim hic suppleri, quum exstet agro in superiore versu.

fugasse hostes. Quas ob res, si antiquus animus U.C. 135.
 plebi Romanæ esset, audaciter se laturum fuisse a.C. 217.
 de abrogando Q. Fabii imperio: nunc modicam
 rogationem promulgaturum de æquando magistri
 equitum & dictatoris jure: nec tamen ³ ne ita
 quidem prius mittendum ad exercitum Q. Fabium,
 quàm consulem in locum C. Flamini suffecisset.
 Dictator concionibus se abstinuit, ⁴ in actione Fabius
se defen-
dit apud
senatum.
 minimè popularis. ne in senatu quidem satis
 æquis auribus audiebatur, tunc quum hostem
 verbis extolleret, biennique clades per teme-
 ritatem atque inscientiam ducum acceptas re-
 ferret: magistroque equitum, quòd contra dictum
 suum pugnasset, rationem diceret reddendam esse.
 Si penes se summa imperii consiliique sit, prope-
 diem effecturum, ut sciant homines bono imperatori
 haud magni fortunam momenti esse: mentem ratio-
 nemque dominari. Se ⁵ in tempore, & sine igno-
 minia servasse exercitum, quàm multa millia ho-
 stium occidisse, ducere majorem gloriam esse.

XXVI. Hujus generis orationibus frustra ha-
 bitis, & consule creato M. Atilio Regulo; ne
 præsens de jure imperii dimicaret, pridie quàm
 rogationis ferendæ dies adesset, nocte ad exer-
 citum abiit. Luce ortâ, quum plebis concilium
 esset, magis tacita invidia dictatoris favorque
 magistri equitum animos versabat, quàm satis

M. Atilius
suffe-
cius Cos.

³ Ne ita quidem] Ne ita
 quidem decretâ re, ne æqua-
 to quidem dictatoris & ma-
 gistri equitum imperio. Quo
 pluribus velut frenis coer-
 ceat infinitam dictatoris po-
 testatem, tribunus non æqua-
 ri modò illi vult magistrum
 equitum, sed & cogi eum
 sufficere consulem in locum
 C. Flamini, qui Romæ

præsistit dum dictator ad exer-
 citum erit.

⁴ In actione] In agendo,
 quum oratio illi habenda
 esset ad populum.

⁵ In tempore] Tempesti-
 vè, ubi ratio temporum id
 postularet: ubi opus esset ed-
 intendi curam, ut servaretur
 exercitus, non ut peri-
 culis pugnarum objiceretur.

U.C. 535. audebant homines ad suadendum, quod vulgò
a.C. 217. placebat, prodire: &, ¹ favore superante, au-

C. Te-
rentius
Varro.

tus est suasor legis C. Terentius Varro, qui
priori anno prætor fuerat; loco non humili so-
lùm, sed etiam sordido ortus. patrem lanium
fuisse ferunt, ipsum institorem mercis, filio-
que hoc ipso in servilia ejus artis ministeria
usum. Is juvenis, ubi ex eo genere quæstus pe-
cunia à patre relicta animos ad spem liberalio-
ris fortunæ fecit, ² togaque & forum placue-
re, proclamando pro sordidis hominibus cau-
sisque adversus rem & famam bonorum, pri-
mùm in notitiam populi, deinde ad honores
pervenit. ³ quæsturâ quoque & duabus ædili-
tatibus, plebeîâ & curuli, postremò & prætu-
râ perfunctus, jam ad consulatûs spem quum
attolleret animos, haud parum callidè auram
favoris popularis ex dictatoria invidia petiit,
scitique plebis unus gratiam tulit. Omnes eam
rogationem, quique Romæ, quique in exer-
citu erant, æqui atque iniqui, præter ipsum
dictatorem, in contumeliam ejus latam acce-
perunt. ipse, quâ gravitate animi criminantes
se ad multitudinem inimicos tulerat, eâdem &
populi in se sævientis injuriam tulit: acceptis-
que in ipso itinere ⁴ litteris senatusconsulti de

Æquatur
dictatori
Mag. E-
quitum.

¹ Favore superante, aucto-
ritas tamen] Quamvis favor
esset immodicus, quamvis
faverent impensè & ultra
modum rogationi homines,
deerat tamen qui se auctorem
suasoremque ei rogationi
præberet.

² Toga] Vulgus enim &
sordidus popellus, quo ex
genere ortus erat Varro, in

tunica incedebat: togâ, aut
nunquam, aut perrarò ute-
batur.

³ Quæsturâ quoque] Ma-
gis placeret quæsturâque.

⁴ Litteris senatusconsulti]
Hæc locutio nec satis clara
est, nec usitata. Lege vel
litteris consulis, vel litteris
senatûsque consulto. Nec mi-
rere senatusconsulti mentio-

æquato imperio, satis fidens haudquaquam cum imperii jure artem imperandi æquatam, ^{U.C. 535.} ^{a. C. 217.} cum-
que invicto à civibus hostibusque animo ad exercitum rediit.

XXVII. Minucius verò quum jam antè vix tolerabilis fuisset, secundis rebus ac favore vulgi, tum utique immodicè immodestèque, non Annibale magis victo ab se, quàm Q. Fabio, gloriari. *Illum in rebus asperis unicum ducem ac parem quæsitum Annibali, majorem minori, dictatorem magistro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, jussu populi æquatam in eadem civitate, in qua magistri equitum virgas ac secures dictatoris tremere atque horrere soliti sint: in tantum suam felicitatem virtutemque enituisse. Ergo secuturum se fortunam suam, dictator in cunctatione ac segnitie, deorum hominumque judicio damnatâ, perstaret. Itaque quo die primum congressus est cum Q. Fabio, statuendum omnium primum, ait, esse, quemadmodum imperio æquato utantur. Se optimum ducere, aut diebus alternis, aut, si majora intervalla placerent, partitis temporibus alterius summum jus imperiumque esse: ut par hosti non solum consilio, sed viribus etiam esset, si quam occasionem rei gerendæ habuisset. Q. Fabio haudquaquam id placere: omnia enim fortunam habituram, quæcumque temeritas collegæ habuisset. sibi communicatum cum illo, non ademptum im-*

tem fieri in re per plebem transacta. Quum enim post reges Horatiam & Hortensiam plebiscita populum tenerent, Patres, ut eluderent plebis auctoritatem, plebiscita senatusconsultis confirmare soliti erant.

[Cumque invicto] Erade

incommodam particulam que.

1 Deorum hominumque judicio] Deorum, qui sibi egregiam de Annibale victoriam concessissent; hominum, qui sibi par cum dictatore imperium esse voluissent.

U.C. 135. *perium esse. Itaque* ² *se nunquam volentem parte*
 2.C. 217. *quâ posset rerum consilio gerendarum cessurum:*
nec se tempora, aut dies imperii cum eo, sed
exercitus divisurum, suisque consiliis, quoniam
omnia non liceret, quæ posset, servaturum. Ita
obtinuit, uti legiones, sicut consulibus mos
esset, inter se dividerent. prima & quarta Mi-
nucio, secunda & tertia Fabio evenerunt. Item
equites pari numero, sociumque & Latini no-
minis auxilia diviserunt: castris se quoque se-
parari magister equitum voluit.

Exerci-
 sus inter
 eos divi-
 duntur.

XXVIII. Duplex inde Annibali gaudium fuit: neque enim quicquam eorum, quæ apud hostes agerentur, eum fallebat, & perfugis multa indicantibus, & per suos explorantem, nam & liberam Minucii temeritatem se ¹ suo modo captaturum, & solertiæ Fabii dimidium virium decessisse. Tumulus erat inter castra Minucii Pœnorumque, eum qui occupasset, haud dubiè iniquiorem erat hosti locum facturus. eum non tam capere sine certamine volebat Annibal, (quanquam id operæ pretium erat) quàm causam certaminis cum Minucio, quem semper occursurum ad obsistendum satis sciebat, contrahere. Ager omnis medius erat primâ specie inutilis insidiatori, quia non modò silvestre quicquam, sed ne vepribus quidem vestitum habebat; re ipsâ natus tegendis insidiis, eo magis quòd in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat: & erant in amfractibus cavæ rupes, ut quædam earum ducenos ar-

² *Se nunquam*] Se nunquam spontè cessurum parte rerum consilio gerendum, quâ posset non cedere: se semper retenturum quam posset partem rerum

viriumque, quas consilio & ratione gubernaret.

¹ *Suo modo*] Quocunque modo ipse vellet: ad suum arbitrium.

atos possent capere. In has latebras, quot U.C. 139.
 quemque locum aptè insidere poterant, quin- a. C. 217.
 ue millia conduntur peditum equitumque. ne-
 ubi tamen aut motus alicujus temere egressi,
 ut fulgor armorum fraudem in valle tam aper-
 ta detegeret, missis paucis primâ luce ad ca-
 piendum quem antè diximus tumulum, aver-
 tit oculos hostium. Primo statim conspectu
 contempta paucitas: ac sibi quisque deposcere
 pellendos inde hostes. ¹ ad locum capiendum
 dux ipse inter stolidissimos ferocissimosque ad
 arma vocat, & vanis animis & minis increpat
 hostem. Principio ² levem armaturam demit-
 tit, deinde conferto agmine mittit equites:
 postremò, quum hostibus quoque subsidia mit-
 ti videret, instructis legionibus procedit. Et
 Annibal laborantibus suis alia atque alia, cres-
 cente certamine, mittens auxilia peditum equi-
 tumque, jam justam expleverat aciem, ac to-
 tis utrimque viribus certabatur. Prima levis
 armatura Romanorum præoccupatum inferio-
 re loco succedens tumulum, pulsa detrusaque
 terrorem in succendentem intulit equitem, &
 ad signa legionum refugit. peditum acies in-
 ter percussos impavida sola erat, videbatur-
 que, si ³ justa aut si recta pugna esset, haud-
 quaquam impar futura: tantum animorum fe-
 cerat prospere ante paucos dies res gesta. Sed

*Pugna
inter An-
nibalem
& Minu-
cium.*

¹ *Ad locum capiendum*]
 Hic levi mutatione distin-
 ctionis, & unius litteræ,
 adjuvandus sensus, legen-
 dumque, *ac sibi quisque de-
 poscere pellendos inde hostes
 ac locum capiendum. Dux
 ipse.*

² *Levem armaturam de-
 mittit*] Vel lege *emittit*, vel

potiùs dele redundans ver-
 bum.

³ *Iusta aut si recta pugna*]
 De voce *iusta* vid. nor. 4.
 ad IV. 27. *Recta pugna* est
 iridem vera, legitima pugna,
 quum frontibus adversis in-
 ter se pugnant, non per in-
 sidias, quæ in terga incur-
 rant aut latera.

U.C. 535. exorti repentè insidiatores, eum tumultu
 2. C. 217. terroremque in latera utrimque ab tergoque
Laborat. incursantes, fecerunt, ut neque animus ad pug-
Minucius. nam, neque ad fugam spes cuiquam superes-
 set.

*A Fabio
 servatur.*

XXIX. Tunc Fabius primo clamore paventium audito, dein conspectâ procul turbata acie, *Ita est, inquit, ¹ non celerius quàm timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabius aequatus imperio, Annibalem & virtute & fortuna superiorem videt. Sed aliud jurgandi succensendique tempus erit. nunc signa extra vallum proferte. Victoriâ hosti extorqueamus, confessionem erroris civibus.* ² Jam magna ex parte cæsis aliis, aliis circumspectantibus fugam, Fabiana se acies repentè, velut cœlo demissa, ad auxilium ostendit. Itaque priusquam ad conjectum reli veniret, aut manum confereret, & suorum à fuga effusa, & ab nimis feroci pugna hostes continuit. qui solutis ordinibus vagè dissipati erant, undique confugerunt ad integram aciem; qui plures simul terga dederant, conversi in hostem, ³ volventesque orbem, nunc sensim referre pedem, nunc conglobati restare. Ac jam prope una acies facta erat victi atque integri exercitus, inferebantque signa in hostem; quum Pœnus receptui cecinit, palam

¹ *Non celerius quàm timui*] Celeriter quidem, sed non celerius tamen quàm timui.

² *Jam magna ex parte cæsis aliis, aliis circumspectantibus fugam*] Prius illud aliis omnino otiosum est post magna ex parte. Itaque recidendum videtur.

³ *Volventesque orbem*]

Hoc non sic dictum videtur quemadmodum alibi, (l. II. c. 50. l. IV. c. 28.) de iis qui circumventi ab hostibus, coguntur parem in omnes partes pugnam intendere. Ii de quibus hoc loco agitur, conglobant sese, simul convertentes se in hostem, cui prius terga præbuerant.

LIBER XXII. 141

egente Annibale, ab se Minucium, se à Fa- U.C. 535.
 victum. Ita per variam fortunam diei ma- a. C. 217.
 e parte exactâ, quum in castra reditum es-
 set, Minucius convocatis militibus: Sæpe ego, *Minucius*
 inquit, *errorem* *audiri*, *milites*, *eum* *primum* *esse* *vi-* *suum a-*
rum, *qui* *ipse* *consulat* *quid* *in* *rem* *sit*; *secun-* *gnoscat.*
dam *eum*, *qui* *bene* *monenti* *obediat*: *qui* *nec*
esse *consulere*, *nec* *alteri* *parere* *sciat*, *eum* *ex-*
mi *ingenii* *esse*. *Nobis* *quoniam* *prima* *animi*
penique *negata* *sors* *est*, *secundam* *ac* *mediam*
eamus: & *dum* *imperare* *discimus*, *parere*
identi *in* *animum* *inducamus*. *Castra* *cum* *Fa-*
jungamus: *ad* *prætorium* *eius* *signa* *quum* *tui-*
mus, *ubi* *ego* *eum* *Parentem* *appellavero*,
ad *beneficio* *eius* *erga* *nos* *ac* *majestate* *eius*
num *est*; *vos*, *milites*, *eos*, *quorum* *vos* *modò*
ma *dexteræque* *texerunt*, *Patronos* *salutabitis*:
si *nil* *aliud*, *gratorum* *certè* *nobis* *animorum*
riam *dies* *hæc* *dederit*.

XXX. Signo dato, conclamatur inde, ut col- *Sub im-*
 antur vasa. profecti & agmine incedentes ad *perium*
 statoris castra, in admirationem & ipsum, *Fabii re-*
 omnes qui circà erant, converterunt. Ut *dit.*
 constituta sunt ante tribunal signa, progressus
 e alios magister equitum, quum Patrem Fa-
 m appellasset, circumfususque militum ejus
 um agmen Patronos consalutasset, Parenti-
 inquit, meis, dictator, (quibus te modò
 ine, quo fando possum, æquavi) vitam tan-
 debeo: tibi, quum meam salutem, tum om-
 m horum. Itaque plebeiscitum, quo oneratus
 is quàm honoratus sum, primus ¹ antiquo
 goque: & quod tibi mihi, quod exerci-
 sique his tuis servato ac conservatori sit felix,

Beneficio ejus... ac ma- ¹ Antiquo] Vid. not. 2.
 te ejus] Posterius ejus ad V. 30.
 esse ejiciendum.

U.C. 535. *sub imperium auspiciumque tuum redeo, & signum*
 a.C. 217. *hæc legionesque restituo. Tu quæso placatus me magisterium equitum, hos ordines suos quemque tenere jubeas. Tum dextræ interjunctæ, militesque, concione dimissâ, à notis ignotisque benignè atque hospitaliter invitati: lætusque dies, ex admodum tristi paulo ante ac propere execrabili, factus. Romæ, ut est perlata fama rei gestæ, dein litteris non magis ipsorum imperatorum, quàm vulgò militum ex utroque exercitu affirmata, pro se quisque Maximam laudibus ad cœlum ferre. Par gloria apud Annibalem, hostesque Pœnos erat: ac tum de maximum sentire, cum Romanis atque in Italiam bellum esse. Nam biennio antè adeo & duces Romanos & milites spreverant, ut vix cum eadem gente bellum esse crederent, cujus terribilem eam famam à patribus accepissent. Annibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, tandem eam nubem, quæ sedere in jugum montium solita sit, cum procella imbrem dedisse.*

*Servilius
 Cos. malè
 rem gerit
 in Africa.*

XXXI. Dum hæc geruntur in Italia, C. Servilius Geminus consul cum classe cxx. navium circumvectus Sardinia & Corsica oras & obsidibus utrimque acceptis, in Africam transmisit: & priusquam in continentem expeditiones faceret, Meninge insulâ vastatâ, ab incolentibus Cercinam, ne & ipsorum urgetur diripereturque ager, ¹ decem talenti argenti acceptis, ad littora Africa accessit: copiasque exposuit. Inde ad populandum agrum ducti milites navalesque socii juxtâ effusi, ac insulis cultorum egentibus prædarentur. itaque in insidias temere illati, quum à frequentibus

¹ Decem talentis argenti] Marcis nostratibus 957. ciis 4.

lantes, ab locorum gnaris ignari circumve-
rentur, cum multa cæde ac fœda fuga retro

U.C. 535.
a. C. 217.

naves compulsi sunt. Ad mille hominum,
cum his Sempronio Blæso quæstore, amif-
m: classis à littoribus hostium plenis trepidè
luta in Siciliam cursum tenuit, traditaque
lybæi T. Otacilio prætori, ut ab legato ejus
Sura Romam reduceretur. ipse per Siciliam
dibus profectus, freto in Italiam trajecit,
teris Q. Fabii accitus & ipse, & collega ejus
Atilius, ³ ut exercitus ab se exacto jam
ope semestri imperio acciperent. Omnium
ope annales Fabium dictatorem adversùs An-
balem rem gessisse tradunt. Cœlius etiam
m ⁴ primum à populo creatum dictatorem
ribit. Sed & Cœlium & ceteros fugit, uni
nsuli Cn. Servilio, qui tum procul in Gallia
ovincia aberat, jus fuisse dicendi dictatoris:
nam moram quia exspectare territa jam clade
vitas non poterat, eò decursum esse, ut à
populo crearetur qui prodictatore esset: res
de gestas, gloriamque insignem ducis, & au-
ntes titulum imaginis posteros, ⁵ ut dictator
odictatore diceretur, facilè obtinuisse.

*Utrum
Fabius di-
clator, an
prodicta-
tore fue-
rit.*

XXXII. Consules, M. Atilius Fabiano, Ge-
inus Servilius Minuciano exercitu accepto,
bernaculis maturè communitis (extremum

*Coff. ar-
tibus Fa-
bii bellum
gerunt.*

*Cum his Sempronio Blæ-
quæstore] Potest quidem
erari, & exponi Blæso
quæstore amisso. Sed magis
aceret recidere voculam*

numerari, qui à populo
creatus sit dictator. Secun-
dum numerabat Cœlius Syl-
lam, qui haud dubiè à po-
pulo dictator creatus est.

*Ut exercitus] Fabianum
Minucianumque, ut mox
pellantur.*

*Ut dictator prodictatore
diceretur] Ut qui prodicta-
tore erat, dictator dicere-
tur, sive, ut volunt scripti
optimè, crederetur.*

*Primum à populo crea-
dictatorem] Primum*

U.C. 535. autumnni erat) Fabii artibus cum summa inter
 a.C. 217. se concordia bellum gesserunt. Frumentatum
 exeunti Annibali, diversis locis opportuni ad-
 erant, carpentes agmen, palatosque excipien-
 tes: in casum universæ dimicationis, quam om-
 nibus artibus petebat hostis, non veniebant.
 1 adeoque inopiâ est coactus Annibal, ut, ni-
 tum fugæ speciem abeundo timuisset, Galliam
 repetiturus fuerit: nullâ relicta spe alendi exer-
 citûs in eis locis, si insequentes consules ei-
 dem artibus bellum gererent. Quum ad Ge-
 ronium jam hieme impediante constitisset bel-
 lum, Neapolitani legati Romam venere. ab eis
 quadraginta pateræ aureæ magni ponderis in-
 curiam illatæ, atque ita verba facta, ut dice-

Neapo- rent: *Scire sese Romani populi ærarium bello ex-*
 bitani au- *hauriri:* 2 *Et, quum juxta pro urbibus agrisque*
 rum offe- *sociorum, ac pro capite atque arce Italiæ urbe-*
 runt Ro- *Romana atque imperio geratur, æquum censuisse*
 manis. *Neapolitanos, quod auri sibi quum ad templorum*
ornatum, tum ad subsidium fortunæ à majoribus
relictum foret, eo juvare populum Romanum. Si
quam opem in sese crederent, eodem studio fuisse
oblaturus. Gratum sibi Patres Romanos populum-
que facturum, si omnes res Neapolitanorum suas
duxissent: dignosque judicaverint, ab quibus do-
num, animo ac voluntate eorum qui libentes da-
rent, quàm re, majus ampliusque, acciperent.
 Legatis gratiæ actæ pro munificentia curaque.
 patera, quæ ponderis minimi fuit, accepta.

Specula- XXXIII. Per eosdem dies speculator Car-
 tor Pannus. thaginiensis, qui per biennium fefellerat, Ro-
 mæ deprehensus, præcisisque manibus dimis-

1 Adeoque inopiâ est co- inopiæ est reductus Annibal.
 actus Annibal] Hoc parum 2 Et, quum... geratur]
 Latinum videtur. Scripsit Lege, id, nempe bellum
 fortasse Livius, & ad id quum... geratur.

us : & servi quinque & viginti in crucem acti, U.C. 435.
quòd in campo Martio conjurassent. indici da- a.C. 217.
ta libertas, & ¹ æris gravis viginti millia. Le- Legati
gati & ad Philippum Macedonum regem missi, in varia
ad deposcendum ² Demetrium Pharium, qui loca missi.
bello victus ad eum fugisset : & alii in Ligures,
ad exoptulandum quòd Pœnum opibus auxi-
iisque suis juvissent ; simul ad visendum ex
propinquo, quæ in Boiis atque Insubribus ge-
terentur. Ad Pineum quoque regem in Illyrios
legati missi ad stipendium, cujus dies exierat,
poscendum ; aut, si diem proferre vellet, obsi-
des accipiendos. adeo, etsi bellum ingens in
cervicibus erat, nullius usquam terrarum rei
cura Romanos, ne longinqua quidem, effugie-
bat. In religionem etiam venit, ædem Con-
cordiæ, quam per seditionem militarem bien-
nio antè L. Manlius prætor in Gallia vovisset,
locatam ad id tempus non esse. itaque duumvi-
ri ad eam rem creati à M. Æmilio prætore ur-
bis, Cn. Pupius & Cæso Quintius Flamininus,
eadem in arce faciendam locaverunt. Ab eodem

¹ *Æris gravis viginti millia*] Sub hæc tempora, assibus uncialibus factis, mutata est æris ad argen- tum ratio, ita ut non jam pini asses cum semisse in se- tertium, deni in denarium, sed quaterni in sestertium, senideni in denarium contri- buerentur. Hinc nobis *as* grave haberi incipit, non nummus, aut pondus quod- dam verum æris, sed me- rum nomen, ad usurpan- dam vetustatis imaginem retentum, cum eadem ad argentum ratione, quam

olim habuerant asses libra- les : ita ut decem æris gra- vis pro uno denario ambu- lare intelligantur. Vid. Ap- pendicem de ære gravi, Tom. I. majoris nostræ Li- vii editionis. *Æris gravis viginti millia* erunt igitur denarii 2000. marcæ argen- ti Parisienses 31. cum dua- bus unciiis.

² *Demetrium Pharium*] Demetrium è Pharo, sive Pharia, Adriatici maris in- sula, qui cum Illyriis rebel- lantibus à Romanis victus fuerat.

U.C. 535. prætor ex senatusconsulto litteræ ad consules
 a.C. 217. missæ : ut , si iis videretur , alter eorum ad con-
 sules creandos Romam veniret. se in eam diem,
 quam jussissent , comitia edicturum. Ad hæc à
 consulibus rescriptum , *Sine detrimento reipub-
 licæ abscedi non posse ab hoste. itaque per inter-
 regem comitia habenda esse potius , quam consu-
 lum alter à bello avocaretur.* Patribus rectius
 visum est , dictatorem à consule dici comitio-
 rum habendorum causâ. dictus L. Veturius
 Philo , Manium Pomponium Mathonem magi-
 strum equitum dixit. His vitio creatis , jussit-
 que die quartodecimo se magistratu abdicare ,
 ad interregnum res rediit.

U.C. 536. XXXIV. Consulibus prorogatum in annum
 a.C. 216. imperium. Interreges proditi à Patribus , C.
 Interre- Claudius , Appii filius , Centho : inde P. Cor-
 ges. nelius Asina. In ejus interregno comitia habi-
 ta , magno certamine Patrum ac plebis. C. Te-

C. Te-
 rentius
 Varrō
 consulatus
 candida-
 tus.

rentio Varroni , quem sui generis hominem ,
 plebei insectatione principum popularibusque
 artibus conciliatum , ab Q. Fabii opibus & di-
 ctatorio imperio concussis , ¹ alienâ invidiâ
 splendentem , vulgus etiam extrahere ad con-
 sulatum nitebatur , Patres summâ ope obsta-
 bant , ne se insectando sibi æquari assuescerent
 homines. Q. Bæbius Herennius tribunus ple-
 bis , cognatus C. Terentii , criminando , non
 senatum modò , sed etiam augures , quòd di-
 ctatorem prohibuissent comitia perficere , per
 invidiam eorum favorem candidato suo conci-
 liabat. *Ab hominibus nobilibus per multos annos
 bellum quærentibus , Annibalem in Italiam ad-
 ductum : ab iisdem , quum debellari possit , fran-*

Bæbii
 trib. pl.
 oratio in
 mobiles.

¹ *Alienâ invidiâ splen-* dia in alium , nempe Fa-
dentem] Qui sibi splendo- bium dictatorem , concita-
 rem comparaverat ex invi- ta.

de id bellum trahi. ² cum quatuor militum legionibus universis pugnari posse apparuisse eo, quod M. Minucius absente Fabio prospere pugnas-
set. duas legiones hosti ad eadem objectas, deinde ex ipsa cæde ereptas, ut pater patronusque ap-
pellaretur, qui prius vincere prohibuisset Roma-
nos quàm vinci. Consules deinde Fabianis arti-
bus, quum debellare possent, bellum traxisse. Id
sedus inter omnes nobiles ictum: nec finem antè
belli habituros, quàm consulem verè plebeium,
id est, ³ hominem novum fecissent. nam plebeios
nobiles jam eisdem initiatos esse sacris, & con-
temnere plebem, ex quo contemni desierint à Pa-
tribus, cœpisse. ⁴ Cui non id apparere, id actum
& quæsitum esse, ut interregnum iniretur, ut in
Patrum potestate comitia essent? Id consules am-
bos ad exercitum morando quæsisse: id postea,
quia invitis iis dictator esset dictus comitiarum
causâ, expugnatum esse, ut vitiosus dictator per
augures fieret. Habere igitur interregnum eos.
consulatum unum certè plebis Romanæ esse: popu-
lum liberum habiturum, ac daturum ei, qui ma-
gis verè vincere, quàm diu imperare malit.

XXXV. Quum his orationibus accensa plebs
esset, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio
Merendâ, L. Manlio Volsone, M. Æmilio Le-
pido, ¹ duobus nobilibus jam familiarum ple-
bei, C. Atilio Serrano, & Q. Ælio Pato,

² Cum quatuor militum le-
gionibus] Planè hîc otiosa
est vox militum.

³ Hominem novum] Qui
nullas haberet majorum
imagines, cujus majores
nunquam curulem magistra-
tum gessissent. Inde enim
apud Romanos nobilitas.
Hinc mox mentio fit ple-

beiorum nobilium, id est,
hominum ex familiis ple-
beiis, quorum majores cu-
ruli sellâ sederant.

⁴ Cui non id apparere]
Recidenda videtur vocula
id.

¹ Duobus nobilibus jam
familiarum plebei] Magis
placeret nobilium.

U.C. 536.
a.C. 216.

C. Terentio,
L. Emilio II.
Coss.

quorum alter Pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul unus creatur, ut in manu ejus essent comitia ² rogando collegæ. Tum experta nobilitas parum fuisse virium in competitoribus, ³ L. Æmilium Paullum, qui cum M. Livio consul fuerat, & ⁴ damnatione collegæ, & suâ prope ambustus evaserat, infestum plebei, diu ac multum recusantem, ad petitionem compellit. is proximo comitiali die, concedentibus omnibus qui cum Varrone certaverant, par magis in adversandum, quam collega, datur consuli. Inde prætoria comitia habita. Creati Manius Pomponius Matho, & P. Furius Philus. Romæ juri dicundo ⁵ urbana fors Pomponio; inter cives Romanos & pere-

² *Rogando collegæ*] Creando per populi suffragia consuli, qui sibi proinde collega esset. Verbum *rogare* in hac re, ut & in iis omnibus quæ populo sciscenda proponebantur, proprium ac solenne est. Sic III. 63. *Si tribunos plebei decem rogabo*: & VIII. 13. *Præusquam comitiis.... consules rogarent.*

³ *L. Æmilium Paullum, qui cum M. Livio consul fuerat*] Hi consulatum gesserant proximo ante hoc bellum anno.

⁴ *Damnatione collegæ, & suâ prope ambustus evaserat*] Jungi debent hæc duæ voces *suâ prope*, supple, damnatione. Non enim Paullus damnatus est, ut ex eo patet, quod evasisse dicitur; sed accusatus, ac prope damnatus fuerat. Atque hæc

vis est horum verborum, *ambustus, semustus.*

⁵ *Urbana fors*] Primum unus prætor creatus fuerat, qui jus in urbe diceret. Vid. suprâ VI. 42. Postea confluyente in urbem multâ peregrinorum turbâ, additus est & alius prætor, partitaque inter ambos jurisdictio, ita ut unus jus civibus diceret, alter inter cives & peregrinos. Ille *urbanus* prætor dicebatur, hic *peregrinus*. Urbani prætoris major dignitas erat: is absentibus consulibus senatui præerat, cetera consularia munia obibat. Duos prætores primum Romæ creatos docti existimant anno ultimo primi Punici belli. Post aliquot annos, id est, anno post decimo sexto, P. Valerio & M. Regulo consulibus, rursum adjecti sunt duo præ-

grinos, P. Furio Philo evenit. Additi duo prætores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Postumius Albinus in Galliam. Omnes absentes creati sunt: nec cuiquam eorum, præter Terentium consulem, mandatus honos, quem jam non antea gessisset; præteritis aliquot fortibus ac strenuis viris, quia in tali tempore nulli novus magistratus videbatur mandandus.

U. c. 536.
a. C. 216.
Prætores.

XXXVI. Exercitus quoque multiplicati sunt. Quantæ autem peditum equitumque additæ sint copiæ, adeo & numero & genere copiarum variant auctores, ut vix quicquam satis certum affirmare ausim. Decem millia novorum militum alii scripta in supplementum: alii novas quatuor legiones, ut octo legionibus rem gererent: numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum, & ¹ centenis equitibus in singulas adjectis, ut quina millia peditum, treceni equites essent; socii duplicem numerum equitum darent, pedites æquarent: septem & octoginta millia armatorum & ducentos in castris Romanis, quum pugnatum ad Cannas est, ² quidam auctores sunt. Illud haudquaquam discre-

Exercitus multiplicati.

res, qui novas provincias populi Romani, Siciliam ac Sardiniam, regerent.

¹ Centenis equitibus... adjectis, ut... treceni equites essent] Hic requirimus Livii diligentiam. Nihil enim opus fuit adjectione centenarum equitum in singulas legiones, ut treceni essent. Nam hic solennis est numerus, & notatus supra, l. XXI. c. 17. Vid. & VIII. 8.

² Quidam auctores sunt]

Qui 87200. armatos in castris Romanorum fuisse scribunt, nihil differunt ab iis qui tradiderunt eos octo legionibus rem gessisse; ita auctis, ut essent singulæ 5000. peditum, 300. equitum, cum pari numero sociorum peditum, duplici equitum. Etenim octies quinque millia efficiunt 40000. & adjecto altero tanto sociorum, 80000. peditum. Similiter trecenti equites per octo legiones sunt 2400.

U. c. 536. pat, majore conatu atque impetu rem actam,
 a. C. 216. quàm prioribus annis ; quia spem posse vinci
 hostem dictator præbuerat. Ceterum, prius-
 quam signa ab urbe novæ legiones moverent,
 decemviri libros adire atque inspicere iussi,
 propter territos vulgò homines novis prodigiis.
 nam & Romæ in Aventino, & Aricia, nunciatum erat,
 sub idem tempus lapidibus pluuisse : & multo cruore 3 signa in Sabinis cædis,
 aquas è fonte calidas manasse. id quidem etiam quòd sæpius acciderat, magis terrebat.
 Et in via Fornicata, quæ 4 ad Campum erat, aliquot homines de cœlo tacti exanimatique fuerant. Ea prodigia ex libris procurata. Legati à Pæsto pateras aureas Romam attulerunt. iis, sicut Neapolitanis, gratiæ actæ, aurum non acceptum.

XXXVII. Per eosdem dies ab Hierone
 Legati classis Ostiam, cum magno commeatu, accessit.
 Legati Syracusani in senatum introducti
 cum donis ab Hierone Romam missi. nunciarunt : Cædem C. Flamini consulis exercitusque allatam adeo ægre tulisse regem Hieronem,

quibus si addas duplicem numerum ab sociis, nempe 4800. erunt 7200. equites. Igitur ableganda est vox quidam, & ejus loco reponendum fuisse, ita ut una eademque & sententia exponi, & periodus continuari intelligatur ab his usque verbis alii novas quatuor legiones, ad hæc fuisse auctores sunt.

3 Signa in Sabinis cædis] Locus corruptus. Vox cædis, quæ procul dubio vitiosa est, videtur mutanda in Cærites, quod nomen refertur ad aquas. Sed quum

aquæ Cærites calidæ essent, non potest haberi pro prodigio eas calidas manasse. Itaque aliâ adhuc mutatione opus est, & fortasse legendum : & multo cruore signa in Sabinis, Cærites aquas è fonte cruentas manasse. Hoc firmari videtur ex eo quod subjicitur : id quidem etiam, quòd sæpius acciderat, magis terrebat. Suprà enim, c. 1. memoratur inter prodigia, Cærites aquas sanguine mistas fluxisse.

4 Ad Campum] Martium.

ut nullâ suâ propriâ regnique sui clade moveri U.C. 136.
 magis potuerit. Itaque, quanquam probè sciat a. C. 216.
 magnitudinem populi Romani admirabiliorem pro-
 pe adversis rebus, quàm secundis esse; tamen se
 omnia, quibus à bonis fidelibusque sociis bella
 juvari soleant, misisse: quæ ne accipere abnuant,
 magnopere se Patres Conscriptos orare. Jam om-
 nium primùm, ominis causâ, ¹ Victoriâ au-
 ream pondo trecentùm viginti afferre sese. acci-
 perent eam tenerentque & haberent propriam &
 perpetuam. Advexisse etiâ ² trecenta millia mo-
 diùm tritici, ducenta hordei, ne commeatus deess-
 sent: &, quantum præterea opus esset, quò iussis-
 sent, subvecturos. ³ Milite atque equite scire,
 nisi Romano Latinique nominis, non uti populum
 Romanum: ⁴ levium armatorum auxilia etiâ
 externa vidisse in castris Romanis. Itaque misisse
 mille sagittariorum ac funditorum, aptam manum
 adversus Baleares ac Mauros, pugnacesque alias
 missili telo gentes. Ad ea dona, consilium quo-
 que addebant, Ut prætor cui provincia Sicilia
 evenisset, classẽ in Africam trajiceret, ut &
 hostes in terra sua bellum haberent, minusque la-
 xamenti daretur iis ad auxilia Annibali submit-
 tenda. Ab senatu ita responsum regi est: Virum
 bonum egregiumque socium Hieronem esse, atque
 uno tenore, ex quo in amicitiam populi Romani
 venerit, fidem coluisse, ac rem Romanam omni
 tempore ac loco munificè adjuvisse. id perinde ac
 deberet, gratum populo Romano esse. Aurum & à

¹ Victoriâ auream pondo
 trecentùm viginti] Marca-
 rum nostratium 500.

² Trecenta millia modiùm]
 Modius Romanus minor
 erat nostro, & dodrantem
 ejus paulo plus capiebat.
 Trecenta millia modiùm Ro-

manorum æquiparantur mo-
 diis nostratibus 231250. du-
 centa millia, nostratibus am-
 pliùs 154166.

³ Milite] Pedite: ut su-
 præ IV. 59.

⁴ Levium armatorum] Me-
 liùs levium armorum.

U. C. 516.
a. C. 216.

civitatibus quibusdam allatum, & gratiâ rei acceptâ, non accepisse populum Romanum. Victoriâ, omenque accipere: sedemque ei se diva dare, dicare Capitolium, templum Jovis Optimi Maximi: in ea arce urbis Romanæ sacratam, volentem propitiâque, firmam ac stabilem fore populo Romano. Funditores, sagittariique, & frumentum traditum consulibus. Quinqueremes 6 ad navium classem, quæ cum T. Otacilio proprætore in Sicilia erat, quinque & viginti additæ, permissumque est, ut, si è republica censeret esse, in Africam trajiceret.

*Classis
missa.*

*Milites
jurejurando
adaçti.*

XXXVIII. Delectu perfectò, consules paucos morati dies, dum socii ab nomine Latino venirent. ¹ Milites tunc, quod nunquam antea factum erat, jurejurando ab tribunis militum

⁵ *Gratiâ rei acceptâ*] Testando accipere se & pergratam habere illorum voluntatem gratificandi Romanis.

⁶ *Ad navium classem*] Videtur excidisse numeralis nota, quæ indicaret quot navium illa classis esset.

¹ *Milites tunc*] Locus intricatus. Primò enim sacramentum illud *jussu consulum conventuros, neque injussu abituros*, antiquissimum est, nedum hocce primùm tempore institutum sit; ejusque exstat formula ipsissimis his verbis concepta l. III. supra, c. 20. Secundò non intelligitur quid sibi velint hæc verba: *nam ad eam diem nil præter sacramentum fuerat*. Quodnam erit hoc sacramentum, ab antiqua illa formula diversum? De-

nique, quum primò dicantur milites jurejurando ab tribunis militum adaçti, *jussu consulum conventuros, neque injussu abituros*; postea, ubi res explicatur, aliud jusjurandum huic subjicitur, nempe *fugæ & formidinis ergo non abituros, &c.* His tot incommodis videmur mederi posse, si verba malè trajecta in suum revocaverimus locum, hoc modo. *Milites tunc, quod nunquam antea factum fuerat, jurejurando ab tribunis militum adaçti*. Nam ad eam diem nil præter sacramentum fuerat, *jussu consulum conventuros, neque injussu abituros*. Et, sive potius, *At ubi ad decuriatum, &c.* Vult igitur Livius tum primùm milites à tribunis jurejurando adaçtos. Quod

adaſti, juffu conſulum conventuros, neque U.C. 536.
A.C. 216.
injuffu abituros. nam ad eam diem nil præter ſa-
cramentum fuerat, & ubi ad decuriatum aut
centuriatum conveniffent, ſuâ voluntate ipſi in-
ter ſe equites decuriati, centuriati pedites con-
jurabant, ſeſe fugæ atque formidinis ergo non
abituros, neque ex ordine reſſuros, niſi ² teli
ſumendi aut petendi, ³ aut hoſtis ferendi, aut
civis ſervandi cauſâ. id ex voluntario inter ip-
ſos foedere ad tribunos & ad legitimam juris-
jurandi adaſtionem tranſlatum. Conciones,
priuſquam ab urbe ſigna moverentur, conſu-
lis Varronis multæ ac feroces fuere, ⁴ denun-
ciantes, bellum arceſſitum in Italiam ab no-
bilibus, manſurumque in viſceribus reipubli-
cæ, ſi plures Fabios imperatores haberet: ſe,
quo die hoſtem vidiffet, perfecturum. Collegæ
ejuſ Paulli una, pridie quàm ex urbe proſi-
ciſcerentur, concio fuit verior quàm grator
populo: quâ nihil inclementer in Varronem
dictum, niſi id modò; *Mirari ſe, quomodo quiſ*

autem fuerit illud juſjuran-
dum, infrâ exponitur. Nam
ad eam diem, inquit, nil
fuerat, nil exigebatur à mi-
litibus, præter ſolenne illud
militiæ ſacramentum, *juffu
conſulum conventuros, neque
injuffu abituros.* At ipſi, ubi
pedites in centurias, equites
in decurias ordinati fuerant,
ſuâ voluntate inter ſe jura-
bant, ſe fugæ & formidinis
ergo non abituros, &c. Hoc
igitur illud eſt juſjurandum,
quo nunc primùm à tribunis
militum adiguntur: quum
antea ſacramento tantummo-
do, priſco illo & ſoleni,
à tribunis rogarentur, ut ait

Frontinus Strateg. l. IV.
c. 1.

² *Teli ſumendi aut peten-
di*] Quodnam inter hæc duo
diſcrimen ſit, planè nos fu-
git. Legemuſne *repetendi*?
nempe ex hoſtium acie, ſi in
eorum poteſtatem venerit,
ſi gladio militis Romani,
aut pilo, aut hæſtâ potiti
ſint hoſtes. An ſuſpicabimur
voces *ſumendi aut*, quas
ignorat Frontinus, ſpurias
eſſe?

³ *Aut hoſtis*] Adde unam
vocalam, & *aut hoſtis*.

⁴ *Denunciantes*] Lege de-
nunciantis.

U.C. 536.
a.C. 216.

dux, priusquam aut suum, aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nosset, 5 jam nunc locatus in urbe sciret, quæ sibi agenda armato forent; & diem quoque prædicere posset, quâ cum hoste signis collatis esset dimicaturus. 6 Se, quæ consilia magis res dent hominibus, quàm homines rebus, ea ante tempus immatura non præcepturum. Optare, ut quæ cautè atque consultè gesta essent, satis prospere evenirent. temeritatem, præterquam quod stulta sit, infelicem etiam ad id locorum fuisse. 7 Id suâ sponte apparebat tuta celeribus consiliis præpositurum: & quo id constantiùs perseveraret, Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentem allocutus fertur:

Monet
Fabius
Pavulum.

XXXIX. Si aut collegam (id quod mallet) tui similem, L. Æmili, haberes, aut tu collega tui similis esses, supervacanea esset oratio mea. nam & duo boni consules, etiam 1 me indicente, omnia 2 è republica fide vestra faceretis: & mali, nec mea verba auribus vestris, nec consilia animis acciperetis. Nunc & collegam tuum & te

5 Jam nunc locatus in urbe] Primò, pro locatus legendum videtur rogatus. Togatùs enim aptè omnino opponetur armato. Quod si admittatur, jam duæ illæ voces in urbe glossèma sapiunt, ac delendæ erunt.

6 Se, quæ consilia] Se non properaturum ante tempus immatura capere consilia, quum ex rebus capiendâ hominibus consilia sint, neque illi tantum sibi arrogare debeant, ut res ad consiliorum suorum normam & legem componere ac ve-

lut per vim trahere aggrediantur.

7 Id suâ sponte] Magis placeret, Et suâ sponte, ut respondeat alteri particulæ &, quæ sequitur: & quo id constantiùs perseveraret.

1 Me indicente] Me non dicente, tacente. Verbum indicente rarissimum est: co tamen usus est Terentius in Adelph. Act. III. Sc. 5. Non me indicente hæc sunt.

2 E republica fide vestra] Legendum videtur fideque vestra.

ralem virum intuenti mihi , tecum omnis oratio U.C. 536.
a.C. 216.
est : quem video nequicquam & virum bonum ,
& civem fore , si alterâ parte claudicet respubli-
ca. Malis consiliis idem ac bonis juris & potesta-
tis erit. Erras enim , L. Paulle , si tibi minus
certaminis cum C. Terentio , quàm cum Anni-
bale futurum censes. nescio an infestior hic adver-
sarius , quàm ille hostis maneat. Cum illo in acie
tantum , cum hoc omnibus locis ac temporibus
certaturus es : & adversum Annibalem legiones-
que ejus tuis equitibus ac peditibus pugnandum
tibi est ; Varro dux , tuis militibus te est oppu-
gnaturus. ³ Ominis etiam tibi causâ absit C. Fla-
minii memoria. tamen ille consul demum , & in
provincia , & ad exercitum cœpit furere : hic ,
priusquam peteret consulatum , deinde in petendo
consulatu , nunc quoque consul , priusquam castra
videat , aut hostem , insanit. & qui tantas jam
nunc procellas , prælia atque acies jactando , in-
ter togatos ciet , quid inter armatam juventutem
censes facturum , & ubi extemplo verba res se-
quitur ? Atqui si hic , quod facturum se denun-
ciat , extemplo pugnaverit ; aut ego rem milita-
rem , belli hoc genus , hostem hunc ignoro , aut
nobilior alius Trasimeno locus nostris cladibus
erit. ⁴ Nec gloriandi tempus adversus unum est ;
ut ego , contemnendo potius quàm appetendo glo-
riam , modum excesserim. Sed ita res habet. una
ratio belli gerendi adversus Annibalem est , quâ

³ Ominis etiam tibi cau-
sâ] Quia de Flaminio dictu-
rus est , cujus mentio omi-
nosa videri poterat , prius ,
ex familiari antiquis more ,
infaustum illud omen de-
precatur.

⁴ Nec gloriandi tempus ad-
versus unum est ; ut] Ad-

versus unum , coram uno ,
uno teste. Deinde ut mutan-
dum est in &. Duplici ex
capite suspicionem arrogan-
tiæ à se amolitur Fabius ,
quod nec coram uno glo-
riandi tempus sit , & ipse eo
sit animo , qui gloriam par-
vi pendat.

V.C. 136. ego gessi. Nec eventus modò hoc docet, (stultorum iste magister est) sed eadem ratio quæ fuit, futuraque, donec eadem res manebunt, immutabilis est. In Italia bellum gerimus, in sede at solo nostro. omnia circà plena civium ac sociorum sunt. armis, viris, equis, commeatibus juvant, juvabuntque. 5 id jam fidei documentum, in adversis rebus nostris, dederunt. meliores, prudentiores, constantiores nos tempus diesque facit. Annibal contrà, in aliena, in hostili est terra, inter omnia inimica infestaque; procul ab domo, procul ab patria: neque illi terrâ, neque mari est pax: nullæ eum urbes accipiunt, nulla mœnia: nihil usquam sui videt: in diem rapio vivit: partem vix tertiam exercitûs ejus habet, quem Iberum amnem trajecit: plures fames, quàm ferrum absumpsit: nec his paucis jam vitæ suppeditat. Dubitas ergo, quin sedendo superaturi simus eum qui senescat in dies, non commeatus, non supplementum, non pecuniam habeat? 6 Quamdiu pro Geronii, castelli Apulie inopis, tanquam pro Carthaginis mœnibus? Sed ne adversus te quidem ego gloriabor. Cn. Servilius, 7 atque Atilius, proximi consules, vide quemadmodum eum ludificati sint. Hæc una salutis est via, L. Paulle, quam difficilem infestamque cives sibi magis quàm hostes facient. Idem enim tui, quod hostium milites, volent: idem

5 Id jam fidei documentum... dederunt] Id intellege per epiphonema. Dubitare non possumus quin socii nos adfuturi sint, post alia ab iis fidei documenta data.

6 Quamdiu pro Geronii... mœnibus] Supple, sedet, confenescit; vel, si mavis,

eum detinui. Fortasse melius esset admittere conjecturam doctorum quorundam interpretum: Quamdiu pro Geronii... mœnibus sedet? Ne adversus te quidem.

7 Atque Atilius] Fortè & M. Atilius.

LIBER XXII. 157

Varro consul Romanus, quod Annibal Pænus imperator, cupiet. Duobus ducibus unus resistas oportet. resistes autem, adversus famam rumorisque hominum si satis firmus steteris; si te neque collegæ vana gloria, neque tua falsa infamia moverit. Veritatem ⁸ laborare nimis sæpe aiunt, exstingui nunquam. Gloriam qui spreverit, veram habebit. Sine timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem pro perito belli vocent. malo te sapiens hostis metuat, quàm stulti cives laudent. Omnia audentem contemnet Annibal: nil temere agentem metuet. Nec ego, ut nihil agatur, moneo, sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna: tuæ potestatis semper, tuaque omnia sint: armatus intentusque sis: neque occasione tuæ desis, neque suam occasionem hosti des. Omnia non properanti clara certa que erunt. festinatio improvida est, & cæca.

XL. Adversus ea oratio consulis haud sanè laxa fuit: magis fatentis, ea quæ diceret, vera, quàm facilia factu esse. Dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse. quid consuli adversus collegam seditiosum ac temerarium virum atque auctoritatis fore? ^{Pauli responsum.} ¹ Se populare incendium priore consulatu semiustum effugisse. Optare ut omnia prospere evenirent. at, si quid adversi caderet, hostium se telis potius, quàm suffragiis iratorum civium, caput obiecturum. Ab hoc sermone profectum Paullum tradunt, prosequentibus primoribus Patrum. Plebeium consulem sua plebes prosecuta, turbâ quàm dignitate

⁸ Laborare } Defectum, vel deliquium pati. Notum est illud Virgillii, Lunaque labores. Hunc esse hoc loco sensum verbi laborare, probat id quod sequitur, ex-

stingui nunquam.

¹ Se populare incendium } Sub hac metaphora designat populi iudicium, quo penè damnatus fuerat. Vid. supra c. 35. & ibi not. 3.

U.c. 536. conspectior. Ut in castra venerunt, permisso
 2. C. 216. novo exercitu ac vetere, castris bifariam factis, ut nova minora essent propius Annibalem, in veteribus major pars, & omne robur virium esset; ² tum consulum anni prioris M. Atilium, ætatem excusantem, Romam miserunt; Geminum Servilium, in minoribus castris, legioni Romanæ, & socium peditum equitumque duobus millibus præficiunt. Annibal quanquam parte dimidiâ auctas hostium copias cernebat, tamen adventu consulum mirè gaudere. non solum enim nihil ex raptis in diem com meatibus superabat, sed ne unde raperet quidem quicquam reliqui erat; omni undique frumento, posteaquam ager parum tutus erat, in urbes munitas convector: ut vix decem dierum (quod compertum postea est) frumentum superesset, Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporum expectata foret.

*Annibal
 is angustia.*

*Pabulatores
 Paenos cadunt
 Romani.*

XLI. Ceterum temeritati consulis ac præpropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quod in prohibendis prædatoribus, tumultuario prælio, ac procursu magis militum, quam ex præparato aut jussu imperatorum orto, haudquaquam par Pœnis dimicatio fuit. ad mille & septingentos cæsi, non plus centum Romanorum sociorumque occisis. Ceterum victoribus effusè sequentibus, metu insidiarum obstitit Paullus consul, cujus eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat: Varrone indignante ac vociferante, emissum hostem è manibus, debellarique, ni cessatum foret, potuisse. Annibal id damnum haud ægerimè pati: quin potius credere, velut inesc-

2 *Tum consulum*] Potest omitti particula *tum*.

tam temeritatem ferocioris consulis, ac novorum maximè militum, esse. Et omnia ei hostium, haud secus quàm sua, nota erant: dissimiles discordesque imperitare; duas prope partes tironum militum in exercitu esse. Itaque locum & tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte proximâ nihil præter arma ferentes secum milites ducens, castra plena¹ omnis fortunæ publicæ privatæque relinquit, transque proximos montes lævâ pedites instructos condit, dextrâ equites,² impedimenta per convallem, medium agmen, traducit: ut diripiendis velut desertis fugâ dominorum castris occupatum impeditumque hostem opprimeret. Crebri relictî in castris ignes: ut fides fieret, dum ipse longius spatium fugâ præciperet, falsâ imagine castrorum (sicut Fabium priore anno frustratus esset) tenere in locis consules voluisse.

U. C. 536.
a. C. 216.

*Annibal
lis insidia.*

XLII. Ubi illuxit, subductæ primò stationes, deinde propiùs adeuntibus, insolitum silentium admirationem fecit. Jam satis compertâ solitudine in castris concursus fit ad prætoriam consulum, nunciantium fugam hostium adeo trepidam, ut, tabernaculis stantibus, castra reliquerint: quóque fuga obscurior esset, crebros etiam relictos ignes. Clamor inde ortus, ut signa proferri juberent, ducerentque ad persequendos hostes, ac protinus castra di-

¹ *Omnis fortunæ publicæ privatæque*] Intellige omnia castra, ut infra loquitur Livius, sive quæ reipublicæ Carthaginiensium essent, sive quæ singulorum militum ac ducum.

² *Impedimenta per convallem, medium agmen, tra-*

ducit] Traducit per convallem impedimenta, quod erat medium agmen. Videtur innuere Livius equitatum ac peditatum ipsos superasse montes: sola impedimenta, ut quæ gravioris sunt moliminis, traducta per convallem, longiore circuitu.

U.C. 536.
A.C. 216.

ripienda. Et consul alter velut unus turbæ militaris erat. Paullus etiam atque etiam dicere providendum præcavendumque esse. postremò, quum aliter neque seditionem neque ducem seditionis sustinere posset, Marium Statilium præfectum cum turma Lucana exploratum mittit, qui, ubi adequitavit portis, subsistere extra munimenta ceteris jussis, ipse cum duobus equitibus vallum intravit: speculatusque omnia cum cura, renunciat, insidias profectò esse: ignes in parte castrorum, quæ vergat in hostem, relictos: tabernacula aperta, & omnia cara in promptu relicta: argentum quibusdam locis temere per vias, velut objectum ad prædam, vidisse. Quæ ad deterrendos à cupiditate animos nunciata erant, ea accenderunt; & clamore orto à militibus, ni signum detur, sine ducibus ituros, haudquaquam dux defuit. nam extemplo Varro signum dedit proficiscendi. Paullus, quum ei suâ sponte cunctanti¹ pulli quoque auspicio non addixissent, ² obnunciari jam efferenti portâ signa collegæ jussit. quod quanquam Varro ægre est passus, Flaminii tamen recens casus, ³ Claudiique consulis primo Punico bello memorata navalis clades, religionem animo incussit. Dii prope ipsi eo die magis distulere, quàm prohibuere imminentem pestem Romanis. nam fortè ita evenit, ut, quum referri signa in castra jubenti consuli milites non parerent, servi duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui Servi-

Deprehenduntur.

¹ Pulli] Vid. not. 2. ad e. 40. l. X.

² Obnunciari] Nunciari, auspicia infausta esse, nec proinde licere quidquam rei novæ aggredi.

³ Claudii... consulis... navalis clades] Ejus qui pullos, quoniam non pascabantur, in mare præcipitari jussit, ut biberent, quædam esse nollent.

io atque Atilio consulibus inter pabulatores U.C. 136.
 excepti à Numidis fuerant, profugerent eo die a.C. 210.
 ad dominos: qui deducti ad consules nunciant,
 omnem exercitum Annibalis trans proximos
 montes sedere in insidiis. Horum opportunus
 adventus 4 consules imperii potentes fecit,
 quum 5 ambitio alterius suam primum apud
 eos pravâ indulgentiâ majestatem solvisset.

XLIII. Annibal posteaquam motos magis
 inconsultè Romanos, quàm ad ultimum teme-
 re evectos vidit; 1 nequicquam, detectâ frau-
 de, in castra rediit. Ibi plures dies propter
 inopiam frumenti manere nequibat, novaque
 consilia in dies, non apud milites solum, mi-
 tos ex colluvione omnium gentium, sed etiam
 apud ipsum ducem oriebantur. Nam quum
 initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuis-
 set exposcentium stipendium debitum, que-
 rentiumque annonam primò, postremò famem;
 & mercenarios milites, maximè Hispani gene-
 ris, de transitione cepisse consilium fama esset,
 ipse etiam interdum Annibal de fuga in Gal-
 liam dicitur agitasse, ita ut relicto peditatu
 omni, cum equitibus se proriperet. Quum hæc
 consilia atque hic habitus animorum esset in
 castris, movere inde statuit in calidiora atque
 maturiora messibus Apuliæ loca: simul ut,
 quo longius ab hoste recessisset, transfugia im-
 peditiora levibus ingeniis essent. Profectus est
 nocte, ignibus similiter factis, tabernaculisque

*Anniba-
lis inopia
& anxie-
tas.*

*Castra
mover.*

4 Consules imperii poten-
 tes fecit] Fecit ut consules
 continere in officio militem
 possent, & eum imperiis
 obediens habere.
 5 Ambitio] Cura am-
 pendi & aucupandi mili-

tum favoris per assentatio-
 nem & indecorum obse-
 quium.

1 Nequicquam ... rediit]
 Re infectâ rediit. Sic apud
 Sall. in bello Jugurth. c. 25.
 Legati frustra discessere.

U.C. 536.
a.C. 216.

paucis in speciem relictis, ut insidiarum par
priori metus contineret Romanos. Sed per
eundem Lucanum Statilium omnibus ultra ca-
stra transque montes exploratis, quum relatum
esset, visum procul hostium agmen; tum de
insequendo eo consilia agitari cœpta. Quum
utriusque consulis eadem, quæ semper antè,
fuiſſet sententia; ceterum Varroni ferè omnes,
Paullo nemo, præter Servilium prioris anni
consulem, assentiretur; majoris partis senten-
tiâ, ad nobilitandas clade Romanâ Cannas,
urgente fato, profecti sunt. Prope eum vicum
Annibal castra posuerat averſa à Vulturno ven-
to, qui campis torridis siccitate nubes pulve-
ris vehit. id quum ipsis castris percommodum
fuit; tum salutare præcipuè futurum erat,
quum aciem dirigerent, ipsi averſi, terga tan-
tùm afflante vento, in obcæcatum pulvere ef-
fuso hostem pugnaturi.

*Ad Can-
nas castra
ponit.*

*Romani
bina ca-
stra mu-
niunt.*

XLIV. Consules satis exploratis itineribus,
sequentes Pœnum, ut ventum ad Cannas est,
¹ ubi in conspectu Pœnum habebant, bina ca-
stra communiunt, eodem ferme intervallo,
quo ad Geronium, sicut antè, copiis divisiss.
² Aufidus amnis utrisque castris affluens, ad-
itum aquatoribus ex sua cujusque opportuni-
tate haud sine certamine dabat. ex minoribus
tamen castris, ³ quæ posita trans Aufidum
erant, liberiùs aquabantur Romani, quia ripa
ulterior nullum habebat hostium præsidium.

¹ *Ubi in conspectu*] Lege
& in conspectu.

² *Aufidus amnis utrisque
castris affluens*] Utrisque ca-
stris Romanorum, quæ hoc
flumine interjecto divide-
bantur.

³ *Quæ posita trans Aufi-*

dum erant] In ripa ad Oc-
tum spectante, ac proinde
trans Aufidum, si ratio ha-
beat Pœnorum, qui in
ripa ad Occasum vergente
erant, ut & majora castra
Romanorum.

Annibal spem nactus locis natis ad equestrem pugnam, quâ parte virium invictus erat, facturos copiam pugnandi consules, dirigit aciem, laceffitque Numidarum procurfatione hostes. Inde rursus sollicitari seditione militari ac discordiâ consulum Romana castra: quum Paullus Semproniique & Flamini temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabium objiceret: testareturque deos hominesque hic, nullam penes se culpam esse, quòd Annibal jam velut 4 usu cepisset Italiam; se constrictum à collega teneri; ferrum atque arma iratis & pugnare cupientibus adimi militibus: ille, si quid projectis ac proditis ad inconsultam atque improvidam pugnam legionibus accideret, se omnis culpæ exsortem, omnis eventûs participem fore diceret. videret, ut, quibus lingua tam prompta ac temeraria, æquè in pugna vigerent manus.

*Dissidia
Coff.*

XLV. Dum altercationibus magis quàm consiliis tempus teritur, Annibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat instructam, quum in castra ceteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus castris Romanorum equatores trans flumen mittit. quam inconditam turbam quum vixdum in ripam egressi clamore ac tumultu fugassent, in stationem quoque pro vallo locatam, atque ipsas prope portas evecti sunt. Id verò indignum visum, ab tumultuario 1 auxilio jam etiam castra Romana

4 *Usu cepisset*] *Usu capere* rem aliquam dicitur injure is qui eam, per diuturnam usûs fructûs possessionem, tandem propriam acquirit. Exprobrat igitur ignaviam Romanis ducibus

Varro, quâ Annibal tamdiu jam finitur possidere Italiam, ut eam jure suam dicere queat.

1 *Auxilio*] Numidis auxiliariis.

U. c. 136. terreri : ut ea modò una causa , ne exemplo
 a. C. 216. transirent flumen , dirigerentque aciem , te-
 nuerit Romanos, quòd summa imperii eo die
 penes Paullum fuerit. Itaque Varro postero
 die, cui fors ejus diei imperii erat, nihil con-
 sulto collegâ, ² signum pugnae proposuit, in-
 structasque copias ³ flumen traduxit, sequente
 Paulo : quia magis non probare, quàm non
 adjuvare consilium poterat. Transgressi flumen,
 eas quoque quas in castris minoribus habue-
 rant copias suis adjungunt : atque ita instructâ
 acie, in dextro cornu (id erat flumini pro-
 prius) Romanos equites locant, deinde pedi-
 tes : lævum cornu extremi equites sociorum,
 intrâ pedites, ad medium juncti legionibus Ro-
 manis ⁴ tenuerunt jaculatores ex ceteris le-
 vium armorum auxiliis prima acies facta. Con-
 sules cornua tenuerunt, Terentius lævum,
 Æmilius dextrum. Geminio Servilio media pu-
 gna tuenda data.

*Varro
 signum
 pugnae pro-
 ponit.*

*Instructâ
 aciem.*

*Annibal
 aciem in-
 struit.*

XLVI. Annibal luce primâ Balearibus levi-
 que aliâ armaturâ præmissâ, transgressus flu-
 men, ut quosque traduxerat, ita in acie loca-
 bat. Gallos Hispanosque equites prope ripam

² *Signum pugnae propo-
 suit*] Sagum purpureum,
 quod super prætorium ex-
 panderetur. Plut. in Fab.

³ *Flumen traduxit*] Uter-
 que exercitus fluvium traje-
 cit, quòd commodior esset
 illic campus ad instruendam
 aciem.

⁴ *Tenuerunt jaculatores*]
 Omnino interpungendum est
 post verbum *tenuerunt*. In
 dextro cornu erant Romani
 equites, deinde pedites Ro-
 mani. Lævum cornu extre-

mum tenebant equites so-
 ciorum : intrâ, sive inte-
 riùs, erant pedites socio-
 rum, qui ad medium attingebant pedites Romanos.
 Quæ sequuntur, sic videntur
 formanda : *jaculatores,*
et cetera levium armorum
auxilia, prima acies facta.
 Nimirum in fronte, modico
 intervallo à gravi armatu-
 ra, locatum est quiddam le-
 vis armaturæ erat. Atque
 ita narrat Polybius.

lævo in cornu adversùs Romanum equitatum : U.C. 536;
 dextrum cornu Numidis equitibus datum ; a.C. 216.
 mediâ acie peditibus firmatâ , ¹ ita ut Afro-
 rum utraque cornua essent , interponerentur
 his medii Galli atque Hispani. Afros Roma-
 nam magna ex parte crederes aciem : ita armati
 erant , armis & ad Trebiam , ceterùm magna
 ex parte ad Trasimenum captis. Gallis Hispa-
 nisque scuta ejusdem formæ ferè erant : dispa-
 res ac dissimiles gladii : Gallis prælongi , ac
 sine mucronibus : Hispano punctim magis quàm
 cæsum assueto petere hostem , brevitate habi-
 les , & cum mucronibus. Ante ceteros habitus
 gentium harum tum magnitudine corporum ,
 tum specie terribilis erat. Galli super umbili-
 cum erant nudi : Hispani linteis prætextis pur-
 purâ tunicis , candore miro fulgentibus , con-
 stiterant. Numerus omnium peditum , qui tum
 steterunt in acie , millium fuit quadraginta ,
 decem equitum. Duces cornibus præerant ,
 sinistro Asdrubal , dextro Maharbal : mediam
 aciem Annibal ipse cum fratre Magone tenuit.
² Sol , seu de industria ita locatis , seu , quòd
 fortè ita starent , peropportunè utrique parti
 obliquus erat , Romanis in meridiem , Poënis in
 septentrionem versis. ventus , Vulturum in-
 colæ regionis vocant , adversus Romanis coor-
 tus , multo pulvere in ipsa ora volvendo pro-
 spectum ademit.

XLVII. Clamore sublato , procursum ab au- *Prælium
ad Can-
nas.*
 xiliis , & pugna levibus primùm armis commis-
 sa : deinde equitum Gallorum Hispanorumque

¹ Ita ut Afrorum utraque cornua essent] Ita ut utraque cornua mediæ aciei Afri pedites tenerent , cingentes hinc & inde latera Gallorum Hispanorumque peditum.
² Sol . . utrique parti obliquus erat] Sol exoriens : quod disertè expressit Polybius.

U.C. 536.
2.C. 216.

lævum cornu cum dextro Romano concurrir, minimè equestris more pugnae: frontibus enim adversis concurrendum erat: quia nullo circa ad evagandum relicto spatio, hinc amnis, hinc peditum acies ¹ cladebant in directum utrimque nitentes. Stantibus ac confertis postremò turbâ equis, vir virum amplexus detrahebat equo. pedestre magna jam ex parte certamen factum erat: acrius tamen quàm diutius pugnatum est, pulsque Romani equites terga vertunt. Sub equestris finem certaminis, coorta est peditum pugna. primò & viribus & animis pares constabant ordines Gallis Hispanisque: tandem Romani diu ac sæpe connisi, æquâ fronte acieque densâ impulere hostium cuneum nimis tenuem, eoque parum validum, à cetera prominentem acie. impulsis deind ac trepidè referentibus pedem insistere: ac tenore uno per præceps pavore fugientium agmen in mediam primùm aciem illati; postremò nullo resistente ad subsidia Afrorum pervenerunt: ² qui utrimque reductis alis constiterant, mediâ, quâ Galli Hispanique steterunt, aliquantùm prominente acie. ³ Qui cuneus, ut pulsus æqua-

¹ *Claudebant . . . nitentes*] Claudebant hinc Romanos, inde Gallos Hispanosque equites, qui proinde cogeantur in directum frontibus adversis niti.

² *Qui utrimque reductis alis constiterant*] Qui ita constiterant, ut efficerent utrimque alas introrsum reductas ac velut retractas, Gallorum Hispanorumque acie ultra illas alas non parum prominente. Quæ prius vocavit Livius *cornua*, dum

dicit utraque cornua Afrorum fuisse, hinc *alas* vocat. In iis quæ sequuntur hæc eadem voces rursus promiscuè usurpantur.

³ *Qui cuneus*] Cuneo illo, qui à cetera prominebat acie, pulso à Romanis, æquata primùm est frons aciei Punica: deinde, quum niterentur ulterius Romani, etiam sinuata ac velut excavata in medio est Punica acies.

LIBER XXII. 167

vit frontem primum, deinde nitendo etiam si-
num in medio dedit, Afri circa jam cornua fe-
cerant, irruentibusque incaute in medium Ro-
manis, circumdedere alas: mox cornua exten-
dendo, clausere & ab tergo hostes. Hinc Ro-
mani defuncti nequicquam praelio uno, omissis
Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant,
etiam adversus Afros integram pugnam in-
eunt, non tantum eo iniquam, quod inclusi
adversus circumfusus, sed etiam quod fessi
cum recentibus ac vegetis pugnabant.

XLVIII. ¹ Jam & in sinistro cornu Roma-
nis, ubi sociorum equites adversus Numidas
steterant, consertum praelium erat: segne pri-
mo, & à Punica coeptum fraude. Quingenti
ferme Numidae, praeter iusta arma telaque,
gladios occultos sub loricis habentes, specie
transfugarum quum ab suis, parmas post terga
habentes, adequitassent; repente ex equis de-
siliunt, parmisque & jaculis ante pedes hostium
projectis, in mediam aciem accepti, ductique
ad ultimos, confidere ab tergo jubentur. Ac,
cum praelium ab omni parte conseritur, quieti
manserunt. postquam omnium animos oculos-
que occupaverat certamen; tum, arreptis scu-
tis, quae passim inter acervos caesorum cor-
porum strata erant, averfam adoriuntur Roma-
nam aciem, tergaque ferientes, ac poplites
cadentes, stragem ingentem, ac majorem ali-
quanto pavorem ac tumultum fecerunt. Quum
libi terror ac fuga, alibi pertinax in mala jam
pe praelium esset; ² Asdrubal, qui eam parte

U.C. 136.
A.C. 216.

⁴ Etiam adversus Afros]
Melius, jam adversus Afros.

¹ Jam & in sinistro cornu
Romanis] Jam Romanis &

quoque sinistro cornu

consertum praelium erat.

² Asdrubal, qui eam parte
praerat] Hae & quae se-
quuntur omnino corrupta
sunt, & pro deploratis ha-

V.C. 536.
A.C. 216.

præerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum cum adversis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit: Hispanos & Gallos pedites jam Afris prope fessis cæde magis quàm pugna, adjungit.

XLIX. Parte alterâ pugnae Paullus, quam primo statim prælio fundâ graviter ictus fuerat, tamen & occurrit sæpe cum confertis Annibali, & aliquot locis prælium restituit, ¹ protegentibus eum equitibus Romanis, omis- sis postremò equis, quia consulem & ad re- gendum equum vires deficiebant. Tum ² de- nuncianti cuidam, jussisse consulem ad pedes descendere equites, dixisse Annibalem ferunt:

Vincit
Annibal.

³ *Quàm mallet vincitos mihi traderet!* ⁴ Equi- tum pedestre prælium, quale jam haud dubiâ

benda. Primò enim Asdrubal non hac parte, sed lævâ præerat. Deinde quonam modo subduci possunt ex media acie Numidæ, qui in dextro cornu locati fuerant? Postremò quid necesse est adjungi Afris in media acie Gallos Hispanosque pedites, qui in ea semper fuere? Rem clarè ex Polybio discimus. Asdrubal, qui in lævo cornu Hispanis Gallisque equitibus præerat, quum occidione occidisset Romanum equita- rum, transiit in dextrum cornu, & conjunctus Numidis sociorum equites in fugam vertit. Eos deinde persequendos cædendosque per mittit Numidis. Ipse cum suis Gallis Hispanisque equitibus Romanos pedites cum Afris tum maximè pugnantes à tergo invadit. Hoc procul

dubio voluerat Livius. Sed ad hunc sensum ejus verba refingere sine librorum ope frustra tentaverimus.

¹ *Protegentibus eum equitibus Romanis, omis- sis postremò equis*] Protegentibus eum equitibus: qui quidem postremò omiserunt equos.

² *Denuncianti*] Magis pla- ceret nuncianti. Denunciant enim verbum est potestatis & minarum.

³ *Quàm mallet vincitos mihi traderet*] Hæc ironicè accipienda, quasi diceret Annibal: Mallet enim verò eos mihi vincitos traderet: cur non eos mihi vincitos tradit? Hoc unum superest, quo victoriam meam adju- vare possit.

⁴ *Equitum pedestre prælium*] Equitum, qui ad pe- des descenderant, pugna hostium

LIBER XXII. 169

hostium victoriâ, fuit, quum victi mori in vestigio mallent, quàm fugere; victores morantibus victoriam irati, trucidarent quos pellerenon poterant. pepulerunt tamen jam paucos superantes, & labore ac vulneribus fessos. Inde dissipati omnes sunt: equosque ad fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus tribunus militum, quum prætervehens equo, sedentem in saxo cruore oppletum consulem vidisset: L. Æmili, inquit, ⁵ quem unum insontem culpæ cladis hodiernæ dii respicere debent; cape hunc equum, dum & tibi virium aliquid superest. comes ego te tollere possum ac protegere. Ne funestam hanc pugnam morte consulis feceris. etiam sine hoc lacrimarum satis luctusque est. Ad ea consul: Tu quidem, Cn. Corneli, maxime virtute esto. Sed cave, frustra miserando, exiguum tempus è manibus hostium evadendi absumas. Abi, nuncia publicè Patribus, urbem Romam muniant, ac, ⁶ priusquam hostis victor adveniat, præsidiis firment: privatimque Q. Fabio, L. Æmilium præceptorum ejus memorem & vixisse, & adhuc mori. ⁷ Me in hac strage militum meorum patere expirare, ne aut reus iterum è consulatu sim, aut accusator collegæ existam, ut

L. Æmilius Cos. mors.

talit fuit, qualis esse poterat, quum haud dubia jam esset hostium victoria.

⁵ Quem unum insontem. . dii respicere debent] Quem unum dii propitio vultu intuituri debent, quia unus est insons culpæ cladis hodiernæ.

⁶ Priusquam hostis adveniat] Optimus liber habet, advenit: elegantius.

⁷ Me in hac strage] Turba editorum, Tu me, contra

scriptorum fidem. Et verò illud tu respuit bene intellecta hujus oratiunculæ mens, quæ tribus partibus constat, quarum prima ad Lentulum dirigitur, secunda ad publicas de Roma & imperio curas, in tertia se ipse respicit Æmilius: unde consequens est, ut postremæ hujus partis prima vox sit Me, quæ statim admoneat jam de se consulem loqui incipere.

U.C. 536. *alieno crimine innocentiam meam protegam.* Hæc
a.C. 216.

Clades
quanta
fuerit.

exigentes, prius turba fugientium civium, deinde hostes opprèssere: consulem, ignorantes quis esset, obruere telis; Lentulum inter tumultum abripuit equus. tum inde effusè fugiunt. Septem millia hominum in minora castra, decem in majora, duo ferme in vicum ipsum Cannas perfugerunt: qui extemplo à Carthalone atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumventi sunt. Consul alter, seu fortè, seu consilio, ⁸ nulli fugientium infestus agmini, cum septuaginta fere equitibus Venuliam perfugit. ⁹ Quadraginta millia peditum, duo millia septingenti equites, ¹⁰ & tanta prope civium sociorumque pars, cæsi dicuntur; in his ambo consulum quæstores L. Atilius, & L. Furius Bibaculus: unus & viginti tribuni militum: consulares quidam, prætoriique, & ædilitii: inter eos Cn. Servilius Geminus, & M. Minucius numerant, qui magister equitum priore anno, consul aliquot annis antè fuerat: octoginta præterea aut senatores, ¹¹ aut qui eos magistratus gessissent, unde in senatum legi deberent, quum

⁸ *Nulli fugientium infestus agmini*] Vitium est in voce *infestus*. Nihil melius occurrit, quàm quod conjicit Gronovius, *immistus*.

⁹ *Quadraginta millia peditum*] Auctior est numerus in Mss. *quadraginta quinque millia*, vel etiam *quadraginta quinque millia quingenti pedites*. Hoc amplectimur. Passim enim ubi de Cannensi pugna agitur, quinquaginta Romanorum millia cæsa dicuntur.

¹⁰ *Et tanta prope*] Si hæc sana sunt, *tanta* hic sumitur pro *aquè magna*, *equalis*: ut sensus sit, parem civium sociorumque numerum cecidisse.

¹¹ *Aut qui eos magistratus gessissent*] Qui magistratus curules gesserant, iis hoc jus erat, ut à proximis post gestum magistratum suum censoribus in senatum legi deberent. Atque etiam, antequam in senatum legerentur & senatores essent;

suâ voluntate milites in legionibus facti essent. U.C. 536.
 Capta eo prælio tria millia peditum, & equi- a.C. 216.
 tes trecenti dicuntur.

L. Hæc est pugna Cannensis, Allienfi cladi nobilitate par: ceterum, ut illis, quæ post pugnam accidere, levior, ¹ quia ab hoste cessatum est, sic strage exercitus gravior foediorque. fuga namque ad Alliam sicut urbem prodidit, ita exercitum servavit: ad Cannas fugientem consulem vix septuaginta secuti sunt, ² alterius morientis prope totus exercitus fuit. Binis in castris quum multitudo semiermis sine ducibus esset; ³ nuncium, qui in majoribus erant, mittunt, dum prælio, deinde ex lætitia epulis fatigatos quies nocturna hostes premeret, ut ad se transirent: uno agmine Canusium abituros esse. Eam sententiam alii totam aspernari. *Cur enim illos qui se arcessant, ipsos non venire, quum æquè conjungi possent? quia videlicet plena hostium omnia in medio essent: & aliorum, quàm sua corpora tanto periculo malent obicere.* Aliis non tam sententia displicere, quàm animus deesse. P. Sempronius Tuditanus, tribunus militum, *Capi ergo mavultis,* inquit, *ab avarissimo & crudelissimo hoste, æstimarique capita vestra, & exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus civis sis, an Latinus socius,* ⁴ *ut ex tua contumelia & miseria alteri*

*Canusium
multi Ro-
manorum
fugiant.*

curiam tamen ingredi poterant, & in senatu sententiam dicere.

¹ *Quia ab hoste cessatum est*] Quia hostis defuit occasioni, nec institit victoria.

² *Alterius morientis prope totus exercitus fuit*] Alterum morientem prope to-

tus exercitus secutus est, comitatus est: id est, cum eo periiit.

³ *Nuncium... mittunt*] Supple, ad eos qui in minoribus castris erant.

⁴ *Ut ex tua... miseria*] Ut ex miseria & contumelia, quæ tibi Romano perpetienda indicetur, honos alteri,

U.C. 536.
a. C. 216.

honos quaratur ? ⁵ *Non tu : si quidem L. Æmiliū consulis , qui se bene mori , quā turpiter vivere maluit , & tot fortissimorum virorum , qui circa eum cumulati jacent , cives estis. Sed antequam opprimit lux , majoraque hostium agmina obsepiunt iter , per hos , qui inordinati atque in-compositi obstreperunt portis , erumpamus. Ferro atque audaciā via fit , quamvis per confertos hostes. cuneo quidem hoc laxum atque solutum agmen , ut si nihil obset , transibimus. Itaque iie mecum , qui & vosmetipsos & rempublicam salvam vultis. Hæc ubi dicta dedit , stringit gladium , cuneoque facto per medios vadit hostes. & quum in latus dextrum , quod patebat , Numidæ jacularentur , translatis in dextrum scutis , in majora castra ad sexcentos evaserunt : atque inde protinus , alio magno agmine adjuncto , Canusium incolumes perveniunt. Hæc apud victos magis impetu animorum , quem ingenium suum cuique aut fors dabat , quā ⁶ ex consilio ipsorum , aut imperio cuiusquam agebantur.*

*Annibal
victoriā
usī nescit.*

LI. Annibali victori quum ceteri circumfusi gratularentur , suaderentque ,¹ ut tanto perfunctus bello , diei , quod reliquum esset , noctisque insequentis , quietem & ipse sibi sume-

*cuilibet nempe Latino , quæ-
ratur. Annibal hoc institu-
tum hætenus servaverat , ut
è captivis eos qui erant La-
tini nominis sine pretio di-
mitteret , Romanos in vin-
cula daret. Vid. suprā , c. 7.
infrā , c. 58.*

*⁵ Non tu] Illud tu pungit
& admonet singulorum ani-
mos : ut acrius ferè mo-*

*vent , quæ statim singulos
feriunt , quā quæ in com-
mune dicta unusquisque de-
mum applicat sibi.*

*⁶ Ex consilio] Ex com-
muni deliberatione.*

*¹ Ut ... diei , quod reli-
quum esset] Ut sumeret sibi
quietem diei hujus , per id
spatium quod reliquum esset ,
& quietem noctis insequen-
tis.*

ret, & fessis daret militibus; Maharbal præfectus equitum minimè cessandum ratus, Imo, *ut, quid hac pugna sit actum, scias, die quinto, inquit, victor in Capitolio epulaberis. Sequere: cum equite, ut prius venisse, quàm venturum sciant, præcedam.* Annibali nimis læta res est visa, ² majorque, quàm ut eam statim capere animo posset. Itaque voluntatem se laudare Maharbalis, ait: *ad consilium pensandum, temporis opus esse.* Tum Maharbal, *Non omnia nimirum eidem dii dedere. vincere scis Annibal, victoriâ uti nescis.* Mora ejus diei satis creditur saluti fuisse urbi atque imperio. Postero die ubi primum illuxit, ad spolia legenda, fœdamque etiam hostibus, spectandam stragem insistant. Jacebant tot Romanorum millia pedites passim equitesque, ³ ut quem cuique fors aut pugna junxerat, aut fugâ. Assurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoste oppressi sunt. Quosdam & jacentes vivos succisis feminibus poplitibusque invenerunt, nudantes cervicem jugulumque, & reliquum sanguinem jubentes haurire. Inventi sunt quidam mersis in effossam terram capitibus, quas sibi ipsos fecisse foveas, obruentesque ora superjectâ humo, interclusisse spiritum apparebat. Præcipuè convertit omnes substratus Numida mortuo

U.C. 436.
A.C. 216.

Strages
etiam ho-
stibus mi-
serabilis.

² Majorque, quàm ut]
Translatio ducta à corpore,
quod majus esset, quàm ut
intra terminos definiti cu-
jusdam spatii contineretur.
Sic consilium oppugnandæ
Romæ, si credimus Livio,
majus quid fuit, quàm ut
Annibalis animus illud sta-
tim capere & complecti pos-

set. statim. Nam ea sæpe
quæ primo adspectu maxi-
ma visa sunt, assuetudine
& usu quodammodo de-
crescunt, & minùs jam ex-
terrere incipiunt.

³ Ut quem cuique fors]
Ut quem cuique casus ad-
junxerat, aut in pugna, aut
in fuga.

U. C. 536.
a. C. 216.

Bina Romanorum castra se dedunt victori.

superincubanti Romano vivus, naso auribusque laceratis : quum manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem irâ versus, lanando dentibus hostem exspirasset.

LII. Spoliis ad multum diei lectis, Annibal ad minora ducit castra oppugnanda : & omnium primum, ¹ brachio objecto, flumine eos excludit. Ceterum ² ab omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam, fessis, maturior ipsius spe deditio est facta. ³ pacti, ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecentis ⁴ nummis quadrigatis, in socios ducenis, in servos centenis, & ut eo pretio perfoluto, cum singulis abirent vestimentis, in castra hostes acceperunt, traditique in custodiam omnes sunt, sed seorsum cives sociique. Dum ibi tempus teritur, interea quum ex majoribus castris, quibus satis virium aut animi fuit, ad quatuor millia hominum, & ducenti equites, alii agmine, alii palati passim per agros, quod haud minùs tutum erat, Canusium perfugissent ; castra ipsa ab faucibus timidisque eadem conditione, quâ altera, tradita hosti. Præda ingens parta est : &, præter equos virosque, & si quid argenti, quod plurimum in phaleris equorum erat, (⁵ nam ad vescendum facto

¹ *Brachio objecto*] Ductâ fossâ inter castra flumenque.

² *Ab omnibus*] Legendum putaverimus *ab hominibus*.

³ *Pacti, ut arma*] Pacti trecentis nummis, i. e. pacti pretium fore in capita Romana trecentos nummos quadrigatos, cum eo, sive eâ lege ut arma atque equos traderent.

⁴ *Nummis quadrigatis*]

Denariis, qui quadrigæ figuram insculptam gerebant. Trecenti denarii efficiunt marcas argenti nostrates ⁴ cum unciis quinque & dimidiâ unciae parte : ducenti, marcas tres cum una uncia : centum, marcâ unam cum quatuor unciis & semuncia.

⁵ *Nam ad vescendum facto perexiguo . . utebantur*] Parum enim habebant argenti

perexiguo, utique militantes, utebantur) om-
 nis cetera praeda diripienda data est. Tum se-
 peliendi causâ conferri in unum corpora suo-
 rum iussit. Ad octo millia fuisse dicuntur for-
 tissimorum virorum. Consulem quoque Roma-
 num conquestum sepultumque, quidam aucto-
 res sunt. Eos, qui Canusium perfrugerant, mu-
 lier Apula, nomine Busa, genere clara ac di-
 vitiis, mœnibus tantum tectisque à Canusinis
 acceptos, frumento, veste, viatico etiam ju-
 vit; pro qua ei munificentia postea bello per-
 fecto ab senatu honores habiti sunt.

LIII. Ceterum, quum ibi tribuni militum
 quatuor essent, Fabius Maximus de legione
 prima, cujus pater priore anno dictator fuerat,
 & de legione secunda L. Publicius Bibulus
 & P. Cornelius Scipio, & de legione tertia
 Appius Claudius Pulcher, qui proximè ædilis
 fuerat; omnium consensu ad P. Scipionem ad-
 modum adolescentem, & ad Ap. Claudium
 summa imperii delata est. Quibus consultantibus
 inter paucos de summa rerum, nunciat
 P. Furius Philus consularis viri filius, *Nequic-*
quam eos perditam spem fovere: desperatam com-
ploratamque rem esse publicam. Nobiles juvenes
quosdam, quorum principem L. Cæcilius Metel-
lum, mare ac naves spectare, ut, desertâ Italiâ,
ad regum aliquem transfugiant. Quod malum,
 præterquam atrox, super tot clades etiam no-
 vum, quum stupore ac miraculo torpidos de-
 fixisset, & qui aderant ¹ consilium advocan-
 dum de eo censerent; negat consilii rem esse

U. C. 536.
 a. C. 216.
 Pœni
 8000. in
 acie cæsi.

Conjura-
 tio dese-
 renda Ita-
 liæ causâ.

facti, argenti elaborati, quo ad vescendum uterentur.

¹ Consilium] Edidimus consilium, & mox consilii,

pro concilium, & concilii, ita postulante Latini sermonis proprietate. At paulo infra rectè scribitur concilium juvenum de deferenda Ita-

U.C. 536.
a.C. 216.

A Scipione op-
primuntur.

Venusiam
ex fuga
eocunt ad
quatuor
hominum
millia,

Scipio, juvenis ² fatalis dux hujusce belli. *Audendum atque agendum, ³ non consultandum,* ait, *in tanto malo esse. Irent secum extemplo armati, qui rempublicam salvam vellent. nusquam verius, quàm ubi ea cogitentur, hostium castra esse.* Pergit ire, sequentibus paucis, in hospitium Metelli: &, quum concilium ibi juvenum, de quibus allatum erat, invenisset, stricto super capita consultantium gladio, ⁴ *Ex mei animi sententia,* inquit, *ut ego rempublicam populi Romani non deseram, neque alium civem Romanum deserere patiar. Si sciens fallo, tum me, Jupiter Optime Maxime, domum, familiam, remque meam pessimo leto afficias! In hæc verba L. Cæcili, jures postulo, ceterique qui adestis: qui non juraverit, in se hunc gladium strictum esse sciat.* Haud secus pavidi, quàm si victorem Annibalem cernerent, jurant omnes, custodiendosque semetipsos Scipioni tradunt.

LIV. Eo tempore, quo hæc Canusii agebantur, Venusiam ad consulem ad quatuor millia peditum equitumque, qui sparsi fugâ per agros

lia consultantium. Quid hæc inter se differant, fusè docuit ex Livio Gronovius, probavitque *consilium* dici de senatu, quod est *consilium publicum*; de *consilio militari*, quale est illud de quo agitur hoc loco; de iudicibus assessoribusque, qui in *consilio* erant prætoribus; de consiliariis regum, aut imperatorum. Rursus *concilium* est conventus populi ac multitudinis, vel communis respublica conjunctorum populorum, vel conventus legatorum ab diversis populis sociis, vel denique coitio

& congressus clam conspirantium.

² *Fatalis dux*] Fato destinatus dux ad hoc bellum egregiè conficiendum.

³ *Non consultandum, ait*] Supervacaneum est *tò ait*, nec solet apponi à Livio.

⁴ *Ex mei animi sententia.. ut ego*] Formula iurandi, quæ, ut evenit fere in illis pervulgati usûs formulis, nonnulla supplenda relinquit. *Ex mei animi sententia*, i. e. verè & ex animo precor ita me dii juvent, ament, *ut ego rempublicam non deseram.*

fuerant, pervenere. Eos omnes Venusini per ^{U.C. 536.} familias benignè accipiendos curandosque ^{a.C. 216.} quum divisissent; ¹ in singulos equites togas & tunicas, & ² quadrigatos nummos quinos vicanos, & peditibus denos, & arma, quibus deerant, dederunt: ceteraque publicè ac privatim hospitaliter facta: certatumque ne à muliere Canusina populus Venusinus officiis vinceretur. Sed gravius onus Busæ multitudo faciebat, & jam ad decem millia hominum erant. Appiusque & Scipio postquam incolumem esse alterum consulem acceperunt, nuncium extemplo mittunt, quantæ secum peditum equitumque copiæ essent; sciscitatumque simul, utrùm Venusiam adduci exercitum, an manere juberet Canusii. Varro ipse Canusium copias traduxit. Et jam aliqua species consularis exercitus erat: mœnibusque se certè, ³ si non armis, ab hoste videbantur defensuri. Romam, ne has quidem reliquias superesse civium sociorumque, sed ⁴ occidione occisos cum duo-

*Pavor
Romæ maxi-
mus.*

¹ *In singulos equites togas & tunicas*] Hinc, & ex aliis itidem Livii locis, XXIX. 3. & 36. XLIV. 16. patet togas etiam à militantibus gestatas. At primò intelligendum est eos togis usos esse, non in acie, sed in hibernis aut in otio castrorum. Deinde ex eo quòd hîc solorum equitum fiat mentio, & in duobus ultimis locis suprâ memoratis numerus togarum quæ mittuntur ad exercitus, longè minor sit tunicarum numero, nec sufficiens profectò ad totum exercitum vestiendum, sequi videtur togas

honestioribus tantum in usu fuisse, puta equitibus, centurionibus, &c.

² *Quadrigatos nummos quinos vicanos*] Uncias argenti Paris. tres cum una octava unciae parte: denos, unciam unam cum uno unciae quadrante.

³ *Si non armis*] *Lege et si non armis.*

⁴ *Occidione occisos cum duobus exercitibus consules*] Magis placeret: *Occidione occisum cum duobus consilibus exercitum.* Hæc forma loquendi *occidione occidi* aptius cadit in multitudinem, quàm in duos homines: &

H V

U. C. 536.
a. C. 216.

bus exercitibus consules, deletasque omnes copias, allatum fuerat. Nunquam, salvâ urbe, tantum pavoris tumultûsque intra mœnia Romana fuit. itaque succumbam oneri, neque aggrediar narrare, quæ ediffertando minora vero fecero. Consule exercituque ad Trasimenum priore anno amisso, ⁵ non vulnus super vulnus, sed multiplex clades, ⁶ cum duobus consulibus consulares exercitus amissi nunciabantur: nec ulla jam castra Romana, nec ducem, nec militem esse: Annibalis Apuliam, Samnium, ac jam prope totam Italiam factam. Nulla profectò alia gens tantâ mole cladis non obruta esset. ⁷ Comparem cladem ad Ægates insulas Carthaginiensium prælio navali acceptam, quâ fracti, Siciliâ ac Sardiniâ cessere, hinc vectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt: aut pugnam adversam in Africa, cui postea hic ipse Annibal succubuit? Nulla ex parte comparandæ sunt, nisi quòd minore animo latæ sunt.

*Senatus
consultitur
de urbis
custodia.*

LV. P. Furius Philus, & M. Pomponius prætores, senatum in curiam Hostiliam vocaverunt, ut de urbis custodia consularent. neque enim dubitabant, deletis exercitibus, hostem ad oppugnandam Romam, quod unum opus belli restaret, venturum. Quum in malis

firmat hanc emendationem Livius, infrâ hoc ipso capite: *cum duobus consulibus duo consulares exercitus amissi.*

⁵ Non vulnus super vulnus] Nunc, non vulnus super vulnus, id est, prope par additum priori malum, sed clades multis partibus major. . nunciabatur.

⁶ Cum duobus consulibus consulares exercitus] Omnes scripti ante consulares interjiciunt cum. Quis dubitet legendum? cum duobus consulibus duo consulares exercitus amissi.

⁷ Comparem cladem] Melius, compares: id est, num tibi sit animus comparare cum Cannensî clade, &c.

sicut ingentibus, ita ignotis, ne consilium quidem satis expedirent, obstreperetque clamor lamentantium mulierum, ¹ & , nondum palam facto, vivi mortuique per omnes penè domos promiscuè complorarentur; tum Q. Fabius Maximus censuit, Equites expeditos & Appiâ ^{Senten-} & Latinâ viâ mittendos, ^{tia Fab.} ² qui obvios percun- ^{Max.} ctando aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos, fortè referant, quæ fortuna consulum atque exercituum sit; & , si quid dii immortales, miserii imperii, reliquum Romano nomini fecerint, ubi eæ copiæ sint; quò se Annibal post prælium contulerit; quid paret, quid agat acturusque sit. Hæc exploranda noscendaque per impigros juvenes esse: illud per Patres ipsos agendum, quoniam magistratum parum sit, ut tumultum ac trepidationem in urbe tollant, matronas publico arceant, continerique intra suum quamque limen cogant: comploratus familiarum coërceant: silentium per urbem faciant: nuncios rerum omnium ad prætores deducendos curent: suæ ³ quisque fortunæ domi auctorem expectent: custodesque præterea ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi urbem, cogantque homines nullam, nisi urbe ac mœnibus salvis, salutem sperare. Ubi conticuerit tumultus, rectè tum in curiam Pa-

¹ Et, nondum palam facto, vivi mortuique] Et vivi mortuique pariter complorarentur, quia nondum palam factum erat, supple, quinam viverent, quinam cecidissent.

² Qui obvios percunctando aliquos profectos ex fuga] Hic aliquid est redundans & inconcinnum, nec satis Li-

vianâ elegantia dignum. Vera procul dubio est Jac. Gronovii emendatio: Quæ obvios percunctando, (aliquos profectos ex fuga passim dissipatos fore) referant.

³ Quisque... expectent] Lege expectet. Hoc enim verbum, non ad Patres, ut reliqua, sed ad quemque civem refertur.

U. C. 536. *tres revocandos, consulendumque de urbis custo-*
 a. C. 216. *dia esse.*

LVI. ¹ Quum in hanc sententiam pedibus omnes issent, summotâque foro per magistratus turbâ, Patres diversi ad sedandos tumultus discessissent; tum demum litteræ à Terentio consule allatæ sunt: *L. Æmilium consulem exercitumque cæsum; sese Canusii esse, reliquias tantæ cladis velut ex naufragio colligentem.* ² *ad decem millia militum ferme esse incompositorum inordinatorumque. Pœnum sedere ad Cannas, in captivorum pretiis prædaque alia, nec victoris animo, nec magni ducis more, nundinantem.* Tum privatæ quoque per domos clades vulgaræ sunt: adeoque totam urbem opplevit luctus, ut sacrum anniversarium Cereris intermissum sit; quia nec lugentibus id facere est fas, nec ulla in illa tempestate matrona expers luctûs fuerat. Itaque ne ob eandem causam alia quoque sacra publica aut privata desererentur, senatusconsulto diebus triginta luctus est finitus. Ceterum, quum sedato urbis tumultu revocati in curiam Patres essent, aliæ insuper ex Sicilia litteræ allatæ sunt ab T. Otacilio proprætore, *Regnum Hieronis classe Punicâ vastari: cui quum opem imploranti ferre vel-*

*Cereris
sacrum in-
termissum.*

¹ *Quum in hanc sententiam pedibus omnes issent]* Quum hanc sententiam omnes probassent. Tunc dicebantur senatores *pedibus ire* in aliquam sententiam, quum eam, non voce & verbis, sed solo pedum motu, probabant; transeundo scilicet in hanc illamve partem, prout huic vel illi sententiæ assentiebantur. Vid. not. 1. ad III. 41.

² *Ad decem millia militum]* Fortè ad quatuordecim millia. Nam decem millia jam Canusii erant, antequam Varro eò cum quatuor millibus venit.

³ *In captivorum pretiis prædaque alia... nundinantem]* In statuendis captivorum pretiis, prædaque reliqua vendenda, mercatoris in lucrum intenti more, versantem.

let, nunciatum sibi esse, aliam classem ad Ægætes insulas stare paratam instructamque, ut, ubi se versum ad tuendam Syracusanam oram Pœni sensissent, Lilybæum extemplo provinciamque aliam Romanam aggrederentur. itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri vellent.

LVII. Litteris consulis proprætorisque lectis, ¹ M. Claudium, qui classi ad Ostiam stanti præesset, Canusium ad exercitum mittendum, scribendumque consuli, ut, quum prætori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum reipublicæ fieri posset, Romam veniret. Territi etiam super tantas clades, quum ceteris prodigiis, tum quòd duæ vestales eo anno, Opimia atque Floronia, stupri compertæ; & altera sub terram, ut mos est, ad portam Collinam necata fuerat; altera sibimetipsa mortem consciverat. L. Cantilius ² scriba pontificis, quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, à pontifice maximo eò usque virgis in Comitio cæsus erat, ut inter verbera exspiraret. Hoc nefas quum inter tot, ut sit, clades, in prodigium versum esset, decemviri libros adire jussi sunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est, sciscitatum, quibus precibus ³ suppliciiisque deos possent placare, & quænam futura finis tantis cladibus foret. Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta, inter quæ

*Vestales
stupricom-
peria.*

¹ M. Claudium.... ad exercitum mittendum] Ommino desideratur hic verbum aliquod, quale esset censuerunt, decreverunt.

² Scriba pontificis, quos nunc] Scriba pontificis, ex

eorum scribarum numero, quos nunc minores pontifices appellant.

³ Suppliciis] Supplicationibus. Sic Sallustius, Cat. c. 9. In suppliciis deorum magnifici.

U.C. 536. Gallus & Galla, Græcus & Græca, in foro
 a.C. 216. Boario sub terra vivi demissi sunt in locum
Hoslie humane immolatae. saxo conseptum, 4 jam antè hostiis humanis, minimè Romano sacro, imbutum. Placatis satis, ut rebantur, deis, M. Claudius Marcellus ab Ostia mille & quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romam, ut urbi præsidio essent, mittit: ipse legione classis (ea tertia legio erat) cum tribunis militum Teanum Sidicinum præmissâ, classe traditâ P. Furio Philo collegæ, paucos post dies Canusium magnis itineribus contendit. Dictator ex auctoritate Patrum dictus M. Junius, & Ti. Sempronius magister equitum, delectu edicto, juniores ab annis septemdecim 5 & quosdam prætextatos scribunt. quatuor ex his legiones, & mille equites effecti. Item ad socios Latinumque nomen ad milites 6 ex formula accipiendos mittunt. 7 arma, tela, alia parari jubent: & vetera hostium spolia detrahunt templis porticibusque. Et aliam formam novi delectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo millia juvenum validorum ex servitiis, prius 8 sciscitantes singulos, vellentne

Octo millia servorum armanantur.

4 *Jam antè*] Anno ante hunc undecimo ad idem seculus prava religio Romanos impulerat.

5 *Et quosdam prætextatos*] Qui nondum prætextam deposuerant, ut virilem togam sumerent. Pueri ingenui prætextam togam gerebant ad annum ætatis ferè decimum-septimum.

6 *Ex formula*] Quâ descriptum erat, quantum numerum militum quæque ci-

vitas Latinis nominis dare populo Romano deberet. Simile exemplum vid. infra, XXVII. 10. ubi de coloniis agitur.

7 *Arma, tela*] Vid. supra not. 3. ad I. 25.

8 *Sciscitantes singulos, vellentne militare*] Id observat Livius, quia non illo modo agebatur cum civibus, qui non interrogabantur vellentne militare, sed citati ad nomina respondere debebant.

militare, empta publicè armaverunt. Hic mi-
les magis placuit, quum pretio minore redi-
mendi captivos copia fieret.

LVIII. Namque Annibal, secundum tam
prosperam ad Cannas pugnam, victoris magis
quam bellum gerentis intentus curis, quum
captivis productis, segregatisque sociis, eos,
sicut antè ad Trebiam Trasimenumque lacum,
benignè allocutus, sine pretio dimisisset; Ro-
manos quoque vocatos (quod nunquam aliàs
antea) satis miti sermone alloquitur: *Non in-
ternecinum sibi esse cum Romanis bellum: de di-
gnitate atque imperio certare. Et patres virtuti
Romanæ cecidisse: & se id adniti, ut suæ invicem
simul felicitati & virtuti cedatur. Itaque redi-
mendi se captivis copiam facere. pretium fore in
capita, equiti ¹ quingenos quadrigatos nummos,
trecentos pediti, servo centum. Quanquam ali-
quantum adjiciebatur equitibus ad id pretium,
quod pepigerant dedentes se; læti tamen quam-
cunque conditionem paciscendi acceperunt.*
Placuit suffragio ipsorum decem deligi, qui Ro-
mam ad senatum irent. nec pignus aliud fidei,
quam ut jurarent se redituros, acceptum. Mis-
sus cum his Carthalo nobilis Carthaginien-
sis: qui, si fortè ad pacem inclinarent animos, con-
ditiones ferret. Quum egressi castris essent,
unus ex iis minimè Romani ingenii homo, ² ve-
lut aliquid oblitus, ³ jurisjurandi solvendi cau-
sâ quum in castra redisset, ante noctem comites

*Anniba-
lis oratio
ad capti-
vos Rom.*

*Legatû
captivo-
rum.*

¹ *Quingenos quadrigatos nummos*] *Marcas nostrates*
7. cum sex uncis & semun-
cia.

² *Velut aliquid*] *Libri*
Mss. suadent legendum, *ve-
lut illis aliquid oblitus.*

³ *Jurisjurandi solvendi causâ quum in castra redisset*] *Quia juraverat se in castra Annibalis rediturum, interpretabatur se fraudulentò illo reditu jurisjurandi fidem exsolvisse.*

U. C. 536. assequitur. Ubi eos Romam venire nunciatum est, Carthalonii obviam lictor missus, qui dictatoris verbis nunciaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis.

Eorum
principis
oratio in
senatu.

LIX. Legatis captivorum senatus ab dictatore datus est. Quorum princeps M. Junius, Patres Conscripti, inquit, nemo nostrum ignorat, nulli unquam civitati viliores fuisse captivos, quam nostrae. Ceterum, nisi nobis plus justo nostra placet causa, non alii unquam minus negligendi vobis, quam nos, in hostium potestatem venerunt. Non enim in acie per timorem arma tradidimus, sed quum prope ad noctem superstantes cumulis caesorum corporum praelium extraxissemus, in castra recepimus nos. Diei reliquum ac noctem insequentem, fessi labore ac vulneribus, vallum sumus tutati. Postero die quum circumfessi ab exercitu victore aquam arceremur, nec ulla jam per confertos hostes erumpendi spes esset, nec esse nefas duceremus, quinquaginta millibus hominum ex acie nostra trucidatis, aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem restare; tum demum pacti sumus pretium quo redempti dimitteremur: arma, in quibus nihil jam auxilii erat, hosti tradidimus. Majores quoque acceperamus se à Gallis auro redemisse: & ¹ patres nostros, asperrimos illos ad conditionem pacis, ² legatos tamen captivorum redimendorum gratiam Tarentum

¹ Patres nostros] Non aliter loqui possunt hi captivi, nisi se ipsi Romano jam nomine abdicare velint. Non bene ergo quidam editi habent patres vestros. Quod autem addit, asperrimos illos ad conditionem pacis, alludit ad factum illud celeberrimum Appii Cæci,

qui, quum animi Patrum inclinarent ad pacem cum Pyrrho faciendam, vehementi & asperâ oratione eos deterruit.

² Legatos . . Tarentum misisse] Ad Pyrrhum, qui à Tarentinis in Italiam accitus, illorum urbem tenebat.

*mississe. Atqui & ad Alliam cum Gallis, & ³ ad U.C. 530.
Heracleam cum Pyrrho, utraque non tam clade a.C. 216.*

infamis, quàm pavore ac fugâ, pugna fuit. Cannenses campos acervi Romanorum corporum tēgunt: nec supersumus pugnae, nisi in quibus trucidandis & ferrum & vires hostem defecerunt. Sunt etiam de nostris quidam, qui ne in acie quidem refugerunt: sed praesidio castris relictī, quum castra traderentur, in potestatem hostium venerunt. Haud equidem ullius civis & commilitonis fortunae aut conditioni invideo, nec premendo alium me extulisse velim: ne illi quidem, nisi pernecitatis pedum & cursūs aliquod praemium est, qui plerique inermes ex acie fugientes, non prius, quàm Venusiae, aut Canusii, constiterunt, se nobis meritiō prætulerint, gloriatique sint, in se plus quàm in nobis praesidii reipublicae esse.
4 Sed illis & bonis ac fortibus militibus utemini; & nobis etiam promptioribus pro patria, quod beneficio vestro redempti atque in patriam restituti fuerimus. Delectum ex omni aetate & fortuna habetis: octo millia servorum audio armari. Non minor numerus noster est, nec majore pretio redimi possumus, quàm hi emuntur. nam si conferam nos cum illis, injuriam nomini Romano faciam. Illud etiam in tali consilio animadvertendum vobis censeam, Patres Conscripti, (si tamen duriores esse velitis, quod nullo nostro merito faciatis) cui nos hosti relicturi sitis: 5 Pyrrho videlicet, qui nos hospitum numero habuit

3 Ad Heracleam cum Pyrrho... pugna] Quā Lævinus consul Romanus victus est, quum elephantī maxime odore & visu insolito equos Romanorum turbasset.

4 Sed illis. &] Lege: Sed & illis.

5 Pyrrho... qui nos hospitum numero habuit captivos] Potest quidem exponi nos, id est, captivos Romanos, quales nos sumus. Sed

U. c. 536.
a. C. 216.

captivos ; an barbaro , ac Pœno , qui utrū avarior an crudelior sit , vix existimari potest. Si videatis catenas , squalorem , deformitatem civium vestrorum , non minùs profectò vos ea species moveat , quàm si ex altera parte cernatis stratas Cannensibus campis legiones vestras. Intueri potest sollicitudinem & lacrymas in vestibulo curiastantium cognatorum nostrorum , expectantiumque responsum vestrum. Quum ii pro nobis , proque iis qui absunt , ita suspensi ac solliciti sint ; quem censetis animum ipsorum esse , quorum in discrimine vita libertasque est ? Si medius fidius ipse in nos mitis Annibal contra naturam suam esse velit , nihil tamen nobis vitâ opus esse censeamus , quum indigni ut à vobis redimeremur ,⁶ visi sumus. Rediere Romam quondam remissi à Pyrrho sine pretio capti : sed rediere cum legatis , primoribus civitatis , ad redimendos sese missi. Redeam ego in patriam , trecentis nummis non aestimatus civis ? Suum quisque habet animum , Patres Conscripti. Scio in discrimine esse vitam corpusque meum. Magis me famæ periculum movet , ne à vobis damnati ac repulsi abeamus , neque enim vos pretio pepercisse homines credent.

LX. Ubi is finem fecit , extemplo ab ea turba quæ in Comitio erat , clamor flebilis est sublatus , manusque ad curiam tendebant orantes , ut sibi liberos , fratres , cognatos , redderent. Feminas quoque metus ac necessitas in foro turbæ huic virorum immiscuerat. Senatus , summotis arbitris , consuli cœptus. Ibi quum sententiis variaretur , & alii , redimendos de publico , alii , nullam publicè impensam

hoc durius. Quum igitur optimus codex habeat *vos* , libenter legeremus *suos*.

⁶ *Visi sumus*] Videtur le-

gendum *simus*. Non enim rem affirmat orator ; sed , si ea contingat , quid sibi animi futurum sit , testatur.

faciendam, nec prohibendos ex privato redi-
 ni, si quibus argentum in præsentia deesset, ^{U.C. 536.}
 dandam ex ærario pecuniam mutuam, ^{a.C. 216.} ¹ præ-
 libusque ac prædiis cavendum populo, cense-
 rent; tum T. Manlius Torquatus priscæ ac ni-
 mis duræ, ut plerisque videbatur, severitatis,
 interrogatus sententiam, ita locutus fertur: Si ^{Manlius}
 tantummodo postulassent legati pro iis qui in ho- ^{suadet ne}
 stium potestate sunt, ut redimerentur; ^{captivi} ² sine ul- ^{rediman-}
 tius insectatione eorum, brevi sententiam peregis- ^{tur.}
 sem. ³ Quid enim aliud quàm admonendi essetis,
 ut morem traditum à patribus necessario ad rem
 militarem exemplo servaretis? Nunc autem quum
 prope gloriati sint, quòd se hostibus dediderint,
 præferrique non captis modò in acie ab hostibus,
 sed etiam iis qui Venusiam Canusiumque pervene-
 runt, atque ipsi C. Terentio consuli, æquum cen-
 fuerint; nihil vos eorum, Patres Conscripti, quæ
 illic acta sunt, ignorare patiar. Atque utinam
 hæc, quæ apud vos acturus sum, Canusii apud
 ipsum exercitum agerem, optimum testem igna-
 via cujusque & virtutis: aut unus hîc saltem ad-
 esset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti es-
 sent milites, ⁴ hodie in castris Romanis, non ca-
 ptivi in hostium potestate essent! Sed quum fessis
 pugnando hostibus, tum victoriâ latitis, & ipsis

¹ Prædibus... ac prædiis
 cavendum populo] Prædes
 andos & prædia obliganda
 populo, quibus caveretur
 redditum iri eas pecuniæ
 ummas quæ ex ærario mu-
 tæ darentur.

² Sine ullius insectatione
 eorum] Redundat vel ullius,
 vel eorum. Posteriores vo-
 cem libentius deleverimus.

³ Quid enim aliud quàm

admonendi essetis] Quid a-
 liud mihi faciendum esset,
 quàm ut vos admonerem.

⁴ Hodie in castris Roma-
 nis] Lege: Hodie in castris
 Romani, non captivi in ho-
 stium potestate essent. Nimi-
 rum pro Romanis jam eos
 non agnoscit Manlius, fer-
 vos Carthaginensium fa-
 ctos, ut infra dicturus est.

U.C. 336. *plerisque regressis in castra sua, noctem ad erum-*
 a.C. 216. *pendum liberam habuissent, & septem armatorum*
hominum millia perrumpere etiam confertos ho-
stes potuissent: neque per se ipsi id facere conati
sunt, neque alium sequi voluerunt. Nocte prop-
totâ P. Sempronius Tuditanus non destitit mone-
re, adhortari eos, dum paucitas hostium circa
castra, dum quies ac silentium esset, dum non
inceptum tegetet, se ducem sequerentur: ante lu-
cem pervenire in tuta loca, in sociorum urbes
posse. ⁵ *Sicut avorum memoriâ, P. Decius tribu-*
nus militum, in Samnio; sicut, nobis adolescen-
tibus, priore Punico bello, Calpurnius Flamma
trecentis voluntariis, quum ad tumultum eos co-
piendum, situm inter medios hostes, duceret, di-
xit: Moriamur milites, & morte nostrâ eripia-
mus ex obsidione circumventas legiones: si hoc
P. Sempronius diceret; nec viros quidem, nec
Romanos vos duceret, si nemo tantæ virtutis ex-
stitisset comes. Viam non ad gloriam magis, quam
ad salutem, ferentem demonstrat; reduces in pa-
triam, ad parentes, ad conjuges ac liberos facit.
Ut servemini, deest vobis animus? quid, si mo-
riendum pro patria esset, faceretis? Quinquaginta
millia civium sociorumque circa vos eo
ipso die cæsa jacent. si tot exempla virtutis non
movent, nihil unquam movebit: si tanta clades
vilem vitam non fecit, nulla faciet. Liberi atque
incolumes desiderate patriam: imo desiderate,
dum patria est, dum cives ejus estis. serò nunc

⁵ *Sicut avorum memoriâ..*
si hoc P. Sempronius diceret]
 Si, quemadmodum P. De-
 cius, quemadmodum Cal-
 purnius Flamma.. dixit:
 Moriamur milites... sic &
 P. Sempronius hoc idem

vobis diceret. De P. Decio
 vid. Liv. VII. 34. De Cal-
 purnio, Supplem. Freinsb.
 Libri Liviani XVII. 23. &
 24. vel Hist. Rom. Clari
 Rollini l. XI.

desideratis, ⁶ deminuti capite, ab alienari jure U.C. 136.
 vium, servi Carthaginensium facti. Pretio re- a.C. 216.
 turi estis eò, unde ignaviâ ac nequitiâ abistis?
 Sempronium, civem vestrum, non audistis,
 arma capere, ac sequi se jubentem: Annibalem
 paulo audistis, castra prodi, & arma tradi
 bentem. Quam ego ignaviam istorum accuso,
 quum scelus possim accusare? Non enim modò se-
 ni recusarunt bene monentem, sed obsistere ac
 minere conati sunt, ni strictis gladiis viri for-
 tissimi inertes summovissent. prius, inquam, P.
 Sempronio per civium agmen, quàm per hostium,
 erumpendum. Hos cives patria desideret?
 eorum si ceteri similes fuissent, neminem hodie
 iis qui ad Cannas pugnaverunt, civem habe-
 re. Ex millibus septem armatorum, sexcenti ex-
 iterunt qui erumpere auderent, qui in patriam
 reverti atque armati redirent: neque iis quadra-
 ginta millia hostium obsistere. Quàm tutum iter
 earum prope legionum agmini futurum censetis
 fuisse? Haberetis hodie viginti millia armatorum
 manus, fortia, fidelia, Patres Conscripti. Nunc
 item quemadmodum hi boni fidelesque (nam
 testes ne ipsi quidem dixerint) cives esse possunt?
 nisi quis credere potest fuisse, ut erumpentibus,
 quin erumperent, obsistere conati sunt: aut non
 videre eos, quum incolumitati tum gloriæ illo-
 rum per virtutem partæ, quum sibi timorem igna-

⁶ Deminuti capite] Sic
 regulus apud Horat. dici-
 tur Capitis minor. Capitis
 diminutio est prioris statûs
 mutatio. Hæc triplex est.
 1. ea de qua hîc agitur,
 2. maxima dicitur, est,
 3. quum aliquis simul & ci-
 vitatem & libertatem amit-

⁷ Nisi quis credere potest
 fuisse, ut] Hæc paulò intri-
 catiora sunt. Si nihil mendi
 subest, expone: Nisi quis
 credere potest fuisse eos bo-
 nos fidelesque cives, ut, id
 est, postquam obsistere co-
 nati sunt erumpentibus civi-
 bus suis, quin erumperent.

U.C. 536. *viamque servitutis ignominiosæ causam esse sciunt.*

2.C. 216. *Maluerunt in tentoriis latentes simul lucem acque hostem exspectare, quum silentio noctis erumpendi occasio esset. At enim, ad erumpendum à castris defuit animus: ad tutanda fortiter castra animum habuerunt. dies noctesque aliquot obseffi, vallum armis, se ipsi tutati vallo sunt: tandem ultima ausi passique, quum omnia subsidia vitæ abessent, affectisque fame viribus, arma jam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis, quàm armis victi sunt. 8 Orto sole hostis à vallum accessit: ante secundam horam, nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac seipsos. Hæc vobis ipsorum per biduum militia fuit. quum in acie stare ac pugnare decuerat, tum in castra refugerunt: quum pro vallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie neque in castris utiles. Vos redimam? quum erumpere castris oportet, cunctamini, ac manetis; quum manere, castra tutari armis necesse est, & castra & arma & vos ipsos traditis hosti. Ego non magis istos redimendos, Patres Conscripti, censeo, quàm illos dedendos Annibali, qui per medios hostes à castris eruperunt, ac per summam virtutem se patriæ restituerunt.*

Senatus censet captivos non esse redimendos.

LXI. Posteaquam Manlius dixit, quanquam Patrum quoque plerosque captivi cognatione attingebant, præter exemplum civitatis minime in captivos jam inde antiquitus indulgentis, pecuniæ quoque summa homines movit quia nec ærarium exhaurire, magnâ jam summâ erogatâ in servos ad militiam emendos amandosque, nec Annibalem, maximè hujusce

8 Orto sole] Quæ præcesserunt, jam inde à vocibus. At enim, intelligenda sunt dicta esse ex persona alicujus,

qui defenderet causam captivorum. Hic incipit Manlius respondere illi defensionem.

LIBER XXII. 191

ei, ut fama erat, egentem, locupletari vole-
 ant. Quum triste responsum, non redimi ca-
 tivos, redditum esset, novusque super vete-
 rem luctus tot jacturâ civium adjectus esset,
 cum magnis fletibus questibusque legatos ad
 portam persecuti sunt. Unus ex iis domum
 abiit, quòd fallaci reditu in castra jurejurando
 exsolvisset. Quod ubi innotuit, relatumque
 ad senatum est, omnes censuerunt comprehen-
 dendum, & custodibus publicè datis deducen-
 dum ad Annibalem esse. ¹ Est & alia de capti-
 vis fama: decem primos venisse. de eis quum
 habitatum in senatu esset, admitterentur in
 urbem, necne, ita admissos esse, ne tamen iis
 senatus daretur. Morantibus deinde longiùs
 omnium spe, alios tres insuper legatos venis-
 se, L. Scribonium, & C. Calpurnium, & L.
 Manlium. tum demum ab cognato Scribonii
 tribuno plebis de redimendis captivis relatum
 esse, nec censuisse redimendos senatum: & no-
 vos legatos tres ad Annibalem revertisse; de-
 cem veteres remansisse, quòd per causam re-
 cognoscendi nomina captivorum ad Annibalem
 itinere regressi religione sese exsolvisset.
 de iis dedendis magnâ contentione actum in
 senatu esse: victosque paucis sententiis, qui
 redendos censuerint. ceterum proximis censo-
 ribus adeo omnibus notis ignominiisque con-
 tactos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi
 in templo consciverint; ceteri non foro solùm,
 sed omni deinde vitâ, sed prope luce ac publico
 truerint. Mirari magis, adeo discrepare in-
 ter auctores, quàm, quid veri sit, discernere
 liceas. Quanto autem major hæc clades supe-
 rioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est,
 Est & alia de captivis

U.C. 536.
 a.C. 216.

*Nimis
 callida ju-
 risjuran-
 di inter-
 pretatio.*

habet Cic. l. III. de Off.
 Vid. quæ de hac re n. 113.

U.C. 536. quòd qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tum labare cœperunt, nulla profectio alia de re, quàm quòd desperaverant de imperio. ² Defecere autem ad Pœnos hi populi:

Defectio sociorum.

Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites præter Pentros, Bruttii omnes, Lucani. præter hos ³ Surrentini, & Græcorum omnis ferme ora; Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique, & Cisalpini omnes Galli. Nec tamen hæ clades defectionesque so-

*Pacista-
men men-
tio nulla.*

ciorum moverunt, ut pacis unquam mentio apud Romanos fieret, neque ante consulis Romam adventum, nec postquam is rediit renovavitque memoriam acceptæ cladis. Quo in tempore ipso, adeo magno animo civitas fuit, ut consuli ex tanta clade, cujus ipse causa maxima fuisset, redeunti, & obviâ itum frequenter ab omnibus ordinibus sit, & gratiæ actæ quòd de republica non desperasset: cui, ⁴ si Carthaginensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicii foret.

*Varroni
obviâ
itum, &
gratiæ
actæ.*

² Defecere ... hi populi] Non simul omnes hi populi defecere, sed quidam statim, quidam post annum, quidam tertio aut quarto post anno.

³ Surrentini] Lege Sallentini. Nam Surrentini, qui sunt in Campaniæ ora, debuissent poni post Calatinos. Ac Sallentini ad Græcorum

oram pertinent.

⁴ Si Carthaginensium ductor fuisset] Mira fuit Carthaginensium in duces suos acerbitas, quos in crucem tollere soliti erant, non modò si culpâ suâ victi fuissent, sed etiam si prospero eventu, pravo consilio, renegassent.

E P I T O M E

LIBRI XXIII. LIVIANI.

Campani ad Annibalem defecere. Nuncius Cannensis victoriæ Mago Carthaginem missus, annulos aureos à digitis occisorum Romanorum detractos, in vestibulo curiæ effudit: quos excessisse modii mensuram traditur. Post quem nuncium Hanno, ex Pœnis nobilissimus, suadebat senatui Carthaginiensum, ut pacem à populo Romano peterent: nec tenuit, obstrepente Barcinâ factione. Claudius Marcellus prætor ad Nolam, eruptione adversus Annibalem ex oppido factâ, prospere pugnavit. Exercitus Annibalis per hiberna Capuæ ita luxuriatus est, ut corporum viribus atque animorum enervaretur. Casilinum à Pœnis obsessum, ita fame vexatum est, ut lora & pelles scutis detractas, item mures, essent; & nucibus per Vulturum amnem à Romanis missis vixerint. Senatus ex equestri ordine hominibus centum nonaginta septem suppletus est. L. Postumius prætor à Gallis cum exercitu cæsus est. Cn. & P. Scipiones in Hispania Asdrubalem vicerunt, & Hispaniam suam fecerunt. Reliquiæ Cannensis exercitus in Siciliam relegatæ sunt: ne recederent inde, nisi finito bello. Inter Philippum Macedonum regem & Annibalem societas juncta

1 Ne recederent inde] Melius decederent.

Tom, III.

I

est. Sempronius Gracchus consul Campanos cecidit. Præterea in Sardinia feliciter à T. Manlio prætore adversus Pænos Sardosque res gestas continet : à quo Asdrubal dux, & Mago, & Hanno capti. ² Claudius Marcellus prætor, Annibalis exercitum ad Nolam prælio fudit & vicit : primusque tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit.

² Claudius Marcellus prætor, Annibalis exercitum] Hæc secunda memoratur in hac epitome Marcelli adversus Annibalem ad Nolam pugna, de qua agit Livius c. 44. & seqq. Eo autem tempore non jam prætor erat Marcellus, sed proconsul, ut constat ex capp. 30. & 32. Præterea in priorem potius Marcelli de An-

nibale victoriam, quàm in hanc, cadere debet id quod additur in fine hujus epitomes, primum Marcellum Romanis meliorem spem belli dedisse. Confer Liv. infra, c. 16. Itaque hic aliquid vel ab ipso epitomarum concinnatore, vel à librariis peccatum esse videtur.

LIBER XXIII.

U.C. 536. I.
a.C. 216.
Annibal
in Sam-
nium mo-
vet.

Annibal post Cannensem pugnam, castra acpta ac direpta, confestim ex Apulia in Samnium moverat : ¹ accitus in Hirpinos à Statio, pollicente se Compsam traditurum. Compsanus erat Trebius nobilis inter suos : sed premebat eum Mopsiorum factio, familiar per gratiam Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnae, vulgatumque Trebii sermonibus adventum Annibalis, quum Mopsiani urbe excessissent ; sine certamine tradita urbs

¹ Accitus in Hirpinos à Statio] Idem infra Trebius vocatur, ut nomen integrum fuerit Statius Trebins. Et hinc

facile crediderimus, scripsisse Livium à Statio Trebio. Est enim Statius præ nomen Italicum.

LIBER XXIII. 195

Pœno, præsidiumque acceptum est. Ibi prædâ U.C. 536.
a.C. 216. omni atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis ejus urbes, aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectantes cogere ad defectionem jubet. ipse, per agrum Campanum, mare Inferum petit; oppugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Ubi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in insidiis, (& pleræque cavæ sunt viæ, sinusque occulti) quacunque aptè poterat, disposuit: alios præ se actam prædam ex agris ostentantes obequitare portis jussit. In quos, quia nec multi, & incompositi videbantur, quum turma equitum erupisset, ab cedentibus consultò tracta in insidias, circumventa est: nec evasisset quisquam, ni mare propinquum, & haud procul littore naves piscatoriæ pleræque conspectæ, peritis nandi dedissent effugium. Aliquot tamen eo prælio nobiles juvenes capti cæsique sunt: inter quos & Hegeas præfectus equitum, intemperantiùs cedentes secutus, cecidit. Ab urbe oppugnanda Pœnum absterruere conspecta moenia, haudquaquam prompta oppugnanti.

*Tum in
Campaniam.*

II. Inde Capuam flectit iter, ¹ luxuriantem longâ felicitate atque indulgentiâ fortunæ, maximè tamen, inter corrupta omnia, licentiâ plebis sine modo libertatem exercentis. Senatum & sibi & plebi obnoxium Pacuvius Calavius fecerat; nobilis idem ac popularis homo, ceterùm malis artibus nactus opes. Is quum eo fortè anno, quo res malè gesta ad Trasimenum est, in summo magistratu esset, jam diu infestam senatui plebem, ratus, per

*Pacuvius
Calavius
senatum
Campanum sibi
obnoxium
facit.*

¹ *Luxuriantem*] Verbo que copiâ nascuntur, delicia, superbia, contemptus legum &c.

U.C. 536. occasionem ² novandi res, magnum ausuram
 2.C. 216. facinus, ut, si in ea loca Annibal cum victore
 exercitu venisset, trucidato senatu traderet
 Capuam Pœnis; improbus homo, sed non ad
 extremum perditus, quum mallet incolumi,
 quàm eversâ republicâ dominari, nullam au-
 tem incolumem esse orbatam publico consilio
 crederet, rationem iniit, quâ & senatum ser-
 varet, & obnoxium sibi ac plebi faceret. ³ Vo-
 cato senatu, quum *sibi defectionis ab Romanis*
consilium placitum nullo modo, nisi necessarium
fuiſſet, præfatus eſſet, quippe qui liberos ex Ap-
pîi Claudii filia haberet, filiamque Romam nu-
ptum Livio dedit: ceterum majorem multo rem
magisque timendam instare. Non enim per defe-
ctionem ad tollendum ex civitate senatum plebem
ſpectare, ſed per eandem ſenatus vacuum repu-
blicam tradere Annibali ac Pœnis velle. Eo ſe
periculo poſſe liberare eos, ſi ſe permittant ſibi,
& certaminum in republica obliiti, credant:
 Quum omnes victi metu permetterent, Clau-
 dam in curia vos, inquit, & tanquam & ipſe
 cogitati facinoris particeps, approbando conſilia,
 quibus nequicquam adverſarer, viam ſaluti ve-
 ſtræ inveniam. In hoc fidem, quam vultis ipſi,
 accipite. Fide datâ egreſſus, claudi curiam ju-
 bet; præſidiumque in veſtibus reliquit, ne
 quis adire curiam injuſſu ſuo, neve inde egredi
 poſſit.

III. Tunc vocato ad concionem populo,
¹ Quod ſepe, inquit, optaſtis, Campani, ut ſup-

² Novandi res] Vid. not.
 1. ad l. I. c. 52.

³ Vocato ſenatu, quum . .
 præfatus eſſet] Tranſilienda
 eſt tota Pacuvii oratiuncu-
 la, quæ ſequitur, ut inve-

niatur verbum finiti modi,
 nempe, inquit, in quo quieſ-
 cat oratio, quæ hîc incipit.
 Vid. ſuprà not. 2. ad l.
 XXII. c. 18.

¹ Quod ſepe optaſtis . .

*plicii sumendi vobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset ; eam nunc , non per tumultum expugnantes domos singulorum , quas praesidiis clientium servorumque tuentur , cum summo vestro periculo , sed tutam habetis ac liberam. Clausos omnes in curiam accipite , solos , inermes. Nec quicquam raptim , aut fortè temere egeritis. de singulorum capite vobis jus sententiæ dicendæ faciam , ut , quas quisque meritus est , pœnas pendat. Sed ante omnia ² ita vos iræ indulgere oportet , ut potio rem irâ salutem atque utilitatem vestram habeatis. Etenim hos (ut opinor) odistis senatores , non senatum omnino habere non vultis. quippe aut rex , (quod abominandum) aut , quod unum liberæ civitatis consilium est , senatus habendus est. Itaque duæ res simul agendæ sunt vobis , ut & veterem senatum tollatis , & novum cooptetis. Citari singulos senatores jubebo , de quorum capite vos consulam. quod de quoque censueritis , fiet. Sed prius in ejus locum virum fortem ac strenuum novum senatorem cooptabitis , quàm de noxio supplicium sumatur. Inde confedit , & nominibus in urnam coniectis citari quod primum sorte nomen excidit , ipsumque è curia produci jussit. Ubi auditum est nomen , malum & improbum pro se quisque clamare , & supplicio dignum. Tunc Pacuvius , *Video quæ sententia de hoc sit data. Ejicitur. Pro malo atque improbo bonum senatorem & justum eligi-**

ut... vobis... potestas esset ; eam nunc] Eam potestatem. Hic , ut sæpe aliàs , attendit magis ad sensum , quàm ad verba Livius. Quam enim in priore orationis membro reperiatur quod , consequens videretur , ut alteri membro præfige-

retur id , non eam. Non absimile exemplum vid. supra l. IV. c. 4.

² Ita vos iræ indulgere oportet , ut] Particula ita hoc loco vim habet restringendi , non intendendi. Iræ vestræ indulgete , sed ita tamen ut...

U.C. 436. *te.* Primò silentium erat, inopiâ potioris sub-
 2.C. 216. jiciundi : deinde, quum aliquis, omisâ vere-
 cundiâ, quempiam nominasset, multo major
 extemplo clamor oriebatur, quum alii nega-
 rent nosse, alii nunc probra, nunc humilita-
 tem sordidamque inopiam, & pudendæ artis
 aut quæstûs genus, objicerent. Hoc multo ma-
 gis in secundo ac tertio citato senatore factum
 est ; ut ³ ipsius pœnitere homines appareret,
 quem autem in ejus substituerent locum dees-
 se : quia nec eosdem nominari attinebat, ⁴ ni-
 hil aliud quàm ad audienda probra nomina-
 tos, & multo humiliores obscurioresque ce-
 teri erant eis qui primi memoriæ occurrebant.
 Ita dilabi homines, notissimum quodque ma-
 lum maximè tolerabile dicentes esse, jubentes-
 que senatum ex custodia dimitti.

IV. Hoc modo Pacuvius quum obnoxium
 vitæ beneficio senatum multo sibi magis quàm
 plebi fecisset, sine armis, jam omnibus conce-
 dentibus, dominabatur. Hinc senatores, omis-
 sâ dignitatis libertatisque memoriâ, plebem
 adulari, salutare, benignè invitare, apparatus
 accipere epulis : eas causas suscipere, ei sem-
 per parti adesse, ¹ secundùm eam litem judi-

³ *Ipsius pœnitere homi-
 nes*] Ipsum hominibus dis-
 plicere.

⁴ *Nihil aliud quàm*] Tan-
 tummodo.

¹ *Secundùm eam litem
 judices dare*] Dabant, as-
 signabant judices pronos ad
 favendum ei litigatori, qui
 magis acceptus populo es-
 set. Apud Campanos nimi-
 rum, quemadmodum &
 apud Romanos, magistra-
 tus judicem litigantibus da-

bat, non ipse per se con-
 troversias, saltem pleras-
 que, cognoscebat. Hinc illæ
 loquendi formulæ, *ferre
 judicem, dicere judicem*, de
 quibus vid. not. 4. ad c. 24.
 l. III. Aliter tamen Grono-
 vius hunc locum exponit :
judices, qui scilicet erant è
 senatoribus, *dabant litem
 secundùm eam* partem, id
 est, litis victoriam ei parti
 dabant, *quæ magis popula-
 ris . . esset.*

tes dare , quæ magis popularis aptiorque in U.C. 436.
vulgus favori conciliando esset. Jam verò ni- a.C. 216.
hil in senatu actum aliter , quàm si plebis ibi
esset concilium. Prona semper civitas in luxu-
riam , non ingeniorum modò vitio , sed af-
fluenti copiâ voluptatum , & illecebris omnis
amœnitatis maritimæ terrestriſque , tum verò
ita obsequio principum & licentiâ plebei las-
civire , ut nec libidini nec sumptibus modus
esset. Ad contemptum legum , magistratum ,
senatûs , accessit tum , post Cannensem cla-
dem , ut , cujus aliqua erat verecundia , Ro-
manum quoque imperium spernerent. Id mo-
dò erat in mora ne extemplo deficerent , quòd
connubium vetustum multas familias claras ac
potentes Romanis miscuerat : ² & quòd , quum
militarent aliquot apud Romanos , maximum
vinculum erant trecenti equites , nobilissimus
quisque Campanorum , in præsidia Sicularum
urbium delecti ab Romanis ac missi.

V. Horum parentes cognatique ægre pervi-
cerunt , ut legati ad consulem Romanum mit-
terentur. Ii , nondum Canusium profectum ,
sed Venusiæ cum paucis ac semiermibus consu-
lem invenerunt , quàm poterat maximè mise-
rabilem bonis sociis ; superbis atque infideli-
bus , ut erant Campani , spernendum. Et auxit
rerum suarum suiſque contemptum consul , ni-
mis detegendo cladem nudandoque. Nam quum
legati , ægre ferre senatum populumque Cam-
panum , adversi quicquam evenisse Romanis ,
nunciaſſent , pollicerenturque omnia quæ ad
bellum opus essent ; *Morem , inquit , magis lo-*
quendi cum sociis servastis , Campani , jubentes ,
lis.

*Legati
Campano-
rum ad
Cos. Rom.*

*Respon-
sum consu-
lis.*

² Et quòd . . . maximum neum omnino videtur illud
vinculum erant] Supervaca- quòd , & inelegans.

U.C. 536. *quæ opus essent ad bellum, imperare, quàm con-*
 a.C. 216. *venienter ad præsentem fortunæ nostræ statum lo-*
cuti estis. Quid enim nobis ad Cannas relictum
est, ut, quasi aliquid habeamus, id quod deest
expleri ab sociis velimus? Pedites vobis impere-
mus, tanquam equites habeamus? pecuniam de-
esse dicamus, tanquam ea tantum desit? ¹ *Nihil,*
ne quod suppleremus quidem, nobis reliquit for-
tuna. legiones, equitatus, arma, signa, equi vi-
rique, pecunia, commeatus, aut in acie, aut bi-
nis postero die amissis castris, perierunt. Itaque
non juvetis nos in bello oportet, Campani, sed
penè bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in men-
tem, ut trepidos quondam majores vestros intra
mœnia compulsos, nec Samnitum modò hostem,
sed etiam Sidicinum paventes, receptos in fidem
² *apud Saticulam defenderimus, cœptumque pro-*
pter vos cum Samnitibus bellum ³ *per centum*
prope annos, variante fortunâ eventum, tuleri-
mus. Adjicite ad hæc, quòd fœdus æquum ⁴ *dedi-*
tis, quòd leges vestras, quòd ad extremum (id
quod ante Cannensem certè cladem maximum fuit)

¹ *Nihil, ne quod supple-*
remus quidem] Nihil nobis
 reliquit fortuna, ne quod
 expleremus quidem & ab-
 solveremus. Id enim solum
 expleri potest, cujus saltem
 aliquod habetur initium. At
 nihil omnino Romanis su-
 peresse affirmat Varro.

² *Apud Saticulam defen-*
derimus] Hoc narratum à
 Livio est, VII. 34-36.

³ *Per centum prope annos]*
 Sic & infra c. 42. Samnites
 Annibali dicunt se per cen-
 tum prope annos cum po-
 pulo Romano bellum gef-

fisse. Verius tamen est, quod
 XXXI. 31. ab legato Ro-
 mano dicitur, id bellum per
 septuaginta prope annos ge-
 stum esse. Cœptum enim est
 anno u. c. 412. peractum
 anno 480. Itaque per no-
 vem & sexaginta annos ge-
 stum est.

⁴ *Deditis]* Vobis qui in
 ditionem nostram vestra
 omnia vosque ipsos dedide-
 ratis; ac proinde non tam
 socii, quàm subjecti impe-
 rio nostro haberi poteratis.
 Vid. supra VII. 31.

civitatem nostram magnæ parti vestrum dedimus, U.C. 536.
 communicavimusque vobiscum. Itaque communem a.C. 216.
 vos hanc cladem, quæ accepta est, credere, Cam-
 pani, oportet; communem patriam tuendam ar-
 bitrari esse. Non cum Samnite, aut Etrusco res
 est, ut, quod à nobis ablatum sit, in Italia tamen
 imperium maneat. Pœnus hostis, ne Africæ qui-
 dem indigenam, ab ultimis terrarum oris, freto
 Oceani Herculisque columnis, 5 expertem omnis
 juris & conditionis & linguæ prope humanæ, mi-
 litem trahit. Hunc naturâ & moribus immitem
 ferumque, insuper dux ipse efferavit; 6 pontibus
 ac molibus ex humanorum corporum strue facien-
 dis, & (quod proloqui etiam piget) 7 vesci hu-
 manis corporibus docendo. Hos infandis pastos
 epulis, quos contingere etiam nefas sit, videre
 atque habere dominos, & ex Africa & à Car-
 thagine jura petere, & Italiam Numidarum ac
 Maurorum pati provinciam esse, cui non, genito
 modò in Italia, detestabile sit? Pulcrum erit,
 Campani, prolapsam clade Romanum imperium,
 vestrà fide, vestris viribus retentum ac recupe-
 ratum esse. Triginta millia peditum, quatuor
 equitum arbitror ex Campania scribi posse. jam

5 Expertem omnis juris
 & conditionis & linguæ
 prope humanæ] Qui nec ju-
 ra gentium novit, nec pacta
 naturalia, quibus humana
 societas continetur; vix hu-
 manæ linguæ particeps est.

6 Pontibus ac molibus ex
 humanorum corporum strue
 faciendis] Val. Max. l. IX.
 c. 2. memorat Annibalem
 in Vergello corporibus Ro-
 manis ponte facto exercitum
 traduxisse. Vergellus torrens
 est, sive amniculus prope

Cannas, solo illo cadave-
 rum ponte memorabilis.

7 Vesci humanis corpori-
 bus] Huic criminationi an-
 sani dedit Annibal Mono-
 machus, unus ex amicis
 Annibalis, qui ambigenti
 duci, quonam modo com-
 meatus expediret per lon-
 gum & infestum ab Hispania
 in Italiam iter, suavit
 ut milites doceret humanis
 corporibus vesci. Ceterum
 Annibal id consilium ad
 animum admittere non po-
 tuit.

U.C. 536 pecuniæ affatim est, frumentique. Si parem for-
 a.C. 216. tuna vestræ fidem habetis, nec Annibal se vicisse
 sentiet, nec Romani victos esse.

VI. ¹ Hac oratione consulis dimissis, re-
 deuntibusque domum legatis, unus ex iis, Vi-
 bius Virius, Tempus venisse, ait, quo Campani
 non agrum solum ab Romanis quondam per in-
 juriā ademptum recuperare, sed imperio etiam
 Italiæ potiri possint. Fœdus enim cum Annibale
 quibus velint legibus facturos. neque controver-
 siam fore, quin, quum ipse confecto bello Annibal
 victor in Africam decedat, exercitumque depor-
 tet, Italiæ imperium Campanis relinquatur. Hac
 Virio loquenti assensu omnes, ita renunciant
 legationem, uti deletum omnibus videretur
 nomen Romanum. Extemplo plebes ad defe-
 ctionem ac pars major senatûs spectare. Extra-
 cta tamen, auctoritatibus seniorum, per pau-
 cos dies est res: postremò vicit sententia plu-
 rium, ut iidem legati, qui ad consulem Ro-
 manum ierant, ad Annibalem mitterentur.
 Quò priusquam iretur, certumque defectionis
 consilium esset, Romam legatos missos à Cam-
 panis, in quibusdam annalibus invenio, postu-
 lantes, ut alter consul Campanus fieret, si rem
 Romanam adjuvari vellent. indignatione ortâ
 summoverti à curia iussos esse: missumque li-
 ctorem, qui ex urbe educeret eos, atque eo
 die manere extra fines Romanos juberet. Quia
 nimis compar ² Latinorum quondam postulatio
 erat, Cœliusque & alii id haud sine causâ præ-
 termiserant scriptores, ³ ponere pro certo sum-
 veritus.

Campani
 deficiunt
 ad Anni-
 balem.

¹ Hac oratione .. dimis-
 sis] Lege Ab hac.

² Latinorum ... postula-
 tio] Vid. suprâ l. VII. capp.

4. & 5.

³ Ponere pro certo sum ve-
 ritus] Cicero tamen rem
 affirmat, Agr. II. p. 95.

VII. Legati ad Annibalem venerunt, pacem- U. C. 536.
que cum eo ¹ conditionibus fecerunt : *Ne quis* ^{a. C. 216.}

imperator magistratusve Pœnorum jus ullum in civem Campanum haberet , neve civis Campanus invitus militaret , munusve faceret. ut suæ leges , sui magistratus Capuæ essent. ut trecentos ex Romanis captivis Pœnus daret Campanis , quos ipsi elegissent ; cum quibus equitum Campanorum , qui in Sicilia stipendia facerent , permutatio fieret.

Hæc pacta : illa insuper , quàm quæ pacta erant , facinora Campani ediderunt. nam ² præfectos sociûm , civesque Romanos alios , partim aliquo militiæ munere occupatos , partim privatis negotiis implicatos , plebs repentè omnes comprehensos , velut custodiæ causâ , balneis includi jussit : ubi fervore atque æstu animâ interclusâ , foedum in modum exspirarent. Ea ne fierent , neu legatio mitteretur ad Poenum , summâ ope Decius Magius , vir cui ad summam auctoritatem nihil præter sanam civium mentem defuit , restiterat. Ut verò præsidium mitti ab Annibale audivit , ³ Pyrrhi superbam dominationem , miserabilemque Tarentinorum servitutem , exempla referens , primò , ne re-

*Decius
Magius
adversa-
tur Poenû.*

¹ *Conditionibus*] Hæc vox sic nudè posita exprimit fœdus certis legibus factum , non ita ut hi se permittant illius arbitrio.

² *Præfectos sociûm , civesque Romanos alios*] Hinc patet præfectos sociûm , qui in sociali exercitu eundem honoris ac potestatis gradum tenebant , quem in legione tribuni militum , cives Romanos fuisse. Hoc idem probare videntur nomina præfectorum , quæ in-

terdum occurrunt apud Livium , quæ quidem planè sunt Romana. Sic l. XXVII. c. 26. nominantur duo præfecti sociûm , L. Arennius , & M. Aulius : & eodem l. c. 41. P. Claudius.

³ *Pyrrhi superbam dominationem*] Pyrrhus à Tarentinis accitus in Italiam , illorum licentiam severâ disciplinâ coercuit , atque etiam dominum potius quàm socium egit.

U.C. 536.
a.C. 216.

ciperetur præsidium , palam vociferatus est :
deinde , ut receptum aut ejiceretur , aut , si
malum facinus , quòd à vetustissimis sociis
consanguineisque defecissent , forti ac memo-
rabili facinore purgare vellent , ut , interfecto
Punico præsidio , restituerent se Romanis. Hæc
(neque enim occultè agebantur) quum relata
Annibali essent , primò misit , qui vocarent
Magium ad sese in castra : deinde quum is fe-
rociter negasset se iturum (nec enim Annibali
jus esse in civem Campanum) concitatus irâ
Pœnus , comprehendi hominem , vinctumque
attrahi ad se jussit. veritus deinde , ne quid ,
inter vim , tumultûs , atque , ex concitatione
animorum , inconsulti certaminis oriretur , ip-
se , præmisso nuncio ad Marium Blossium præ-
torem Campanum , postero die se Capuæ futu-
rum , proficiscitur è castris cum modico præ-
sidio. Marius concione advocatâ edicit , ut
frequentes cum conjugibus ac liberis obviam
irent Annibali. Ab universis id non obedienter
modò , sed enixè , favore etiam vulgi , & stu-
dio visendi tot jam victoriis clarum impera-
torem , factum est. Decius Magius nec obviam
egressus est , nec , quo timorem aliquem ex
conscientia significare posset , privatim se te-
nuit : in foro cum filio clientibusque paucis
otiosè inambulavit , ⁴ trepidante totâ civitate
ad excipiendum Pœnum , visendumque. An-
nibal ingressus urbem , senatum extemplo po-
stulat : precantibusque inde primoribus Cam-
panorum , ne quid eo die seriæ rei gereret ,
diemque ut ipse adventu suo festum lætus ac
libens celebraret , quanquam præceps ingenio

*Ejus con-
stantia.*

⁴ *Trepidante*] Tumultuan-
te , multo hominum per
vias hinc inde discursu agi-
tatâ.

in iram erat, tamen, ne quid in principio negaret, visendâ urbe magnam diei partem consumpsit. U.C. 536.
a.C. 216

VIII. Diversatus est apud Minios Celeres, Stenium Pacuviumque, inclytos nobilitate ac divitiis. Eò Pacuvius Calavius, de quo antè dictum est, princeps factionis ejus, quæ traxerat rem ad Pœnos, filium juvenem adduxit, abstractum abs Decii Magii latere, cum quo ferocissimè pro Romana societate adversus Punicum foedus steterat: nec eum aut inclinata in partem alteram civitas, aut patria majestas sententiâ depulerat. Huic tum pater juveni Annibalem deprecando magis quàm purgando placavit, victusque patris precibus lacrymisque, etiam ad cœnam eum cum patre vocari jussit: cui convivio neminem Campanum, præterquam hospites, Jubelliumque Tauream insignem bello virum, adhibiturus erat. ¹ Cœperunt epulari de die; & convivium non ex more Punico, aut militari disciplina esse, sed, ut in civitate, atque etiam domo luxuriosa, omnibus voluptatum illecebris instructum. Unus nec dominorum invitatione, nec ipsius interdum Annibalis, Calavii filius Perolla ² vinci potuit: ipse valetudinem excusans, patre animi quoque ejus ³ haud mirabilem interturbationem causante. Solis ferme occasu

*Pacuvius
veniam
impetrat
filio suo
Perolla.*

¹ Cœperunt epulari de die] Quum mukum adhuc diei superesset. Hoc notat Livius, tanquam parum severum & sobrium. Legitima enim convivii hora apud veteres erat solis occasus, aut certè decima diei hora. Itaque partem solido demere de die, ut loquitur Hora-

tius, luxuriæ esse videbatur.

² Vinci potuit] Adduci, ut se lætitiæ convivali permetteret.

³ Haud mirabilem interturbationem] Ortam scilicet ab Annibalis conspectu, cui se paucas ante horas infensissimum hostem professus erat.

U.C. 536.
a. C. 216.

Perolla
occisurus
Anniba-
lem, rem
significat
patri.

patrem Calavium ex convivio egressum secutus filius, ubi in secretum (hortus erat potestis ædium partibus) pervenerunt, *Consilium*, inquit, affero, pater, quo non veniam solum 4 peccati, quo defecimus ad Annibalem, impetraturi ab Romanis, sed in multo majore dignitate & gratia simus Campani, quàm unquam fuimus. Quum mirabundus pater, quidnam id esset consilii, quæreret; togâ rejectâ ab humero, latus succinctum gladio nudat: Jam ego, inquit, sanguine Annibalis sanciam Romanum fœdus. te id prius scire volui, si forè abesse, dum facinus patratur, malles.

Dehorta-
tur eum
pater.

IX. Quæ ubi vidit audivitque senex, velut si jam agendis, quæ audiebat, interesset, amens metu, Per ego te, inquit, fili, quæcumque jura liberos jungunt parentibus, precor quæsoque, ne ante oculos patris 1 facere & pati omnia infanda velis. Paucae horæ sunt, intra quas jurantes per quicquid deorum est, dextræ dextras jungentes, fidem obstrinximus, 2 ut sacratas fide manus, digressi ab colloquio, extemplo in eum armaremus? Surgis ab hospitali mensa, ad quam tertius Campanorum adhibitus ab Annibale es, ut eam ipsam mensam cruentares hospitii sanguine? Annibalem pater filio meo potui placare: filium Annibali non

4 Peccati, quo defecimus ad Annibalem] Melius, quod defecimus: ut suprâ, c. 7. Si malum facinus, quod .. defecissent.

1 Facere & pati omnia infanda] Id facere, quo omnia scelera continentur; pati crudelissima supplicia. Ceterum hujus omnibus numeris absolutæ orationis vim & pulcritudinem sin-

gularem egregiè exponit, & intuendam ac penè pertractandam præbet Clat. Rollinus, *Traité des Euvres*, T. II. c. 3. §. II. art. 1.

2 Ut sacratas] Num ideo fidem dedimus Annibali, ut jurisjurandi religione consecratas manus in eum armaremus?

possum! Sed sit nihil sancti, non fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere afferunt. Unus aggressurus es Annibalem? quid illa turba tot liberorum servorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextræ? torpescuntne in amentia illa? Vultum ipsius Annibalis, quem armati exercitus sustinere nequeunt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis? Et, alia auxilia desint, meipsum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Annibalis, sustinebis? Atqui per meum pectus petendus ille tibi transfigendusque est. Deterreri hic sine te potius, quam illic vinci. Valeant preces apud te meæ, sicut pro te hodie valuerunt. Lacrymantem inde juvenem cernens, medium complectitur, atque osculo hærens, non antè precibus abstinit, quàm pervicit, ut gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum juvenis: Ego quidem, inquit, quam patriæ debeo pietatem, exsolvam patri. Tuam doleo vicem, cui ter proditæ patriæ sustinendum est crimen: semel, quum defectionis ab Romanis, iterum, quum pacis cum Annibale fuisti auctor; tertio hodie, quum restituendæ Romanis Capuæ mora atque impedimentum es. Tu patria, ferrum, quo pro te armatus hanc arcem defendere volebam, hosti minimè parcens, quando parens extorquet, recipe. Hæc quum dixisset, gladium in publicum trans maceriam horti abjecit: & quo minùs res suspecta esset, se ipse convivio reddidit.

U.C. 536.
a.C. 216.

Patri co-
dit Perol-
la.

3 Hanc arcem defendere volebam, hosti minimè parcens] Hæc inquinata sunt, & malè assutis centonibus deformata. Horum omnium loco optimus liber exhibet, hanc arcem hostrijini: unde

vir doctus efficit, hanc arcem hostium inii. Nimirum Perolla non incommodè vocat domum eam, in qua diversabatur Annibal, arcem hostium.

U.C. 536.

a.C. 216.

Annibal

Dec. Ma.

giun sibi

dedi po-

stulat.

X. Postero die senatus frequens datus Annibali. ubi prima ejus oratio perblanda ac benigna fuit, quâ gratias egit Campanis, quòd amicitiam suam Romanæ societati præposuissent: & inter cetera magnifica promissa pollicitus, brevi caput Italiæ omni Capuam fore, juraque inde cum ceteris populis Romanum etiam petiturum. *Unum esse exsortem Punica amicitiae fœderisque secum facti, quem neque esse Campanum, neque dici debere, Magium Decium, eum postulare, ut sibi dedatur, ac se præsentem de eo referatur, senatûsque consultum fiat.* Omnes in eam sententiam ierunt: quanquam magnæ parti, & vir indignus eâ calamitate, & haud parvo initio minui videbatur jus libertatis. Egressus curiâ, ¹ in templo magistratus confedit: comprehendique Decium Magium, atque ante pedes destitutum causam dicere jussit. Qui quum, manente ferociâ animi, negaret lege fœderis id cogi posse, tum injectæ catenæ, ducique ante lictorem in castra est jussus. Quoad capite aperto est ductus, concionabundus incessit, ad circumfusam undique multitudinem vociferans: *Habetis libertatem, Campani, quam petistis. Foro medio, luce clarâ, videntibus vobis, nulli Campanorum secundus, vinctus ad mortem rapior. Quid violentius Capuâ captâ fieret? Ite obviam Annibali, exornate urbem, diemque adventûs ejus consecrate, ut hunc triumphum de cive vestro spectetis.* Hæc vociferanti, quum moveri vulgus videretur, obvolutum caput est, ociusque rapi extra por-

Magius
abducitur
in castra
Annib.

¹ In templo magistratus auguriis consecratus esset. confedit] In loco, qui juri Templum enim est omnis dicundo destinatus erat, locus auguriis consecratus. quique ideo templum hîc Vid. not. 3. ad II. 6. & vocatur, quòd nimirum not. 6. ad III. 56.

ram jussus. ita in castra perducitur : extem- U.C. 1361
 ploque impositus in navim , & Carthaginem A.C. 216.
 missus ; ne motu aliquo Capuæ ex indignitate
 rei orto , senatum quoque poeniteret dediti
 principis : & , ³ legatione missâ ad repeten-
 dum eum , ne aut negando rem , ⁴ quam pri-
 mum peterent , offendendi sibi novi socii ; aut
 tribuendo , habendus Capuæ esset seditionis ac
 barbarum auctor. Navem Cyrenas detulit tem- Cyrenas
 pestas , ⁵ quæ tum in ditione regum erant. ibi appulsus
 quum Magius ad statuam ⁶ Ptolemæi regis con- confugit
 fugisset , deportatus à custodibus Alexandriam ad sta-
 ad Ptolemæum , quum eum docuisset , contra tuam Re-
 us foederis vinctum se ab Annibale esse , vin- gis.
 culis liberatur ; permissumque ut rediret , seu
 Romam , seu Capuam mallet. Nec Magius Ca-
 puam sibi tutam dicere , & Romam eo tempore ,
 quo inter Romanos Campanosque bellum sit , trans-
 fugæ magis quàm hospitis fore domicilium. nuf-
 quam malle , quàm in regno ejus vivere , quem
 iudicem atque auctorem habeat libertatis.

XI. Dum hæc geruntur , ¹ Q. Fabius Pictor Redit à
 legatus à Delphis Romam rediit , responsum Delphis
 que ex scripto recitavit : ² divi quoque in eo legatus
 erant , quibus quoque modo supplicaretur. Romanus.

² Principis] Unius è
 principibus Capuæ viris.

³ Legatione missâ] Si le-
 gatio mitteretur ad repeten-
 dum eum.

⁴ Quam primum peterent]
 Mallemus primam.

⁵ Quæ tum in ditione re-
 gum erant] Quum hæc scri-
 beret Livius , Cyrenæ jam-
 u erant in ditione populi
 Romani.

⁶ Ptolemæi regis] Regna-
 bat tunc in Ægypto Ptole-

mæus Philopator , à Ptole-
 mæo Lagi filio quartus.

¹ Q. Fabius Pictor] Is
 ipse qui horum temporum
 scripsit historiam : scripto-
 rum historiæ Romanæ anti-
 quissimus , ut docet Livius ,
 l. I. c. 44. Nec bellum hoc
 solummodo , sed res gestas
 populi Romani universas
 scribendo complexus fue-
 rat.

² Divi quoque in eo erant]
 Recidenda videtur particula

U.C. 536. Tum si ita faxitis, Romani, vestrae res meliores
a.C. 216. 3 facilioresque erunt: magisque ex sententia res-

publica vestra vobis procedet, victoriaeque duelli
populi Romani erit. Pythio Apollini, republica
vestra bene gesta, servataque, 4 lucris meritis
donum mittitote, deque praeda, manubiis, spo-
liisque honorem habetote: 5 lasciviam à vobis
prohibetote. Hæc ubi ex Græco carmine inter-
pretata recitavit, tum dixit, se oraculo egres-
sum extemplo his omnibus divi rem divinam
ihure ac vino fecisse: jussumque ab templi anti-
site, sicut 6 coronatus laureâ coronâ & oracu-
lum adisset, & rem divinam fecisset, ita coro-
natum navim ascendere, nec antè deponere eam,
quàm Romam pervenisset. Se, quæcumque impe-
rata sint, cum summa religione ac diligentia
exsecutum; coronam Romæ in aram Apollinis de-
posuisse. Senatus decrevit, ut ex res divinæ sup-
plicationesque primo quoque tempore cum cu-
ra fierent.

Mago
Cartha-
ginem à
fratre
missus.

XII. Dum hæc Romæ atque in Italia gerun-
tur, nuncius victoriæ ad Cannas Carthaginem
venerat Mago Amilcaris filius: non ex ipsa acie
à fratre missus, sed retentus aliquot dies in

quoque, quæ nihil huc per-
tinet, & facilè immigrare
potuit ex vicino orationis
membro quibus quoque mo-
do supplicaretur. Nisi quis
malit, quia plerique scripti
habent divinique, legere di-
vi quique, id est, singuli
divi.

3 Faciliores] Commodio-
res, fortunatiores. Sic Ter.
Adelph. Act. III. Sc. 5.
Quàm vos facillumè agitis,
quàm estis maxumè poten-
tes, dites, fortunati, nobiles.

4 Lucris meritis] Ex lu-
cris, quæ promeriti labori-
bus & certaminibus fuerit-
tis.

5 Lasciviam à vobis pro-
hibetote] Cavete irreligio-
sam exultationem in rebus
secundis, atque ex ea dedum
incuriam & contemptum.

6 Coronatus laureâ coronâ]
Supervacanea est vox coro-
nâ. Infrà l. XXVII. c. 37.
Virginum ordinem sequeban-
tur decemviri coronati laureâ
prætextatique.

LIBER XXIII. 211

recipiendis civitatibus Bruttiorum, ¹ quæ deficiebant. Is, quum ei senatus datus esset, res gestas in Italia à fratre exponit : ² Cum sex imperatoribus eum, quorum quatuor consules, duo dictator ac magister equitum fuerint, cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse : occidisse supra ducenta millia hostium : supra quinquaginta millia cepisse. Ex quatuor consulibus duos occidisse ; ex duobus saucium alterum, alterum toto exercitu amisso vix cum quinquaginta hominibus effugisse. ³ Magistrum equitum, quæ consularis potestas sit, fusum fugatumque : dictatorem, quia se in aciem nunquam commiserit, ⁴ unicum haberi imperatorem. Bruttios Apulosque, ⁵ partim Samnitium ac Lucanorum defecisse ad Pænos. Capuam, quod caput, non Campaniæ modò, sed, post afflictam rem Romanam Cannensi pugna, Italia sit, Annibali se tradidisse. Pro his tantis totque victoriis verum esse grates deis immortalibus agi haberique. Ad fidem deinde tam lætarum rerum, effundi in vestibulo curiæ iussit annulos

U.C. 536.
A.C. 216.

Exponit
res gestas
Annibal.
lis.

¹ Quæ deficiebant] Sua-
dent scripti legendum, ut
quæque deficiebant.

² Cum sex imperatoribus]
Imo septem. Ex sequentibus
pater Ti. Sempronium hîc
omitti : quæ sanè mira vi-
deri debet scriptoris nostri
indiligentia.

³ Magistrum equitum, quæ
consularis potestas sit] Ob-
serva relativum, quod duo-
bus nominibus interpositum
sequenti conjungitur : cujus
loquendi figuræ & aliud
mox exemplum sequetur.
Capuam quod caput. . Cam-
paniæ. . sit. Vid. & not. 3.
ad XXIX. 11. Sensus est,

potestatem magistri equitum
comparari posse consulari
potestati. Hoc autem ideo
annotatur à Magone, ut vi-
ctoria Annibalis major &
clarior judicetur ; & præ-
terea, quia Carthaginiensibus
senatoribus notius erat
nomen ac potestas consulis,
quàm magistri equitum.

⁴ Unicum imperatorem ha-
beri] Eximium & excellen-
tem imperatorem existima-
ri. Sic l. VII. c. 1. vir uni-
cus in omni fortuna : & c. 12.
unicum ducem : & VIII. 32.
unico juveni.

⁵ Partim Samnitium] An-
tiquè pro partem.

U.C. 536. aureos, qui tantus acervus fuit, ut metientibus, ⁶ dimidium super tres modios expleffe, sint quidam auctores. Fama tenuit, quæ propior vero est, haud plus fuisse modio. Adjecit deinde verbis, quo majoris cladis indicium esset, ⁷ neminem, nisi equitem, atque eorum ipsorum primores, id gerere insigne. Summa fuit orationis, *Quo propius spem belli perficiendi sit, eo magis omni ope juvandum Annibalem esse. Procul enim ab domo militiam esse, in media hostium terra. magnam vim frumenti, pecunia, absumi: ⁸ Et tot acies, ut hostium exercitus deleffe, ita victoris etiam copias parte aliquâ minuisse. Mittendum igitur supplementum esse, mittendam in stipendium pecuniam, frumentumque, tam bene meritis de nomine Punico militibus.*

Hannom in-
crepat Hi-
milco.

Oratio
Hannonis
de Anni-
bale.

XIII. Secundum hæc dicta Magonis lætis omnibus, Himilco vir factionis Barcinæ, locum Hannonis increpandi esse ratus, *Quid est, Hanno? inquit. etiam nunc pœnitet belli suscepti adversus Romanos? Jube dedi Annibalem: vera in tam prosperis rebus grates diis immortalibus agi. Audiamus Romanum senatorem in Carthaginiensium curia. Tum Hanno: Tacuissim hodie, Patres Conscripti, ne quid in communi omnium gaudio, minus latum quod esset vobis, loquerer.*

⁶ Dimidium super tres modios] Paulo minus tribus modis Parisiensibus.

⁷ Neminem, nisi equitem, atque eorum ipsorum primores] Neminem id insigne gerere, nisi qui equo militaret, & eorum ipsorum primores, eos nempe qui publico equo merebant, ac propriè equites Romani dicebantur. Quum Pœnus ho-

mo hîc Pœnos senatores alloquatur, mirum videri non debet, quòd equites Romanos describat ambitu verborum potius, quàm signet nomine.

⁸ Et tot acies, ut hostium exercitus deleffe, ita] Et tot pugnīs deletos esse hostium exercitus, sed & victoris quoque copias aliquâ parte imminutas.

unc interroganti senatori, pœniteatne me adhuc
 scepti adversus Romanos belli, si reticeam, aut
 perbus, aut ¹ obnoxius videar: quorum alterum
 hominis alienæ libertatis obliti, alterum suæ.
 respondeam igitur Himilconi non desisse pœnitere
 e belli, neque desitutum antiè ² invictum ve-
 rum imperatorem incusare, quàm finitum ali-
 quâ tolerabili conditione bellum videro: nec mihi
 acis antiquæ desiderium ulla alia res quàm pax
 va finiet. Itaque ista, quæ modò Mago jacta-
 it, Himilconi ceterisque Annibalis satellitibus
 m lata sunt. mihi possunt lata esse, quia res
 illo bene gestæ, si volumus fortunâ uti, pacem
 bis æquiores dabunt. nam si prætermittimus
 c tempus, quo magis dare quàm accipere pos-
 mus videri pacem, vereor ne hæc quoque læti-
 a ³ luxuriet nobis, ac vana evadat. Quæ tamen
 unc quoque qualis est? Occidi exercitus hostium:
 itite milites mihi. quid aliud rogares, si esses
 ctus? Hostium cepi bina castra, prædæ videli-
 plena & commeatumum: frumentum, & pecu-
 am date. quid aliud, si spoliatus, si exutus ca-
 is esses, peteres? Et, ne omnia ipse mirer,
 mihi quoque enim, quoniam respondi Himilco-
 interrogare jus fasque est) velim seu Himil-
 seu Mago respondeat, quum ad internecionem
 mani imperii pugnatum ad Cannas sit, constet-
 ue in defectione totam Italiam esse, primùm
 quis Latini nominis populus defecerit ad nos;
 inde ecquis homo, ex quinque & triginta tri-
 bus, ad Annibalem transfugerit. Quum utrum-

¹ Obnoxius] Ignobiliter
 vens, ut servus nutum do-
 ni horret. Sic l. III. c.
² Obnoxie dictas senten-
 as.
³ Invictum vestrum impe-

ratorem] In voce vestrum se-
 fe prodit indignatio & con-
 temptus.

³ Luxuriet nobis] Nos va-
 nâ specie lactatos destituat.

U.C. 536.

a. C. 216.

Discepta-

tio cum

Magone.

que Mago negasset, *Hostium quidem ergo*, inquit, adhuc nimis multum superest. sed multitudo ea quid animorum, quidve spei habeat, scire velim. Quum id nescire Mago diceret, Nihil facilius scitu est, inquit. Ecquos legatos ad Annibalem Romani miserunt de pace? ecquam denique mentionem pacis Romæ factam esse, allatum ad vos est? Quum id quoque negasset, Bellum igitur, inquit, tam integrum habemus, quam habuimus, quâ die Annibal in Italiam est transgressus. Quam varia victoria 4 priore Punico bello fuerit, plerique, qui meminerimus, supersumus. Nunquam terrâ marique magis prosperæ res nostræ visæ sunt, quàm ante consules C. Lutatium & A. Postumium fuerunt. Lutatius & Postumio consulibus, devicti ad Ægates insulas sumus. Quòd si (id quod dii omen avertant) nunc quoque fortuna aliquid variaverit; tum pacem speratis quum vincemur, quam nunc, quum vincimus, dat nemo? Ego, si quis de pace consulat, seu deferenda hostibus, seu accipienda, habeo quid sententiæ dicam: si de iis quæ Mago postulat, 5 refertis; nec victoribus mitti attinere puto, & frustrantibus nos falsâ atque inani spe, minus censeo mittenda esse. Haud multos movit Hannonis oratio. nam & similtas cum familia Barcina 6 leviolem auctorem faciebat, & occupati animi præsentis lætitiâ, nihil quo vanius fieret gaudium suum, auribus admittebant: debellatumque mox fore, si adniti paululum voluissent, rebantur. Itaque ingenti consensu fit senatusconsultum, ut Annibali quatuor Nu-

4 Priore Punico bello] Si hæc sunt à manu Livii, imprudens more Romano Porcium hominem loquentem facit.

5 Refertis] Vid. not. 1. ad III. 39.

6 Leviolem auctorem faciebat] Ejus auctoritatem minuebat.

hidarum millia in supplementum mitterentur, U.C. 436.
 & quadraginta elephanti, & 7 argenti multa A.C. 216.
 alenta. ⁸ Dictatorque cum Magone in Hispaniam præmissus est, ad conducenda viginti millia peditum, quatuor equitum, quibus exercitus, qui in Italia quique in Hispania erant, supplerentur. Ceterum hæc, ut in secundis rebus, segniter otiosæque gesta.

XIV. Romanos, præter insitam industriam *Romani* animis, fortuna etiam cunctari prohibebat. *impigre bellum apparant.* Nam nec consul ulli rei, quæ per eum agenda esset, deerat: & dictator M. Junius Pera, rebus divinis perfectis, latoque, ut solet, ad populum, ¹ ut equum escendere liceret, præter duas urbanas legiones, quæ principio anni a consulibus conscriptæ fuerant, & servorum selectum, cohortesque ² ex agro Piceno & Gallico collectas, ad ultimum prope desperatæ reipublicæ auxilium, quum honesta utilibus cedunt, descendit, edixitque: *Qui capitalem fraudem ausi, quique ³ pecuniæ judicati in vinculis essent, qui eorum apud se milites fierent, eos noxâ pecuniæque sese exsolvi jussurum.* Ea sex milia hominum Gallicis spoliis, quæ triumpho C. Flamini translatæ erant, armavit. itaque cum viginti quinque millibus armatorum ab

⁷ Argenti multa talenta] Videtur legendum mille talenta ex c. 32. infra.

⁸ Dictatorque] Pœnus: sic solent loqui Romani scriptores, nomina magistratum & imperiorum apud se usitata ad externos quoque populos transferentes.

¹ Ut equum escendere liceret] Verabatur priscâ lege dictator equum conscende-

re. Cujus prohibitionis originem & causas inquirat Plut. in Fab.

² Ex agro . . Gallico] Sic dicebatur ager inter Æsim & Rubiconem fluvios, quum olim Gallorum Senonum fuisset, postea iis expulsis, populo viritim distributus fuerat.

³ Pecuniæ judicati] Vid. not. 2. ad VI. 14.

U.C. 336. urbe proficiscitur. Annibal, Capuâ receptâ;
 a.C. 216, quum iterum Neapolitanorum animos, partim
 spe, partim metu nequicquam tentasset, in
 agrum Nolanum exercitum traducit: 4 &, ut
 non hostiliter statim, quia non desperabat
 voluntariam deditionem; ita, si morarentur
 spem, nihil eorum quæ pati aut timere pos-

*Nola dif-
 cordia.*

sent, prætermisurus. Senatus, ac maximè pri-
 mores ejus in societate Romana cum fide per-
 stare; plebs novarum, ut solet, rerum, atque
 Annibalis tota esse, metumque agrorum popu-
 lationis, & patienda in obsidione multa gra-
 via indignaque proponere animo. neque aucto-
 res defectionis deerant. Itaque ubi senatum
 metus cepit, si propalam tenderent, resisti
 multitudini concitatae non posse; 5 clam simu-
 lando dilationem mali inveniunt. placere enim
 sibi defectionem ad Annibalem simulant: qui-
 bus autem conditionibus in foedus amicitiam-
 que novam transeant, parum constare. Ita spa-
 tio sumpto, legatos propere ad prætorem Ro-
 manum Marcellum Claudium, qui Casilini
 cum exercitu erat, mittunt; docentque quan-
 to in discrimine sit Nolana res: agrum Anni-
 balis esse & Pœnorum, urbem extemplo fu-
 turam, ni subveniatur. concedendo plebei se-
 natum, ubi velint defecturos se, ne deficere
 præfestinarent, effecisse. Marcellus, collauda-
 tis Nolanis, eadem simulatione extrahi rem in
 suum adventum jussit: interim celari quæ se-

*Senatus
 Nolanus
 vocat
 Marcellum.*

4 Et, ut non hostiliter fla-
 tim] Dele supervacaneam
 voculam &.

5 Clam simulando] Simu-
 lare est ostentare aliud quid,
 quàm apud animum tuum
 sentias. Itaque non clam,

sed palam & apertè peragi-
 tur id quod simulatur. Hic
 igitur videtur esse aliquid
 vitii. Aptè ad sensum lege-
 retur *obsecundando*, quo-
 modo suprâ, l. III. c. 35.
*obsecundando mollire impe-
 tum aggrediuntur.*

cum

cum acta essent, spemque omnem auxilii Ro-^{U. C. 536.}
mani. Ipse à Casilino Calatiam petit: atque in-^{2. C. 216.}
de Vulturno amne trajecto, perque agrum Sa-
ticanum Trebianumque super Sueffulam per
montes Nolam pervenit.

XV. Sub adventum prætoris Romani, Pœ-
nus agro Nolano excessit: & ad mare proximè
Neapolim descendit, cupidus maritimi oppidi
potiundi, quò cursus navibus tutus ex Africa
esset. Ceterum, posteaquam Neapolim à præ-
fecto Romano teneri accepit, (M. Junius Si-
lanus erat, ab ipsis Neapolitanis accitus) Nea-
poli quoque sicut Nolâ omisâ, petit Nuce-
riam. Eam quum aliquandiu circumsedisset;
sæpe vi, sæpe sollicitandis nequicquam nunc
plebe, nunc principibus, fame demum in de-
ditionem accepit, pactus ut inermes cum sin-
gulis abirent vestimentis. deinde, ut qui à prin-
cipio mitis omnibus Italicis, præter Romanos,
videri vellet, præmia atque ¹ honores, qui
remanerent, ac militare secum voluissent, pro-
posuit. Nec eâ spe quemquam tenuit. dilapsi
omnes, ² quocumque hospitia, aut fortuitus
animi impetus tulit, per Campaniæ urbes,
maximè Nolam Neapolimque. Quum ferme
triginta senatores, ac fortè primus quisque,
Capuam petissent; exclusi inde, quòd portas
Annibali clausissent, Cumas se contulerunt.
Nucerinæ præda militi data est, urbs direpta

*Annibal
Nuceriam
capit.*

¹ Honores, qui remane-
rent... proposuit] Honores
proposuit iis qui remanerent.
Non raro supprimit in hunc
modum pronomina Livius.
Sic l. IV. c. 3. Civis Roma-
nus si sit ex plebe, præcisa
(ei) consulatûs spes erit?
& X. 25. Hodierno & cra-

stino die qui nomina dederi-
tis, (cos) mecum ducam.

² Quocumque hospitia]
Magis Livianum videretur,
quò quemque hospitia. Sic
infra, c. 17. quâ quemque
aut consilium, aut error tu-
lit.

U.C. 536. atque incensa. Nolum Marcellus non sui magis fiduciâ præsidii, quàm voluntate principum habebat. plebes timebatur, & ante omnes L.

*Bantium
Marcellus
Romanis
conciliat.*

Bantius, quem ³ consensus attentatæ defectionis, ac metus à prætore Romano, nunc ad proditionem patriæ, nunc, si ad id fortuna defuisset, ad transfugiendum stimulabat. Erat juvenis acer, & sociorum eâ tempestate prope nobilissimus eques. seminecem eum ad Cannas in acervo cæsorū corporum inventum, cûratumque benignè, etiam cum donis Annibal domum remiserat. ob ejus gratiam meriti rem Nolanam in jus ditionemque dare voluerat Pœno: anxiumque eum & sollicitum curâ novandi res, prætor cernebat. Ceterum, quum aut pœnâ cohibendus esset, aut beneficio conciliandus; sibi assumpsisse, quàm hosti ademisse fortem ac strenuum maluit socium, accitumque ad se benignè appellat: 4 *Multos eum invidos inter populares habere inde existimatu facile esse, quod nemo civis Nolanus sibi indicaverit, quàm multa ejus egregia facinora militaria essent. Sed, qui in Romanis militaverit castris, non posse obscuram ejus virtutem esse. multos sibi, qui cum eo stipendia fecerint, referre, qui vir esset ille, quaque & quoties pericula pro salute ac dignitate populi Romani adisset: utique Cannensi prælio non prius pugnam abstiterit, quam prope exsanguis ruinâ superincidentium virorum, equorum, armorum sit oppressus. Itaque macule virtute esto, inquit. apud me tibi omnis honos atque omne præmium erit: &, quo frequenter mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati at-*

3 Consensus attentatæ defectionis] Lege: conscientia tentatæ defectionis.

4 Multos] Facile judicari

posse multos eum invidos inter populares suos Nolanos habere, quum nemo....

que emolumento esse. Lætoque juveni promissis ^{U.C. 536.}
equum eximium dono dat, ^{a.C. 216.} bigatosque quin-
gentos quæstorem numerare jubet : lictoribus
imperat, ut eum se adire, quoties velit, pa-
tiantur. Hac comitate Marcelli, ferocis juve-
nis animus adeo est mollitus, ut nemo inde so-
ciorum rem Romanam fortiùs ac fidiùs juve-
rit.

XVI. Quum Annibal ad portas esset, (No- ^{Annibal}
lam enim rursus à Nuceria moverat castra) ^{ad No-}
plebesque Nolana de integro ad defectionem ^{lam.}
spectaret, Marcellus, sub adventum hostium,
intra muros se recepit; non castris metuens,
sed ne prodendæ urbis occasionem nimis mul-
tis in eam imminentibus daret. Instrui deinde
utrimque acies cœptæ, Romanorum pro mœ-
nibus Nolæ, Pœnorum ante castra sua. prælia
hinc parva inter urbem castraque, & vario
eventu fiebant: quia duces nec prohibere pau-
cos temere rogantes, nec dare signum uni-
versæ pugnæ volebant. In hac quotidiana duo-
rum exercituum statione, principes Nolano-
rum nunciant Marcello, *Nocturna colloquia in-
ter plebem ac Pœnos fieri: statutumque esse, ut,
quum Romana acies egressa portis iret, impedi-
menta eorum ac sarcinas diriperent, clauderent
deinde portas, murosque occuparent, ut potentes*

[Bigatos... quingentos]

Bigati nihil differebant à
quadrigatis, de quibus su-
pra, XXII. § 2. nisi quòd hi
quadrigarum, illi bigarum
effigiem insculptam gere-
bant. Itaque bigati quin-
genti efficiunt septem mar-
cas nostrates cum sex unciiis
& semuncia una.

[Temere rogantes] Hoc

parum clarum est. Cur enim
duces non denegarent id
quod temere rogarentur?
Legimus *provocantes*. Quum
utrimque acies starent in
conspectu, pauci injussu im-
peratorum temere interdum
oppositos sibi hostes pro-
vocabant: quos prohibere
duces non tanti esse duce-
bant.

U.C. 536.
a.C. 216.
Marcel-
lus vin-
cius.

*rerum suarum atque urbis, Pœnum inde pro Ro-
mano acciperent.* Hæc ubi nunciata sunt Mar-
cello, collaudatis senatoribus Nolanis, prius-
quam aliquis motus intus oriretur, fortunam
pugnæ experiri statuit. Ad tres portas in ho-
stes versas tripartitò exercitum instruxit: im-
pedimenta subsequi iussit: calones lixasque &
invalidos milites, ² vallum ferre. mediâ portâ
robora legionum & Romanos equites; duabus
circâ portis novos milites, levemque armatu-
ram ac sociorum equites, statuit. Nolani mu-
ros portasque adire veriti; ³ subsidiaque desti-
nata impedimentis data, ne occupatis prælio
legionibus in ea impetus fieret. ita instructi in-
tra portas stabant. Annibali sub signis (id quod
per aliquot dies fecerat) ad multum diei in
acie stanti, primò miraculo esse, quòd nec
exercitus Romanus portâ egrederetur, nec ar-
matus quisquam in muris esset. ratus deinde
proditâ colloquia esse, metuque residues factos,
partem militum in castra remittit, iussos pro-
pere apparatus omnem oppugnandæ urbis in
primam aciem afferre: satis fidens, si cunctan-
tibus instaret, tumultum aliquem in urbe ple-
bem moturam. Dum in sua quisque ministeria
discursu trepidat ad primâ signa, succeditque
ad muros acies, patefactâ repentè portâ Mar-
cellus signa canere, clamoremque tolli, ac
pedites primùm, deinde equites, quanto ma-
ximò possent impetu, in hostem erumpere ju-

² *Vallum ferre*] Ferre
plures vallos, quibus, si
opus esset, vallum strui pos-
set. Milites Romani senos
septenosque vallos, inter-
dum etiam duodenos tulisse
leguntur. Vid. suprà III. 27.

impedimentis data] Data
sunt impedimentis subsidia
quæ iis erant destinata. Ce-
terùm facilè pateremur al-
terutram harum vocum, si-
ve *data*, siue *destinata*, eli-
minari.

³ *Subsidiaque destinata*

bet. Satis terroris tumultusque in aciem mediam intulerant, quum duabus circa portis P. Valerius Flaccus & C. Aurelius legati in cornua hostium erupere. Addidere clamorem lixæ calonesque, & alia turba custodiæ impedimentorum apposita, ut, paucitatem maximè spernentibus Pœnis, ingentis repentè exercitus speciem fecerint. Vix equidem ausim affirmare, quod quidam auctores sunt, duo millia & trecentos hostium cæsos: non plus quingentis Romanos amisisse. Sive tanta, sive minor victoria fuit; ingens eo die res, ac nescio an maxima illo bello gesta sit. 4 non vinci enim ab Annibale vincentibus difficilius fuit, quàm postea vincere.

XVII. Annibal, spe potiundæ Nolæ ademptâ, quum Acerras recessisset; Marcellus ex templo clausis portis, custodibusque dispositis, ne quis egrederetur, quæstionem in foro de iis qui clam in colloquiis hostium fuerant, habuit: supra septuaginta damnatos proditiōis securi percussit, bonaque eorum iussit publica populi Romani esse: & summâ rerum senatui traditâ, cum exercitu omni profectus, supra Sueffulam castris positus confedit. Pœnus Acerras primùm ad voluntariam deditiōem conatus perlicere, posteaquam obstinatos vidit, obsidere inde atque oppugnare parat. ceterùm Acerranis plus animi quàm virium erat. itaque desperatâ tutelâ urbis, ut circumvallari mœ-

Acerras
capit Pœ-
nus.

4 Non vinci enim ab Annibale vincentibus] Hæc si sana sunt, sic exponi debent. Difficilius enim fuit vincentibus, id est, iis qui tunc vicere Marcello duce, non vinci ab Annibale,

quàm postea vincere. Olim legebatur vincere solitis, ubi nunc vincentibus. Unde effici potest vel vincere solito, nempe Annibale; vel, vinci solitis Romanis.

U.C. 536.
a.C. 216.

nia viderunt, priusquam ¹ continuarentur hostium opera, per intermissa munimenta neglectasque custodias, silentio noctis, dilapsi, per vias inviaque, ² quâ quemque aut consilium, aut error tulit, in urbes Campaniæ, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt. Annibal Acerris direptis atque incensis, quum à Casilino dictatorem Romanum legionesque eminus adspici nunciassent, ³ ne quis tam propinquis hostium castris Capuam quoque recurrat, exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore ⁴ quingenti Prænestini habebant, cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eodem audita Cannensis clades contulerat. hi non confecto Præneste ad diem delictu, seriùs profecti domo, quum Casilinum ante adversæ pugnæ famam venissent, ⁵ & aliis aggregarent sese Romanis sociisque, profecti à Casilino quum satis magno agmine irent; avertit eos retro Casilinum nuncius Cannensis pugnæ. ibi quum dies aliquot suspecti Campanis, timentesque, cavendis ac struendis invicem insidiis traduxissent, ⁶ jamque de Capuæ defectione agi accipique Annibalem satis pro

¹ Continuarentur] Jungerentur inter se, ita ut nullum jam inter ea spatium pateret ad fugam.

² Quâ quemque aut consilium, aut error tulit] Sic suprâ, 15. quò quemque hostitia, aut fortuitus animi impetus tulit. Quod hætenus legebatur, terror, minimè huc quadrat. Etenim eos etiam terror agitabat, qui certo consilio sedem sibi regere.

³ Ne quis... Capuam quo-

que recurrat] Hæc parum idoneum sensum offerunt. Ex scriptis libris erui potest hæc lectio, longè-melior & clarior : Ne quid... Capuæ quoque moveretur.

⁴ Quingenti Prænestini] Infrâ c. 19. dicuntur fuisse quingenti septuaginta.

⁵ Et aliis aggregarent sese] Videtur scripsisse Livius, & aliis adgregantibus sese.

⁶ Jamque de Capuæ] Dele jamque, & lege ut, id est, postquam de Capuæ de-

certo habuere; 7 interfectis nocte oppidanis, ^{U.C. 536.}
 partem urbis quæ cis Vulturum est, (eo enim ^{A.C. 216.}
 dividitur amni) occupavere. idque præsidii
 Casilini habebant Romani. Additur & Perusina
 cohors, homines quadringenti & sexaginta,
 eodem nuncio, quo Prænestini paucos ante
 dies, Casilinum compulsi. Et satis ferme arma-
 torum ad tam exigua moenia, & flumine al-
 terâ parte cincta, tuenda, erat. penuria fru-
 menti, nimium etiam ut videretur hominum,
 efficiebat.

XVIII. Annibal quum jam inde haud pro- ^{Casilinum}
 cul esset, Gætulos cum præfecto, nomine Isal- ^{Annibal}
 ca, præmittit: ac primò, si fiat colloquii co- ^{oppugnare.}
 pia, verbis benignis ad portas aperiendas præ-
 sidiumque accipiendum perlicere jubet: si in
 pertinacia perstent, rem gerere, ac tentare, si
 quâ parte invadere urbem possit. Ubi ad mœ-
 nia accessere, quia silentium erat, solitudo vi-
 sa; metuque concessum barbarus ratus, moliri
 portas & claustra refringere parat: quum pa-
 tefactis repentè portis cohortes duæ ad id ip-
 sum instructæ intus, ingenti cum tumultu
 erumpunt, stragemque hostium faciunt. Ita
 primis repulsis, Maharbal cum majore robore
 virorum missus, nec ipse eruptionem cohorti-
 um sustinuit. Postremò Annibal, castris ante
 ipsa moenia oppositis, parvam urbem parvum-
 que præsidium summâ vi atque omnibus copiis
 oppugnare parat. ac, dum instat laceffitque,
 coronâ undique circumdatis mœnibus, ali-

fectione agi. Hanc emenda-
 tionem postulat verbum
 quod sequitur, *habuere.*

7 Interfectis... oppidanis]
 Ne intellige interfectos op-

pidanos omnes, sed eos vi-
 delicet, qui Pœnis fave-
 bant; cum ceteris communi
 animo consilioque Prænesti-
 nos urbem defendisse, ut
 constat ex c. 19. infra.

K iij

U.C. 136.
a.C. 216.

*Annibal
in Capuam
in hiberna-
na.*

quot milites & promptissimum quemque è muro turribusque ictos amisit. Semel ¹ ultro erumpentes agmine elephantorum opposito prope interclusit, trepidosque compulit in urbem: satis multis, ut ex tanta paucitate, interfectis. plures cecidissent, ni nox prælio intervenisset. Postero die omnium animi ad oppugnandum accenduntur; utique posteaquam corona aurea muralis proposita est, atque ipse dux, castelli plano loco positi segnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat: Cannarum Trasimenique & Trebiæ singulos admonens universosque. Inde vineæ quoque cœptæ agi, cuniculique: nec ad varios conatus hostium ² aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romanorum propugnacula adversus vineas statuere, transversis cuniculis hostium cuniculos excipere, & palam & clam cœptis obviâ ire; donec pudor etiam Annibalem ab incepto avertit: castrisque communitis ac præsidio modico imposito, ne omiſſa res videretur, in hiberna Capuam concessit. Ibi partem majorem hiemis exercitum in tectis habuit, adversus omnia humana mala sæpe ac diu durantem, bonis inexpertum atque insuetum. itaque, quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona ac voluptates immodicæ; ³ & eo impensius, quo avidius ex insolentia in eas se merſerant. Somnus enim, & vinum, & epulæ,

¹ *Ultro erumpentes*] Quum etiam non laceſſiti erumpere auſi eſſent. Vid. not. 5. ad I. 4.

² *Aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romanorum*] Placeret magis legere: *aut vis ulla, aut ars deerat sociis Romanorum. Propugna-*

cula...

³ *Et eo impensius*] Et quidem deliciæ eo impensius perdidere Pœnos, eo graviore exitio evertère Pœnorum vires, quo avidius in eas se merſerant, propterea quod hæc erant illarum insueti.

& scorta, balineaque, & otium, consuetudine indies blandius, ita enervaverunt corpora animosque, ut magis deinde præteritæ eos victoriæ quàm præsentis tutarentur vires; majusque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quàm quòd non ex Canenfi acie protinus ad urbem Romanam duxisset. illa enim cunctatio distulisse modò victoriam videri potuit; hic error vires ademisse ad vincendum. Itaque, hercule, velut si cum alio exercitu à Capua exiret, nihil usquam pristinae disciplinæ tenuit. nam & redierunt plerique scortis impliciti: &, ubi primùm sub pellibus haberi coepti sunt, viaque & alius militaris labor excepit, tironum modo, corporibus animisque deficiebant: & deinde per omne æstivorum tempus, magna pars sine com meatibus ab signis dilabebantur: neque aliæ latebræ, quàm Capua, desertoribus erant.

XIX. Ceterùm, mitescere jam hieme, educto ex hibernis milite, Casilinum redit. ubi quanquam ab oppugnatione cessatum erat, obsidio tamen continuata oppidanos præsidiumque ad ultimum inopiæ adduxerat. Castris Romanis Ti. Sempronius præerat, dictatore auspiciorum repetendorum causâ profecto Romanam. Marcellum & ipsum cupientem ferre auxilium obsessis, & Vulturis amnis inflatus aquis, & ¹ preces Nolanorum atque Acerranorum, tenebant, Campanos timentium, si præsidium Romanum abscessisset. Gracchus aspidens tantùm Casilino, quia ² prædictum erat

¹ Preces. . . Acerranorum]
Suprà, c. 17. Livius memoravit Acerranos passim diffusisse, urbem direptam atque incensam fuisse. Non

ineptè reposueris Avellanorum, quæ civitas erat Campaniæ vicina Casilino.

² Prædictum erat dictatori] Prædixerat, seu edicto

U. C. 536.
a. C. 216.

*Casilinum
in doliis
per am-
nem fru-
menti in
mittitur.*

*Nuces
mittuntur.
Casilini
lora pel-
lesque
mandan-
tur.*

dictatoris, ne quid absente eo rei gereret, ni-
hil movebat : quanquam, quæ facilitè omnem
patientiam vincerent, nunciabantur à Casili-
no. nam & præcipitasse se quosdam non tole-
rantes famem, constabat : & stare inermes in
muris, nuda corpora ad missilium telorum
ictus præbentes. Ea ægre patiens Gracchus,
quum neque pugnam conferere dictatoris in-
jussu auderet, (pugnandum autem esse, si pa-
lam frumentum importaret, videbat) neque
clam importandi spes esset, farre ex agris circà
undique convecto, quum complura dolia com-
pleffet, nuncium ad magistratum Casilinum
misit, ut exciperent dolia, quæ amnis defer-
ret. Insequenti nocte intentis omnibus in flu-
men, ac spem ab nuncio Romano factam, do-
lia medio missa amni defluerunt : æqualiter
inter omnes frumentum divisum. Id postero
quoque die ac tertio factum est. nocte & mit-
tebantur & perveniebant : eo custodias hostium
fallebant. Imbribus deinde continuis citatior
solito amnis, transverso vortice dolia impulit
ad ripam quam hostes servabant. ibi hærentia
inter obnata ripis salicta conspiciuntur : nun-
ciatumque Annibali est, & deinde intentiore
custodiâ cautum, ne quid falleret Vulturno
ad urbem missum. Nuces tamen fusæ ab Ro-
manis castris, quum medio amni ad Casilinum
defluerent, cratibus excipiebantur. Postremò
ad id ventum inopix est, ut lora detractasque
scutis pelles, ubi fervidâ mollissent aquâ,
mandere conarentur, nec muribus aliove ani-
mali abstinerent, & omne herbarum radicum-
que genus aggeribus infimis muri eruerent :
& quum hostes obarassent quidquid herbidi
præcaverat, imperaverat di-
etator.

3 Et, quum hostes] Quum
Pœni obarassent quidquid

terreni extra murum erat, raporum semen in-
 jecerunt: ut Annibal, *Eone usque dum ea nascantur, ad Casilinum sessurus sum?* exclamaret:
 & qui nullam antea pactiōem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemptione liberōrum capitum. 4 Septunces auri in singulos pretium convenit. Fide acceptā, sese tradiderunt: donec omne aurum persolutum est, in vinculis habiti: tum remissi Cumas cum fide. Id verius est, quā ab equite in abeuntes immisso interfectos. Prænestini maxima pars fuere. ex quingentis septuaginta, qui in præsidio fuerunt, minus dimidium ferum famesque absumpsit: ceteri incolumes Præneste cum prætore suo Manicio (scriba is antea fuerat) redierunt. Statua ejus indicio fuit, Præneste in foro statuta, loricata, amicta togā, velato capite; & tria signa, cum titulo lamnæ ænæ inscripto, *Manicium pro militibus, qui Casilini in præsidio fuerint, votum vovisse.* Idem titulus tribus signis in æde Fortunæ positus fuit subjectus.

*Annibalē
deditur
Casili-
num.*

XX. Casilinum oppidum redditum Campaniis est, firmatum septingentorum militum de exercitu Annibalis præsidio: ne, ubi Pœnus inde abcessisset, Romani oppugnarent. Prænestinis militibus senatus Romanus duplex stipendium & quinquennii militiæ vacationem decrevit. civitate quum donarentur ob virtutem, non mutaverunt. Perusinorum casus obscurior fama est: quia nec ipsorum monumento ullo est illustratus, nec decreto Romanorum. Eodem

soli herbibi circa murum erat, Prænestini qui Casilinum tuebantur raporum semen eò injecerunt.

4 Septunces auri I Septenæ auri uncia in singulos: uncia nostrates septem cum granis 168.

U.c. 536.
a.C. 216.
Petellini
Romanis
f.d.

tempore ¹ Petellinos, qui uni ex Bruttiiis manserant in amicitia Romana, non Carthaginenses modò, qui regionem obtinebant, sed Bruttii quoque ceteri, ob separata ab se consilia, oppugnabant. quibus quum obsistere malis nequirent Petellini, legatos Romam ad præsidium petendum miserunt. Quorum preces lacrymaeque (in questus enim flebiles, quum sibimet ipsi consulere iussi sunt, sese in vestibulo curiae profuderunt) ingentem misericordiam Patribus ac populo moverunt. consulti que iterum à Manio Pomponio pratore Patres, circumspectis omnibus imperii viribus, fateri coacti, nihil jam longinquis sociis in se præsidiū esse, redire domum, fideque ad ultimum expletā, consulere sibimet ipsos in præsenti fortuna iusserunt. Hæc posteaquam renunciata legatio Petellinis est, tantus repente mœror pavorque senatum eorum cepit, ut pars profugiendi quā quisque posset, ac deserendæ urbis auctores essent; pars, quando deserti à veteribus sociis essent, adjungendi se ceteris Bruttiiis, ac per eos dedendi Annibali. Vicit tamen ea pars, quæ nihil raptim nec temere agendum, consulendumque de integro censuit. ² Relatā postero die per minorem trepidationem re, tenuerunt optimates, ut, convectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent.

Status
rerum in
Sicilia.

XXI. Per idem ferè tempus litteræ ex Sicilia Sardiniaque Romam allatæ. Priores ex Sicilia

¹ *Petellinos, qui uni ex Bruttiiis*] Consentia quoque, quæ Bruttiorum erat metropolis, in fide manserat, ut constat ex c. 30. infra.

² *Relatā . . re, tenuerunt optimates*] Quum relatura

de ea re esset postero die, quo minor jam erat trepidatio, optimates evicere ut decretum fieret de urbe adversus Pœnos animosè defendenda.

LIBER XXIII. 229

T. Otacilii proprætoris in senatu recitatæ sunt: U. C. 536.
a. C. 216.

P. Furium prætorem cum classe ex Africa Lilybaeum venisse: ipsum graviter saucium in discrimine ultimo vitæ esse. militi & navalibus sociis neque stipendium, neque frumentum ad diem dari; neque, unde detur, esse. Magnopere suadere, ut quamprimum ea mittantur; sibi que, si ita videatur, ex novis prætoribus successorem mittant. Eademque ferme de stipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula prætore ex Sardinia scripta. Responsum utrisque, non esse unde mitteretur: iussique ipsi classibus atque exercitibus suis consulere. T. Otacilius, ad unicum subsidium populi Romani Hieronem legatos quum misisset, in stipendium, quanti argenti opus fuit, & sex mensium frumentum, accepit. Cornelio in Sardinia civitates sociæ benignè contulerunt. Et Romæ quoque propter penuriam argenti, & triumviri mensarii rogatione M. Minucii tribuni plebis facti, L. Æmilius Papus, qui consul censorque fuerat; & M. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat; & L. Scribonius Libo, qui tum tribunus plebis erat. Et duumviri creati, M. & C. Atilii, ædem Concordiæ, quam L. Manlius prætor voverat, dedicaverunt. Et tres pontifices creati, Q. Cæcilius Metellus, & Q. Fabius Maximus, & Q. Fulvius Flaccus, in locum P. Scantini demortui, & L. Æmilii Paulli consulis, & Q. Ælii Pæti, qui ceciderant pugna Cannensi.

*Hieron
adjuvat
Romanos.*

*Trium-
viri men-
sarii.*

XXII. Quum cetera quæ continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consiliis humanis assequi poterant, Patres expleissent; tandem se quoque & solitudinem curiæ, paucitatemque

[Triumviri mensarii] Vid. suprà VII. 21. & ibi not. 2.

U.C. 536.
a.C. 216.

*Delibe-
ratur de
explendo
senatu.*

convenientium ad publicum consilium, respuerunt. neque enim post L. Æmiliū & C. Flaminiū censores senatus lectus fuerat, quū tantum senatorum adversæ pugnae, ad hoc sui quemque casus per quinquennium absumpsissent. Quū de ea re Manius Pomponius prætor, dictatore post Casilinum amissum profecto jam ad exercitum, exposcentibus cunctis, retulisset; tum Sp. Carvilius, quū longâ oratione ¹ non solum inopiam, sed paucitatem etiam civium, ex quibus in Patres legerentur, conquestus esset; explendi senatus causâ, & jungendi arctius Latini nominis, ² pro magna re suadere dixit, ut ex singulis populis Latinorum, binis senatoribus, si Patres Romani censuissent, civitas daretur, atque in demortuorum locum in senatum legerentur. Eam sententiam haud æquioribus animis, quàm ipsorum quondam postulatū Latinorum, Patres audierunt: &, quū fremitus indignantium totâ curiâ esset; & præcipuè T. Manlius, esse etiam nunc stirpis ejus virum, diceret, ³ ex qua quondam in Capitolio consul minatus es-

¹ Non solum inopiam, sed paucitatem] Videmur, mutato duorum vocum ordine, legere debere: non solum paucitatem, sed inopiam etiam civium: ut Carvilius queratur, non, paucos superesse cives, sed planè nullos, qui in senatum legi possint.

² Pro magna re suadere dixit] Dixit suadere se tantam rem magni momenti. Atque in eo acquiesceremus, nisi nos aliò vocarent scripti. Unus præfert cum magna

re: alius vel optimus, cum pro magno re se suadere. Videndum an legi debeat: explendi senatus causâ, & jungendi arctius Latini nominis cum p. ro. id est, cum populo Romano, magnopere se suadere.

³ Ex qua quondam... consul] Ex qua oriundus consul quondam in Capitolio minatus esset... Designatur T. Manlius Torquatus, cujus verba vid. l. VIII. c. 1.

LIBER XXIII. 231

set, quem Latinum in curia vidisset, eum suâ manu se interfectorum; Q. Fabius Maximus, U.C. 536.
A.C. 216.
Nunquam rei ullius alieniore tempore mentionem factam in senatu, dixit, quàm inter tam suspensos sociorum animos, incertamque fidem, id ratum, quod insuper sollicitaret eos. eam unius hominis temerariam vocem silentio omnium exstinguendam esse: & si quid unquam arcani sanctive ad silendum in curia fuerit, id omnium maximè regendum, occulendum, obliviscendum, pro non dicto habendum esse. ita ejus rei oppressa mentio est. Dictatorem, qui censor antè fuisset, vetustissimusque ex eis qui viverent censoriis esset, creari placuit, qui senatum legeret: ac cirique C. Terentium consulem ad dictatorem dicendum jusserunt. qui quum ex Apulia, relicto ibi præsidio, magnis itineribus Romam redisset; 4 nocte proximâ, ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex SC. sine magistro equitum dictatorem in sex menses dixit.

*Fabius
Buteo dictator
legendi senatus causa.*

XXIII. Is, ubi cum licitoribus in Rostra descendit, neque duos dictatores tempore uno, Dictatoris moderatio.
quod nunquam antea factum esset, probare se, dixit: neque dictatorem se sine magistro equitum: nec censoriam vim uni permissam, & eidem iterum: nec dictatori, nisi rei gerendæ causâ

[4 Nocte... ut mos erat]
Nocte dictatorem dici à consule mos erat, ut constat ex plurimis antiquorum scriptorum testimoniis. Vid. supra VIII. 23.

[1 Censoriam vim uni permissam, & eidem iterum]
Duplex vitium à Buteone notatur: primum, quòd

censoria vis permissa sit uni sibi, quum juxta leges duobus permitti deberet: secundum, quòd eidem iterum permittatur, quum legem cautum esset, ne bis censor fieri liceret. Hanc legem C. Marcius iterum censor tulerat, eo anno qui præcessit primum Punicum bellum.

V.C. 536. creato, in sex menses datum imperium. ² *Quæ*
L.C. 216. immoderata fors, tempus, ac necessitas fecerint,
 iis se modum impositurum. nam neque senatu
 quemquam moturum ex iis quos C. Flaminius,
 L. Æmilius censores in senatum legissent; tran-
 scribi tantum recitarique eos iussurum, ne penes
 unum hominem iudicium arbitriumque de fama
 ac moribus senatoris fuerit: & ita in demortuo-
 rum locum sublekturum, ut ordo ordini, non
 homo homini prælatus videretur. Recitato vetere
 senatu, inde primos in demortuorum locum
 legit, ³ qui post L. Æmilium & C. Flaminium
 censores curulem magistratum cepissent, nec-
 dum in senatum lecti essent, ut quisque eorum
 primus creatus erat: tum legit, qui ædiles,
 tribuni plebei, quæstoresve fuerant: tum ex
 iis qui magistratus non cepissent, ⁴ qui spolia
 ex hoste fixa domi haberent, aut civicam co-
 ronam acceperant. Ita centum septuaginta se-
 ptem cum ingenti approbatione hominum in
 senatum lectis, extemplo se magistratu abdicav-
 it, privatusque de Rostris descendit, lictori-
 bus abire iussis: turbæque se immiscuit priva-
 tas agentium res, tempus hoc sedulò terens,
 ne deducendi sui causâ populum de foro abdu-
 ceret: neque tamen elanguit cura hominum
 eâ morâ, frequentesque eum domum deduxe-
 runt.

XXIV. Consul nocte insequenti ad exerci-
 tum rediit, non factò certiore senatu, ne co-
 mitiorum causâ in urbe retineretur. Postero
 die consultus à Man. Pomponio prætore sena-

² *Quæ immoderata*] Quæ
 ultra modum, ultra præ-
 scriptum legum fieri coegis-
 sent fors, tempus, ac ne-
 cessitas.

³ *Qui... curulem*] Vid.
 not. II. ad XXII. 49.

⁴ *Qui spolia ex hoste fixa
 domi haberent*] Vid. not. 7.
 ad l. X. c. 7.

LIBER XXIII. 233

mus decrevit dictatori scribendum, uti, si è U. e. 136.
republica censeret esse, ad consules subrogan- a. C. 216.

dos veniret, cum magistro equitum, & præto-
re M. Marcello, ut ex iis præsentibus noscere
Patres possent, quo statu respublica esset, con-
siliaque ex rebus caperent. Qui acciti erant,
omnes venerunt, relictis legatis qui legioni-
bus præessent. Dictator de se pauca ac modicè
locutus, in magistrum equitum, Ti. Sempro-
nium Gracchum, magnam partem gloriæ ver-
tit; comitiaque edixit, quibus L. Postumius
tertiùm absens qui tum Galliam provinciam
obtinebat, & Ti. Sempronius Gracchus, qui
tum magister equitum & ædilis curulis erat,
consules crearentur. Prætores inde creati, M.
Valerius Lævinus, Ap. Claudius Pulcher, Q.
Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scævola. Dicta-
tor, creatis magistratibus, Teanum in hiber-
na ad exercitum rediit, relicto magistro equi-
tum Romæ: qui quum post paucos dies ma-
gistratum initurus esset, de exercitibus scri-
bendis comparandisque in annum Patres con-
suleret. Quum ex res maximè agerentur, no-
va clades nunciata, aliam super aliam cumu-
lante in eum annum fortunâ; L. Postumium
consulem designatum, in Gallia ipsum atque
exercitum deletos. Sylva erat vasta (Litanam
Galli vocabant) quâ exercitum traducturus
erat. ejus sylvæ dextrâ lævâque circa viam
Galli arbores ita inciderant, ut immotæ sta-
rent, 1 momento levi impulsæ occiderent. Le-
giones duas Romanas habebat Postumius, so-
ciùmque ab Supero mari tantum conscripse-
rat, ut viginti quinque millia armatorum in

Comitia.

L. Postu-
mius Cos.
des. in
Gallia
cum exer-
citu dele-
tus.

1 Momento levi] Momen- que momento levi hîc idem
tum est id quod movet. Ita est ac levi ictu, levi tactu.

U. c. 536. agros hostium induxerit. Galli oram extrema
 a. C. 216. sylvæ quum circumfessissent, ubi intravit ag-
 men saltum, tum extremas arborum succisa-
 rum impellunt. quæ alia in aliam instabilem
 per se ac malè hærentem incidentes, ² an-
 cipi strage arma, viros, equos obruerunt, ut
 vix decem homines effugerent. Nam quum exa-
 nimati plerique essent arborum truncis frag-
 mentisque ramorum, ceteram quoque multi-
 tudinem inopinato malo trepidam, Galli, sal-
 tum omnem armati circumfidentes, interfece-
 runt; paucis è tanto numero captis, ³ qui flu-
 minis pontem petentes, obsesso antè ab hosti-
 bus ponte, interclusi sunt. Ibi Postumius, om-
 ni vi, ne caperetur, dimicans occubuit. spo-
 lia corporis caputque ducis præcisum Boii
 ovantes templo, quod sanctissimum est apud
 eos, intulere: purgato inde capite, ut mos
 iis est, calviam auro cælavere. idque sacrum vas
 iis erat, quo solennibus libarent: poculumque
 idem ⁴ sacerdoti esse, ac templi antistitibus.
 Præda quoque haud minor Gallis quàm victo-
 ria fuit. nam etsi magna pars animalium strage
 sylvæ oppressa erat, tamen ceteræ res, quia
 nihil dissipatum fugâ est, strata per omnem
 jacentis agminis ordinem inventæ sunt.

XXV. Hac nunciata clade, quum per dies
 multos in tanto pavore fuisset civitas, ut, ta-

² *Ancipiti strage*] Quum
 æernerentur, sive ruerent
 arbores in quamcunque par-
 tem, in directum, à dex-
 tra, à læva.

³ *Qui fluminis pontem pe-
 tentes, obsesso antè ab hosti-
 bus ponte, interclusi sunt*] Dis-
 plicet quod ponte tam ex
 propinquo subsequens pon-

tem. Facilius & liberius flue-
 ret oratio, si legeremus,
*qui fluminis pontem petentes,
 obsessum antè ab hostibus,
 interclusi sunt.*

⁴ *Sacerdoti... ac templi
 antistitibus*] Ei qui sacra
 fecisset, & toti collegio an-
 tistitum templi.

bernīs clausis, velut nocturnā solitudine per urbem actā, senatus ædilibus negotium daret, ut urbem circumirent, apeririq̃ue tabernās & mœstitiæ publicæ speciem urbi demi juberent; tum Ti. Sempronius senatum habuit, consolatusq̃ue Patres est, & adhortatus, Ne, qui Cannensī ruinæ non succubuiſſent, ad minores calamitates animos summitterent. ¹ quod ad Carthaginienses hostes Annibalemq̃ue attinet, prospera modò essent, sicut speraret futura, Gallicum bellum & omitti tutò & differri posse: ultionemq̃ue eam fraudis in deorum ac populi Romani potestate fore. De hoste Pæno, exercitiibusq̃ue per quos id bellum gereretur, consultandum atq̃ue agitandum. Ipse primùm, quid peditum equitumq̃ue, quid civium, quid fociorum in exercitu esset dictatoris, differuit. Tum Marcellus suarum copiarum summam exposuit. quid in Apuliam C. Terentio consule esset, à peritis quaesitum est. nec unde consulares exercitus satis firmi ad tantum bellum efficerentur, inibat̃ ratio. Itaque Galliam, quanquam stimulat̃ iusta ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris consuli decretus est. De exercitu Marcelli, qui eorum ex fuga Cannensī essent, in Siciliam eos traduci, atq̃ue ibi militare, donec in Italia bellum esset, placuit: eòdem ex dictatoris legionibus rejici militem minimi quemq̃ue roboris, nullo præstituto militiæ tempore, ² nisi quod stipendiorum legitimorum

¹ Quod . . . attinet] Fortè attinevet. Indirecta enim est oratio.

² Nisi quod stipendiorum] Hi milites minimi quisq̃ue roboris, eo meliore conditione erant, quàm ii qui à

Cannis fugerant, quòd exalto stipendiorum legitimorum numero in patriam redire poterant. At militi Cannensī non antè finis militiæ ostendebatur, quàm hostes Italiā pulsi essent.

U. C. 536. effet. Duæ legiones urbanæ alteri consuli, qui
 A. C. 216. in locum L. Postumii suffectus esset, decreta
 sunt: eumque, quum primùm salvis auspiciis
 posset, creari placuit. legiones præterea duas
 primo quoque tempore ex Sicilia acciri: ³ at-
 que inde consul, cui legiones urbanæ evenis-
 sent, militum sumeret quantum opus esset. C.
 Terentio consuli propagari in annum impe-
 rium: neque de eo exercitu, quem ad præsi-
 dium Apuliæ haberet, quicquam minui.

*Res gesta
 in Hispania.*

XXVI. Dum hæc in Italia geruntur appa-
 ranturque, nihilo segnius in Hispania bellum
 erat: sed ad eam diem magis prosperum Ro-
 manis. P. & Cn. Scipionibus inter se partitis
 copias, ut Cnæus terrâ, Publius navibus rem-
 gereret; Asdrubal Pœnorum imperator, neu-
 tri parti virium satis fidens, procul ab hoste,
 intervallo ac loco tutus tenebat se: ¹ quoad
 multum ac diu obtestanti, quatuor millia pe-
 ditum, & quingenti equites in supplementum
 missi ex Africa sunt. Tum resectâ tandem spe,
 castra propius hostem movit: classemque &
 ipse instrui pararique jubet, ad insulas mari-
 timamque oram tutandam. In ipso impetu mo-
 vendarum de integro rerum, perculit eum
 præfectorum navium transitio: qui post clas-
 sem ad Iberum per pavorem desertam graviter
 increpiti, nunquam deinde satis fidî aut duci,
 aut Carthaginensium rebus fuerant. Fecerant
 hi transfugæ motum in Tartessiorum gente,
 desciverantque iis auctoribus urbes aliquot:
 una etiam ab ipsis vi capta fuerat. In eam gen-
 tem versum ² ab Romanis bellum est: infesto-

³ *Atque inde consul...*
sumeret] Melius videretur,
consulem... sumere: ut idem
 fervetur orationis tenor.

¹ *Quoad multum*] *Quoad*
 hoc loco est usque eo donec,
 usque ad id tempus quo.
² *Ab Romanis*] Omnis

que exercitu Asdrubal ingressus agrum ho- U.C. 536.
a. C. 216.
stium, pro captæ ante dies paucos urbis mœ-
nibus, Galbum nobilem Tartessiorum ducem,
cum valido exercitu castris sese tenentem, ag-
gredi statuit. Præmissâ igitur levi armaturâ,
quæ eliceret hostes ad certamen, peditum par-
tem ad depopulandum per agros passim dimi-
sit, ut palantes exciperent. Simul & ad castra
tumultus erat, & per agros fugaque & cædes:
deinde undique diversis itineribus quum in ca-
stra se recepissent, adeo repentè decessit animis
pavor, ut non ad munimenta modò defenden-
da satis animorum esset, sed etiam ad laces-
sendum hostem prælio. Erumpunt igitur agmi-
ne è castris, tripudiantes more suo: repenti-
naque eorum audacia terrorem hosti paulo an-
tè ultro lacescenti incussit. itaque & ipse As-
drubal in collem satis arduum, tutum flumine
etiam objecto, ³ tum copias subducit, & præ-
missam levem armaturam, equitesque palatos,
eodém recipit: nec aut colli aut flumini satis
fidens, vallo castra permunit. In hoc alterno
pavore, certamina aliquot sunt contracta. nec
Numida Hispano eques par fuit; nec jaculator
Maurus cetrato, velocitate pari, robore animi
viriumque aliquantùm præstanti.

XXVII. Posteaquam neque elicere Poenum
ad certamen obversati castris poterant, neque
castrorum oppugnatio facilis erat; urbem
Asenam, quò fines hostium ingrediens As-
drubal frumentum commeatusque alios con-
vexerat, vi capiunt, omnique circà agro po-
tiuntur. nec jam aut in agmine, aut in castris,

Romanis, Asdrubal in eam
gentem vertit bellum.

³ Tum copias] Redundat
Particula tum.

1 Asenam] Nomen igno-
tum omnibus Geographis.
Scripti & veteres editi ha-
bent Asenam.

U.C. 536.
a.C. 216.

ullo imperio contineri. Quam ubi negligentiam ex re (ut fit) bene gesta oriri senserat Asdrubal, cohortatus milites, ut palatos sine signis hostes aggredierentur, degressus colle, pergit ire acie instructâ ad castra. Quem ut adesse tumultuosè nuncii refugientes ex speculis stationibusque attulere, ad arma conclamatum est. Ut quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompoti, inordinati in prælium ruunt. Jam primi conseruerant manus, quum alii catteratim currerent, alii nondum è castris essent. tamen primò ipsâ audaciâ terruere hostem. deinde rari in confertos illati, quum paucitas parum tuta esset, respicere alii alios, & undique pulsi coire in orbem: ² & dum corporibus applicantur, armaque armis jungunt, in arctum compulsi, quum vix movendis armis satis spatii esset, coronâ hostium cincti, ad multum diei cæduntur. Exigua pars, eruptione factâ, sylvas ac montes petit: parique terrore & castra sunt deserta, & universa gens postero die in deditionem venit. ³ Nec diu in pacato mansit. nam subinde ab Carthagine allatum est, ut Asdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret. quæ vulgata res per Hispaniam, omnium ferme animos ad Romanos avertit. Itaque Asdrubal extemplo litteras Carthaginem mittit, indicans quanto fama profectionis suæ damno fuisset. ⁴ Si verò inde pergeret, priusquam Iberum transiret, Romanorum Hispaniam fore. Nam præterquam quòd

Asdrubal
jubetur
ducere
exercitum
in Ita-
liam.

² Et dum corporibus] Videtur scripsisse Livius: & dum corpora corporibus applicantur.

³ Nec diu in pacato mansit] Magis placeret: nec

diu pacata mansit, supple, gens.

⁴ Si verò inde pergeret] Nobis hîc suspecta est particula verò. Possis legere: si movere inde pergeret.

nec præsidium, nec ducem haberet, quem relinqueret pro se, eos imperatores esse Romanos, quibus vix æquis viribus resisti possit. Itaque si ulla Hispaniæ cura esset, successorem sibi cum valido exercitu mitterent: cui, ⁵ ut omnia prospere evenirent, non tamen otiosam provinciam fore.

XXVIII. Hæ litteræ quanquam primò admodum moverunt senatum; tamen, quia Italiæ cura prior potiorque erat, nihil de Asdrubale, neque de copiis ejus mutatum. Himilco, cum exercitu justo, & aucta classe, ad retinendam terrâ marique ac tuendam Hispaniam, est missus. Qui ut pedestres navalesque copias trajecit, castris communitis, navibusque subductis & vallo circumdatis, cum equitibus delectis ipse, quantum maximè accelerare poterat, per dubios infestosque populos ² juxtà intentus ad Asdrubalem pervenit. Quum decreta senatûs mandataque exposuisset, atque edidicisset ipse invicem quemadmodum tractandum bellum in Hispania foret, retro in sua castra rediit; nullâ re quàm celeritate tutior, quòd undique abierat, antequam consentirent. Asdrubal, priusquam moveret castra, pecunias imperat populis omnibus suæ ditionis; satis ignarus, Annibalem transitus quosdam pretio mercatum, nec auxilia Gallica aliter quàm conductâ habuisse; inopem tantum iter ingressum, vix penetraturum ad Alpes fuisse. pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberum de-

*Himilco
mittitur
in Hispaniam.*

*Asdrubal
in Italiam
ire parat.*

¹ Ut] Etiam si.

² Cum exercitu justo] Vid. not. §. ad I. 4.

³ Juxtà] Pariter. Non minus intentus quum per ubiæ fidei populos, quàm quum per apertè infestos

transiret.

³ Undique abierat, antequam consentirent] Nulla fuit regio ex qua non prius abiisset, quàm ejus regionis populi satis spatii ad consentiendum haberent.

U. c. 536.
a. G. 216.

*Scipiones
ei obviam
eunt.*

scendit. Decreta Carthaginensium & Asdrubalis iter ubi ad Romanos sunt perlata, omnibus omissis rebus, ambo duces, junctis copiis ire obviam coeptis atque obsistere parant; rati, si Annibali, vix per se ipsi tolerando Italiae hosti, Asdrubal dux atque Hispaniensis exercitus esset junctus, illum Romani finem imperii fore. His anxii curis, ad Iberum contrahunt copias: & transito amne, quum diu consultassent, utrum castra castris conferrent, an satis haberent, sociis Carthaginensium oppugnandis, morari ab itinere proposito hostem, urbem à propinquo flumine Iberam appellatam, opulentissimam eâ tempestate regionis ejus, oppugnare parant. quod ubi sensit Asdrubal, prope ferenda sociis, pergit ipse ire ad urbem, deditam nuper in fidem Romanorum, oppugnandam. ita jam coepta obsidio omissa ab Romanis est, & in ipsum Asdrubalem versum bellum.

*Pugna
inter Scipiones &
Asdrubalem.*

XXIX. Quinque millium intervallo castra distantia habuere paucos dies: nec sine levibus praeliis, nec ut in aciem exirent. tandem uno eodemque die velut ex composito utrimque signum pugnae propositum est, atque omnibus copiis in campum descensum est. ¹ Triplex stetit Romana acies. velutum pars inter antesignanos locata, pars post signa accepta: equites cornua cinxere. Asdrubal mediam aciem Hispanis firmat: in cornibus, dextro Poenos lo-

¹ *Triplex stetit Romana acies*] Romana acies in tria de more corpora divisa est, Hastatos, Principes, Triarios. Levis armaturæ milites partim locati sunt inter Antesignanos, quo nomine

designantur Hastati, atque etiam fortasse Principes: partim in ultimam aciem, ac ponè Triarios rejecti. De Antesignanis vid. not. 3. ad II. 20. & not. 3. ad VIII. 11.

cat,

cat, lævo Afros, mercenariorumque auxilia: U.C. 536.
² equitum, Numidas Pœnorum peditibus, a.C. 216.
 ceteros Afris pro cornibus apponit. nec omnes
 Numidæ in dextro locati cornu, sed quibus,
 desultorum in modum, binos trahentibus
 equos inter acerrimam sæpe pugnam in recen-
 tem equum ex fesso armatis transsultare mos
 erat: tanta velocitas ipsis, tamque docile equo-
 rum genus est. Quum hoc modo instructi sta-
 rent, imperatorum utriusque partis haud fer-
 me dispares spes erant. nam ne multum qui-
 dem, aut numero, aut genere militum, hi aut
 illi præstabant. Militibus longè dispar animus
 erat. Romanis enim, quanquam procul à pa-
 tria pugnarent, facilè persuaserant duces, pro
 Italia atque urbe Romana eos pugnare. itaque,
 velut quibus reditus in patriam eo discrimine
 pugnae verteretur, obstinaverant animis, vin-
 cere aut mori. Minus pertinaces viros habebat
 altera acies. nam maxima pars Hispani erant:
 qui vinci in Hispania, quam victores in Ita-
 liam trahi, malebant. Primo igitur concursu
 quum vix pila coniecta essent, retulit pedem
 media acies, inferentibusque sese magno im-
 petu Romanis terga vertit. Nihilo segnius in
 cornibus prælium fuit. hinc Pœnus, hinc Afer
 urget: & velut in circumventos prælio anci-
 piti pugnant. Sed quum in medium tota jam
 coisset Romana acies, satis virium ad dimoven-
 da hostium cornua habuit. itaque duo diversa
 prælia erant: utroque Romani, ³ ut qui pulsus

Vincunt
Romani.

² Equitum, Numidas]
 Quæ præcessere pertinent ad
 pedites. Equitatum pro cor-
 nibus locatum ita dividit,
 ut Numidas adjungat Pœ-
 norum peditibus, ceteros

Afris. Equitum hinc partitivè
 sumitur, quasi ex equitibus.

³ Ut qui pulsus tandem
 mediis] Particula tandem
 hinc locum habere posse non
 videtur, quum media acies

Tom. III.

L

U.C. 536.
A.C. 216.

tandem mediis, & numero & robore virorum præstarent, haud dubiè superarunt. Magna vis hominum ibi occisa: &, nisi Hispani vixdum conferto prælio tam effusè fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. Equestris pugna nulla admodum fuit, quia simul inclinatham mediam aciem Mauri Numidæque viderunt, ex templo fugâ effusâ nuda cornua, elephantis quoque præ se actis, deseruere. Et Asdrubalusque ad ultimum eventum pugnae moratus, è media cæde cum paucis effugit. Castra Romani cepere, atque diripuerunt. Ea pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis adjunxit: Asdrubalique non modò in Italiam traducendi exercitus, sed ne manendi quidem satis tutò in Hispania, spem reliquit. Quæ posteaquam litteris Scipionum Romæ vulgata sunt; non tam victoriâ, quàm prohibito Asdrubalis in Italiam transitu lætabantur.

*Petellia
in Brutiis
ab Himil-
cone ca-
pta.*

XXX. Dum hæc in Hispania geruntur, Petellia in Brutiis, aliquot post mensibus quàm coepta oppugnari erat, ab Himilcone, præfecto Annibalis, expugnata est. Multo sanguine ac vulneribus ea Pœnis victoria stetit: nec ulla magis vis obsessos, quàm fames expugnavit. absumptis enim frugum alimentis, carnisque omnis generis quadrupedum; ¹ sutrinæ postremò coriis, herbisque & radicibus, & corticibus teneris, ² strictisque rubis vixere; nec,

suprà dicatur primo statim concursu retulisse pedem, & paulo post terga vertisse. Possis legere *pulsis jam tum, vel jam antè mediis.*

¹ *Sutrinæ postremò coriis*] Vix dubitari potest, quin legendum sit, quemadmodum vetustissima editio ha-

bet, *scutorumque postremò coriis*, nisi quòd *quod* abesse potest. Sic suprà c. 19. in obsidione Catilini *detractas scutis pelles* in usum cibi versas fuisse narratum est.

² *Strictis... rubis*] Rubis quorum fructus strinxerunt.

antequam vires ad standum in muris ferenda- U.C. 536.
que arma deerant, expugnati sunt. Receptâ a. C. 216.
Petelliâ, Pœnus ad Consentiam copias tradu-
cit: quam minùs pertinaciter defensam, intra
paucos dies in deditiorem accepit. Iisdem fer-
me diebus, & Bruttiorum exercitus, Croto-
nem, Græcam urbem, circumfedit, opulen-
tam quondam armis virisque, tum jam adeo
multis magnisque cladibus afflictam, ut omnis
etatis minus viginti millia civium superessent.
Itaque 3 urbe à defensoribus vastâ facilè po-
niti sunt hostes: arx tantùm retenta, in quam
inter tumultum captæ urbis è mediâ cæde qui-
dam effugère. Et Locrenses descivere ad Brut-
ios Pœnosque, proditâ multitudine à princi-
pibus. Rhegini tantummodo regionis ejus, &
in fide erga Romanos, & potestatis suæ ad ul-
timum manserunt. In Siciliam quoque eadem
inclinatio animorum pervenit: & ne domus
quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit.
Itaque Gelo maximus stirpis, contemptâ si-
mul senectute patris, simul post Cannensem
eandem Romanâ societate, ad Pœnos defecit:
movissetque in Sicilia res, nisi mors adeo op-
portuna, ut patrem quoque suspitione adspere-
ret, armantem eum multitudinem, sollici-
tamentumque socios, absumpisset. Hæc eo anno
Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania va-
rio eventu acta. Exitu anni, Q. Fabius Maxi-
mus à senatu postulavit, ut ædem Veneris Ery-

Croto
capitur à
Bruttis.

Gelo fi-
lius Hie-
ronis de-
scit ad
Pœnos.

Moritur.

nt, i. e. decerpserant. Hos
laborum fructus appellat
vidius mora, l. I. Metam.
105... & in duris hæ-
ntia mora rubetis.

bus, quæ non idoneum de-
fensorum numerum habe-
ret. Vastus est desertus, in-
cultus, vacuus. Livius suprâ
l. V. c. 53. vastam incendiis
urbem. Et Sallust. Jugurth.
c. 48. Mons... vastus ab
natura & humano cultu.

3 Urbe à defensoribus va-
4 Urbe vacuâ defensori-

U.C. 536. cinæ, quam dictator vovisset, dedicare liceret;
 a.C. 216. Senatus decrevit ut Ti. Sempronius consul de-

*M. Emilio
 ludi
 funebres.*

U.C. 537.
 a.C. 215.
 Ti. Sem-
 pronio
 Cons.

signatus, quum honorem inisset, ad populum ferret, ut Q. Fabium duumvirum esse juberent ædis dedicandæ causâ. Et M. Emilio Lepido, qui bis consul augurque fuerat, filii tres, Lucius, Marcus, Quintus, 4 ludos funebres per triduum, & gladiatorum paria duo & viginti per triduum in foro dederunt. Ediles curules C. Lætorius, & Ti. Sempronius Gracchus, consul designatus, qui in ædilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum instaurati sunt. Plebeii ludi ædiliū M. Aurelii Cottæ & M. Claudii Marcelli ter instaurati. Circumactō tertio anno Punici belli, Ti. Sempronius consul Idibus Martiis magistratum iniit. Prætores, 5 Q. Fulvius Flaccus, qui antea consul censorque fuerat, urbanam, M. Valerius Lævinus peregrinam sortem in jurisdictione habuit; Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scævola Sardiniam sortiti sunt. M. Marcello proconsule imperium esse populus iussit, quod post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere rem gessisset.

*Duplex
 tributum
 impera-
 tum.*

XXXI. Senatus quo die primū est in Capitolio consultus, decrevit, ut eo anno duplex tributum imperaretur; simplex confestim exigeretur, ex quo stipendium præsens omnibus militibus daretur, præterquam qui milites a-

4 Ludos funebres per triduum, & gladiatorum paria duo & viginti per triduum] Manifestum est duas postremas voces per triduum malè huc inculcatas esse ex versu præcedente.

5 Q. Fulvius... qui antea

consul] Lege, qui antè id est, bis, consul... fuerat: planè ut de eo rursus agens habet Livius, infra XXV. 5. Consul primū fuerat anno u. c. 515. secundū, anno 528.

LIBER XXIII. 245

Cannas fuissent. De exercitibus ita decreverunt, ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius consul Cales ad conveniendum diem ediceret: ¹ inde sex legiones ² in castra Claudiana supra Sueffulam deducerentur. quæ ibi legiones essent, (erant autem Cannensis maximè exercitus) eas Ap. Claudius Pulcher prætor in Siciliam trajiceret; quæque in Sicilia essent, Romam deportarentur. Ad exercitum, cui ad conveniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus missus: isque iussus in castra Claudiana deducere urbanas legiones. Ad veterem exercitum accipiendum, deducendumque inde in Siciliam, T. Metilius Crotto legatus ab Ap. Claudio est missus. Taciti primò exspectaverant homines, uti consul comitia collegæ creando haberet. deinde, ubi ablegatum, velut de industria, M. Marcellum viderunt, quem maximè consulem in eum annum ob egregiè in prætura res gestas creari volebant, fremitus in curia est ortus. Quod ubi sensit consul, *Utrumque, inquit, è republica fuit, Patres Conscripti, & M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficisci, & comitia non prius edici, quàm is inde, confecto quod mandatum est negotio, revertisset; ut vos consulem, quem tempus reipublicæ postularet, quem maximè vultis, haberetis.* Ita de comitiis, donec rediit Marcellus, silentium fuit. Interea duumviri creati sunt Q. Fabius Maximus & T. Otacilius Crassus, ædibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinæ. Utraque in Capitolio est; canali uno discretæ. Et de trecentis equitibus Campanis,

U.C. 537.
a.C. 215.

*Decreta
de exercitiis.*

¹ Inde sex legiones] Manifestum mendum est in numero. Sine ulla dubitatione

emenda: inde eæ legiones.

² In castra Claudiana]

In castra Claudii Marcelli.

U.C. 537.
a.C. 215.

*Marcel-
lus in lo-
cum Po-
stumii
Cof. crea-
tur.*

*Se abdi-
cat.*

*Et suffi-
citur Fa-
bius Ma-
ximus
III. Cof.
Prodigia.*

qui in Sicilia cum fide stipendiis emeritis Ro-
mam venerant, ³ dein latum ad populum, ⁴ ut
cives Romani essent, item uti⁵ municipes Cu-
mani essent, ⁵ pridie quàm populus Campa-
nus à populo Romano defecisset. Maximè ut
hoc ferretur, moverat, quòd, quorum homi-
num essent, scire se ipsi negabant; vetere pa-
trià relictà, in eam in quam redierant non-
dum adsciti Posteaquam Marcellus ab exercitu
rediit, comitia uni consuli rogando in locum
L. Postumii edicuntur. Creatur ingenti con-
sensu Marcellus, qui extemplo magistratum
occiperet. cui ineunti consulatum quum to-
nuisset, vocati augures, vitio creatum videri
pronunciaverunt; vulgòque Patres ita famà
ferebant, quòd tum primùm duo plebei con-
sules facti essent, id deis cordi non esse In
locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicavit,
suffectus Fabius Maximus tertium. Mare
arsit eo anno: ad Sinuessam bos equuleum pe-
perit: signa Lanuvii ad Junonis Sospitæ cruore

3 Dein latum ad populum] Supervacanea est vox *dein*, videturque recidenda.

4 Ut cives Romani essent, item uti municipes Cumani essent, pridie] Ut cives Romani essent, attributi municipio Cumano, idque ab illo die qui proximè præcefferat diem defectionis Campanorum. Nempe ab illo die quo populus Campanus à populo Romano defece-
rat, hi equites deserant esse cives Campani, quum in fide erga Romanos perstitis-
sent, ac proinde jam essent Capuæ hostes. Ab illo ergo eodem die nova illis patria

substituitur in veteris locum, quam reliquerant, ne cili-
cet ullum esset tempus, quo nullius patriæ cives essent. Ceterum his in Livii verbis iteratur sine causa *ut essent*: priore loco deleri potest. De jure municipiorum vid. not. 1. ad VIII. 14.

5 Pridie quàm populus Campanus] Suspiciari licet excidisse hic tres voculas, quæ notis expressæ facile omitti potuerint; nempe *ex a. d.* id est, *ex ante diem*. *Ex ante diem pridie*, idem est quod, ex illo die qui est pridie.

manavere, lapidibusque circa id templum pluit. U.C. 537.
ob quem imbrem novemdiale, ut assolet, sa- 2.C. 219.
crum fuit: ceteraque prodigia cum cura ex-
piata.

XXXII. Consules exercitus inter se divise-
runt. Fabio exercitus, cui M. Junius dictator
præfuerat, evenit; Sempronio ¹ volonum quod
fuerat, & sociorum viginti quinque millia;
M. Valerio prætori legiones quæ ex Sicilia re-
dissent, decretæ: M. Claudius proconsul ad
eum exercitum qui supra Sueffulam Nolæ
præsideret, missus. Prætores in Siciliam ac Sar-
diniam profecti. Consules edixerunt, quoties
in senatum vocassent, uti senatores, ² quibus-
que in senatu dicere sententiam liceret, ad
portam Capenam convenirent. Prætores quo-
rum jurisdictio erat, tribunalia ad Piscinam
publicam posuerunt. eò vadimonia fieri juss-
erunt: ibique eo anno jus dictum est. Interim
Carthaginem, unde Mago frater Annibalis
duodecim millia peditum, & mille quingentos
equites, viginti elephantos, ³ mille argenti
talenta in Italiam transmissurus erat, cum præ-
sidio sexaginta navium longarum, nuncius af-
fertur, in Hispania rem malè gestam, omnes-
que ferme ejus provinciæ populos ad Roma-
nos defecisse. Erant qui Magonem, cum clas-
se ea copiisque, omisâ Italiâ, in Hispaniam
averterent; quum Sardinia recipiendæ repen-
tina spes affulsit. *Parvum ibi exercitum Roma-*

*Vocantur
Pani in
Sardi-
niam ab
Hamps-
cora.*

¹ Volonum] Volones dicti
sunt milites, inquit Fellus,
qui post Cannensem cladem
usque ad octo millia, quum
essent servi, voluntariè se ad
militiam obtulerunt. Rem
narravit Livius suprâ XXII.
57. Hi igitur volones exi-

muntur de exercitu cui Fa-
bius præfutura erat, & tra-
duntur Sempronio.

² Quibusque in senatu di-
cere sententiam liceret] Vid.
not. II. ad XXII. 49.

³ Mille argenti talenta]
Marcas nostros 93750.

U.C. 537.
a.C. 215.

num esse : veterem prætorem inde A. Cornelium provinciæ peritum decedere , novum expectari, ad hoc , fessos jam animos Sardorum esse diuturnitate imperii : & proximo iis anno acerbè atque avarè imperatum. gravi tributo & collatione iniquâ frumenti pressos. Nihil deesse aliud quàm auctorem , ad quem deficerent. Hæc clandestina legatio per principes missa erat : maximè eam rem moliente Hampsicora , qui tum auctoritate atque opibus longè primus erat. His nunciis prope uno tempore turbati erectique , Magonem cum classe sua copiisque in Hispaniam mittunt. in Sardiniam Asdrubalem , cognomento Calvum , deligunt ducem : & tantum ferme copiarum , quantum Magoni , decernunt. Et Romæ consules , transactis rebus quæ in urbe agendæ erant , movebant jam sese ad bellum. Ti. Sempronius , militibus Sinuessam diem ad conveniendum edixit ; 4 & Q. Fabius , consulto priùs senatu , ut frumenta omnes ex agris , 5 ante Kalendas Junias primas , in urbes munitas conveherent. *Qui non invexisset , ejus se agrum populaturum , servos sub hasta venditurum , villas incensurum.* Ne prætoribus quidem qui ad jus dicendum creati erant , vacatio ab belli administratione data est. Valerium prætorem in Apuliam ire placuit , ad exercitum à Terentio accipiendum : quum ex Sicilia legiones venissent , iis potissimùm uti ad regionis ejus præsidium : 6 Terentianum mit-

4 *Et Q. Fabius*] Repete ex antecedentibus verbum edixit.

5 *Ante Kalendas Junias primas*] Kalendas Junias præsentis anni. Additur *primas* ex consuetudine formu-

larum hujusmodi , in quibus verborum apices religiosè perpenduntur. Vid. & infra l. XLII. c. 21.

6 *Terentianum mitti*] Exercitum Terentii Varronis mitti in Siciliam.

ti cum aliquo legatorum. Et viginti quinque U. c. 537.
a. C. 215.
naves ⁷ M. Valerio datæ sunt, quibus oram
maritimam inter Brundisium ac Tarentum tu-
tari posset. Par navium numerus Q. Fulvio
prætori urbano decretus ad suburbana littora
tutanda. C. Terentio proconsuli negotium da-
tum, ut in Piceno agro conquestionem mili-
tum haberet, locisque iis præsidio esset. Et T.
Otacilius Crassus, posteaquam ædem Mentis
in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum impe-
rio, qui classi præesset, missus.

XXXIII. In hanc dimicationem duorum
opulentissimorum in terris populorum, omnes
reges gentesque animos intenderant: inter quos
Philippus Macedonum rex, eo magis, quo
propior Italiæ, ac mari tantum Ionio discre-
tus erat. Is ubi primum famam accepit, Anniba-
lem Alpes transgressum, ut bello inter Ro-
manos Pœnumque orto lætatus erat, ita, utrius
populi mallet victoriam esse, incertis adhuc
viribus, fluctuatus animo fuerat. ¹ Posteaquam
tertia jam pugna, tertia victoria cum Pœnis
erat, ad fortunam inclinavit, legatosque ad
Annibalem misit: qui vitantes portus Brundu-
sinum Tarentinumque, quia custodiis navium
Romanarum tenebantur, ad Laciniam Junonis
in terram egressi sunt. Inde per Apuliam pe-
tentes Capuam, media in præsidia Romana il-
lati sunt: deductique ad M. Valerium Lævi-
num prætorem, ² circa Nuceriam castra ha-

*Philippus
rex Ma-
ced. lega-
tos misit
ad Annibalem.*

⁷ M. Valerio] Videtur nos ter pugnasse cum Ro-
potius legendum P. Valerio manis, ter vicisse.

ex capp. 34. & 38. infra.
¹ Posteaquam tertia jam
pugna] Quum videret Phi-
lippus tertiā iam pugnā,
tertiam fuisse victoriam ab
Pœnorum parte; sive, Pœ-

² Circa Nuceriam] Imo
Luceriam. M. enim Valerius
in Apulia erat, cujus una ē
præcipuis civitatibus Luce-
ria. At Nuceria urbs est Cam-
paniæ.

U.C. 537.
a.C. 215.

bentem. Ibi intrepidè Xenophanes legationis princeps à Philippo rege se missum ait, ad amicitiam societatemque jungendam cum populo Romano; mandata habere ad consules, ac senatum populumque Romanum. Inter defectiones veterum sociorum, Valerius novâ societate tam clari regis lætus admodum, hostes pro hospitibus comiter accepit. dat qui prosequantur, itinera cum cura demonstrent, quæ loca, quosque saltus, aut Romanus, aut hostes teneant. Xenophanes per præsidia Romana in Campaniam, inde, quâ proximum fuit, in castra Annibalis pervenit, foedusque cum eo atque amicitiam junxit legibus his: *Ut Philippus rex quàm maximâ classe (ducentas autem naves videbatur effecturus) in Italiam trajiceret, & vastaret maritimam oram: bellum pro parte sua terrâ marique gereret. ubi debellatum esset, Italia omnis cum ipsa urbe Roma Carthaginiensium atque Annibalis esset, prædaque omnis Annibali cederet. Perdomitâ Italiâ, navigarent in Græciam, bellumque 3 cum quibus regibus placeret, gererent. quæ civitates continentis, quæ insulæ ad Macedoniam vergunt, ea Philippi regnique ejus essent.*

*Fœdus
inter Phi-
lippum &
Anniba-
lem.*

*Legati
Panorum
ad Phi-
lippum.*

XXXIV. In has ferme leges, inter Poenum ducem legatosque Macedonum ictum foedus, missique cum iis ¹ ad regis ipsius firmandam fidem legati, Gisgo, & Bostar, & Mago, eodem ad Junonis Lacinix, ubi navis occulta in statione erat, perveniunt. inde profecti, quum

3. *Cum quibus regibus placeret*] Lege cum quibus regi, nempe Philippo, placeret.

¹ *Ad regis ipsius firmandam fidem*] Ad firmandam

societatem fide, seu, juramento ipsius regis. Eodem serè modo infra, XXXII. 40. *firmato præsidio*, id est, quum firmasset urbem præsidio.

jam altum tenerent, conspecti à classe Romana sunt, quæ præsidio erat Calabriae littoribus. U.C. 937.
a.C. 215.

P. Valerius Flaccus ² cercuros ad persequendam retrahendamque navem quum misisset, Capiuntur à Romanis. primò fugere regii conati : deinde, ubi celebritate vinci senserunt, tradunt se Romanis : & ad præfectum classis adducti, quum quæreretur, qui, & unde, & quò tenderent cursum, Xenophanes primò satis jam semel felix mendacium struere, à Philippo se ad Romanos missum, ad M. Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit, pervenisse. Campaniam superare nequisse, septam hostium præfidiis. Deinde, ut Punicus cultus habitusque suspectos legatos fecit Annibalis, interrogatosque sermo prodidit ; tum, comitibus eorum seductis, ac metu territis, litteræ quoque ab Annibale ad Philippum inventæ, ³ & pacta pacis inter regem Macedonum Poenumque ducem. Quibus satis cognitis, optimum visum est, captivos comitesque eorum, Romam ad senatum, aut ad consules, ubicumque essent, quamprimum deportare. ad id celerrimæ quinque naves delectæ, ac L. Valerius Antias, qui præesset, missus : eique mandatum, ut in omnes naves legatos separatim custodiendos divideret, daretque operam, ne quod iis colloquium inter se, neve quæ communicatio consilii esset. Per idem tempus Romæ quum A. Cornelius Mammula, ex Sardinia provincia decedens, retulisset, qui status Sardiniae
status.

² Cercuros] Cercurus erat genus navigii velocis & brevis cum longa puppi. Nomen ei videtur inditum à Corcyra insula, quæ Græcis Κερκυρα, ubi fortasse illa navigii forma inventa est.

³ Et pacta pacis inter] Non sunt hæc pacta pacis, sed potius belli communiter gerendi. Missi plerique omitunt vocem pacis : unus habet, & pactæ leges inter.

U.C. 537. rerum in insula esset; bellum ac defectionem
 a.C. 215. omnes spectare; Q. Mucium, qui successisset
 sibi, gravitate coeli aquarumque advenientem
 exceptum, non tam in periculosum, quam
 longum morbum implicitum, diu ad belli vim
 sustinendam inutilem fore, 4 exercitumque ibi
 ut satis firmum pacatæ provinciæ præsidem es-
 se, ita parum bello, quod motum iri videretur:
 decreverunt Patres, ut Q. Fulvius Flacus
 quinque millia peditum, quadringentos
 equites, scriberet, eamque legionem primo
 quoque tempore in Sardiniam trajiciendam curaret,
 mitteretque cum imperio quem ipsi videretur,
 qui rem gereret, quoad Mucius convalesceret.
 Ad eam rem missus est T. Manlius Torquatus,
 qui bis consul censorque fuerat, subegeratque
 in consulatu Sardos. Sub idem ferè tempus,
 & à Carthagine in Sardiniam classis missa
 duce Asdrubale, cui Calvo cognomen erat,
 foedâ tempestate vexata, 5 ad Baleares
 insulas dejicitur. ibique (adeo non armamenta
 modò, sed etiam alvei navium quasi sati erant)
 subductæ naves dum reficiuntur, aliquantum
 temporis triverunt.

XXXV. In Italia quum post Cannensem pugnam,
 fractis partis alterius viribus, alterius mollitis
 animis, segnius bellum esset: Campa-

4 *Exercitum .. provinciæ præsidem*] Eodem modo loquitur Livius, infra c. 48. *præsides provinciarum exercitus.*

5 *Ad Baleares insulas dejicitur.* Vulgati habent hoc loco *ejicitur*. Sed *ejici* naufragorum est, ut in decan-

rato illo orationis pro Roscio loco: *Quid tam commune, quam .. litus ejectis.* *Dejici* dicuntur ii qui vi tempestatis vertuntur à cursu, aut ad terram inviti impelluntur, summâ tamen re salvâ. Sic supra l. XXI. 49. *eam quoque classem ad Agates insulas dejectam.*

ni per se adorti sunt rem Cumanam suæ ditio- U.C. 437.
 nis facere ; primò sollicitantes , ut ab Romanis a.C. 215.
 deficerent. ubi id parum processit , dolum ad *Campanorum*
 capiendos eos comparant. Campanis omnibus *molitiones*
 statum sacrificium ad Hamas. eò senatum Cam- *in Cumana-*
 panum venturum certiores Cumanos fecerunt : *nos.*
 petieruntque , ut & Cumanus eò senatus ve-
 niret ad consultandum communiter , ut eosdem
 uterque populus socios hostesque haberet :
 præsidium ibi armatum sese habituros , ne quid
 ab Romano Pœnove periculi esset. Cumani
 (quanquam suspecta fraus erat) nihil abnue-
 re ; ita tegi ¹ fallax consilium posse rati. Inte-
 rim Ti. Sempronius consul Romanus Sinuessæ ,
 quò ad conveniendum diem edixerat , exercitu
 iustrato , transgressus Vulturnum flumen , cir-
 ca Liternum castra posuit. Ibi , quia otiosa sta-
 tiva erant , crebrò decurrere milites coge-
 bat , ut tirones (ea maxima pars volonum erat) as-
 suescerent signa sequi , & in acie agnoscere
 ordines suos. ² inter quæ maxima inerat tum
 cura duci , itaque legatis tribunisque præcepe-
 rat , *ne qua exprobratio cuiquam veteris fortunæ*
discordiam inter ordines sereret : vetus miles ti-
roni , liber voloni sese exæquari sineret. omnes
satis honestos generososque ducerent , quibus arma
sua signaque populus Romanus commisisset. quæ
fortuna coëgisset ita fieri , eamdem cogere tueri
factum. Ea non majore curâ præcepta ab duci-
 bus sunt , quàm à militibus observata ; brevi-
 que tantâ concordia coaluerant omnium ani-

¹ *Fallax consilium*] Frau-
 dem quam & ipsi medita-
 bantur adversus fraudulen-
 tes.

² *Inter quæ maxima*] In-
 ter ea id maximè curabat

dux , & ita legatis tribu-
 nisque præceperat , ne qua
 exprobratio veteris fortunæ
 cuiquam facta discordiam
 sereret.

U.c. 537. mi, ut prope in oblivionem veniret, qua ex
 a.C. 215. conditione quisque esset miles factus. Hæc
 agenti Graccho legati Cumani nunciarunt,
 quæ à Campanis legatio paucos ante dies ve-
 nisset, & quid iis ipsi respondissent. triduum
 post eum diem festum esse: non senatum solum
 omnem ibi futurum, sed castra etiam & exer-
 citum Campanum. Gracchus, jussis Cumanis
 omnia ex agris in urbem convehere, & mane-
 re intra muros, ipse pridie quàm statum sacri-
 ficiu Campanis esset, Cumas movet castra.
 Hamæ inde tria millia passuum absunt. Jam
 Campani eò frequentes ex composito conve-
 nerant, nec procul inde in occulto Marius Al-
 fii Medixtuticus (summus magistratus erat
 Campanis) cum quatuordecim millibus arma-
 torum habebat castra, sacrificio apparando, &
 inter id instruendæ fraudi aliquanto intentior,
 quàm muniendis castris, aut ulli militari ope-
 ri. ³ Triduum sacrificatum ad Hamas. Noctur-
 num erat sacrum, ita ut ante mediam noctem
 compleretur. Huic Gracchus insidiandum tem-
 pori ratus, custodibus ad portas positis, ne
 quis enunciare posset cœpta, & ab decima
 diei hora coactis militibus corpora curare,
 somnoque operam dare, ut primis tenebris
 convenire ad signum possent, vigiliâ ferme
 primâ tolli jussit signa, silentique profectus
 agmine, quum ad Hamas mediâ nocte perve-
 nisset, castra Campana, ut in pervigilio, ne-
 glecta simul omnibus portis invadit: alios som-

*Castra
 Campana
 invadit
 Gracchus.*

³ *Triduum sacrificatum ad
 Hamas*] Verisimile non est,
 Gracchum, qui pridie istius
 sacrificii jam moverat Cu-
 mas, post triduum demum
 oppressisse Campanos: imo

debut rem aggredi primo
 quoque tempore, ne insidias
 detegerentur. Videmur lege-
 re debere *sacrificabatur*, id
 est, sacrificari mos erat.

no stratos, alios perpetrato sacro inermes re-
deuntes, obtruncat. hominum eo tumultu no-
cturno cæsa plus duo millia, cum ipso duce
Mario Alfio. capta sunt signa militaria quatuor
& triginta.

XXXVI. Gracchus minus centum militum
pacturâ castris hostium potitus, Cumas se pro-
pere recepit, ab Annibale metuens, qui super
Capuam in Tifatis habebat castra. Nec eum
provida futuri fefellit opinio. nam simul Ca-
puam ea clades est nunciata, ratus Annibal,
ab re bene gesta insolenter lætum exercitum
vironum, magna ex parte, servorumque, spo-
liantem victos, prædasque agentem, ad Hamas
se inventurum, citatum agmen præter Capuam
percepit, obviosque ex fuga Campanorum dato
præsidio Capuam duci, saucios vehiculis por-
tari jubet. ipse Hamis vacua ab hostibus ca-
stra, nec quicquam præter recentis vestigia cæ-
dis, strataque passim corpora sociorum inve-
nit. Auctores erant quidam, ut protinus inde
Cumas duceret, urbemque oppugnaret. Id
quaquequam haud modicè Annibal cupiebat, ut,
quia Neapolim non potuerat, Cumas saltem,
maritimam urbem, haberet; tamen, quia præ-
ter arma nihil secum miles raptim acto agmi-
ne extulerat, retro in castra supra Tifata se-
recepit. inde fatigatus Campanorum precibus,
sequenti die cum omni apparatu oppugnandæ
urbis, Cumas redit: perpopulatoque agro Cu-
mano, mille passus ab urbe castra locat, quum
Gracchus, magis verecundiâ in tali necessita-
te deserendi socios implorantes fidem suam
populique Romani, substitisset, quàm satis fi-
dens exercitui. Nec alter consul Fabius, qui
ad Cales castra habebat, Vulturnum flumen
transducere audebat exercitum: occupatus pri-

U.C. 537.
a.C. 216.

Desentia
Cumas
Gracchus

U.C. 537. mò ¹ auspicîis repetendis, dein prodigiis, quæ
 a.C. 215. alia super alia nunciabantur, expiantique ea
 haud facîle litari haruspices respondebant.

XXXVII. Hæ causæ quum Fabium tenerent, Sempronius in obsidione erat: & jam operibus oppugnabatur. adversùs ligneam ingentem admotam urbi, aliam turrem ex ipso muro excitavit consul Romanus, aliquanto altiore: quia muro satis per se alto subiectis validis sublicis pro solo usus erat. inde primùm saxis, sudibusque, & ceteris missilibus propugnatores mœnia atque urbem tuebantur: postremò, ubi ¹ promovendo adjunctam muro viderunt turrem, facibus ardentibus plurimum simul ignem conjecerunt. quo incendio trepida armatorum multitudo quum de turri sese præcipitaret, eruptio ex oppido simul duabus portis facta, stationes hostium fudit, fugavitque in castra; ut eo die obseffo, quàm obsidenti similior esset Pœnus. Ad mille trecentos Carthaginiensium cæsi, & undesexaginta vivi capti, qui circa muros & in stationibus solutè ac negligenter agentes, quum nihil minus quàm eruptionem timuissent, ex improvîso oppressi fuerant. Gracchus, priusquam se hostes ab repentino pavore colligerent, receptui signum dedit, ac suos intra muros recepit. Postero die Annibal elatum secundâ re consulem iusto prælio ratus certaturum, aciem inter castra atque urbem instruxit. ceterùm posteaquam neminem moveri ab solita custodia urbis vidit, nec committi quicquam temerariæ spei,

*Eruptio
 Gracchi.*

*Recedit
 à Cumis
 Annibal.*

¹ *Auspiciis repetendis*]
 Qua de causa eum Romam
 proficisci necesse erat. Vid.
 suprâ c. 19. & l. VIII.
 c. 30.

¹ *Promovendo adjunctam*]
 Gerundium hic passivè su-
 mitur: ut l. V. c. 26. *diffi-*
rendo deinde elanguit res.

ad Tifata redit infectâ re. Quibus diebus Cu-
 ma liberatæ sunt obsidione, iisdem diebus &
 in Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius,
 cui Longo cognomen erat, cum Hannone Pœ-
 no prospere pugnat. Supra duo millia hostium
 occidit, & ducentos octoginta milites amisit:
 signa militaria ad quadraginta unum cepit. Pul-
 lus finibus Lucanis Hanno, retro in Bruttios
 sese recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quæ
 à populo Romano defecerant, vi recepta per
 M. Valerium prætorem. Vercellius Siciliusque,
 auctores defectionis securi percussi. supra mil-
 le captivorum sub hasta venierunt: præda alia
 militi concessa, exercitus Luceriam reductus.

XXXVIII. Dum hæc in Lucanis atque in
 Hirpinis geruntur, quinque naves, quæ Ma-
 cedonum atque Pœnorum captos legatos Ro-
 mam portabant, ab Supero mari ad Inferum
 circumvectæ prope omnem Italiæ oram, quum
 præter Cumas velis ferrentur, neque hostium
 an sociorum essent, satis sciretur, Gracchus
 obviâ ex classe sua naves misit. Quum per-
 cunctando invicem cognitum esset, consulem
 Cumis esse, naves Cumas appulsæ, captivique
 ad consulem deducti, & litteræ datæ. Consul
 litteris Philippi atque Annibalis perlectis, con-
 signata omnia ad senatum itinere terrestri mi-
 sit: navibus devehi legatos iussit. Quum eo-
 dem ferè die litteræ legatique Romam venis-
 sent, & percunctatione factâ, dicta cum scri-
 ptis congruerent; primò gravis cura Patres
 incessit cernentes, quanta, vix tolerantibus
 Punicum bellum, Macedonici belli moles in-
 staret. cui tamen adeo non succubuerunt, ut
 extemplo agitaretur, quemadmodum ultro in-
 ferendo bello averterent ab Italia hostem. Ca-
 ptivis in vincula condi jussis, comitibusque

*Legati
 Philippi
 & Anni-
 balis Ro-
 mam du-
 cuntur.*

U. C. 537.
a. C. 215.

eorum sub hasta venditis, ad naves viginti quinque, quibus P. Valerius Flaccus præfectus præerat, ¹ viginti paratas alias decernunt. His comparatis deductisque, & additis quinque navibus, quæ advexerant captivos legatos, triginta naves ab Ostia Tarentum profectæ: iussusque P. Valerius, militibus Varro-
nians, quibus L. Apustius legatus Tarenti præerat, in naves impositis, quinquaginta navium classe non tueri modò Italiæ oram, sed explorare de Macedonico bello. si congruentia litteris legatorumque indiciis Philippi consilia essent, ut M. Valerium prætorem litteris certio-
riorem faceret: isque L. Apustio legato exercitui præposito, Tarentum ad classem profectus primo quoque tempore in Macedoniam trans-
mitteret, daretque operam ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad classem tuendam bellumque Macedonicum ea decreta est, quæ Ap. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi: ea per L. Apustium lega-
tum Tarentum est devecta. simul ab Hierone missa ² ducenta millia modium tritici, & hordei centum.

*Alteram
legatio-
nem mis-
sit Phil.
ad Anni-
balem.*

XXXIX. Dum hæc Romani parant aguntque, ad Philippum captiva navis, una ex iis quæ Romam missæ erant, ex cursu refugit: inde scitum, legatos cum litteris captos. Itaque ¹ ignarus de iis quæ cum Annibale legatis suis

¹ *Viginti paratas alias*] Videmur legere debere *vi-
ginti quinque alias*, quæ
junctæ cum quinque illis na-
vibus quas ad captivos de-
portandos Romam P. Vale-
rius è classe sua miserat,
efficiunt numerum triginta
navium, quæ mox dicuntur

ab Ostia Tarentum profe-
ctæ.

² *Ducenta millia modium*]
Modii Parisienses 154166.
Centum millia, 77083.

¹ *Ignarus de iis quæ*] Me-
lius: *ignarus rex eoque cum
Annibale legatis suis conve-
nissent.*

convenissent, quæque legati ejus ad se allaturi fuissent, legationem aliam cum eisdem mandatis mittit Legati ad Annibalem missi, Heraclitus, cui Scotino cognomen erat, & Crito Berræus, & Sositheus Magnes. Hi prospere tulerunt ac retulerunt mandata. sed prius se ætas circumegit, quàm movere ac moliri quicquam rex posset: tantum navis una capta cum legatis momenti fecit, ad dilationem imminentis Romanis belli. Et circa Capuam, transgresso Vulturum Fabio post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Combulteriam, & Trebulam, & Saticulam, urbes quæ ad Pœnum defecerant, Fabius vi cepit; præsidiaque in iis Annibalis, Campanique permulti capti. Et Nolæ, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Annibalis erat: consiliaque occulta de cæde principum & proditione urbis inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam castraque Annibalis, quæ in Tifatis erant, traducto exercitu Fabius ² super Vesuvium in castris Claudianis consedit; inde M. Marcellum proconsulem, cum iis copiis quas habebat, Nolam in præsidium misit.

XL. Et in Sardinia res ¹ per T. Manlium prætorem administrari coeptæ, quæ omissæ ^{Res in Sardinia gesta.} erant, posteaquam Q. Mucius prætor gravi morbo est implicitus. Manlius navibus longis ad Carales subductis, navalibusque sociis ar-

² Super Vesuvium in castris Claudianis] Lege super Sueffulam, ex capp. 17. & 32. suprâ, & 46. 48. infrâ.

¹ Per T. Manlium prætorem] Vel legendum est pro prætorem, vel prætor hîc su-

mitur pro eo qui cum prætorio imperio est, quamvis præturam non gerat. T. enim Manlius non fuit prætor hoc anno, ut constat ex capp. 30. & 34. Forſan vox illa omnino delenda est.

U.C. 537. matis, ut terrâ rem gereret, & à prætore exercitu accepto, duo & viginti millia peditum, mille & ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumque copiis, profectus in agrum hostium, haud procul ab Hampficoræ castris castra posuit. Hampficora tum fortè profectus erat in ² Pellitos Sardos, ad juventutem armandam, quâ copias augetet. Filius ejus nomine Hioftus, castris præerat: is adolescentiâ ferox, temere prælio inito fusus fugatusque, ad tria millia Sardorum eo prælio cæsa, octingenti ferme vivi capti. Alius exercitus primò per agros sylvasque fugâ palatur; dein, quò ducem fugisse fama erat, ad urbem nomine Cornum, caput ejus regionis, confugit. debellatumque eo prælio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Asdrubale, quæ tempestate dejecta ad Baleares erat, in tempore ad spem rebellandi advenisset. Manlius post famam apulsæ Punicæ classis, Carales se recepit. ea occasio Hampficoræ data, Poeno se jungendi. Asdrubal copiis in terram expositis, & classe remissâ Carthaginem, duce Hampficorâ ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus, Carales perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab effusa eum populatione continuisset. Primò castra castris modico intervallo sunt objecta: deinde procurstationes levique certamina vario eventu inita: postremò descensum in aciem, signisque collatis, justo prælio per quatuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Poeni, Sardis facilè vinci assuetis, fecerunt: postremò & ipsi, quum omnia circâ strage ac fugâ Sardorum repleta es-

Prælium, quo superiores Romani,

² *Pellitos Sardos*] Sardinia² populum, qui quia in montanis habitabant, ideo ad arcendum frigus mastrucis & pellibus utebantur: unde illis nomen *Pelliti*.

sent, fusi. ceterum terga dantes, circumducto cornu, quo pepulerat Sardos, inclusit Romanus. cædes inde magis, quam pugna fuit. Duodecim millia hostium cæsa Sardorum simul Pœnorumque, ferme tria millia & sexcenti capti, & signa militaria septem & viginti.

XLI. Ante omnia claram & memorabilem pugnam fecit Asdrubal imperator captus, & Hanno, & Mago, nobiles Carthaginenses: Mago ex gente Barcina, propinquâ cognatione Annibali junctus; Hanno auctor rebellionis Sardis, bellicque ejus haud dubiè concitor. Nec Sardorum duces minùs nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt. nam & filius Hampsicoræ Hioftus in acie cecidit: & Hampsicora, cum paucis equitibus fugiens, ut super afflictas res necem quoque filii audivit, nocte, ne cujus interventus cœpta impediret, mortem sibi conscivit. Ceteris urbs Cornus eadem, quæ antè, fugæ receptaculum fuit. quam Manlius victore exercitu aggressus, intra paucos dies recepit. Deinde aliæ quoque civitates, quæ ad Hampsicoram Pœnosque defecerant, obsidibus datis, dederunt sese. quibus stipendio frumentoque imperato, pro cujusque aut viribus aut delicto, Carales exercitum reduxit. Ibi navibus longis deductis, impositoque quem secum advexerat milite, Romam navigat, Sardiniamque perdomitam nunciat Patribus: & stipendium quaestoribus, frumentum ædilibus, captivos Q. Fulvio prætori tradidit. Per idem tempus T. Otacilius prætor quinquaginta navium ab Lilybæo classe in Africam transvectus, depulatusque agrum Carthaginensem, quum

*Perdomi-
ta Sardi-
nia.*

[T. Otacilius prætor] Vid. not. i. ad c. proximè
Otacilius non hoc anno, sed præcedens.
biennio antè prætor fuit.

U.C. 537. Sardiniam inde peteret, quò fama erat Asdru-
 a.C. 215. balem à Balearibus nuper trajecisse, classi Afri-
 cam repetenti occurrit, levique certamine in
 alto commisso, septem inde naves cum sociis
 navalibus cepit: ceteras metus haud secus,
 quàm tempestas, passim disjecit. Per eosdem
 fortè dies & Bomilcar² cum militibus ad sup-
 plementum Carthagine missis, quadragintaque
 elephantis, & commeatu, Locros accessit,
 quem ut incautum opprimeret Ap. Claudius,
 per simulationem provinciæ circumeundæ Mes-
 sanam raptim exercitu ducto, ³ æstu secundo
 Locros trajecit. Jam inde Bomilcar ad Hanno-
 nem in Bruttios profectus erat, & Locrenses
 portas Romanis clausurunt. Appius, magno
 conatu nullâ re gestâ, Messanam repetit.

Oratio
 Samnitum
 ad Anni-
 balem.

XLII. Eadem ætate Marcellus ab Nola,
 quam præsidio obtinebat, crebras excursions
 in agrum Hirpinum, & Samnites Caudinos, fe-
 cit: adeoque omnia ferro atque igni vastavit,
 ut antiquarum cladum Samnio memoriam re-
 novaret. Itaque extemplo legati ad Annibalem
 missi simul ex utraque gente, ita Pœnum al-
 locuti sunt: *Hostes populi Romani, Annibal,*
fuius primùm per nos ipsi, quoad nostra arma,
nostræ vires nos tutari poterant. posteaquam iis
parum fidebamus, Pyrrho regi nos adjunximus:
à quo relictî, pacem necessariam accepimus, fui-
musque in ea¹ per annos prope quinquaginta, ad

² Cum militibus] Deest
 numerus, qui, ut apparet
 ex c. 13. suprâ, est 4000.

³ Æstu secundo] Scita &
 elegans locutio, quâ usus est
 Sallust. l. I. Histor. Itaque
 Sertorius... æstu secundo
 furtivâque celeritate.

¹ Per annos prope quin-
 quaginta] Lege prope sexa-
 ginta. Ab anno enim 480.
 quo pax cum Samnitibus
 eorumque sociis facta fue-
 rat, ad annum 534. quo
 Annibal in Italiam venit,
 anni sunt quatuor & quin-
 quaginta.

ad tempus quo in Italiam venisti. Tua nos non magis virtus fortunaque, quam unica comitas ac benignitas erga cives nostros, quos captos nobis remisisti, ita conciliavit tibi, ut, te salvo atque incolumi amico, non modò populum Romanum, sed ne deos quidem iratos (si dici fas est) timeamus. At, Hercule, non solùm incolumi & victore, sed præsente te, quum ploratum prope conjugum ac liberorum nostrorum exaudire, & flagrantia reëta posses conspiciere, ita sumus aliquoties hac æstate devastati, ut M. Marcellus, non Annibal vicisse ad Cannas videatur; glorienturque Romani, te ad unum modò ictum vigentem, velut aculeo emisso, torpere. ² Per centum prope annos cum populo Romano bellum gessimus, nullo externo adjuti nec duce, nec exercitui: nisi quòd per biennium Pyrrhus nostro magis milite suas auxit vires, quàm suis viribus nos defendit. Non ego secundis rebus nostris gloriabor, duos consules, ac duos consulares exercitus à nobis sub jugum missos, & si qua alia aut lata aut gloriosa nobis evenerunt. quæ aspera adversaque tunc acciderunt, minore indignatione referre possumus, quam quæ hodie eveniunt. Magni dictatores cum magistris equitum, bini consules cum binis consularibus exercitibus ingrediebantur fines nostros; antè explorato, & subsidiis positis, & sub signis ad populum ducabant. ³ Nunc prope unius & parvi ad tuendam Nolam præsidii præda sumus. Jam, ne manipulatim quidem, sed latronum modo, percursant totis finibus nostris negligentius, quàm

U.C. 537.

A.C. 215.

² Per centum prope annos]

Vid. not. 3. ad c. 5. suprâ.

³ Nunc prope unius] Nunc prope præda sumus unius præsidii. Nisi fortè legendum: nunc unius, & parvi

prope ad tuendam Nolam præsidii. Nunc præda sumus unius præsidii, quod quidem ita exiguum est, ut vix ad tuendam Nolam sufficere debere videatur.

U.C. 537. *si in Romano vagarentur agro. Causa autem hæc*
 a.C. 215. *est, quòd neque tu defendis, & nostra juventur,*
quæ, si domi esset, tutaretur, omnis sub signis
militat tuis. Nec tē, nec exercitum tuum norim,
nisi, à quo tot Romanas acies fusas stratasque
esse sciam, ei facile esse ducam opprimere popu-
latores nostros vagos, sine signis, palatos, quos
quemque trahit, quamvis vana, prædæ spes.
Numidarum paucorum illi quidem præda erunt,
 4 *præsidiumque missum nobis erit, & Nolæ ad-*
emeris: si modò, quos ut socios haberes dignos
duxisti, haud indignos judicas, quos in fidem re-
ceptos tuearis.

Respon-
 sum An-
 nibalis.

XLIII. Ad ea Annibal respondit: Omnia si-
 mul facere Hirpinos Samnitesque: & indicare
 clades suas, & petere præsidium, & queri in-
 defensores se neglectosque. Indicandum autem fuisse
 primum; deinde petendum præsidium; postremo
 ni impetraretur, tum denique querendum, fru-
 stra opem imploratam. Exercitum se non in agrum
 Hirpinum Samnitemve, ne & ipse oneri esset,
 sed in proxima loca sociorum populi Romani ad-
 ducturum. iis populandis & militem suum reple-
 turum se, & metu procul ab iis summoturum
 hostes. Quod ad bellum Romanum attineret, si
 Trasimeni quàm Trebiæ, si Cannarum quàm Tra-
 simeni pugna nobilior esset; Cannarum se quoque
 memoriam obscuram majore & clariore victoria
 facturum. Cum hoc responso, muneribusque
 amplis, legatos dimisit. ipse præsidio modico
 relicto in Tifatis, profectus cetero exercitu
 ire Nolam pergit. Eòdem Hanno ex Bruttis,

4 *Præsidiumque missum no-*
bis erit, & Nolæ ademeris]
 Non modò miseris præsi-
 dium nobis, sed etiam eà-
 dem operâ præsidium Nolæ

ademeris. Modò dixit Ro-
 manos, qui Nolam tueban-
 tur, paucorum Numidarum
 prædam fore.

cum supplemento Carthagine adveſto atque U.C. 517.
elephantis, venit. Caſtris haud procul poſitis, a.C. 215.
longè alia omnia inquirenti comperta ſunt,
quàm quæ à legatis ſociorum audierat. nihil
enim Marcellus ita gerebat, ut aut fortunæ, aut
temere hoſti commiſſum dici poſſet. explora-
tò, cum firmiſque præſidiis, tuto receptu,
prædatum ierat: ¹ omniaque, velut adverſus
præſentem Annibalem, cauta proviſaque fue-
runt. Tum ubi ſenſit hoſtem adventare, co-
pias intra mœnia tenuit: per muros inambu-
lare ſenatores Nolanos juſſit, & omnia circà
explorare, quæ apud hoſtes fierent. Ex iis Han-
no, quum ad murum ſucceſſiſſet, Herennium
Baſſum, & Herium Pettium, ad colloquium
evocatos, permiſſuque Marcelli egreſſos, per
interpretem alloquitur. Annibalis virtutem
fortunamque extollit: populi Romani obterit
ſeneſcentem cum viribus majeſtatem. *Quæ ſi*
paria eſſent, ut quondam fuiſſent, tamen expertis
quàm grave Romanum imperium ſociis, quanta
indulgentia Annibalis etiam in captivos omnes
Italicæ nominis fuiſſet, Punicam Romanæ ſocieta-
tem atque amicitiam præoptandam eſſe. Si ambo
conſules cum ſuis exercitibus ad Nolam eſſent,
tamen non magis pares Annibali futuros, quàm
ad Cannas fuiſſent: nedum prætor unus, cum pau-
cis & novis militibus, Nolam tutari poſſit. ² Ip-
ſorum quàm Annibalis intereſſe, captâ an traditâ
Nolâ potiretur. potiturum enim, ut Capuâ Nu-
ceriâque potitus eſſet: ſed, quid inter Capuæ Nu-

*Animos
Nolano-
rum ten-
eat Anni-
bal.*

¹ Omnia.... cauta pro-
viſaque fuerunt] Fortaſſe:
fuerant.

² Ipſorum quàm Anniba-
lis] Ipſorum magis quàm
Annibalis intereſſe, captane

per vim Nola, an tradita
voluntate oppidanorum in
ejus poteſtatem concederet.
Supprimatur magis ex more
optimis ſcriptoribus inter-
dum uſitato.

U.c. 537. ceriaque fortunam interesset, ipsos prope in me-
 2.C. 215. dio suos Nolanos scire. Nolle ominari quæ capta
 urbi cessura forent: sed potius spondere, si Mar-
 cellum cum præsidio ac Nolam tradidissent, ne-
 minem alium quàm ipsos legem, quàm in societa-
 tem amicitiamque Annibalis venirent, dicturum.

XLIV. Ad ea Herennius Bassus respondit:
 Multos annos jam inter Romanum Nolanumque
 populum amicitiam esse, cujus neutros ad eam
 diem pœnitere: & sibi si cum fortuna mutanda
 fides fuerat, ¹ serò jam esse mutare eam. Deditu-
 ris se Annibali, non fuisse arcessendum Romanum
 præsidium: cum iis qui ad se tuendos venissent,
 omnia sibi & esse consociata, & ad ultimum fo-
 re. Hoc colloquium abstulit spem Annibali per
 prodicionem recipiendæ Nolæ. itaque oppidum
 coronâ circumdedit, ut simul ab omni parte
 mœnia aggredieretur. Quem ut successisse mu-
 ris Marcellus vidit, instructâ intra portam acie,
 cum magno tumultu erupit. aliquot primo im-
 petu perculsi cæsi que sunt. dein concursu ad
 pugnantes factò, æquatisque viribus, atrox
 cœpit esse pugna. memorabilisque inter pau-
 cas fuisset, ni ingentibus procellis effusus im-
 ber diremisset pugnantes. Eo die commisso
 modico certamine, atque irritatis animis, in
 urbem Romani, Pœni in castra sese recepe-
 runt. tamen Pœnorum primâ eruptione per-
 culsi ceciderunt haud plus quàm triginta: Ro-
 manorum nullus. Imber continens per noctem
 totam usque ad horam tertiam diei insequen-
 tis tenuit. itaque, quanquam utraque pars avi-
 di certaminis erant, eo die tenuerunt sese ta-
 men munimentis. Tertio die Annibal partem
 copiarum prædatum in agrum Nolanum misit.

Oppugnata
 Nolam.

1 Serò jam esse] Melius fortasse: serum.

Quod ubi animadvertit Marcellus, extemplo in aciem copias eduxit: neque Annibal detre-
 ctavit. Mille ferè passuum inter urbem erant,
 castraque. eo spatio (& sunt omnia campi cir-
 ca Nola) concurrerunt. Clamor ex parte
 utraque sublatus, proximos ex cohortibus iis
 quæ in agros prædatum exierant, ad prælium
 iam commissum revocavit. Et Nolani aciem
 Romanam auxerunt: quos collaudatos Mar-
 cellus in subsidiis stare, & faucios ex acie ef-
 ferre iussit; pugnam abstinere, ni ab se signum
 accepissent.

U.C. 537.
 a. C. 215.

*Prælium
 ad No-
 lam.*

XLV. Prælium erat anceps: summâ vi &
 duces hortabantur, & milites pugnabant. Mar-
 cellus victis ante diem tertium, ¹ fugatis ante
 paucos dies à Cumis, pulsus priore anno ab
 Nola ab eodem se duce, milite alio, instare
 iubet. *Non omnes esse in acie: prædantes vagari
 in agro. sed qui pugnent, marcere Campanâ lu-
 xuriâ, vino, & scortis, omnibusque lustris per
 totam hiemem confectos. Abisse illam vim vigo-
 remque, dilapsa esse robora corporum animorum-
 que, quibus Pyrenæi Alpiumque superata sint ju-
 ga. reliquias illorum virorum, vix arma mem-
 braque sustinentes, pugnare. Capuam Annibali
 Cannas fuisse. ibi virtutem bellicam, ibi mili-
 tarem disciplinam, ibi præteriti temporis famam,
 ibi spem futuri extinctam. Quum hæc expro-
 bando hosti Marcellus suorum militum ani-
 mos erigeret, Annibal multo gravioribus pro-
 bris increpabat: Arma signaque eadem se nosce-
 re, quæ ad Trebiam Trasimenumque, postremo
 ad Cannas viderit habueritque. militem alium
 profecto se in hiberna Capuam duxisse, alium*

¹ Fugatis... à Cumis] Sempronii ductu. Vid. suprâ
 c. 35.

U.C. 537. inde eduxisse. Legatumne Romanum, & legionis
 a.C. 215. unius atque ² alæ magno certamine vix toleratis
 pugnam, quos binæ acies consulares nunquam su-
 stinuerunt? Marcellus tirone milite ac ³ Nolanis
 subsidiis, inultus nos jam iterum laceffit? Ubi
 ille meus miles est, qui erepto ex equo C. Fla-
 minio consuli caput abstulit? ubi, qui L. Paul-
 lum ad Cannas occidit? Ferrum nunc hebet? an
 dextræ torpent? an quid prodigii est aliud? Qui
 pauci plures vincere soliti estis, nunc paucis plu-
 res vix restatis. Romam vos expugnaturos, si
 quis duceret, fortes linguâ jaëtabatis. ⁴ Enim
 minor est res. hic experiri vim virtutemque vo-
 lo. Expugnate Nola, campestre urbem, non
 flumine, non mari septam. hinc vos ex tam opu-
 lenta urbe prædâ spoliisque onustos, vel ducam
 quò voletis, vel sequar.

Pœni
 in castra
 compul-
 sunt.

XLVI. Nec bene, nec malè dicta profuerunt
 ad confirmandos animos. Quum omni parte
 pellerentur, Romanisque crescerent animi,
 non duce solùm adhortante, sed Nolanis etiam
 per clamorem favoris indicem accendentibus
 ardorem pugnae, terga Pœni dederunt, atque
 in castra compulsi sunt. quæ oppugnare cu-
 pientes milites Romanos Marcellus Nola
 reducit, cum magno gaudio, & gratulatione
 etiam plebis, quæ antè inclinatio ad Pœnos
 fuerat. Hostium plus quinque millia cæsa eo
 die, vivi capti sexcenti, & signa militaria un-

² Alæ] Intellige socia-
 lium copiarum corpus nu-
 mero ferè par legioni. Vid.
 not. 3. ad X. 40. & not. 2.
 ad XXV, 21.

³ Nolanis subsidiis] No-
 lano milite, qui in subsidiis
 erat.

⁴ Enim minor est res] Sic

& infrà, XXXIV. 32. Enim
 ut jam ita sint hæc: quem
 ad locum notat Gronovius
 observasse eruditos ex Plau-
 to, particulam enim inter-
 dum à fronte orationis in-
 duere vim adversativæ, &
 eadem vi poni, quâ junctio
 aliàs atenim, sedenim.

deviginti, & duo elephanti: quatuor in acie U.C. 137.
occisi. Romanorum minùs mille interfecti. a.C. 215.

Posterum diem, induciis tacitis, sepeliendo utrimque cæsos in acie, consumpserunt. Spolia hostium Marcellus, Vulcano votum, cremavit. Tertio post die (ob iram credo aliquam, aut spem liberalioris militiæ) mille ducenti septuaginta duo equites, misti Numidæ Hispanique, ad Marcellum transfugerunt. eorum forti fidelique operâ in eo bello usi sunt sæpe Romani. Ager Hispanis in Hispania, Numidis in Africa post bellum, virtutis causâ, latus datus est. Annibal ab Nola remisso in Bruttios Hannone cum quibus venerat copiis, ipse Apuliæ hiberna petit, circaque Arpos confedit. Q. Fabius ut profectum in Apuliam Annibalem audivit, frumento ab Nola Neapolique in ea castra convector quæ super Sueffulam erant, munimentisque firmatis, & præsidio, quod per hiberna² ad tutandum locum satis esset, relicto, ipse Capuam propius movit castra, agrumque Campanum ferro ignique est depopulatus: donec coacti sunt Campani, nihil admodum viribus suis fidentes, egredi portis, & castra ante urbem in aperto communire. Sex millia armatorum habebant, peditem imbellem: equitatu plus poterant. itaque equestribus præliis laceffebant hostem.

Q. Fabii
res gestæ.

XLVII. Inter multos nobiles equites Campanos, Cerrinus Jubellius erat, cognomine Taurea. civis indidem erat, longè omnium Campanorum fortissimus eques: adeo ut, quum apud Romanos militaret, unus eum Romanus, Claudius Asellus, gloriâ equestri æqua-

Jubellius
Taurea.

Claudius
Asellus.

1 Latus datus est] Dele vitiosa repetitio & datus.
vocem latus, quæ nihil 2 Ad tutandum locum]
aliud esse videtur, quàm Melius: ad tenendum.

U. C. 537.
a. C. 215.

ret. ¹ Hunc Taurea, quum diu perlustrans oculis obequitasset hostium turmis, tandem facto silentio, ubi esset Claudius Asellus, quæsit: *Et, quoniam verbis secum de virtute ambigere solitus esset, cur non ferro decerneret; daretque opima spolia victus, aut victor caperet?* Hæc ubi Asello nunciata sunt in castra; id modò moratus, ut consulem percunctaretur, liceretne extra ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu ejus arma extemplo cepit: provectusque ante stationes equo, Tauream nomine compellavit, congregique ubi vellet, jussit. Jam Romani ad spectaculum pugnae ejus frequentes exierant: & Campani, non vallum modò castrorum, sed mœnia etiam urbis prospectantes repleverant. ² Quum jam antè ferocibus dictis rem nobilitassent, infectis hastis concitarunt equos. dein libero spatium inter se ludificantes, sine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, *Equorum, inquit, hoc, non equitum erit certamen, nisi è campo in cavam hanc viam demittimus equos. ibi nullo ad evagandum spatio cominus conferentur manus.* Dicto prope citius, equum in viam Claudius dejecit. Taurea verbis ferocior quàm re, ³ *Minimè sis, inquit, canthe-*

¹ *Hunc Taurea... ubi esset Claudius Asellus, quæsit] Quæsit hunc, ubi esset, id est, quæsit, ubi hic esset. Ideo autem post hæc verba ubi esset addit nomen Claudius Asellus, quòd interposita duo orationis membra inter hunc & quæsit, aliquid obscuritatis parere potuissent.*

² *Quum jam antè ferocibus dictis rem nobilitassent]*

Quum initio celebritatem quamdam fastumque certamini mox futuro per ferocia dicta addidissent.

³ *Minimè sis... cantherium in fossa]* Karbidia Græcis asinus, & Karbidia ditella. Latinis cantherius equus castratus, & cantherius vel cantherium administriculum & pedamentum vitium instar furcæ, vel jugi. Fodiebantur vineæ: la-

rium in fossa. 4 quæ vox in rusticum inde pro-
 verbium prodita. 5 Claudius quum ex via lon-
 gè perequitasset, nullo obvio hoste, in cam-
 pum rursùm evectus, increpans ignaviam ho-
 stis, cum magno gaudio & gratulatione, vi-
 ctor in castra redit. Huic pugnae equestri rem
 (6 quam satis certam, communis existimatio
 est) mirabilem certè, adjiciunt quidam anna-
 les: quum refugientem ad urbem Tauream
 Claudius sequeretur, patenti hostium portæ
 investum, per alteram stupentibus miraculo
 hostibus intactum evasisse.

XLVIII. Quieta inde stativa fuere, ac re-
 tro etiam consul movit castra, ut sementem
 Campani facerent: nec antè violavit agrum
 Campanum, quàm jam altæ in segetibus her-
 bæ pabulum præbere poterant. id convexit in

fossa figebantur cantherii, quibus applicabantur & im-
 ponebantur teneræ vites. Igitur propriè *cantherium in fossa* est, ubi cantheriata vitis est. Sed quia canthe-
 rius etiam genus equi est, via autem cava propter al-
 tiorem utrimque campum, instar fossæ; illudens Tau-
 rea, postquam Claudius equum egerat in vian cavam, Quid te esse vis, in-
 quit, cantherium in fossa? Cave te esse patiari canthe-
 rium in fossa. Hoc equidem me esse nolo. Quod quidem dictum nullam aliam tunc temporis vim habebat, quàm ut invidiam ignavi turpisque discessus dicenti minueret. Hæc Gronovius. Potuit quoque ludere Tau-
 rea in cognomen adversa-

rii, quòd *Καθήλων* apud Græcos, ut jam observavi-
 mus, *asinus*, Romanus au-
 tem *Asellus* cognominaba-
 tur.

4 *Quæ vox in rusticum*]
 Verisimilius est, hoc pro-
 verbium jam antiquitus re-
 ceptum fuisse, neque huic
 Taureæ dicto debere origi-
 nem suam.

5 *Claudius quum ex via*]
 Claudius quum ex via in
 campum rursùm evectus
 longè perequitasset.

6 *Quam satis certam*]
 Magis placeret: *Quàm ve-
 ra sit, communis existimatio
 est*: id est, quàm vera sit,
 quilibet per se judicare po-
 test. Eodem sensu l. IV.
 c. 20. scripsit Livius: *exi-
 stimatio communis omnibus
 est.*

U. S. 337.
A. C. 215.

Claudiana castra super Sueffulam ; ibique hiberna ædificavit. M. Claudio proconsuli imperavit , ut , retento Nolæ necessario ad tuendam urbem præsidio , ceteros milites dimitteret Romanam , ne oneri sociis , & sumptui reipublicæ essent. Et Ti. Gracchus à Cumis Luceriam in Apuliam legiones quum duxisset , M. Valerium inde prætorem Brundisium , cum eo quem Luceriæ habuerat exercitu , misit , tuerique oram agri Sallentini , & providere quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret , jussit. Exitu æstatis ejus , quâ hæc gesta perscripsimus , litteræ à P. & Cn. Scipionibus venerunt , quantas , quàmque prosperas in Hispania res gessissent. sed pecuniam in stipendium , vestimenta que , & frumentum exercitui , & sociis navalibus , omnia deesse. Quod ad stipendium attineat , si ærarium inops esset , se aliquam rationem inituros , quomodo ab Hispanis sumant. cetera utique ab Roma mittenda esse : nec aliter , aut exercitum , aut provinciam , ¹ retineri posse. Litteris recitatis , nemo omnium erat , quin & vera scribi & postulari æqua fateretur : sed occurrebat animis , quantos exercitus terrestres navalesque tuerentur , quantaque nova classis mox paranda esset , si bellum Macedonicum moveretur. *Siciliam & Sardiniam , quæ ante bellum vestigales fuissent , vix præsides provinciarum exercitus alere. ² tributo sumptus suppeditari. verum quum ipsum tributum conferentium numerum tantis exercituum stragibus , & ad Trasimenum lacum ,*

Litteræ
à Hispania.

Romanorum inopia.

¹ Retineri posse] Eodem sensu , sed elegantius legetur obtineri. Verbum enim obtineo , non id est quod Gallicè dicimus *obtenir* , sed te-

neo , tueor , servo.

² Tributo] A civibus colato , quum jam vestigalia ex provinciis defecissent.

et ad Cannas, imminutum; tum qui superessent U.C. 537. pauci, si multiplici gravarentur stipendio, aliam a.C. 215. perituros peste. Itaque 3 nisi fide staret respublica, opibus non staturam. Prodeundum in concionem Fulvio pratori esse, indicandas populo publicas necessitates, cohortandosque, qui 4 redempturis auxissent patrimonia, 5 ut reipublicæ, ex qua crevissent, tempus commodarent: conducereque eam lege præbenda, quæ ad exercitum Hispaniensem opus essent, ut, quum pecunia in ærario esset, iis primis solveretur. 6 Hæc prator in concione edixit, quâ die vestimenta, frumentum, Hispaniensi exercitui præbenda, quæque alia opus essent navalibus focis, esset locaturus.

XLIX. Ubi ea dies venit, ad conducendum *Privatâ pecuniâ respublicæ administratur.* tres societates aderant hominum undeviginti, quorum duo postulata fuere: unum ut militiâ vacarent, 1 dum in eo publico essent: alte-

3 Nisi fide staret respublica] Fides hinc pro eo quod Gallicè dicitur *crédit*. Nisi sustentaretur respublica pecuniis mutuatis, quarum solutio in multum tempus differretur.

4 Redempturis] Redimere est conducere aliquid faciendum, vel præbendum. Hinc redemptor, qui conducit: redemptura, conductio. Qui redempturis auxissent patrimonium, sunt hoc loco publicani, qui conducendo publica ditati fuerant.

5 Ut reipublicæ.. tempus commodarent] Ut commodis reipublicæ hætenus inservirent, ut non pecuniæ tamen, sed temporis gra-

tiam facerent.

6 Hæc prator in concione edixit, quâ die] Placeret magis: Hæc prator in concione, supple, pronunciavit: edixitque quâ die.

1 Dum in eo publico essent] Publica dicuntur, sive vectigalia & redditus populi Romani, quæ inferenda ærario locantur à magistratibus, fruenda conducuntur à locupletibus & idoneis hominibus, qui inde publicani appellantur; ita ut definitum sit, quid pro iis pendere illi debeant ærario: sive munera operave aut functiones ac necessitates reipublicæ, puta templi alijus aut pontis exadifica-

U.C. 537. rum, ² ut quæ in naves imposuissent, ab ho-
 a. C. 215. stium tempestatisque vi, publico periculo es-
 sent. Utroque impetrato, conduxerunt: pri-
 vatâque pecuniâ respublica administrata est. Hi
 mores, eaque caritas patriæ per omnes ordines
 velut tenore uno pertinebat. Quemadmodum
 conductâ omnia magno animo sunt, sic summâ
 fide præbita, nec secus quàm si ex opulento
 ærario, ut quondam, alerentur. Quum hi com-
 meatus venerunt, Illiturgi oppidum ab Asdru-
 bale, ac Magone, & Amilcare Bomilcaris fi-
 lio, ob defectionem ad Romanos oppugnaba-
 tur. Inter hæc trina castra hostium, Scipiones,
 quum in urbem sociorum, magno certamine
 ac strage obsistentium, pervenissent, frumen-
 tum, cujus inopia erat, advexerunt: cohorta-
 tique oppidanos, ut eodem animo mœnia tuta-
 rentur, quo pro se pugnantem Romanum exer-
 citum vidissent, ad castra maxima oppugnan-
 da, quibus Asdrubal præerat, ducunt. Eodem
 & duo duces, & duo exercitus Carthaginien-
 sium, ibi rem summam agi cernentes, conve-
 nerunt. Itaque eruptione è castris pugnatum
 est. sexaginta hostium millia eo die in pugna
 fuerunt, sexdecim circiter Romanis. tamen
 adeo haud dubia victoria fuit, ut plures nu-
 mero, quàm ipsi erant, Romani hostium occi-
 derint; ceperint amplius tria millia hominum,

Scipiones
 trina præ-
 norum ca-
 stra ca-
 piunt.

tio, frumenta ac vestimen-
 ta exercitui, quæ præben-
 da vel facienda locantur iti-
 dem à magistratibus, con-
 ducuntur à publicanis; ita
 ut definitum sit, quid hi
 pretii loco accipere debeant
 ex ærario. Posteriore hoc
 sensu *publicum* hîc intellige.
Dum in eo publico essent:

quamdiu illam curationem,
 tanquam conductores & pu-
 blicani, gererent.

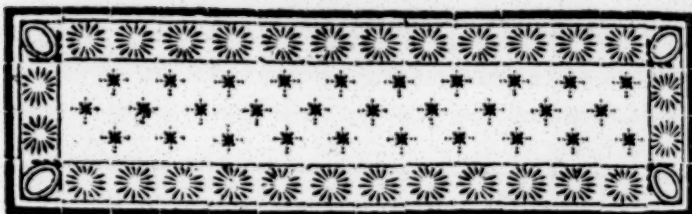
² *Ut, quæ in naves im-
 posuissent*] Ut, quæ in na-
 ves imposuissent, si aut pro-
 pter hostilem vim, aut per
 tempestatem interiissent, hoc
 damnum respublica sustine-
 ret, non ipsi.

LIBER XXIII. 275

paulo minus mille equorum , unde sexaginta ^{U.C. 537.}
 militaria signa , elephantis quinque in prælio ^{a.C. 215a}
 occisis. trinisque castris eo die potiti sunt. Illi-
 turgi obsidione liberato , ad Intibili oppugnand-
 um Punici exercitus traducti ; suppletis copiis
 3 ex provincia , ut quæ maximè omnium , belli
 avida , modò præda aut merces esset , & tum
 juventute abundante. Iterum signis collatis ,
 eâdem fortunâ utriusque partis pugnatum. su-
 pra tredecim millia hostium cæsa , supra duo
 capta , cum signis duobus & quadraginta , &
 novem elephantis. Tum verò omnes prope His-
 panix populi ad Romanos defecerunt : multo-
 que majores eâ æstate in Hispania , quàm in
 Italia res gestæ.

3 *Ex provincia , ut quæ]* da erat , si modò præda aut
Ex provincia , quæ & belli , merces ostenderetur ; & tum
quantùm quæ maximè , avi- abundabat juventute.

E P I T O M E

LIBRI XXIV. LIVIANI.

Hieronimus, Syracusanorum rex, cujus avus Hiero amicus populo Romano fuerat, ad Carthaginienses defecit: & propter crudelitatem superbiamque, à suis interfectus est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul prospere adversus Pænos & Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit, servorum maximè operâ, quos liberos esse jussit. Claudius Marcellus, consul, in Sicilia, quæ prope tota ad Pænos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum est; qui ad Apolloniam nocturno prælio oppressus fugatusque, in Macedoniam cum prope inermi exercitu perfugit. ad id bellum gerendum Valerius prætor missus. Res præterea in Hispania à P. & Cn. Scipionibus adversus Carthaginienses gestas continet. Syphax rex Numidarum, in amicitiam adscitus, ¹ & à Masinissa, rege Massyliorum, pro Carthaginensibus pugnante, victus, in Maurusios cum maxima manu transit contra Gades: ubi angusto freto Africa & Hispania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti.

¹ Et à Masinissa, rege non quòd ipse tum regna-
Massyliorum] Masinissa hîc ret, sed quia filius Galæ
vocatur rex Massyliorum, regis Massyliorum erat.

LIBER XXIV. 277

quorum auxiliis adscitis, ² tunc primum mercenarium militem Romana castra habuerunt.

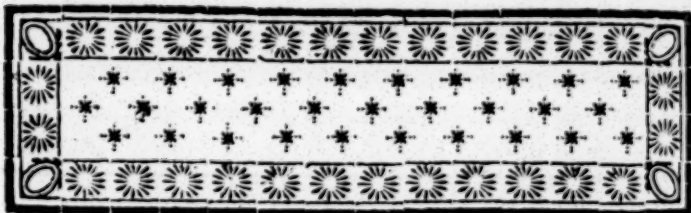
² Tunc primum mercenarium militem] Vid. not. 2. ad c. 49. hujus libri.

LIBER XXIV.¹

UT ex Campania in Bruttios reditum est, U. c. 537. a. C. 215. Res à Panis apud Brutios gesta. Rhégium frustra tentatum.
 Hanno, adjutoribus & ducibus Bruttis, Græcas urbes tentavit, eo facilius in societate manentes Romana, quòd Bruttios, quos & oderant, & metuebant, Carthaginien-
 sium partis factos cernebant. Rhégium primum tentatum est, diesque aliquot ibi nequicquam absumpti. ¹ Interim Locrenses frumentum, lignaque, & cetera necessaria usibus ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum præda hostibus esset: & in dies major omnibus portis multitudo effundi. postremò ii modò relictæ in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permissam omnium ætatum ordinemque multitudinem, & vagantem in agris magna ex parte inermem, Amilcar Pœnus equites emisit, qui violare quemquam vetiti, tantum ut excluderent ab urbe fugâ dissipatos, turmas objecere. Dux ipse loco superiore

¹ Interim Locrenses] Libro superiore, c. 30. Locrenses descivisse memorantur ad Bruttios Pœnosque, anno ipso Cannensis cladis, antequam Ti. Sempronius consulatum iniisset. Hic eundem defecisse dicuntur, postquam ex Campania in

Bruttios rediit Hanno, qui lib. superiore, c. 46. sub exitum hujus ipsius anni, cujus nunc eventus describit Livius, ab Annibale remissus dicitur ab Nola in Bruttios. Hæc inter se pugnare cuivis patet.

E P I T O M E

LIBRI XXIV. LIVIANI.

Hieronimus, Syracusanorum rex, cujus avus Hiero amicus populo Romano fuerat, ad Carthaginienses defecit: & propter crudelitatem superbiamque, à suis interfectus est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul prospere adversus Pœnos & Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit, servorum maximè operâ, quos liberos esse jussit. Claudius Marcellus, consul, in Sicilia, quæ prope tota ad Pœnos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum est; qui ad Apolloniam nocturno prælio oppressus fugatusque, in Macedoniam cum prope inermi exercitu perfugit. ad id bellum gerendum Valerius prætor missus. Res præterea in Hispania à P. & Cn. Scipionibus adversus Carthaginienses gestas continet. Syphax rex Numidarum, in amicitiam adscitus, ¹ & à Masinissa, rege Massyliorum, pro Carthaginiensibus pugnante, victus, in Maurusios cum maxima manu transit contra Gades: ubi angusto freto Africa & Hispania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti.

¹ Et à Masinissa, rege Massyliorum] Masinissa hic vocatur rex Massyliorum, non quòd ipse tum regnaret, sed quia filius Galæ regis Massyliorum erat.

LIBER XXIV. 277

quorum auxiliis adscitis, ² tunc primum mercenarium militem Romana castra habuerunt.

² Tunc primum mercenarium militem] Vid. not. 2. ad c. 49. hujus libri.

LIBER XXIV.

I. **U**T ex Campania in Bruttios reditum est, U. C. 537. a. C. 215. Res à Pœnis apud Bruttios gesta. Hanno, adjutoribus & ducibus Bruttis, Græcas urbes tentavit, eo facilius in societate manentes Romana, quod Bruttios, quos & oderant, & metuebant, Carthaginensium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum est, diesque aliquot ibi nequicquam Rhegium frustra tentatum. absumpti. ¹ Interim Locrenses frumentum, lignaque, & cetera necessaria usibus ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum prædæ hostibus esset: & in dies major omnibus portis multitudo effundi. postremò ii modò relictî in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permistam omnium ætatum ordinumque multitudinem, & vagantem in agris magna ex parte inermem, Amilcar Pœnus equites emisit, qui violare quemquam vetiti, tantùm ut excluderent ab urbe fugâ dissipatos, turmas objecere. Dux ipse loco superiore

Locrenses se dedunt Pœnis.

¹ Interim. Locrenses] Libro superiore, c. 30. Locrenses descivisse memorantur ad Bruttios Pœnosque, anno ipso Cannensis cladis, antequam Ti. Sempronius consulatum iniisset. Hic iidem defecisse dicuntur, postquam ex Campania in

Bruttios rediit Hanno, qui lib. superiore, c. 46. sub exitum hujus ipsius anni, cujus nunc eventus describit Livius, ab Annibale remissus dicitur ab Nola in Bruttios. Hæc inter se pugnare cuivis patet.

U.C. 537. capto, unde agros urbemque posset conspice-
 a.C. 215. re, Bruttiorum cohortem adire muros, atque

evocare principes Locrensiū ad colloquium
 jussit, & pollicentes amicitiam Annibalis, ad-
 hortari ad urbem tradendam. Bruttiis in col-
 loquio nullius rei primò fides: deinde, ut Pœ-
 nus apparuit in collibus, & refugientes pauci
 aliam omnem multitudinem in potestate ho-
 stium esse afferebant; tum, metu victi, con-
 sulturos se populum responderunt. advocatâ
 que extemplo concione, quum & levissimus
 quisque novas res novamque societatem mal-
 lent, &, quorum propinqui extra urbem in-
 terclusi ab hostibus erant, velut obsidibus da-
 tis,² pigneratos haberent animos, pauci ma-
 gis taciti probarent constantem fidem, quàm
 probatam tueri auderent; haud dubio in spe-
 ciem consensu fit ad Pœnos deditio. L. Atilio
 præfecto præsidii, quique cum eo milites Ro-
 mani erant, clam in portum deductis, atque
 impositis in naves, ut Rhegium deveheren-
 tur, Amilcarem Pœnosque eâ conditione, ut
 foedus extemplo æquis legibus fieret, in ur-
 bem acceperunt. cujus rei prope non servata
 fides deditis est, quum Pœnus dolo dimis-
 sum Romanum incusaret; Locrenses profugis-
 se ipsum causarentur. Insecuti etiam equites
 sunt, si quo casu in freto æstus morari aut
 deferre naves in terram posset. & eos quidem
 quos sequebantur, non sunt adepti: alias à
 Messana trajicientes freto Rhegium naves con-
 spexerunt. Milites erant Romani à Claudio
 prætore missi, ad obtinendam urbem præsidio.
 itaque Rhegio extemplo abscessum est. Locren-

² Pigneratos] Quorum pignoris obstricti & obli-
 propinqui in potestate ho- gati erant erga Pœnos.
 stium erant, ii illis velut

fibus jussu Annibalis data pax, ut *liberi suis* U.C. 137.
legibus viverent: urbs pateret Pœnis, portus ³ *in* a.C. 215.
potestatem Locrensiū esset: societas eo jure sta-
ret, ut Pœnus Locrensem, Locrensisque Pœnum
pacē ac bello juvaret.

II. Sic à freto Pœni reducti, frementibus
 Brutiis, quòd Rhegium ac Locros, quas ur-
 bes direpturos se destinaverant, intactas reli-
 quissent. Itaque per se ipsi conscriptis armatis-
 que juventutis suæ quindecim millibus, ¹ ad
 Crotonem oppugnandum pergunt ire, Græcam
 & ipsam urbem, & maritimam: plurimum ac-
 cessurum opibus, si in ora maris ² portum ac
 urbem mœnibus validam tenuissent, creden-
 tes. Ea cura angebat, quòd neque non arces-
 sere ad auxilium Pœnos satis audebant, ³ ne
 quid non pro sociis egisse viderentur; &, si
 Pœnus rursus magis arbiter pacis, quàm ad-
 jutor belli fuisset, ne in libertatem Crotonis,
 sicut antè Locrorum, frustra pugnaretur. Ita-
 que optimum visum est, ad Annibalem mitti

Brutiis
 Croto-
 nem ca-
 piunt,
 præter
 arcem.

³ *In potestatem Locren-*
siū esset] Similem loquen-
 di formam jam observavi-
 mus suprà l. II. c. 14. Sic
 & Cicero pro lege Man.
 n. 33. *in prædonum fuisse*
potestatem. Terent. Eun.
 Act. II. Sc. 2. *Ille ubi mi-*
ser, famelicus, videt me esse
in tantum honorem. Facile
 esset numerosam similitum
 exemplorum seriem texere.

¹ *Ad Crotonem oppugnan-*
dum] Vid. lib. super. c. 30.
 & junge ea, quæ modò an-
 notavimus de Locrensis.

² *Portum ac urbem mœni-*
bus validam] Rarò apud

illos optimæ notæ scriptores
 particulam *ac* reperias præ-
 fixam voci, quæ à vocali
 incipiat: ut monuimus in
 not. 3. ad l. III. c. 16. Jam
 vetustissimus codex & qui-
 dam alii præferunt *urbem*
ac portum. Legamus: *si in*
ora maris urbem portus ac
mœnibus validam tenuissent.

³ *Ne quid non pro sociis*
egisse viderentur] Ne quid
 viderentur egisse, in quo
 non pro sociis se gessissent:
 ne quid esset, in quo non
 tanquam socii egisse vide-
 rentur, sed tanquam sua
 consilia à Pœnis separantes.

U.C. 537. legatos, caverique ab eo, ut receptus Croto
 2. C. 215. Bruttiorum esset. Annibal quum præsentium
 eam consultationem esse respondisset, & ad
 Hannonem eos rejecisset; 4 ab Hannone nihil
 certi ablatum. Nec enim diripi volebant no-
 bilem atque opulentam urbem; & sperabant,
 quum Bruttius oppugnaret, Pœnos nec pro-
 bare nec juvare eam oppugnationem appare-
 ret, eo maturius ad se defecturos. Crotone
 nec consilium unum inter populares, nec vo-
 luntas erat. unus velut morbus invaserat om-
 nes Italiæ civitates, ut plebes ab optimatibus
 dissentirent: senatus Romanis faveret, plebs
 ad Pœnos rem traheret. Eam dissensionem in
 urbe perfuga nunciat Bruttiis; Aristomachum
 esse principem plebis, tradendæque auctorem
 urbis: & in vasta urbe latèque 5 omnibus dis-
 jectis mœnibus partitas stationes custodiasque
 senatorum ac plebis esse: quacumque custo-
 diant plebis homines, eâ patere aditum. Au-
 ctore ac duce perfugâ, Bruttii coronâ cinxe-
 runt urbem: acceptique à plebe, primo impe-
 tu 6 locos omnes, præter arcem, cepere. Ar-
 cem optimates tenebant, præparato jam antè
 ad talem casum perfugio. Eodem Aristoma-
 chus perfugit; tanquam Pœnis, non Bruttiis,
 auctor urbis tradendæ fuisset.

III. Urbs Croto murum in circuitu paten-
 tem duodecim millia passuum habuit, ante

4 *Ab Hannone nihil certi
 ablatum*] Bruttii nullum
 certum responsum abstule-
 runt ab Hannone. Cic. ad
 Plancum, l. XVI. ad Att.
*Adimus ad Cæsarem, verba
 fecimus pro Buthrotiis, libe-
 ralissimum decretum abstuli-*
mus.

5 *Omnibus disjctis mœni-
 bus*] Quum muri in diversa
 hac illac abirent.

6 *Locos omnes*] Scripti
 omittunt locos. Unus codex
 habet omnia, quod expedi-
 tissimum est: alius omnem
 ubi intelligere licet urbem
 Eligat lector, utrum malig-

Pyrrhi in Italiam adventum. post vastitatem eo bello factam, vix pars dimidia habitabatur: ^{U.C. 537.} ^{a.C. 219.}

flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca præterfluebat: ¹ & arx procul iis quæ habitabantur. Sex millia aberat ab urbe nobile templum, ipsâ urbe nobilius, Lacinia Junonis, sanctum omnibus circa populis. Lucus ibi frequenti sylvâ, & proceris abietis arboribus septus, læta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum deæ pascebatur pecus sine ullo pastore: separatimque egressi cujusque generis greges, nocte remeabant ad stabula, nunquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum. Magni igitur fructus ex eo pecore capti, columnaque inde aurea solida facta, & sacrata est: inclytumque templum, divitiis etiam, non tantum sanctitate, fuit. ² Ac miracula aliqua affinguntur plerumque tam insignibus locis. Fama est, aram esse in vestibulo templi, cujus cinerem nullo unquam moveri vento. Sed arx Crotonis unâ

*Lacinia
Junonis
templum,*

*Arx Cro-
tonis de-
serta.*

¹ Et arx procul iis quæ habitabantur] Et arx procul erat diffusa ab iis locis quæ habitabantur.

finguntur] Lege, perlevi mutatione, quæ tamen adjuvat sensum: Ac miracula aliqua affingunt, ut plerumque tam insignibus locis.

² Ac miracula aliqua af-

U.C. 537. natus, ut coloniam Bruttiorum eò deduci,
 a.C. 215. 3 antiquamque frequentiam eorum recipere
 vastam ac desertam bellis urbem paterentur,
 omnium neminem, præter Aristomachum, mo-
 vit. morituros se affirmabant citius, quàm,
 immisti Bruttiis, in alienos ritus, mores, le-
 gesque, ac mox linguam etiam verterentur.
 Aristomachus unus, quando nec suadendo ad
 deditionem satis valebat, nec, sicut urbem
 prodiderat, locum prodendæ arcis inveniebat,
 transfugit ad Hannonem. Locrenses brevi post
 legati quum permissu Hannonis arcem intras-
 sent, persuadent, ut traduci se 4 in Locros
 paterentur, nec ultima experiri vellent. Jam
 hoc ut sibi liceret, impetraverant & ab Anni-
 bale, missis ad ipsum legatis. ita Crotone ex-
 cessum est, deductique Crotoniatæ ad mare,
 naves conscendunt. Locros omnis multitudo
 abeunt. In Apulia ne hiems quidem quieta in-
 ter Romanos atque Annibalem erat. Luceriæ
 Sempronius consul, Annibal haud procul Ar-
 pis hibernabat. Inter eos levia prælia ex occa-
 sione, aut opportunitate hujus aut illius par-
 tis, oriebantur: meliorque eis Romanus, &
 indies cautior tutiorque ab insidiis fiebat.

Hieronis
 succedit
 Hierony-
 mus Syra-
 censis.

IV. In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors
 Hieronis, regnumque ad Hieronymum nepo-
 tem ejus translatus: puerum, vixdum liberta-
 tem, nedum dominationem, modicè laturum.
 1 Latè id ingenium tutores atque amici ad

3 *Antiquamque frequen-
 tiam eorum*] Vel lege suam,
 vel dele vocem eorum.

4 *In Locros*] Intellige po-
 pulum, regionem Locren-
 sem; aut eradenda est præ-
 positio, quæ jungi non po-
 test cum urbis nomine.

1 *Latè id ingenium tuto-
 res atque amici ad præcipi-
 tandum*] Nobis magis pla-
 ceret *lati*. Sed & in iis quæ
 mox sequuntur, vacat præ-
 positio *ad*. Sic igitur forma-
 mus hanc periodum: *Latè
 id ingenium tutores atque*

præcipitandum in omnia vitia acceperunt. Quæ ^{U.C. 137.}
 ita futura cernens Hiero, ultimâ senectâ vo- ^{a.C. 219.}
 luiffe dicitur liberas Syracusas relinquere, ne
 sub dominatu puerili, ² per ludibrium, bonis
 artibus partum firmatumque interiret regnum.
 Huic consilio ejus summâ ope obstitere filia:
 nomen regium penes puerum futurum ratae,
 regimen rerum omnium penes se, virosque
 suos, Andranodorum, & Zoippum: nam ii
 tutorum primi relinquebatur. Non facile erat
 nonagesimum jam agenti annum, circumfesso
 dies noctesque muliebribus blanditiis, liberare
 animum, & ³ convertere ad publicam privata
 curam. Itaque ⁴ tutores modò quindecim pue-
 ro reliquit: quos precatus est moriens, ut fi-
 dem erga populum Romanum, quinquaginta
 annos ab se cultam, inviolatam servarent, ju-
 venemque suis potissimum vestigiis insilire
 vellent, ⁵ disciplinæque in qua edoctus esset.
 Post hæc mandata quum exspirasset, tutores
 prodeunt. testamento prolato, pueroque in
 concionem producto, (erat autem quindecim

*amici præcipitandum in om-
 nia vitia acceperunt.* Lætati
 sunt amici & tutores, tale
 sibi obtigisse regis pueri in-
 genium, quod faciliè præci-
 pitarent in omnia vitia.

² *Per ludibrium... interi-
 ret*] Interiret per lasciviam
 pueri Hieronymi, cujus le-
 vitas regno velut illuderet.

³ *Convertere ad publicam
 privata curam*] Ita statuere
 de domo sua, ut præcipuè
 reipublicæ consuleret, &
 illius statum hujus commo-
 do attemperaret.

⁴ *Tutores modò quinde-*

cim] Hoc solum dedit suo
 in cives amor, ut non aut
 plenam rerum omnium li-
 centiam puero relinqueret,
 aut Andranodorum tantum
 & Zoippum ei tutores da-
 ret, sed quindecim tutores
 nominaret.

⁵ *Disciplinaque in qua
 edoctus esset*] Melius fortas-
 se, *eductus*. Non enim hic
 agitur de doctrina littera-
 rum & artium, sed de pa-
 trio & antiquo more ac
 cultu, qui in domo Hiero-
 nis semper vigerat.

U.C. 337.
a.C. 215.

tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores dispositi erant, approbantibus testamentum, ceteris velut patre amisso in orba civitate omnia timentibus, funus fit regium, magis amore civium & caritate, quàm curâ suorum ⁶ celebre. Deinde ceteros tutores summovet Andranodorus, juvenem jam esse dictitans Hieronymum, ac regni potentem: deponendoque tutelam ipse, quæ cum pluribus communis erat, in se unum omnium vires convertit.

Hieronymi vitia.

V. Vix quidem ulli bono moderatoque regi facilis erat favor apud Syracusanos, ¹ succedenti tantæ caritati Hieronis. verùm enimvero Hieronymus, velut suis vitiis desiderabilem efficere vellet avum, primo statim conspectu, omnia quàm disparia essent, ostendit. nam qui per tot annos Hieronem, filiumque ejus Gelonem, nec vestis habitu, nec alio ullo insigni differentes à ceteris viribus vidissent, conspexere purpuram, ac diadema, ac satellites armatos, quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionysii tyranni. Hunc tam superbum apparatus habitumque, ² convenientes sequebantur contemptus omnium hominum, superbæ aures, contumeliosa dicta: rari aditus non alienis modò,

⁶ *Celebre. Deinde*] Optimus liber suadet legendum: *celebre. Brevi deinde.*

¹ *Succedenti tantæ caritati Hieronis*] Succedenti in locum Hieronis, qui tam carus fuerat civibus. Sic. l. IV. c. 11. *quo majori gloriæ rerum domi forisque gestarum succedere se cernebant.*

² *Convenientes sequebantur contemptus*] Vulgati auctiores unâ voce, habent *sequebantur mores*. Nec malè, si Mss. assentirentur. Non tamen omnino necessaria est vox *mores*. Adjectivum enim *convenientes* potest referri ad ea omnia quæ sequuntur, *contemptus, superbæ aures, &c.*

sed tutoribus etiam : libidines novæ, inhumana U. C. 537.
 crudelitas. Itaque tantus omnes terror invase- a. C. 215.
 rat, ut quidam ex tutoribus, aut morte vo-
 luntariâ, aut fugâ præverterent metum supplici-
 ciorum. Tres ex iis, quibus solis aditus in do-
 mum familiarior erat, Andranodorus & Zoip-
 pus, generi Hieronis, & Thraso quidam, de
 aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur :
 tendendo autem duo ad Carthaginienſes, Thraso
 ad societatem Romanam, certamine ac
 studiis interdum in se convertebant animum
 adolescentis : quum conjuratio in tyranni caput
 facta, indicatur per calonem quemdam
 æqualem Hieronymi, & jam inde à puero in
 omnia familiaria jura assuetum. Index unum
 ex conjuratis Theodotum, à quo ipse appella-
 tus erat, nominare potuit. qui comprehensus
 extemplo, traditusque Andranodoro torquen-
 dus, de se ipse haud cunctanter fassus, con-
 scios celabat. Postremò, quum omnibus into-
 lerandis patientiæ humanæ cruciatibus lacera-
 retur, victum malis se simulans, avertit ab
 consciis in insontes indicium (Thrasonem esse
 auctorem consilii mentitus, nec nisi tam po-
 tenti duce confisos, rem tantam ausuros) ³ ab
 latere tyranni, quorum capita vilissima fingenti

Conspira-
 ratio in
 ejus ca-
 pus.

3 *Ab latere tyranni*] Hæc
 est scripta lectio, quam sic
 explicat Gronovius. *Avertit*
in insontes indicium ab latere
tyranni, id est, accusavit
 insontes, qui essent ab late-
 re tyranni, quorum capita
 vilissima occurrere fingenti,
 quos facillimè passurus erat
 morti ac suppliciis objici.
Ab latere alicujus esse di-
 cuntur, qui sunt ejus fami-

liares, & ejus plerumque
 tegunt latera. Sed placere
 non potest interposita illa
 longissima parenthesis inter
 voces *indicium* & *ab latere*,
 quæ duriorem profectò ora-
 tionem facit. Longè expe-
 ditior erat vulgata lectio :
ab latere inde eos nominat
tyranni : nec dubitaremus
 eam antepone, si certa
 ejus origo reperiretur.

U.C. 537.
a.C. 215.

inter dolores gemitusque occurrere. Maximè animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit. Itaque extemplo traditur ad supplicium: adjectique poenæ ceteri juxtà insonites. Consciorum nemo, quum diu socius consilii torqueretur, aut latuit, aut fugit. tantum illis in virtute ac fide Theodoti fiduciæ fuit: tantumque ipsi Theodoto virium, ad arcana occultanda.

Ad Annibalem inclinat.

Legati Rom. per ludibrium ab eo auditi.

Fœdus ehus cum Pœnis.

VI. Ita, quod unum vinculum cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato è medio, extemplo haud dubiè ad defectionem res spectabat; legatique ad Annibalem missi: ac remissi ab eo cum Annibale nobili adolescente Hippocrates & Epicydes nati Carthagine, sed oriundi ab Syracusis, exsule avo, Pœni ipsi materno genere. Per hos juncta societas Annibali ac Syracusano tyranno: nec invito Annibale apud tyrannum manserunt. Appius Claudius prætor, cujus Sicilia provincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum misit: qui quum sese ad renovandam societatem, quæ cum avo fuisset, venisse dicerent, per ludibrium auditi dimissique sunt ab querente per jocum Hieronymo, *quæ fortuna eis pugnae ad Cannas fuisset. vix credibilia enim legatos Annibalis narrare. Velle quid veri sit scire, ut ex eo, utram spem sequatur, consilium capiat.* Romani, quum seriò legationes audire cœpisset, redituros se ad eum dicentes esse, monito magis eo, quàm rogato, ne fidem temere mutaret, profiscuntur. Hieronymus legatos Carthaginem misit, ¹ ad fœdus ex societate cum Annibale faciendum. Pacto conve-

¹ *Ad fœdus ex societate]* At vult Hieronymus etiam Societas juncta erat inter fœdus facere cum Carthaginiensi populo.

nit, ut, quum Romanos Siciliâ expulissent, U.C. 537.
 (id autem brevi fore, si naves atque exerci- a.C. 215.
 tum misissent) Himera amnis, qui ferme in-
 sulam dividit, finis regni Syracusani ac Punici
 imperii esset. Aliam deinde, inflatus assenta-
 tionibus eorum qui eum non Hieronis tantum,
 sed ² Pyrrhi etiam regis, materni avi, jube-
 bant meminisse, legationem misit, quâ æquum
 censebat Siciliâ sibi omni cedi: Italiæ impe-
 rium proprium quæri Carthaginensi populo.
 Hanc levitatem ac ³ jactationem animi neque
 mirabantur in juvene furioso, neque argue-
 bant, dummodo averterent eum ab Romanis.

VII. ¹ Sed omnia in eo præcipitia ad exitium
 fuerunt. nam quum, præmissis Hippocrate at-
 que Epicyde, cum binis millibus armatorum,
 ad tentandas urbes, quæ præfidiis tenebantur
 Romanis, & ipse in Leontinos cum cetero om-
 ni exercitu (erant autem ad quindecim millia
 peditum equitumque) profectus esset; ² libe-
 ras ædes conjurati (³ & omnes fortè milita-
 bant) imminentes viæ angustæ, quâ descen-
 dere ad forum rex solebat, sumpserunt. Ibi,
 quum instructi armatique ceteri transitum ex-
 spectantes starent, uni ex eis, (Dinomeni fuit
 nomen) quia custos corporis erat, partes datæ
 sunt, ut, quum appropinquaret januæ rex,

² Pyrrhi... regis, materni

[Gelo Hieronymi pater
 Nereidem filiam Pyrrhi re-
 gis uxorem duxerat.

³ Jactationem animi] In-
 constantiam animi, nunc
 hic, nunc illuc sese verten-
 tis.

¹ Sed omnia in eo præci-
 pitia ad exitum fuerunt] Sed
 omnia ita evenere, ut præ-

ceps ille in exitum rueret.

² Liberas ædes] Ædes va-
 cuas, in quibus ipsi soli
 hospitarentur.

³ Et omnes fortè milita-
 bant] Hoc ideo observat
 Livius, ut indicet conjura-
 tos potuisse ita regem in
 Leontinos sequi, ut nulla
 inde in eos suspicio orire-
 tur.

U.C. 537. per causam aliquam in angustiis sustineret ab
 a.C. 215. tergo agmen. Ita ut convenerat, factum est,

A conjun-
ratis occi-
ditur. tanquam laxaret elatum pedem ab stricto no-

do, moratus turbam Dinomenes, tantum intervalli fecit, ut, quum in prætereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius vulneribus, quàm succurri posset. Clamore & tumultu audito, in Dinomenem jam haud dubiè obstantem tela conjiciuntur: per quæ tamen, duobus acceptis vulneribus, evasit. Fuga satellitum, ut jacentem videre regem, facta est. interfectores pars in forum ad multitudinem lætam libertate, pars Syracusas pergunt, ad præoccupanda Andranodori regionumque aliorum consilia. Incerto rerum statu, Ap. Claudius bellum oriens ex propinquo quum cerneret, senatum litteris certiores fecit, Siciliam Carthaginienſi populo & Annibali conciliari. ipse adversus Syracusana consilia, 4 provinciam, regnique fines omnia convertit præsidia. Exitu anni ejus, Q. Fabius ex auctoritate senatûs Puteolos, per bellum coeptum frequentari emporium, communiit, præsidiumque imposuit. inde Romam comitiorum causâ veniens, in eum quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit; atque ex itinere præter urbem in Campum descendit. Eo die, 5 quum fors prærogativæ Anien-

Comitia
insula-
ria.

4 *Provinciam, regnique fines*] Hæc lectio stare nequit. Rectè procedet sensus, si rescribamus: *ad provinciam regnique fines*: id est, versùs eam partem, ubi provincia regnum continebat. Pulsis Siciliâ primo Punico bello Carthaginienſibus, tota insula duas in

partes divisa erat, quarum altera erat ditionis Romanorum, & ideo vocatur hæc provincia; altera regnum Hieronis fuerat.

5 *Quum fors prærogativæ Anienſi juniorum exisset*] Quum sorte obrigisset cæturæ juniorum, quæ Anienſis nominabatur, ut

LIBER XXIV. 289

si juniorum exisset, eaque T. Otacilium, M. U.C. 537.
Æmilium Regillum consules diceret, tum Q. a.C. 215.
Fabius, silentio facto, tali oratione est usus:

VIII. Si aut pacem in Italia, aut bellum cum ^{Fabii}
eo hoste haberemus, in quo negligentia laxior lo- ^{Cof. ora-}
cus esset, qui vestris studiis, quæ in Campum ad ^{tio de de-}
mandandos, quibus velitis, honores affertis, mo- ^{ligendis}
ram ullam offerret, is mihi parum meminisse vi- ^{magnâ cu-}
deretur vestrae libertatis. sed quum in hoc bello, ^{ra Coss.}
in hoc hoste, nunquam ab ullo duce sine ingenti
nostra clade erratum sit, eadem vos curâ, quâ
in aciem armati descenditis, inire suffragium ad
creandos consules decet, & sibi sic quemque di-
cere; Annibali imperatori parem consulem nomi-
no. Hoc anno ad Capuam Jubellio Taureæ Cam-
pano summo equiti provocanti, summus Romanus
eques Afellus Claudius est oppositus. Adversus
Gallum quondam provocantem in ponte Anienis,
T. Manlium, fidentem & animo & viribus, mi-
sere majores nostri. 1 Ob eandem causam haud
multis annis post fuisse non negaverim, cur M.
Valerio non diffideretur, adversus similiter pro-
vocantem arma capienti Gallum ad certamen.
Quemadmodum pedites equitesque optamus, ut
validiores, si minùs, ut pares hosti, habeamus;
ita duci hostium parem imperatorem quaeramus.
Quum, qui est summus in civitate dux, eum le-

prima omnium suffragium
ferret. Ceterum hoc notatu
dignum est, omnes centu-
rias quæ à Livio peculiari
nomine designantur, tribu-
bus esse cognomines, hinc
Aniensem, XXVI. 22. Ve-
turiam, XXVII. 6. Gale-
riam: unde apparet, quod
& aliunde constat, centu-
rias, quæ initio ad tribuum

divisionem nihil pertinue-
rant, postea in iis inclusas
fuisse. Igitur hoc loco Ani-
ensis juniorum est centuria
juniorum ex Anienis tribu
educta.

1 Ob eandem causam...
fuisse non negaverim] Tolle
otiosam & inelegantem par-
ticulam ob.

Tom. III,

N

U.C. 537. gerimus; tamen repente lectus, in annum crea-
 a.C. 215. tus, adversus veterem ac perpetuum imperato-
 rem comparabitur, nullis neque tem¹ ris, neque
 juris inclusum angustiis, quominus ita omnia ge-
 rat administretque, ut tempora postulabunt belli.
 nobis autem in apparatu ipso, ac tantum in-
 choantibus res, annus circumagitur. Quoniam,
 quales viros creare vos consules deceat satis est
 dictum, restat ut pauca de eis in quos præroga-
 tivæ favor inclinavit dicam. M. Æmilius Re-
 gillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere
 à sacris, neque retinere possumus, ut non deum
 aut belli deseramus curam. Otacilius, sororis meæ
 filiam uxorem, atque ex ea liberos habet. ceterum
 non ea vestra in me majoresque meos merita sunt,
 ut non potiorem privatis necessitudinibus repu-
 blicam habeam. Quilibet nautarum vectorumque
 tranquillo mari gubernare potest: ubi sæva orta
 tempestas est, ac turbato mari rapitur vento na-
 vis, tum viro & gubernatore opus est. Non tran-
 quillo navigamus, sed jam aliquot procellis sub-
 mersi penè sumus. itaque, quis ad gubernacula
 sedeat, summâ curâ providendum ac præcaven-
 dum vobis est. In minore te experti, T. Otacili,
 re sumus. haud sanè, cur ad majora tibi fida-
 mus, documentum quicquam dedisti. Classem hoc
 anno, cui tu præfuisi, trium rerum causâ pa-
 ravimus: ut Africæ oram populetur; ut tuta
 nobis Italiæ littora essent; ante omnia, ne sup-
 plementum cum stipendio commeatque ab Car-
 thagine Annibali transportaretur. Create consulem
 T. Otacilium, non dico, si omnia hæc, sed si
 aliquid eorum reipublicæ præstitit. Sin autem, te
 classem obtinente, ² etiam velut pacato mari qua-
 libet Annibali tuta atque integra ab domo ve-

² Etiam velut pacato mari] Supervacaneum est etiam.

nerunt ; si ora Italiae infestior hoc anno , quam U.C. 537.
 Africae , fuit ; quid dicere potes , cur te potissi- a.C. 215.
 mum ducem Annibali hosti opponant ? Si consul
 esses , 3 dictatorem dicendum exemplo majorum
 nostrorum censeremus . nec tu id indignari posses ,
 aliquem in civitate Romana meliorem bello ha-
 beri , quàm te . magis nullius interest , quàm tuâ ,
 T. Otacili , non imponi cervicibus tuis onus , sub
 quo concidas . Ego magnopere suadeo , eodem ani-
 mo , quo , si stantibus vobis in aciem armatis
 repente deligendi duo imperatores essent , quorum
 ductu atque auspicio dimicaretis , hodie quoque
 consules creetis , 4 quibus sacramento liberi vestri
 dicant , ad quorum edictum conveniant , sub quo-
 rum tutela atque cura militent . Lacus Trasime-
 nus & Cannæ , tristia ad recordationem exempla ,
 sed ad præcavendum simile , utilia documenta
 sunt . Præco Aniensem juniorum in suffragium re-
 voca .

IX. Quum T. Otacilius ferociter , eum con-
 tinuare consulatum velle , vociferaretur , atque
 obstreperet , lictores ad eum accedere consul
 iussit : & , quia in urbem non inierat , proti-
 nus in Campum ex itinere profectus , admo-
 nuit 1 cum securibus sibi fasces præferri . Ite-
 rum prærogativa suffragium iniit ; creatique in
 ea consules Q. Fabius Maximus quartum , M.

3 Dictatorem dicendum . .
 censeremus] Fortasse cense-
 rem .

4 Quibus sacramento li-
 beri vestri dicant] Quorum
 in verba liberi vestri jurent ,
 solenni militiæ sacramento
 se obstringentes . Notæ phra-
 ses , sacramento dicere , ro-
 gari , adigi .

1 Cum securibus sibi fasces

præferri] Intra urbem se-
 cures non præferbantur
 consulibus ex instituto Va-
 lerii Publicolæ . At Fabius ,
 qui urbem non inierat , eas
 etiamnum fascibus illigatas
 habebat . Itaque admonet
 Otacilium , se in eum statim
 animadvertere posse , si in
 contumacia ac ferocia per-
 severet .

U.C. 537. Marcellus tertium. Eisdem consules cetera
 a.C. 215. centuriæ sine variatione ulla dixerunt. Et præ-
 tor unus relictus, Q. Fulvius Flaccus: novi
 tres alii creati, T. Otacilius Crassus iterum,
 Q. Fabius consulis filius, qui tum ædilis cu-
 rulis erat, P. Cornelius Lentulus. Comitibus
 prætorum perfectis, senatusconsultum factum
 est, ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provin-
 cia esset: isque potissimum, consulibus ad bellum
 profectis, urbi præesset. Aquæ magnæ bis eo an-
 no fuerunt: Tiberisque agros inundavit cum
 magna strage tectorum, pecorumque & homi-
 num perniciæ. Quinto anno secundi Punici
 belli, Q. Fabius Maximus quartum, M. Clau-
 dius Marcellus tertium, consulatum ineuntes,
 plus solito converterant in se civitatis animos.
 multis enim annis tale consulum par non fue-
 rat. Referebant senes, sic Maximum Rullum
 cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea
 Papirium Carviliūque adversus Samnites,
 Bruttiosque, & Lucanum cum Tarentino po-
 pulum, consules declaratos. Absens Marcellus
 consul creatus, quum ad exercitum esset; præ-
 senti Fabio, atque ipso comitia habente, con-
 sulatus continuatus. Tempus ac necessitas bel-
 li, ac discrimen summæ rerum faciebant, ² ne
 quis aut in exemplum exquireret, aut suspe-
 ctum cupiditatis imperii consulem haberet. qui
 laudabant potius magnitudinem animi, quod,
 quum summo imperatore esse opus reipublicæ
 sciret, seque eum haud dubiè esse, minoris in-
 vidiam suam, ³ si qua ex re oriretur, quàm
 utilitatem reipublicæ, fecisset.

Fabio
 laudi est
 continua-
 tus consu-
 latus.

² Ne quis... in exemplum
 exquireret] Ne quis rem
 argueret, tanquam quæ es-
 set mali exempli.

³ Si qua ex re oriretur]
 Si quid invidiæ ex ea re ori-
 retur.

X. Quo die magistratum inierunt consules, U. C. 538.
 senatus in Capitolio est habitus: decretumque a. C. 214.
 omnium primum, ut consules fortirentur,
 compararentve inter se, uter censoribus crean-
 dis comitia haberet, priusquam ad exercitum
 proficisceretur. Prorogatum deinde imperium
 omnibus qui ad exercitus erant: iussique in
 provinciis manere, Ti. Gracchus Luceriæ, ubi
 cum volonum exercitu erat, C. Terentius
 Varro in agro Piceno, ¹ Manius Pomponius in
 Gallico. ex prætoribus prioris anni, propræ-
 tore Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Vale-
 rius ad Brundisium oræ maritimæ, intentus
 adversus omnes motus Philippi Macedonum
 regis, præfesset. P. Cornelio Lentulo prætori
 Sicilia decreta provincia: T. Otacilio classis
 eadem, quam adversus Carthaginienes priore
 anno habuisset. Prodigia eo anno multa nun-
 ciata sunt: quæ quo magis credebant simpli-
 ces ac religiosi homines, eo plura nunciaban-
 tur. Lanuvii in æde intus Sospitæ Junonis cor-
 vos nidum fecisse: in Apulia palmam viridem
 arsisse: Mantuæ ² stagnum effusum Mincio am-
 ni, cruentum visum: & Calibus cretâ, & Ro-
 mæ in foro boario sanguine pluuisse: & in vico
 Istrico fontem sub terra tantâ vi aquarum flu-
 xisse, ut serias doliaque quæ in eo loco erant,
 provoluta ³ velut impetus torrentis tulerit: ta-
 cta de cœlo, atrium publicum in Capitolio,

Prodigiâ.

¹ *Manius Pomponius in Gallico*] Hic Man. Pomponius jubetur in agro Gallico manere, quem eò missum esse nusquam scriptum est. Rursus idem ille Pomponius, qui hîc Gallicum agrum obtinere dicitur, infra c. 17. in Campania præ-

sider castris super Sueffulam. De Gallico agro vid. not. 2. ad XXIII. 14.

² *Stagnum effusum Mincio anni*] Stagnantes aquas, è Mincio anni exundanti effusas.

³ *Velut impetus torrentis*] Placeret magis, *impetu*.

U.C. 538. ædem in Campo Vulcani, nucem in Sabinis
 a.C. 214. publicamque viam, murum ac portam Gabiis.
 Jam alia vulgata miracula erant: 4 hastam Martis Præneste suâ sponte promotam: bovem in Sicilia locutum: infantem in utero matris in Marrucinis, Io triumphæ! clamasse: ex muliere Spoleti virum factum: Adriæ aram in cœlo, speciesque hominum circum eam, cum candida veste, visas esse. Quin Romæ quoque in ipsa urbe 5 secundum apum examen in foro visum, affirmantes quidam legiones se armatas in Janiculo videre, concitaverunt civitatem ad arma: qui tum in Janiculo essent, negarunt quemquam ibi, præter assuetos collis ejus cultores, apparuisse. Hæc prodigia hostiis majoribus procurata sunt, ex haruspicum responso: & supplicatio omnibus deis, quorum pulvinaria Romæ essent, indicta est.

18. legiones.

XI. Perpetratis, quæ¹ ad pacem deum pertinebant, de republica belloque gerendo, & quantum copiarum, & ubi quæque essent, consules ad senatum retulerunt. Duodeviginti legionibus bellum geri placuit: binas consules sibi sumere: binis Galliam Siciliamque ac Sardiniam obtineri: 2 duabusque Q. Fabium prætorem Apuliæ, duabus volonum Ti. Gracchum circa Luceriam præesse: singulas C. Terentio proconsuli ad Picenum, & M. Valerio ad classem circa Brundisium relinqui, & duas urbi

4 *Hastam Martis*] Hastam quam Martis effigies manu gereret. Vid. not. 1. ad XXI. 62.

5 *Secundum apum examen*] *Secundum*, id est, post. Postquam apum examen in foro visum esset.

1 *Ad pacem deum*] Ad

placandos propitiandosque deos. Vid. not. 3. ad I. 16.

2 *Duabusque Q. Fabium*] Cum duabus legionibus Q. Fabium prætorem præesse Apuliæ: cum duabus volonum Ti. Gracchum præesse regioni quæ esset circa Luceriam.

præsidio esse. Hic ut numerus legionum expleretur, sex novæ legiones erant scribendæ. eas primo quoque tempore consules scribere iussi, & classem parare : ut cum eis navibus quæ pro Calabriae littoribus in statione essent, centum quinquaginta ³ longarum navium classis eo anno expleretur. Delectu habito, ⁴ & navibus novis deductis, Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit. creati M. Atilius Regulus, & P. Furius Philus. Quum increbresceret rumor, bellum in Sicilia esse, T. Otacilius eò cum classe proficisci iussus est. Quum deessent nautæ, consules ex senatusconsulto edixerunt, ut qui L. Æmilio, C. Flaminio censoribus, ⁵ millibus æris quinquaginta ipse aut pater ejus census fuisset, usque ad centum millia, aut cui postea res tanta esset facta, nautam unum cum sex mensum stipendio daret : qui supra centum millia, usque ad trecenta millia, tres nautas cum stipendio annuo : qui supra trecenta millia, usque ad decies æris, quinque nautas : qui supra decies, septem : senatores octo nautas cum annuo stipendio darent. Ex hoc edicto ⁶ dati nautæ armati in-

Censores
M. Atilius, P. Furius.

Nauta
privatis
imperaturi.

³ Longarum navium] Vid. not. 3. ad c. 28. l. V.

⁴ Et navibus novis] Adjicit numerum antiquissimus optimusque liber : & C. navibus.

⁵ Millibus æris quinquaginta] Hic intelligimus æs grave, ob rationes quas attulimus in Appendice de ære gravi : æs autem grave æstimamus, ut diximus in not. 1. ad c. 33. l. XXII. ex vetusto more, ita ut decem æris gravis in unum denarium impotentur. Itaque quin-

quaginta millia æris censemus paria esse denariis 5000. marcis argenti nostratibus 78. cum una uncia : centum millia æris, denariis 10000. marcis argenti 156. cum duabus uncis : trecenta millia æris, denariis 30000. marcis argenti 468. cum sex uncis : decies centena millia æris, denariis 100000. marcis argenti 1562. cum uncis quatuor.

⁶ Dati nautæ . . ab dominiis] Ac proinde nautæ illi

U. c. 138.
a. C. 214.

*Terron-
tur Cam-
pani.*

structique ab dominis , cum triginta dierum coctis cibariis naves conscenderunt. Tum primum est factum , ut classis Romana sociis navalibus privatâ impensâ paratis compleretur.

XII. Hic major solito apparatus præcipuè conterruit Campanos , ne ab obsidione Capuæ bellum ejus anni Romani inciperent. itaque legatos ad Annibalem oratum miserunt , ut Capuam exercitum admoveret. *ad eam oppugnandam novos exercitus scribi Romæ ; nec ullius urbis defectioni magis insensos eorum animos esse.* Id quia tam trepidi nunciabant , maturandum Annibal ratus , ne prævenirent Romani , profectus Arpis , ad Tifata in veteribus castris super Capuam confedit. inde Numidis Hispanisque , ad præsidium simul castrorum , simul Capuæ , relictis , cum cetero exercitu ad lacum Averni (per speciem sacrificandi , re ipsâ , ut tentaret Puteolos , quodque ibi præsidii erat) descendit. Maximus , postquam Annibalem Arpis profectum & regredi in Campaniam allatum est , nec die nec nocte intermisso itinere , ad exercitum redit : & Ti. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere , Q. Fabium prætorem (is filius consulis erat) Luceriam Graccho succedere jubet. In Siciliam eodem tempore duo prætores profecti , P. Cornelius ad exercitum , Otacilius , qui maritimæ oræ rei que navali præesset ; & ceteri in suas quisque provincias profecti : & quibus prorogatum imperium erat , easdem quas priore anno regiones obtinuerunt.

*Legati
Tarentini
ad Anni-
balim.*

XIII. Ad Annibalem , quum ad lacum Averni esset , quinque nobiles juvenes ab Tarento

erant servi , ut clarè exprimitur infra XXVI. 36. & XXXIV. 6.

venerunt, partim ad Trasimenum lacum, partim ad Cannas capti, dimissique domos cum eadem comitate, quâ usus adversus omnes Romanorum socios Pœnus fuerat. Ii *memores beneficiorum ejus perpulisse magnam partem se juventutis Tarentinæ*, referunt, *ut Annibalis amicitiam ac societatem, quàm populi Romani, mallet*: ¹ *legatosque ab suis missos rogare Annibalem, ut exercitum propius Tarentum admoveat. Si signa ejus, si castra conspecta à Tarento sint, haud ullam intercessuram moram, quin urbs dedatur. In potestate juniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse.* Annibal collaudatos eos, oneratosque ingentibus promissis, domum ad cœpta maturanda redire jubet: se in tempore affuturum esse. Hac cum spe dimissi Tarentini. Ipsum ingens cupido incefferat Tarenti potiundi. Urbem esse videbat quum opulentam nobilemque, tum maritimam, & in Macedoniam opportunè versam: regemque Philippum hunc portum, si transfret in Italiam, quum Brundisium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod venerat, &, dum ibi moratur, pervastato agro Cumano usque ad Miseni promontorium, ^{Puteolos frustra tentat.} Puteolos repentè agmen convertit, ad opprimendum præsidium Romanum. Sex millia hominum erant, & locus munimento quoque, non naturâ modò, tutus. Triduum ibi moratus Pœnus, ab omni parte tentato præsidio, deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum, magis irâ quàm potiundæ urbis spe, processit. Adventu ejus in propinquum agrum Nolana mota est plebs, jamdiu aversa

¹ *Legatosque*] Seque legatos ab suis missos esse rogatos Annibalem.

U.C. 538.
a.C. 214.

ab Romanis, & infesta senatui suo. itaque legati ad arcessendum Annibalem, cum haud dubio promisso tradendæ urbis, venerunt. Prævenit inceptum eorum Marcellus consul à primoribus accitus. Die uno Sueffulam à Calibus, quum Vulturius amnis trajicientem moratus esset, contenderat. inde proximâ nocte sex millia peditum, equitesque trecentos, qui præsidio senatui essent, Nolam intromisit: &, uti à consule omnia impigre facta sunt ad præocupandam Nolam, ita Annibal tempus terebat; bis jam antè nequicquam tentatâ re, segnior ad credendum Nolanis factus.

*Hannonis
& Gracchi
exercitus ad
Beneventum.*

XIV. Iisdem diebus & Q. Fabius consul ad Casilinum tentandum, quod præsidio Punico tenebatur, venit; & ad Beneventum, velut ex composito, parte alterâ Hanno ex Brutiis cum magna peditum equitumque manu, alterâ Ti. Gracchus ab Luceria accessit: qui primò oppidum intravit. Deinde, ut Hannonem tria millia ferme ab urbe ad Calorem fluvium castra posuisse, & inde agrum populari audivit, & ipse egressus mœnibus, mille ferme passus ab hoste castra locat, ibique concionem militum habuit. Legiones magna ex parte voluntatem tacitè mereri, quàm postulare palam mauerant. Senferat tamen hibernis egrediens murmur in agmine esse quærentium, ¹ *en unquam liberi militaturi essent?* scripseratque senatui, non tam quid desiderarent, quàm quid meruissent: bonâ fortique operâ eorum se ad eam diem usum: neque ² *ad exemplum iusti militis*

Volones.

¹ *En unquam*] Nunquamne. Exempla passim occurrunt, IV. 3. X. 8. & infra XXX. 21.

² *Ad exemplum iusti militis*] Ut similes planè sint vetero & suis omnibus numeris absoluto militi. *Iusti militis*

quicquam eis , præter libertatem , deesse. De eo ^{U.C. 538.}
 permissum ipsi erat , faceret quod è republica ^{A.C. 214.}
 duceret esse. Itaque priusquam cum hoste ma-
 num confereret , pronunciat , *tempus venisse* ^{Gracchus}
eius libertatis , quam diu sperassent , potiundæ. ^{iis liber-}
posterò die signis collatis dimicaturum puro ac pa- ^{tatem pro-}
tenti campo , ubi sine ullo insidiarum metu verâ ^{mittit, quâ}
virtute geri res posset. Qui caput hostis retulif- ^{capita ho-}
set , eum se extemplo liberum iussurum esse : qui ^{stium re-}
loco cessisset , in eum servili supplicio animadver-
surum. Suam cuique fortunam in manu esse : li-
bertatis auctorem eis non se fore solum , sed con-
sulem M. Marcellum , sed universos Pâtres , quos
consultos ab se de libertate eorum , sibi permisisse.
 Litteras inde consulis ac senatusconsultum re-
 citavit. Ad quæ clamor cum ingenti assensu est
 sublatus. pugnam poscebant , signumque ut da-
 ret extemplo , ferociter instabant. Gracchus
 prælio in posterum diem pronunciato , concio-
 nem dimisit. Milites læti , præcipuè quibus
 merces navatæ in unum diem operæ libertas
 futura erat , armis expediendis diei reliquum
 consumunt.

XV. Postero die ubi signa cœperunt cane-
 re , primi omnium parati instructique ad præ-
 torium conveniunt. Sole orto , Gracchus in
 aciem copias educit. nec hostes moram dimi- ^{Acrie}
 candi fecerunt. Decem & septem millia pedi- ^{pugna.}
 tum erant , maxima ex parte Bruttii ac Luca-
 ni : equites mille ducenti , inter quos pauci ad-
 modum Italici , ceteri Numidæ ferè omnes
 Maurique. Pugnatum est & acriter , & diu.
 quatuor horis neutrò inclinata est pugna : nec
 alia magis Romanum impediabat res , quàm

his , quemadmodum *iusta arma* , l. XXII. c. 48. *iustè*
annis , l. I. c. 4.

U. C. 538.

2. C. 214.

capita hostium pretia libertati facta. Nam ut quisque hostem impigre occiderat, primum capite ægre inter turbam tumultumque abscindendo tempus terebat: deinde, occupatâ dextrâ tenendo caput, fortissimus quisque pugnator esse desierat; segnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod ubi tribuni militum Graccho nunciaverunt, neminem stantem jam vulnerari hostem, carnificari jacentes, & in dextris militum pro gladiis humana capita esse; ¹ signum dare propere iussit, *projicerent capita, invaderentque hostem. Claram satis & insignem virtutem esse: nec dubiam libertatem futuram strenuis viris.* Tum redintegrata pugna est, & eques etiam in hostem emissus. ² Quibus quum impigre Numidæ concurrissent, nec segnior equitum quàm peditum pugna esset, iterum in dubium adducta res; quum utrimque duces, Romanus Bruttium Lucanumque, toties à maioribus suis victos subactosque; Pœnus mancipia Romana, & ex ergastulo militem, verbis obtereret. Postremò pronunciat Gracchus, esse nihil quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent.

Romani
vincunt.

XVI. Ea demum vox ita animos accendit, atque, renovato clamore, velut alii repente facti, tantâ vi se in hostem intulerunt, ut sustineri ultrâ non possent. Primò antesignani Pœnorum, deinde signa perturbata, postremò tota impulsæ acies: inde haud dubiè terga data, ruuntque fugientes in castra, adeo pavidè trepidique, ut ne in portis quidem aut vallo quisquam restiterit, ac prope continenti ag-

¹ *Signum dare*] Iussum per ordines perferre. Vid. not. 2. ad c. 36. l. V.

² *Quibus quum impigre*

Numidæ concurrissent] Veteres editi, *occurrissent*: quod magis placet.

mine Romani insecuti, novum de integro præ- U.C. 538.
 lium inclusi hostium vallo ediderint. Ibi sicut a.C. 214.

pugna impeditior in angustiis, ita cædes atrocior fuit: & adjuvare captivi, qui rapto inter tumultum ferro conglobati, & ab tergo ceciderunt Pœnos, & fugam impedierunt. Itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, & ea major pars equitum, cum ipso duce effugerunt: alii omnes cæsi aut capti. capta & signa duodequadraginta. Ex victoribus duo millia ferme cecidere. præda omnis (præterquam hominum captorum) militi concessa est: & pecus exceptum est, quod intra dies triginta domini cognovissent. Quum prædâ onusti in castra redissent, quatuor millia ferme volonum militum, qui pugnaverant segnius, nec in castra irruerant simul, metu pœnæ collem haud procul castris ceperunt. postero die per tribunum militum inde deducti, concione advocatâ à Graccho, superveniunt. Ubi quum proconsul veteres milites primum, pro ut cujusque virtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donasset, tunc, quod ad volones attineret, omnes, ait, malle laudatos à se, dignos indignosque, quàm quemquam eo die castigatum esse. Quod bonum, faustum, felixque reipublicæ ipsisque esset, omnes eos liberos esse jubere. Ad quam vocem quum clamor ingenti alacritate sublatum esset, ac nunc complexi inter se gratulantesque, nunc manus ad cœlum tollentes, bona omnia populo Romano Gracchoque ipsi precarentur, tum Gracchus, Priusquam omnes jure libertatis æquassent, inquit, neminem notâ strenui aut ignavi militis notasse volui. Nunc exsolutâ jam fide publicâ, ne discrimen omne virtutis ignaviaque pereat, nomina eorum qui detrectatæ pugnae me-

Volonibus libertas datur,

U.c. 338. mores secessionem paulo antè fecerunt, referri ad
 a.C. 214. me jubebo : citatosque singulos jurejurando adi-
 gam, nisi quæis morbus causa erit, non aliter
 quàm stantes cibum potionemque, quoad stipen-
 dia facient, capturos esse. Hanc mulctam ita
 æquo animo feretis, si reputabitis, nullâ igna-
 viæ notâ levioꝛe vos designari potuisse. Signum
 deinde colligendi vasa dedit : militesque præ-
 dam portantes agentesque, per lasciviam ac
 jocum, ita ludibundi Beneventum rediere, ut
 ab epulis per celebrem festumque diem actis,
 non ex acie reverti viderentur. Beneventani
 omnes turbâ effusâ quum obviâ ad portas
 exissent, complecti milites, gratulari, vocare
 in hospitium. Apparata convivium omnibus¹ in
 propatulo ædium fuerant : ad ea invitabant,
 Gracchumque orabant ut epulari permitteret
 militibus.² Et Gracchus ita permisit, in pu-
 blico epularentur omnes. Ante suas quibusque
 fores prolata omnia.³ pileati, aut lanâ albâ
 velatis capitibus volones epulati sunt; alii ac-
 cubantes, alii stantes, qui simul ministrabant
 vescebanturque. Digna res visa, ut simula-
 crum celebrati ejus diei Gracchus, postquam
 Romam rediit, pingi juberet in æde Liberta-
 tis, quam pater ejus in Aventino ex multati-
 cia pecunia faciendam curavit dedicavitque.

*Pugna
 Marcellum inter
 & Annibalem.*

XVII. Dum hæc ad Beneventum geruntur,
 Annibal depopulatus agrum Neapolitanum, ad

¹ *In propatulo ædium*] Id
 est, intra ædes quidem, sed
 loco aperto, nudoque sub
 ætheris axe. At in publico est
 extra ædes, in ipsa via pu-
 blica. Itaque, quum Grac-
 chus non permisisset militi-
 bus epulari, nisi eâ lege ut
 in publico vescerentur, Be-

neventani ante fores quisque
 protulisse sua omnia dicun-
 tur.

² *Et Gracchus ita permisit, in publico*] Vocula ita
 videtur postulare, si in pu-
 blico.

³ *Pileati*] Pileum erat
 insigne receptæ libertatis.

LIBER XXIV. 303

Nolam castra movet. quem ubi adventare consul sensit, ^{U. C. 538.} ^{a. C. 214.} Pomponio propratore, cum eo exercitu qui super Sueffulam in castris erat, accito, ire obviam hosti parat, nec moram dimicandi facere. C. Claudium Neronem cum robore equitum, silentio noctis, per averfam maximè ab hoste portam emittit, circumvectumque occultè subsequi sensim agmen hostium jubet, & quum coortum prælum videret, ab tergo se objicere. Id errore viarum, an exiguitate temporis, Nero exsequi non potuerit, incertum est. Absente eo quum prælum commissum esset, superior quidem haud dubiè Romanus erat: sed, quia equites non affuere in tempore, ratio compositæ rei turbata est. non ausus insequi cedentes Marcellus, vincentibus suis signum receptui dedit. Plus tamen duo millia hostium eo die cæsa traduntur: Romani minus quadringentis. Solis ferè occasu Nero diem noctemque nequicquam fatigatis equis hominibusque, ne viso quidem hoste rediens, adeo graviter est ab consule increpitus, ut per eum stetisse diceret, quominus accepta ad Cannas redderetur hosti clades. Postero die Romanus in aciem descendit: Pœnus, tacitâ etiam confessione victus, castris se tenuit. Tertio die silentio noctis, omisâ spe Nolæ potiundæ, rei nunquam prospere tentatæ, Tarentum ad certiores spes prodicionis proficiscitur.

XVIII. Nec minore animo res Romana domi, quàm militiæ gerebatur. Censores vacui ab operum locandorum cura, propter inopiam ærarii, ad mores hominum regendos animum adverterunt, castigandaque vitia, ¹ quæ velut

*Censura
Romæ se-
verè exer-
cita.*

¹ Pomponio propratore] ¹ Quæ velut diutinis]
Vid. not. 1. ad c. 10. suprâ. Quæ velut diutinis morbis

U.C. 338.
a.C. 214.

diutinis morbis ægra corpora ex se gignunt, nata bello erant. Primum eos citaverunt qui post Cannensem pugnam rempublicam deseruisse Italiâque excessisse velle dicebantur. ² princeps eorum L. Cæcilius Metellus, qui quæstor tum fortè erat. Jussio deinde eo, ceterisque ejusdem noxæ reis causam dicere, quum purgari nequissent, pronunciarunt, verba orationemque eos adversus rempublicam habuisse, quò conjuratio deserendæ Italiæ causâ fieret. Secundum eos citati nimis callidi exsolvendi jusjurandi interpretes: qui captivorum ex itinere regressi clam in castra Annibalis, solutum quod juraverant reddituros, rebantur. ³ His superioribusque illis equi adempti, qui publicum equum habebant: ⁴ tribuque moti, ærarii omnes facti. Neque senatu modò, aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit. Nomina omnium ex juniorum tabulis excerpserunt, qui quadriennio non militassent, quibus neque vacatio justa militiæ, neque morbus causa fuisset. Et ea supra duo millia nominum in ærarios relata, tribuque omnes moti. ⁵ Additumque inertis cen-

ægra corpora ex se gignunt, ita bellis affecta respublica ex se proulerat. Claudicat hîc quodammodo oratio, quòd vocula *quæ* quum regatur à verbo *gignunt*, jungitur quoque in recto casu cum verbo *erant*.

² Princeps eorum L. Cæcilius Metellus, qui] Ultimam vocem, qui, si deleveris, melius procedet oratio.

³ His... equi adempti, qui publicum equum habe-

bant] Intellige eos equestri dignitate & ordine privatos esse. De equo publico vid. not. 2. ad V. 7.

⁴ Tribuque moti, ærarii omnes facti] Vid. not. 4. ad c. 24. l. IV.

⁵ Additumque inertis censoriæ notæ] Vox inertis parum hîc convenit: neque exstat in scriptis. Propius ad eorum vestigia accederet tentata à Jac. Gronovio emendatio, tam truci.

riæ notæ triste senatusconsultum: ut ii omnes quos censores notassent, pedibus mererent, mitterenturque in Siciliam ad Cannensis exercitus reliquias, cui militum generi non prius, quàm pulsus Italiâ hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat. Quum censores, ob inopiam ærarii, se jam locationibus abstinerent ædium sacrarum tuendarum, ⁶ curuliumque equorum præbendorum, ac similibus his rerum; convenere ad eos frequentes, qui ⁷ hastæ hujus generis assueverant, hortatique censores, ut omnia perinde agerent, locarent, ac si pecunia in ærario esset. Neminem, nisi bello confecto, pecuniam ab ærario petiturum esse. Convenere deinde domini eorum quos Ti. Sempronius ad Beneventum manu emiserat: arcessitosque se ab ⁸ triumviris mensariis esse dixerunt, ut pretia servorum acciperent; ceterum non antè quàm bello confecto accepturos esse. Quum hæc inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam ærarii fieret; pecuniæ quoque pupillares primò, deinde viduarum coeptæ conferri: nusquam eas tutius sanctiùsque deponere credentibus qui deferebant, quàm in publica fide. inde si quid emptum paratumque pupillis ac viduis foret, ⁹ à quæstore perscri-

Benignitas privatorum erga Remp.

⁶ Curulium... equorum] Curules equi videntur intelligendi equi qui currum, ubi esset sella curulis, trahabant. Magistratibus nempe curulibus equi ex publico præbebantur.

⁷ Hastæ hujus generis] Hastæ subiciebantur, id est, hastâ positâ venibant, quæcunque publicè venundabant Romani; more inde deducto, quòd primis tem-

poribus ea tantum publicè venibant, quæ bello capta fuerant. Ad hastam quoque fiebant locationes publicorum operum. Itaque qui hastæ hujus generis assueverant, ii sunt, qui similibus rebus conducendis assueverant.

⁸ Triumviris mensariis] Vid. suprâ XXIII. 21.

⁹ A quæstore perscribatur] Perscribi pecunia dicitur, quam non præsentibus

U.C. 538. bebatur. Manavit ea privatorum benignitas ex
 a.C. 214. urbe etiam in castra, ut non eques, non cen-
 turio stipendium acciperent, mercenariumque
 increpantes vocarent, qui accepisset.

*Fabius
 Casilinum
 obsidet.*

XIX. Q. Fabius consul ad Casilinum castra
 habebat, quod duum millium Campanorum,
 & septingentorum militum Annibalis teneba-
 tur praesidio. Praerat Staius Metius, missus
 ab Cn. Magio Atellano, qui eo anno ¹ Me-
 dixtuticus erat, servitiaque & plebem promif-
 cuè armabat, ut castra Romana invaderet, in-
 tento consule ad Casilinum oppugnandum. Ni-
 hil eorum Fabium fefellit. Itaque Nola ² ad
 collegam mittit, *altero exercitu, dum Casilinum
 oppugnatur, opus esse, qui Campanis opponatur.
 Vel ipse, relicto Nolæ praesidio modico, veniret:
 vel, si eum Nola teneret, & necdum securæ res
 ab Annibale essent, se Ti. Gracchum proconsulem
 à Benevento accitutum.* Hoc nuncio Marcellus
 duobus militum millibus Nolæ in praesidio re-
 lictis, cum cetero exercitu Casilinum venit,
 adventuque ejus Campani jam moventes sese
 quieverunt. Ita à duobus consulibus Casilinum
 oppugnari coeptum. Ubi quum multa succe-
 dentes temere moenibus Romani milites acci-

*Marcel-
 lus eodem
 cum exer-
 citu venit.*

nummis numeramus, sed
 per scripturam de mensa
 solvimus, id est, solvi ju-
 bemus ab eo apud quem ar-
 gentum depositum habea-
 mus. Hic ergo hujus loci
 sensus est. Ex illa pecunia in
 ærarium collata si quid pu-
 pillis viduifve emptum aut
 paratum foret, id emptor
 non praesente pecuniâ solve-
 bat, sed jubebat solvi à
 quaestore, & chirographo

dato, remittebat vendito-
 rem ad quaestorem, à quo
 pretium rei emptæ solve-
 tur.

¹ *Medixtuticus*] Summus
 magistratus Capuæ. Vid.
 l. XXIII. c. 35.

² *Ad collegam mittit, al-
 tero exercitu... opus esse*] Mittit litteras, quibus mo-
 nebat altero exercitu opus
 esse. Vid. similem loquendi
 modum, l. VIII. c. 23.

perent vulnera, neque satis inceptis succederet, Fabius, omittendam rem parvam ac ³ jux-
 ta magnis difficilem, abscedendumque inde censebat, quum res majores instarent. Marcellus, multa magnis ducibus sicut non aggredienda, ita semel aggressis non dimittenda esse, dicendo, ⁴ quia magna famæ momenta in utramque partem fierent, tenuit ne irriti incepto abiretur. Vineæ inde omniaque alia operum machinationumque genera quum admo-
 verentur, Campanique Fabium orarent, ut abire Capuam tutò liceret; paucis egressis, Marcellus portam, quâ egrediebantur, occupavit, cædesque promiscuè omnium circa portam primò, deinde, irruptione factâ, etiam in urbe fieri cœpta est. Quinquaginta ferè primò egressi Campanorum, quum ad Fabium confugissent, præsidio ejus Capuam pervenerunt. Casilinum, inter colloquia cunctationemque petentium fidem, per occasionem captum est. captivi, quique Campanorum, quique Annibalis militum erant, Romam missi, atque ibi in carcere inclusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam divisa.

*Casili-
num ca-
pium.*

XX. Quibus diebus à Casilino re bene gestâ recessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes in ea regione conscriptas, cum præfecto sociorum, in agros hostium prædatum misit. eos effusè palatos Hanno adortus, haud multo minorem, quàm ad Beneventum acce-

³ *Juxta magnis*] *Æquè ac magnas.*

⁴ *Quia magna fama momenta in utramque partem fierent*] *Quia inde magnum famæ discrimen sequeretur, multumque valitutum in*

bonam pariter malamque partem, id est, effecturum ut magnopere timearis ab hostibus, si nullum alium incepti finem, quàm victoriam noveris; ut contemnaris ab iisdem, si irriti incepto abstiteris.

U.C. 538. perat, reddidit hosti cladem; atque in Brut-
 a.C. 214. tios raptim, ne Gracchus assequeretur, con-
 cessit. Consules, Marcellus retro, unde vene-
 rat, Nolam redit; Fabius in Samnium ad po-
 pulandos agros, recipiendasque armis, quæ
 defecerant, urbes processit. Caudinus Samnis
 gravius devastatus; perusti latè agri, prædæ
 pecudum hominumque ætæ. oppida vi capta,
 Combulteria, Telesia, Compsa, Melæ, Fulfulæ,
 & Orbitanium: ex Lucanis Blandæ: Apu-
 lorum ¹ Æcæ oppugnata. Millia hostium in his
 urbibus viginti quinque capta, aut occisa: &
 recepti perfugæ trecenti septuaginta; quos
 quum Romam misisset consul, virgis in comitio
 cæsi omnes, ac de saxo dejecti. Hæc à Q. Fa-
 bio intra paucos dies gesta. Marcellum ab ge-
 rundis rebus valetudo adversa Nolæ tenuit. Et
 à prætore Q. Fabio, cui circa Luceriam pro-
 vincia erat, Accua oppidum per eos dies vi
 captum: stativaque ad Ardoneas communita.
 Dum hæc aliis locis ab Romanis geruntur, jam
 Tarentum pervenerat Annibal, cum maxima
 omnium, quacunque ierat, clade. In Tarenti-
 no demum agro pacatum incedere agmen cœ-
 pit. nihil ibi violatum, neque usquam viâ ex-
 cessum est: apparebatque non id modestiâ mi-
 litum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarenti-
 norum animos, fieri. Ceterum ² quum prope-
 modo muris accessisset, nullo ad conspectum
 primi agminis, ut rebatur, motu factò, castra
 ab urbe ferme passus mille locat. Tarenti, tri-
 duo antequam Annibal ad mœnia accederet,
 à M. Valerio proprætore, qui classi ad Brun-

*Perfugæ
 virgis cæsi
 & de saxo
 dejecti.*

*Tarentum
 tentat fru-
 stra Anni-
 bal.*

¹ Æcæ oppugnata] Non accessisset] Placeret magis
 impetu, sed oppugnando successisset: cuius verbi ma-
 ior vis est: unde & molliuitur
 captæ.
² Quum propemodo muris addito propemodo.

LIBER XXIV. 309

duſum præerat , miſſus M. Livius , primore U.C. 533.
juventute conſcriptâ , diſpoſitiſque ad omnes A.C. 214.
portas , circaque muros , quâ res poſtulabat ,
ſtationibus , 3 die ac nocte plurimum intentus ,
neque hoſtibus , neque dubiis ſociis loci quic-
quam præbuit ad tentandum. Quare diebus
aliquot fruſtra ibi abſumptis , Annibal , quum
eorum nemo qui ad lacum Averni adiffent , aut
ipſi venirent , aut nuncium litteraſve mitte-
rent , vana promiſſa ſe temere ſecutum cer-
nens , caſtra inde movit. Tum quoque intacto
agro Tarentino (quanquam ſimulata lenitas
nihil dum profuerat , tamen ſpe labefactandæ fi-
dei haud abſiſtens) Salapiam ut venit , fru-
mentum ex agris Metapontino atque Hera-
clienſi (jam media æſtas exacta erat , & hiber-
nis placebat locus) comportat. Prædatum inde
Numidæ Maurique per Sallentinum agrum pro-
ximosque Apuliæ ſaltus dimiſſi. unde ceteræ
prædæ haud multum , equorum greges maximè
abacti : è quibus ad quatuor millia domanda
equitibus diviſa.

XXI. Romani , quum bellum nequaquam
contemnendum in Sicilia oriretur , morſque
tyranni duces magis impigros dediffet Syracu-
ſanis , quàm 1 cauſam aut animos mutaffet ,
M. Marcello alteri conſulum eam provinciam
decernunt. Secundum Hieronymi cædem pri-
mò tumultuatum in Leontinis apud milites fue-

*Rerum
ſtatus in
Sicilia.*

3 Die ac nocte plurimum
intentus] Pro voce plurimum
videtur legendum juxta. Die
ac nocte juxta , id eſt , die
pariter ac nocte , intentus.

1 Cauſam] Cauſa hîc eſt
id quod Gallicè dicimus par-
ti : quemadmodum sæpe
Cicero eâdem voce utitur ad

designandas partes Cæſaria-
nas Pompeianaſve. Sic pro
Marc. n. 2. quum viderem
virum talem , qui in eadem
cauſa eſſet , in qua ego fuiſ-
ſem , non in eadem eſſe for-
tuna. Et ruruſ n. 31. qui in
acie cecidit , qui in cauſa
animam profudit.

U.C. 638.
2.C. 214.

rat, vociferatumque ferociter, ² parentandum regi sanguine conjuratorum esse. Deinde libertatis restitutæ dulce auditu nomen crebrò usurpatum, spes facta ex pecunia regia largitionis, ³ militiæque fungendæ potioribus ducibus, & relata tyranni fœda scelera, fœdioreſque libidines, adeo mutavere animos, ut inſepultum jacere corpus paulo antè deſiderati regis paterentur. Quum ceteri ex conjuratis ⁴ ad exercitum obtinendum remanſiſſent, Theodotus & Soſis regiis equis, quanto maximo curſu poterant, ut ignaros omnium regioſ opprimerent, Syracuſas contendunt. ceterùm prævenerat, non fama ſolùm, (quâ nihil in talibus rebus eſt celerius,) ſed nunciuſ etiam ex regiis ſervis. Itaque Andranodorus, & ⁵ Inſulam, & arcem, & alia quæ poterat, quæque opportuna erant, præſidiis firmarat. Hexapulo Theodotus ac Soſis poſt ſolis occaſum jam obſcurâ luce inveſti, quum cruentam regiam veſtem atque inſigne capitiſ oſtentarent, tranſvecti per Tyſham, ſimul ad libertatem, ſimul ad arma vocanteſ, in Achradinam convenire jubent. Multitudo, pars procurrat in viaſ, pars in ædium veſtibuliſ ſtat, pars ex tectiſ fenestriſque proſpectant, &, quid rei ſit, rogitant. Omnia luminibuſ collucent, ſtrepituque vario complentur. armati lociſ patentibuſ congregati.

Andra-
nodoruſ
arcem Sy-
racuſiſ oc-
cupat.

² Parentandum] Expian-
dam regiſ mortem, Manes
regiſ placandoſ.

³ Militiæque fungendæ
potioribuſ ducibuſ] Militan-
di ſub potioribuſ ducibuſ,
quàm erant illi tyranni aſ-
ſentatores, quibuſ imperia
Hieronymuſ demandabat.

⁴ Ad exercitum obtinen-

dum] Ut exercitum in po-
teſtate haberent.

⁵ Inſulam] Pariſ eſt Sy-
racuſanæ urbiſ, ut Tyſha,
Achradinaque, quæ inſtrâ
nominantur. Neapoliſ,
quarta fuit pariſ ejuſdem ur-
biſ: atque in hac parte fuit
Hexapylum, de quo vid.
not. 3. ad c. 32. inſtrâ.

LIBER XXIV. 311

gantur. inermes ex Olympii Jovis templo spo- U.C. 538.
a.C. 214.
lia Gallorum Illyriorumque, dono data Hie-
roni à populo Romano, fixaque ab eo, detra-
hant, precantes Jovem, ut volens propitius
præbeat sacra arma, pro patria, pro deum de-
lubris, pro libertate sese armantibus. Hæc quo-
que multitudo, stationibus ⁶ per principes re-
gionum urbis dispositis adjungitur. In Insula
inter cetera Andranodorus præsidii ⁷ firmat
horrea publica. Locus saxo quadrato septus,
atque arcis in modum emunitus, capitur ab
juventute quæ præsidio ejus loci attributa erat:
mittuntque nuncios in Achradinam, horrea
frumentumque in senatûs potestate esse.

XXII. Luce primâ, populus omnis armatus
inermisque in Achradinam ad curiam conve-
nit. ibi pro Concordiæ ara, quæ in eo sita loco
erat, ex principibus unus nomine Polyænus Polyani
oratio li-
bera &
moderata.
concionem & liberam & moderatam habuit:
1 Servitudinis indignitatisque homines expertos, moderata.
adversus notum malum irritatos esse. Discordia
civilis quas importet clades, audisse magis à
patribus Syracusanos, quàm ipsos vidisse. Arma
quod impigre ceperint, laudare: magis laudatu-
rum, si non utantur, nisi ultimâ necessitate coacti.
In præsentia legatos ad Andranodorum mitti pla-
nere, qui denuncient, ut in potestate senatûs ac
populi sit; *2* portæ Insulæ pateant; recedat præ-

⁶ Per principes regionum
urbis] Per præcipuas urbis
regiones.

⁷ Firmat horrea publica] Series
narrationis videtur
poscere firmat.

1 Servitudinis... exper-
] Hic offendere potest &
aristima vox servitudinis,
& insolens verborum stru-

ctura expertos servitudinis.
Lipsius conjicit, servitii ta-
dium: Gronovius, servitii
pœnas indignitatesque.

2 Porta insulæ pateant;
recedat præsidium] Libri
Mss. suadent legendum por-
tas Insulæ aperiat, reddat
præsidium. Præsidium autem
hic intelligimus locum ip-

U.c. 538.
a. C. 214.

Legati
mittuntur
ad An-
dranodo-
rum.

*fidium. Si tutelam alieni regni suum regnum ve-
lit facere, eundem se censere, multo acrius ab
Andranodoro, quam ab Hieronymo repeti liberta-
tem. Ab hac concione legati missi sunt. Senatus
inde haberi coeptus est: quod sicut regnante
Hierone manserat publicum consilium, ita post
mortem ejus, ante eam diem, nulla de re ne-
que convocati, neque consulti fuerant. Ut ven-
tum ad Andranodorum est, ipsum quidem mo-
vebat & civium consensus, & quum alia oc-
cupatae urbis partes, tum ³ pars Insulae, velut
munitissima prodita atque alienata. Sed ⁴ evoca-
tum eum ab legatis Demarata uxor, filia
Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac mulie-
bri ⁵ spiritu, admonet saepe usurpatae Diony-
sii tyranni vocis, quâ, pedibus tractum, non
insidentem equo relinquere tyrannidem dixerit de-
bere. Facile esse, momento quo quis velit, cedere
re possessione magnae fortunae: facere & parare
eam, difficile atque arduum esse. Paululum sume-
ret spatii ad consultandum ab legatis. eo utere-
tur ad arcessendos ex Leontinis milites: quibus
si pecuniam regiam pollicitus esset, omnia in po-
testate ejus futura. Haec muliebria consilia An-
dranodorus neque tota aspernatus est, neque
extemplo accepit: tutiorem ad opes affectanda
ratus esse viam, si in praesentia tempore cessis-
set. Itaque legatos renunciare iussit, futurum
se in senatûs ac populi potestate. Postero die*

sum, non milites loco tu-
rando addictos. Sic dicitur
praesidium relinquere miles,
qui è loco sibi assignato dis-
cedit. Sic Cic. de Orat. l. II.
n. 303. versanturque in ho-
stium castris, ac sua praesidia
dimittunt.

³ Pars Insulae, velut mu-

nitissima] Lege pars Insulae
vel munitissima.

⁴ Evocatum . . ab legatis
Rogatum discedere paulu-
per ab legatis, ut ipsa se-
cretò cum eo colloqui pos-
set.

⁵ Spiritu] Superbiâ, ru-
more animi.

luc

luce primâ, patefactis Insulæ portis, in forum Achradinæ venit. ibi in aram Concordiæ, ex qua pridie Polyænus concionatus erat, escendit: orationemque eam orsus est, quâ primùm cunctationis suæ veniam petivit. *Se enim clau-* Oratio
ejus ad
Syracusae-
nos.
sas habuisse portas, non separantem suas res à pu-
blicis, sed strictis semel gladiis timentem, qui
finis cædibus esset futurus: utrùm, quod satis li-
bertati foret, contenti nece tyranni essent, an qui-
cunque aut propinquitate, aut affinitate, aut ali-
quibus ministeriis regiam contigissent, alienæ
culpæ rei trucidarentur. ⁶ Postquam animadver-
tit, eos qui liberassent patriam, servare etiam
liberatam velle, atque ⁷ undique consuli in me-
dium; non dubitasse quin & corpus suum, &
cetera omnia ⁸ quæ suæ fidei tutelæque essent,
quoniam eum qui mandasset suus furor absumpsis-
set, patriæ restitueret. Conversus deinde ad in-
terfectores tyranni, ac nomine appellans Theo-
dotum ac Sosim: Facinus, inquit, memorabile
fecistis. Sed, mihi credite, inchoata vestra glo-
ria, nondum perfecta est: periculumque ingens
manet, nisi paci & concordiæ consulitis, ⁹ ne li-
bera efferatur respublica.

XXIII. Post hanc orationem, claves porta-

⁶ Postquam animadvertit]
Lege animadverterit.

⁷ Undique consuli in me-
dium] Neminem sibi pro-
prias opes quærere, sed un-
dique conspirari in commu-
nem salutem.

⁸ Quæ suæ fidei tutelæque
essent] Quæ ad suam fidem
tutelamque pertinerent; quæ
suæ fidei tuenda commissa
essent.

⁹ Ne libera efferatur res-
publica] Exponit Sigonius:

ne libera intereat respubli-
ca; ne id unum ex morte
tyranni fructus capiat, ut
libera intereat. Interpreta-
tionem suam firmat confi-
mili extemplo L XXVIII.
c. 28. Meo unius funere cla-
ta esset respublica. Aliter in-
telligit Gronovius, nempe,
ne respublica libertati re-
cens partæ moderari ne-
queat, & eam in lasciviam
vertat. Nobis potior videtur
Sigonii interpretatio.

Tom. III.

○

U.C. 538.
a.C. 214.

Prætores
Syraculis
creantur.

Hippo-
crates &
Epicydes
redire
velle se
ad Anni-
balem si-
mulant.

rum pecuniæque regiæ ante pedes eorum po-
suit. Atque illo quidem die dimissi ex concione
lati, circa omnia fana deum supplicaverunt
cum conjugibus ac liberis: postero die comitia
prætoribus creandis habita. Creatus in primis
Andranodorus; ceteri magna ex parte inter-
fectores tyranni. duos etiam absentes, Sopa-
trum ac Dinomenem, fecerunt. Qui auditis iis
quæ Syraculis acta erant, pecuniam regiam,
quæ in Leontinis erat, Syraculas devectam,
quæstoribus ad idipsum creatis tradiderunt;
¹ & ea quæ in Insula erat & Achradina, tradi-
ta est: murique ea pars quæ ab cetera urbe
nimis firmo munimento intersepiebat Insulam,
consensu omnium dejecta est. secutæ & ceteræ
res hanc inclinationem animorum ad liberta-
tem. Hippocrates atque Epicydes, auditâ mor-
te tyranni, quam Hippocrates etiam nuncio
interfecto celare voluerat, deserti à militibus,
quia ² id tutissimum ex præsentibus videbatur,
Syraculas redire. ubi ne suspecti obversaren-
tur, tanquam novandi res aliquam occasionem
quærentes, prætores primùm, deinde per eos
senatum adeunt. *Ab Annibale se missos prædi-
cant ad Hieronymum, tanquam amicum ac so-
cium, paruisse imperio ejus cujus imperator suos
voluerit. velle ad Annibalem redire. Ceterum,
quum iter tutum non sit, vagantibus passim per
totam Siciliam Romanis armis, petere ut præsi-
dii dent aliquid, quo Locros in Italiam perdu-
cantur. gratiam magnam eos parvâ operâ apud
Annibalem inituros. Facile res impetrata: abire
enim duces regios, quum peritos militiæ, tum*

¹ Et ea quæ in Insula erat translata est.

& Achradina, tradita est] ² Id] Nempe, ut Syra-
Lege: Et ea (pecunia) quæ culas redirent.
in Insula erat, Achradinam

egentes eosdem atque audaces, cupiebant: sed ^{U.C. 538.}
 quod volebant non quàm maturato opus erat ^{A.C. 214.}
 3 naviter expediebant. Interim juvenes milita-
 res, & assueti militibus, nunc apud eos ipsos,
 nunc apud transfugas, quorum maxima pars
 ex navalibus sociis Romanorum erat, nunc
 etiam apud infimæ plebis homines crimina se-
 rebant in senatum optimatesque: *id moliri clam*
eos atque struere, ut Syracusæ per speciem recon-
ciliatæ societatis in ditione Romanorum sint;
dein factio, & pauci auctores fæderis renovati
dominentur.

XXIV. His audiendis credendisque opportu-
 na multitudo major indies Syracusas conflue-
 bat: 1 nec Epicydi solùm spem novandarum
 rerum, sed Andranodoro etiam præbebat. Qui
 fessus tandem uxoris vocibus monentis, *Nunc*
illud esse tempus occupandi res, dum turbata om-
nia novâ atque inconditâ libertate essent, dum
regiis stipendiis pastus obversaretur miles, dum
ab Annibale missi duces assueti militibus juvare
possent incepta, cum Themisto, cui Gelonis filia
 nupta erat, rem consociatam paucos post dies
 Aristoni cuidam tragico actori, cui & alia ar-
 cana committere assuerat, incautè aperit. Huic
 & genus & fortuna honesta erant, nec ars,
 quia nihil tale apud Græcos pudori est, ea
 deformabat. itaque fidem potiore ratus, quam
 patriæ debebat, indicium ad prætores desert.

Andra-
nodorus
tyranni-
dem asse-
rat.

3 Naviter] Supplenda est
 ex sensu particula *tam*, quæ
 respondeat præcedenti *quàm*.
 Non tam naviter, quàm
 maturato opus erat.

1 Nec Epicydi solùm] In-
 tellige Hippocrati & Epicy-

di. Nimirum Epicydes hic
 pro utroque nominatur, ut
 vicissim Hippocrates infra,
 c. 35. *Postquam ab Hip-*
pocrate occupatæ Syracusæ
erant: quum palam sit ab
 Hippocrate simul & Epicy-
 de hoc factum.

O ij

U. C. 538. Qui ubi rem haud vanam esse certis indiciis
 2. C. 214. compererunt, consultis senioribus, & aucto-
 ritate eorum præsidio ad fores posito, ingres-
 sos curiam Themistum atque Andranodorum
Occiditur
cum The-
mistis.
 interfecerunt: & quum tumultus ab re in
 speciem atrociorē, causam aliis ignorantibus,
 ortus esset; silentio tandem factō, indicem in
 curiam introduxerunt. Qui quum ordine om-
 nia edocuisset, & principium conjurationis fa-
 ctum ab Harmoniæ Gelonis filiæ nuptiis, qui-
 bus Themisto juncta esset; Afrorum Hispano-
 rumque auxiliares instructos ad cædem præto-
 rum principumque aliorum; bonaque eorum
 prædæ futura interfectōribus pronunciatum;
 jam mercenariorum manum affluetam imperiis
 Andranodori paratam fuisse ad Insulam rursus
 occupandam; singula deinde, quæ per quosque
 agerentur, totamque viris armisque instructam
 conjurationem ante oculos posuisset; senatui
 quidem tam jure cæsi, quàm Hieronymus, vi-
 debantur. Ante curiam variæ atque incertæ re-
 rum multitudinis clamor erat. quam ferociter
 minitantem in vestibulo curiæ, ² corpora con-
 juratorum eo metu compresserunt, ut silentes
³ integram plebem in concionem sequerentur.
 Sopatro mandatum ab senatu & ab collegis,
 ut verba faceret.

XXV. ¹ Is tanquam reos agebat. ab antea acta
 vita orsus, quæcumque post Hieronis mortem
 scelestè atque impiè facta essent, Andranodo-
 rum ac Themistum arguit fecisse. ² Quid enim

² Corpora conjuratorum] eos coram iudicibus accusa-
 Intellige, projecta ante ve-
 stibulum curiæ.

³ Integram plebem] Sa-
 niorē plebis partem.

¹ Is tanquam reos agebat]
 Is ita in eos dicebat, quasi

² Quid enim suâ sponte
 fecisse Hieronymum] Dele-
 supervacaneam vocem, se-
 cisse.

suâ sponte fecisse Hieronymum puerum, ac vix-
 dum pubescentem facere potuisse? Tutores ac ma-
 gistros ejus sub aliena invidia regnasse. itaque aut
 ante Hieronymum, aut certè cum Hieronymo perire
 eos debuisse. At illos debitos jam morti destina-
 tosque, alia nova scelera post mortem tyranni mo-
 lios: 3 palam primò, quum clausis Andranodo-
 rus Insulæ portis 4 hæreditatem regni creverit,
 quæque procurator tenuerat, 5 pro domino posse-
 derit; proditus deinde ab eis qui in Insula erant,
 circumfessus ab universa civitate, quæ Achradini-
 nam tenuerit, nequicquam palam atque apertè
 petitum regnum, clam & dolo affectare conatus
 sit, & ne beneficio quidem atque honore potue-
 rit 6 vinci, quum inter liberatores patriæ insi-
 diator ipse libertatis creatus esset prætor. Sed
 7 animos eis regios regias conjuges fecisse, alteri
 Hieronis, alteri Gelonis, filias nuptas. Sub hanc
 vocem, ex omnibus partibus concionis cla-
 mor oritur, nullam earum vivere debere, nec
 quemquam superesse tyrannorum stirpis. Hæc
 natura multitudinis est: aut servit humiliter,
 aut superbè dominatur; 8 libertatem; quæ
 media est, nec spernere modicè, nec habere

U.c. 538.

a.C. 214.

Sopatr

prætoris

oratio in

tyrannos.

3 *Palam primò*] Si quis
 ea quæ sequuntur attentè
 legerit, animadvertet ita
 hanc periodum esse stru-
 ctam, ut nihil sit, quod ac-
 curatè & ad amussim ex vi
 verborum respondeat *τῷ* pri-
 mò. Quæcunque enim ad-
 duntur, pendent ex parti-
 cula *quum*, quæ post vocem
primò locatur. Nimirum
 respexit sensum Livius, ac-
 curatam verborum structu-
 ram neglexit.

4 *Hæreditatem regni cre-*

verit] *Cernere hæreditatem*
 in jure dicitur is qui se hæ-
 redem gerit.

5 *Pro domino*] Tanquam
 dominus.

6 *Vinci*] Flecti ad respec-
 tum libertatis amoremque
 patriæ, & deterreri à ty-
 rannicis consiliis.

7 *Animos . . regios*] Ani-
 mos regnandi avidos.

8 *Libertatem . . . spernere*
modicè] Libertatem is mo-
 dicè spernit, qui ita se sub-
 jectum esse patitur alterius

U. C. 138.
a. C. 214.

*Stirps
regia in-
terficitur.*

sciunt : & non ferme defunt irarum indulgentes ministri , qui avidos atque ⁹ intemperantes plebeiorum animos , ad sanguinem & cædes iritent. Sicut tum extemplo prætores rogationem promulgarunt , acceptaque penè priùs quàm promulgata est , ut omnis regia stirps interficeretur : missique à prætoribus Demaratam Hieronis , & Harmoniam Gelonis filias , conjuges Andranodori & Themisti , interfecerunt.

*Preces
Hæracleæ
Hier. F.*

XXVI. Heraclea erat filia Hieronis , uxor Zoippi , qui legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemæum missus , voluntarium consciverat exsilium. ¹ Ea quum ad se quoque venire præscisset , in sacrarium ad penates confugit , cum duabus filiabus virginibus , resolutis crinibus , miserabilique alio habitu : & ad ea addidit preces , ² nunc per memoriam Hieronis patris , Gelonisque fratris , ne se innoxiam invidiâ Hieronymi conflagrare sinerent. Nihil se ex regno illius , præter exsilium viri , habere : neque fortunam suam eandem vivo Hieronymo fuisse quam sororis , neque interfecto eo causam eandem esse. Quid quòd , si Andranodoro consilia processissent , illa cum viro fuerit regnatura : sibi cum ceteris serviendum ? Si quis Zoippo nunciet , interfectum Hieronymum , ac liberatas Syracusas , cui dubium esse , quin extemplo conscensurus sit navim , at-

imperio , ut tamen non descendat ad humile ac deformè obsequium.

⁹ Intemperantes plebeiorum animos] Vox plebeiorum nullâ nititur codicum scriptorum auctoritate. I.ege : intemperantes suppliciorum : qui semel accensi ad

sævitiâ , nullum suppliciiis modum facere sciunt.

¹ Ea quum ad se quoque venire præscisset] Lege veniri.

² Nunc per memoriam] Delenda videtur particula nunc , cui alia compar , & ex adverso opposita nulla est.

que in patriam rediturus? ³ Quantum spes hominum fallit! In liberata patria conjugem ejus ac liberos de vita dimicare: quid obstantes libertati, aut legibus? quod ab se cuiquam periculum, à sola ac prope vidua, & puellis in orbitate degentibus, esse? At enim periculi quidem nihil ab se timeri: invisam tamen regiam stirpem esse. Ablegarent ergo procul ab Syracusis Siciliâque, & asportari Alexandriam juberent, ad virum uxorem, ad patrem filias. ⁴ Aversis auribus animisque, casû ne tempus tereretur, (ferum enim quosdam expedites cernebat) tum omissis pro se precibus, puellis ut saltem parcerent, orare institit: à qua ætate etiam hostes iratos abstinere. ne tyrannos ulciscendo, quæ odissent scelera, ipsi imitarentur. Inter hæc abstractam à penetralibus jugulant: in virgines deinde, resperfas matris cruore, impetum faciunt. quæ alienatâ mente simul luctu metuque, velut captæ furore, eo cursu se ex sacrario propriuerunt, ut, si effugium patuisset in publicum, impleturâ urbem tumultu fuerint. ⁵ Tum quoque haud magno ædium spatio, inter medios tot armatos, aliquoties integro corpore evaserunt: tenentibusque, quum tot ac tam

³ Quantum spes hominum fallit!] Melius esset falli. Nam tota obliqua oratio est.

⁴ Aversis auribus animisque] Possis quidem utcunque exponere: Quum aures animique omnium aversi essent ab Heracleæ precibus, illa, ne tempus tereretur casû, id est, incasum. Sed non placet primum illud membrum,

aversis auribus animisque, pendulum quodammodo & abruptum: jam adverbium casû admodum suspectum est. Videtur hic locus depravatus esse, nec facile emendandus, nisi meliorum librorum copia fiat.

⁵ Tum quoque] Quamvis effugere non potuerint in publicum, & haud magno ædium spatio inclusæ remanserint.

U. C. 538. valida eluctandæ manus essent, sese eripue-
 a. C. 214. runt: tandem vulneribus confectæ quum om-
 nia repleissent sanguine, exanimis corruerunt.
 Cædemque per se miserabilem miserabiliorem
 casus fecit, quòd paulo post nuncius venit,
 mutatis repentè ad misericordiam animis, ne
 interficerentur. Ira deinde ex misericordia or-
 ta, quòd adeo festinatum ad supplicium, ne-
 que locus poenitendi, aut regressus ab ira re-
 lictus esset. itaque fremere multitudo, & in
 locum Andranodori ac Themisti (nam ambo
 prætores fuerant) comitia poscere: quæ ne-
 quaquam ex sententia prætorum futura essent.

*Epietides
 & Hippo-
 crates præ-
 tores sunt.*

XXVII. Statutus est comitiis dies: quo nec-
 opinantibus omnibus unus ex ultima turba Epi-
 cydem nominavit, tum inde alius Hippocra-
 tem. crebriores deinde eæ voces, & cum haud
 dubio assensu multitudinis esse. Et erat confusa
 concio, non populari modò, sed militari quo-
 que turbâ, magna ex parte etiam perfugis, qui
 omnia novare cupiebant, permistis. Prætores
 dissimulare primò, ¹ & trahendâ re esse: po-
 stremò victi consensu, & seditionem metuen-
 tes, pronunciant eos prætores. Nec illi primò
 statim creati nudare quid vellent; quanquam
 ægre ferebant, & de induciis dierum decem
 legatos isse ad Appium Claudium, & impetra-
 tis eis alios, qui de fœdere antiquo renovan-
 do agerent, missos. Ad Murgantiam tum clas-
 sem navium centum Romanus habebat, quò-
 nam evaderent motus ex cædibus tyrannorum
 orti Syracusis, quòve eos ageret nova atque
 insolita libertas, opperiens. Per eosdem dies
 quum ad Marcellum venientem in Siciliam,

¹ Et trahendâ re esse] In eo esse, id agere, ut rem
 traherent.

LIBER XXIV. 321

legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis conditionibus pacis, Marcellus posse rem convenire ratus, & ipse legatos Syracusas, qui coram cum prætoribus de renovando fœdere agerent, misit. Et jam ibi nequaquam eadem quies & tranquillitas erat. postquam Punicam classem accessisse Pachynum allatum est, dempto timore Hippocrates & Epicydes, nunc apud mercenarios milites, nunc apud transfugas, prodi Romano Syracusas, criminabantur. *Turbæ Syracusæ.* Ut verò Appius naves ad ostium portûs, quò ² aliæ partis hominibus animus accederet, in statione habere cœpit, ingens in speciem criminibus vanis accesserat fides. ac primò etiam tumultuosè decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur.

XXVIII. In hac turbatione rerum, in concionem vocari placuit. ubi quum alii aliò tenderent, nec procul seditione res esset, Apollonides principum unus orationem salutarem, ut in tali tempore, habuit: *Nec spem salutis, nec perniciem propiorem unquam civitati ulli fuisse. Si enim uno animo omnes, vel ad Romanos, vel ad Carthaginienses inclinent, nullius civitatis statum fortunatiorem beatioremve fore. si alii aliò trahant res, non inter Pœnos Romanosque bellum atrocius fore, quàm inter ipsos Syracusanos; quum intra eosdem muros pars utraque suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. Itaque ut omnes idem sentiant, summâ vi agendum esse. Utra societas sit utilior, eam longè minorem ac levioris momenti consultationem esse.* *Apollo- nide salutis oratio.*

² *Alia partis hominibus*] his qui alia sentirent ac velent, quàm Hippocrates & Epicydes; qui partis Romanorum essent. *Alia an-*

tiquè pro aliis. Eâ voce bis usus est Cic. l. II. de Divin. n. 30. Sic & tam nulli consilii, apud Terent.

U.C. 538. *sed tamen Hieronis, potius quam Hieronymi, an-*
 a.C. 214. *cloritatem sequendam in sociis legendis, ¹ vel*
quinquaginta annis feliciter experiam amicitiam,
² nunc incognitæ, quondam infideli, præfere-
dam. ³ Esse etiam momenti aliquid ad consilium,
quod Carthaginiensibus ita pax negari possit, ut
non uique in præsentia bellum cum eis geratur:
cum Romanis extemplo aut pacem, aut bellum
habendum. Quo minus ⁴ cupiditatis ac studii
visa est oratio habere, eo plus auctoritatis ha-
buit. Adjectum est prætoribus ac delectis sena-
torum militare etiam consilium. jussi & duces
ordinum præfectique auxiliorum simul consu-
lere. Quum sæpe acta res esset magnis certa-
minibus, postremò quia belli cum Romanis
gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri pla-
cuit, ⁵ mittique cum eis legatos ad rem con-
firmandam.

Pax cum
Rom. de-
cernitur.

XXIX. Dies haud ita multi intercefferunt, quum ex Leontinis legati præsidium finibus suis orantes venerunt. Quæ legatio peropportuna visa ad multitudinem inconditam ac tumultuo-

¹ *Vel quinquaginta an-*
nis] Melius : & quinquaginta annis.

² *Nunc incognitæ, quon-*
dam infideli] Amicitia Car-
thaginiensium, nunc inco-
gnitæ, quia nova sit, &
diu jam non experta; quon-
dam infideli, quia olim,
quum ante amicitiam cum
Romanis initam Syracusani
focios Carthaginienses ha-
buissem, eos infideles sense-
rant.

³ *Esse etiam momenti ali-*
quid ad consilium] Ad con-
silium capiendum, in eo
quoque aliquid momenti ef-

se, id quoque valere ali-
 quantum debere, quod....

⁴ *Cupiditatis] Studii par-*
tium, quod Gallicè dicimus
partialité. Hoc sensu sæpe
usurpat Cicero vocem cupi-
dis. Pro Rosc. Com. n. 47.
Nimis cupidus videretur,
qui, qua de re iudex fuisset,
testis esset. Pro Cæc. n. 8.
cupidior, quàm sapientem ju-
dicem esse æquum est. Pro
Font. n. 11. Cupidis testibus.

⁵ *Mittique cum eis] Cum*
Romanis : & intellige lega-
tos Romanos à Marcello
missos, de quibus mentio
facta est c. præcedente.

sam exonerandam, ducesque ejus ablegandos. a.C. 138.
 Hippocrates prætor ducere eò transfugas jus- U.C. 214.

sus: secuti multi ex auxiliis mercenariis, quatuor millia armatorum effecerunt. Et mittentibus & missis ea læta expeditio fuit. nam & illis, quod jam diu cupiebant, novandi res occasio data est, & hi sentinam quamdam urbis rati exhaustam, lætabantur. ceterùm levaverunt modò in præsentia velut corpus ægrum; quò mox in graviolem morbum recideret. Hippocrates enim finitima provinciæ Romanæ primò furtivis excursionibus vastare cœpit: deinde, quum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio præsidium esset, omnibus copiis impetum in oppositam stationem cum cæde multorum fecit. Quæ quum essent nunciata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis fidem ruptam esse dicerent: nec belli defuturam unquam causam, nisi Hippocrates atque Epicydes, non ab Syracusis modò, sed tota procul Sicilia ablegarentur. Epicydes, ne aut reus criminis absentis fratris præsens esset, aut deesset pro parte sua concitando bello, profectus & ipse in Leontinos, quia satis eos adversus populum Romanum concitatos cernebat, ¹ avertere etiam ab Syracusis cœpit. *Nam ita eos pacem pepigisse cum Romanis, ut quicumque populi sub regibus fuissent, & suæ ditionis essent; nec jam libertate contentos esse, nisi etiam ² regnent ac dominantur. Renunciandum igitur eis esse, Leontinos quoque æquum censere liberos esse: vel quòd in solo urbis suæ tyrannus ceciderit, vel quòd ibi primum conclama-*

*Turbans
rem com-
positam
Hippocra-
tes & Epi-
cydes.*

¹ *Avertere etiam ab Syracusis*] Videtur scripsisse Livius, ab Syracusanis.

² *Regnent*] Vulgò legitur

regant. Sed regnare verbum invidiosum est apud liberas civitates, non regere.

U.C. 538.
a.C. 214.

tum ad libertatem, relictisque regiis ducibus Syracusas sit concursus. Itaque aut eximendum id de fœdere esse, aut 3 legem eam fœderis non accipiendam. Facile multitudini persuasum: legatisque Syracusanorum & de cæde stationis Romanæ querentibus, & Hippocratem atque Epicydem abire, seu Locros seu quò aliò malent, dummodo Siciliâ cederent, jubentibus, ferociter responsum est, Neque mandasse sese Syracusanis, ut pacem pro se cum Romanis facerent: neque teneri alienis fœderibus. Hæc ad Romanos Syracusani detulerunt, abnuentes Leontinos in sua potestate esse. itaque 4 integro secum fœdere bellum Romanos cum iis gesturos. neque sese defuturos ei bello, 5 ita ut in potestatem redacti, suæ rursus ditionis essent, sicut pax convenisset.

Leontinorum
urbs à
Marcello
capta.

XXX. Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoque accito, ut alterâ parte aggrediretur, tanto ardore militum est usus ab ira inter conditiones pacis interfectæ stationis, ut primo impetu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicydes, posteaquam capi muros refringique portas viderunt, in arcem sese cum paucis recepere. inde clam nocte Herbessum perfugiunt. Syracusanis octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuncius occurrit, captam urbem esse; cetera falsa mixta veris ferens: cædem promiscuam militum atque oppidanorum factam, nec quemquam puberem arbitrari superesse: direptam urbem: bona lo-

3 *Legem eam fœderis*] Id fœdus, fœdus tali lege ictum.

4 *Integro secum fœdere*] Ita ut fœdus secum integrum intactumque maneat.

Non credituros Syracusanos fœdus quod Romani secum habeant, bello adversus Leontinos gerendo ullâ parte lædi.

5 *Ita ut*] Eâ lege ut.

cupletum donata. Ad nuncium tam atrocem U.C. 538.
constitit agmen: concitatisque omnibus, du- a.C. 214.
ces (erant autem Sofis ac Dinomenes) quid
agerent consultabant. ¹ Terroris speciem haud
vanam mendacio præbuerant verberati ac se-
curi percussi transfugæ ad duo millia hominum.
ceterum Leontinorum militumque aliorum ne-
mo, post captam urbem, violatus fuerat: sua-
que omnia eis, nisi quæ primus tumultus ca-
ptæ urbis absumpserat, restituebantur. Nec ut
Leontinos irent, proditos ad eadem commi-
liones querentes, perpelli potuere, nec ut
eodem loco certiores nuncium exspectarent.
Quum ad defectionem inclinatos animos cer-
nerent prætores, sed eum motum haud diu-
turnum fore, si duces amentiae sublatis essent,
exercitum ducunt Megaram: ipsi cum paucis
equitibus Herbessum proficiscuntur, spe terri-
tis omnibus per prodicionem urbis potiundæ.
quod ubi frustra eis fuit inceptum, vi agen-
dum rati, postero die Megaris castra movent,
ut Herbessum omnibus copiis oppugnarent.
Hippocrates & Epicydes, non tam tutum pri-
mæ specie, quam unum spe undique abscissæ
consilium esse rati, ut se militibus permitte-
rent, & assuetis magna ex parte sibi, & tum
famæ eadē commilitonum accensis, obviam
agmini procedunt. Prima fortè signa sexcen-
torum Cretensium erant, qui apud Hierony-
mum meruerant sub eis, & Annibalis bene-
ficio habebant, capti ad Trasimenum inter
Romanorum auxilia, dimissique. quos ubi ex
signis ² armatorumque habitu cognovere Hip-

¹ *Terroris speciem haud niteretur.*
vanam] Speciosam aliquam
materiem terroris; vim ter-
rendi, quæ aliquo colore

² *Armatorumque habitu*]
Magis placeret armorum.

U.c. 538. a.C. 214. pocrates atque Epicydes, ramos oleæ ac 3 velamenta alia supplicum porrigentes, orare, ut reciperent sese, receptosque tutarentur, neu proderent Syracusanis, à quibus mox 4 ipsi trucidandi populo Romano dederentur. Enimvero conclamant, bonum ut animum haberent: omnem se cum illis fortunam subituros.

XXXI. Inter hoc colloquium signa constiterant, tenebaturque agmen: necdum, quæ moræ causa foret, pervenerat ad duces. 1 postquam Hippocratem atque Epicydem pervasit rumor, fremitusque toto agmine erat haud dubiè approbantium adventum eorum; extemplo prætores citatis equis ad prima signa perrexerunt, *Qui mos ille, quæ licentia Cretensium esset, rogitantes, colloquia ferendi cum hoste, injussuque prætorum miscendi eos agmini suo.* Comprendi injicique catenas jusserunt Hippocrati. ad quam vocem tantus extemplo primum à Cretibus clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facilè, si ultrà tenderent, appareret eis timendum esse. Solliciti incertique rerum suarum, Megaram, unde profecti erant, referri signa jubent, nunciosque de statu præsentis Syracusas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit, inclinatis ad omnem suspicionem animis: & Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis, velut interceptas litteras, quas ipse composuerat, recitat: *Prætores Syracusani consuli Marcello.* 2 secundum

Fraus
Hippocratis.

3 *Velamenta alia supplicum*] Infulas, & quæ alia à supplicibus porrigi & prætendi solent.

4 *Ipsi*] Intellige ipsos Cretenses, ad quos hic ser-

mo dirigitur.

1 *Postquam Hippocratem atque Epicydem pervasit rumor*] Supple, causas moræ esse.

2 *Secundum salutem*, ut

salutem, ut assolet, scriptum erat: *Rectè eum* U.C. 138.
a.C. 214.
atque ordine fecisse, quòd in Leontinis nulli per-
percisset. Sed omnium mercenariorum militum
eandem esse causam: nec unquam Syracusas quie-
turas, donec quicquam externorum auxiliorum,
aut in urbe, aut in exercitu suo esset. itaque daret
operam, ut eos qui cum suis prætoribus castra ad
Megaram haberent, in suam potestatem redige-
ret, ac supplicio eorum liberaret tandem Syracu-
sas. Hæc quum recitata essent, cum tanto cla-
 more ad arma discursum est, ut prætores in-
 ter tumultum pavidì abequitaverint Syracusas.
 Et ne fugâ quidem eorum seditio compressa
 est, impetusque in Syracusanos milites fie-
 bant. nec ab ullo temperatum foret, ni Epicy-
 des atque Hippocrates iræ multitudinis ob-
 viam iissent: non à misericordia aut humano
 consilio, sed ne spem reditûs præciderent sibi;
 & quum ipsos simul milites fidos haberent,
 simul obsides, tum cognatos quoque eorum
 atque amicos tanto ³ merito primùm, dein
 pignore sibi conciliarent: expertique quàm
 vanâ aut levi aurâ mobile vulgus esset, mili-
 tem nantî ex eo numero, qui in Leontinis
 circumfessi erant, subornant, ut Syracusas per-
 ferret nuncium convenientem eis quæ ad My-
 lam falsò nunciata erant; auctoremque se ex-
 hibendo, ac velut visa, quæ dubia erant, nar-
 rando, concitaret iras hominum.

XXXII. Huic non apud vulgum modò fides
 fuit, sed senatum quoque in curiam introdu-

assolet] Post salutem, ut
 mos est, initio epistolæ da-
 tam.

³ *Merito primùm, dein*
pignore] *Merito*, quòd iis
 militibus vitam servassent;

pignore, quòd eosdem se-
 cum haberent tanquam to-
 tidem pignora benevolentiae
 ac fidei eorum qui cognat-
 ione illos amicitiae Sy-
 racusis contingebant.

U.C. 338.
a.C. 214.

Syracusas
occupant
Hippocr.
& Epicy-
des.

ctus movit. ¹ haud vani quidam homines palam ferre, *perbene detectam in Leontinis esse avaritiam & crudelitatem Romanorum. eadem, si intrassent Syracusas, aut scdiora etiam, quo majus ibi avaritiæ præmium esset, facturos fuisse.* Itaque claudendas cuncti portas, & custodiendam urbem censere. Sed non ab eisdem omnes timere, nec eosdem odisse. Ad militare genus omne, partemque magnam plebis, invisum esse nomen Romanum. Prætores optimatumque pauci quanquam ² inflati vano nuncio erant, tamen ad propius præsentiusque malum cautiores esse. Et jam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicydes: serebanturque colloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, ut portas aperirent, finirentque communem patriam defendi ab impetu Romanorum. Jam, ³ unis foribus Hexapyli apertis, cœpti erant recipi, quum prætores intervenerunt. Et primò imperio minisque, deinde ⁴ auctoritate, deterrendo, postremò, ut omnia vana erant, obliti majestatis, precibus agebant, ne proderent patriam, tyranni antè satellitibus, & tum corruptoribus exercitûs. Sed surdæ ad hæc omnia aures concitatæ multitudinis erant, nec minore intus vi quàm foris portæ effringebantur: effractisque omnibus,

¹ *Haud vani*] Non leves: quidam etiam prudentum.

² *Inflati vano nuncio*] Vitium est in voce *inflati*. Gronovius legit vel *adflati*, vel *inflammati*. Prius placeret magis. *Adflati vano nuncio*, id est, icti, paulum commoti falso illo nuncio.

³ *Unis foribus Hexapyli*] Unâ è sex portis, quæ erant in Hexapylo. Huic enim urbis Syracusanæ parti nomen, si vim verbi attendamus, inditum ex eo fuit, quòd sex haberet portas.

⁴ *Auctoritate*] Consiliis monitisque. Vid. not. 1. ad L. 7.

LIBER XXIV. 329

5 tutò in Hexapylo agmen receptum est. Præ-
tores in Achradinam cum juventute popula-
rium confugiunt. mercenarii milites perfugæ-
que, & quicquid regionum militum Syracusis
erat, agmen hostium augent. Ita Achradina
quoque primo impetu capitur, prætoresque
(nisi qui inter tumultum effugerunt) omnes
interficiuntur. nox cædibus finem fecit. Poste-
ro die servi 6 ad pileum vocati, & carcere
vincti emissi; confusaque hæc omnis multitu-
do Hippocratem atque Epicydem creant præ-
tores: Syracusæque, quum breve tempus li-
bertas affulsisset, in antiquam servitutem reci-
derant.

XXXIII. Hæc nunciata quum essent Roma-
nis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra
ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum
missi fortè in quinquerei erant. præmissa qua-
drirèmis, quum intrasset fauces portûs, capi-
tur: legati ægre effugerunt. Et jam non modò
pacis, sed ne belli quidem jura relicta erant:
quum Romanus exercitus ad Olympium (Jo-
vis id templum est) mille & quingentos pas-
sus ab urbe castra posuit. Inde quoque lega-
tos præmitti placuit: quibus, ne intrarent ur-
bem, extra portam Hippocrates atque Epicy-
des obviàm cum suis processerunt. Romanus
orator, non bellum se Syracusanis, sed opem au-
xiliumque afferre, ait, & eis qui ex media cæde
elapsi perfugerint ad se, & eis qui metu oppressi,
fædiorem, non exsilio solùm, sed etiam morte,
servitutem pariantur. Nec cædem nefandam socio-
rum inultam Romanos passuros. Itaque 1 si eis qui

Romani
ad Syra-
cusas ca-
stra mo-
vent.

5 Tutò in Hexapylo ag- tatem. Vid. suprâ, c. 16.
men] Fortasse, totum He- 1 Si... reditus pateret,
xapylo agmen receptum est. ac cædis auctores dedantur]
6 Ad pileum] Ad liber- Magis placeret: Si... re-

U.C. 538.

a.C. 214.

ad se perfugerunt, tutus in patriam reditus pate-
ret, ac cædis auctores dedantur, & libertas le-
gesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus
esse. si ea non fiant, quicumque in mora sit, bello
persecuturos. Ad ea Epicydes, si quæ ad se man-
data haberent, responsum eis, ait, se daturus
fuisse: quum in eorum ad quos venerint manus res
Syracusana esset, tum reverterentur. Si bello la-
cessant, ipsâ re intellecturos, nequaquam idem
esse Syracusas ac Leontinos oppugnare. Ita legatis
relictis, portas clausit. Inde terrâ marique si-
mul cœptæ oppugnari Syracusæ: terrâ ab He-
xapylo, mari ab Achradina, cujus murus flu-
ctu alluitur. &, quia sicut Leontinos terrore
ac primo impetu ceperant, non diffidebant va-
stam disiectamque spatio urbem parte aliquâ
se invasuros; omnem apparatus oppugnanda-
rum urbium muris admovent.

Oppu-
gnantur
Syracusa.

Archime-
des cona-
tus Roma-
norum lu-
dificatur.

XXXIV. Et habuisset tanto impetu cœpta
res fortunam, nisi unus homo Syracusis eâ tem-
pestate fuisset. Archimedes is erat; ¹ unicus
spectator cœli siderumque, mirabilior tamen
inventor ac machinator bellicorum tormento-
rum operumque, quibus ea quæ hostes ingenti
mole agerent, ipse ² perlevi momento ludifi-
caretur. Murum per inæquales ductum colles,
pleraque alta & difficilia aditu, summissa quæ-
dam, & quæ planis vallibus adiri possent, ut
cuique aptum visum est loco, ita omni genere
tormentorum instruxit. Achradinæ murum,
qui ut antè dictum est, mari alluitur, ex quin-
queremibus Marcellus oppugnabat. Ex ceteris
ditus pateat, cædis auctores dedantur.

¹ Unicus spectator cœli si-
derumque] Cœli siderumque
spectandorum arte supra
omnes excellens. Ceterum

Archimedes melius prædi-
caretur Mathematicarum
disciplinarum in omni ge-
nere princeps.

² Perlevi momento] Vid.
not. 6. ad XXI. 43.

navibus sagittarii funditoresque, & 3 velites U.C. 138.
etiam, quorum telum inhabile ad remitten- a.C. 214.
dum imperitis est, vix quemquam sine vulnere
consistere in muro patiebantur. Hi, quia spa-
tio milissibus opus est, procul muro tenebant
naves. 4 junctæ aliæ binæ ad quinqueremes,
demptis 5 interioribus remis, ut latus lateri
applicaretur, 6 quum exteriore ordine remo-
rum velut naves agerentur, turres contabula-
tas, machinamentaue alia quatiendis muris
portabant. Adversus hunc navalem apparatus
Archimedes variæ magnitudinis tormenta in
muris disposuit. in eas quæ procul erant naves
saxa ingenti pondere emittebat: propiores le-
vioribus, eoque magis crebris petebat telis:
postremò, ut sui vulnere intacti tela in hostem

3 *Velites . . quorum telum*]
Levis armaturæ milites, quo-
rum telum ejusmodi est, ut
remitti non possit ab impe-
ritis. Polyb. l. VI. illud te-
lum omnino remitti posse
negat, & causam affert.
Ferrum, inquit, *teli velita-*
ris adeo extenuatum est, &
in aciem productum, ut ne-
cessariò statim à primo jactu
inflectatur, nec possint hostes
retorquere. Quod si ejusmo-
di est, profectò illud telum
non imperitis tantum, sed
& peritis inhabile fuit ad
remittendum. Lipsius suspi-
catur aut vocem *imperitis*
in hoc Livii loco redundare;
aut mutandam in *impeditis*,
ut, nisi quis otiosè mucro-
nem refingat & erigat, ne-
get Livius remitti posse; aut
denique ideo etiam *imperi-*
is inhabile, quia amento

emittebatur, & certo motu.

4 *Junctæ aliæ binæ ad*
quinqueremes] Numerus de-
est: quem supple ex Polyb.
& Plut. in hunc modum:
junctæ aliæ binæ ad octo
quinqueremes: id est, aliæ
quinqueremes ad octo, ad
numerus octo, junctæ, bi-
næ & binæ.

5 *Interioribus remis*] Re-
mis eorum laterum quæ ad
se se mutuo applicabantur.
Exterior ordo remorum est
is qui alterum navis latus,
quod liberum relinqueba-
tur, instruebat.

6 *Quum exteriore ordine*
remorum velut naves ageren-
tur] Legendum videtur, *ve-*
lut una navis. Quum illæ
octo naves simul junctæ, ex-
teriore ordine remorum,
velut una navis, tanquam si
essent una navis, agerentur.

U.C. 138.
a.C. 214.

ingererent, murum ab imo ad summum ⁷ crebris cubitalibus ferè cavis aperuit, per quæ cava pars sagittis, pars ⁸ scorpionibus modicis ex occulto petebant hostem. ⁹ Quæ propius quædam subibant naves, quo ¹⁰ interiores ictibus tormentorum essent, ¹¹ in eas tollenone super murum eminente ferrea manus firmæ catenæ illigata quum injecta proræ esset, gravi libramento plumbi recellente ad solum, su-

⁷ *Crebris cubitalibus ferè cavis*] Crebris foraminibus, quorum magnitudo, siue diameter esset unius cubiti: per quæ foramina alii sagittis. . . Ceterum hæc cava, si credimus Polybio, quem hîc vertit Livius, unius tantum palmi fuere. Quæ quidem multum discrepant. Cubitus enim habet pedem unum & dimidium: palmus quatuor tantum digitos, & est sexta pars cubiti.

⁸ *Scorpionibus*] Scorpiones sunt machinæ bellicæ ad vibranda missilia. Ideo sic nuncupabantur, quod parvis subtilibusque spiculis mortem inferrent. Vir unus eos dirigere, iis uti poterat. Duplicis generis fuere, majores minoresque.

⁹ *Quæ propius quædam*] Vacat ultima vox, videturque delenda.

¹⁰ *Interiores ictibus tormentorum*] Propiores, quàm ut ictibus tormentorum, quæ in longinquum jaculabantur, feriri possent; tam propinquæ, ut tela è tormentis emissæ ultra eas fer-

rentur. Sic l. VII. supra c. 10. T. Manlius dicitur interior periculo vulneris factus.

¹¹ *In eas tollenone*] Tolleno est machinæ genus, quum trahi in terram præaltè defixæ in summo vertice alia tranversa longior dimensâ medietate connectitur eo libramento, ut, si unum caput deprefferis, alterum erigatur, idque ad onera tollenda. Igitur machinâ hujus generis super murum eminente, ferrea manus firmæ catenæ illigata, quæ quidem catena pendebat ex uno brachio tollenonis, injiciebatur proræ alicujus navis. Tum gravi libramento plumbi, quod alteri tollenonis brachio connexum erat, recellente, seu recidente ad solum, necesse erat catenam, & ferream manum, & proram navis sursum erigi, & suspensâ prorâ, navim in puppim statui. Dein eadem ferrea manus remissa, & subito exempta machinæ, sinebat navem recidere, & eam ita affligebat undis, ut . . .

LIBER XXIV. 333

impensâ prorâ , navim in puppim statuebat : dein U. C. 338.
 remissa subitò , velut ex muro cadentem navim a. C. 214.
 cum ingenti trepidatione nautarum ita undæ
 affligebat , ut , etiamsi recta reciderat , aliquan-
 tum aquæ acciperet. Ita maritima oppugnatio
 est elusa , omnisque vis est eò versa , ut totis
 viribus terrâ aggrederentur. Sed ea quoque
 pars eodem omni apparatu tormentorum in-
 structa erat , Hieronis impensis curâque per
 multos annos , Archimedis unicâ arte. natura
 etiam juvabat loci , quòd saxum , cui impo-
 sita muri fundamenta sunt , magna ex parte ita
 proclive est , ut non solùm missa tormento , sed
 etiam quæ pondere suo provoluta essent , gra-
 viter in hostem inciderent. eadem causa ad sub-
 eundum arduum aditum instabilemque ingres-
 sum præbebat. Ita consilio habito , quum om-
 nis conatus ludibrio esset , absistere oppugna-
 tione , atque obsidendo tantùm arcere terrâ
 marique com meatibus hostem placuit.

XXXV. Interim Marcellus cum tertia ferè
 parte exercitûs ad recipiendas urbes profectus,
 quæ in motu rerum ad Carthaginienes defe-
 cerant , Helorum atque Herbestum deditibus
 ipsis recipit. Megara vi capta diruit ac diripuit,
 et reliquorum , ac maximè Syracusanorum ,
 errorem. Per idem ferè tempus & Himilco ,
 qui ad Pachyni promontorium classem diu te-
 nuerat , ad Heracleam quam vocant Minoam ,
 quinque & viginti millia peditum , tria equi-
 tum , duodecim elephantos exposuit : 1 nequa-
 quam cum quantis copiis antè tenuerat ad Pa-

*Marcel-
 lus alias
 urbes ca-
 pit.*

*Himilco
 cum exer-
 citu in
 Siciliam
 venit.*

1 Nequaquam cum quantis
 copiis] Cum copiis , quæ
 antè erant , quantæ non
 fuerant illæ , cum quibus
 prius tenuerat ad Pachynum

classem : sive , cum copiis
 majoribus , quàm quantæ
 fuerant illæ , cum quibus ,
 &c.

U. c. 338.
a. C. 214.

chynum classem. sed, postquam ab Hippocrate occupatæ Syracusæ erant, profectus Carthaginem, adjunctusque ibi & ab legatis Hippocratis, litterisque Annibalis, qui venisse tempus aiebat Siciliæ per summum decus repetendæ,² & ipse haud vanus præsens monitor facile perpulerat, ut quantæ maximæ possent peditum equitumque copiæ in Siciliam trajicerentur. Adveniens Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit: aliarumque civitatum, quæ partis Carthaginensium erant, adeo accensæ sunt spes ad pellendos Siciliam Romanos, ut postremò etiam qui obsidebantur Syraculis animos sustulerint, & parte copiarum satis defendi urbem posse rati, ita inter se munera belli partiti sint, ut Epicydes præflet custodiæ urbis, Hippocrates Himilconi conjungitur, bellum adversus consulem Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, quinque equitibus nocte per intermissa custodiæ loca profectus, castra circa Acrillas urbem ponebat. Munientibus supervenit Marcellus ab Agrigento jam occupato, quum frustra e prævenire hostem festinans tetendisset, rediens nihil minùs ratus, quàm illo tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obviam fore; sed tamen metu Himilconis Pœnorumque (quibus nequaquam, eis copiis quas habebat par esset) quàm poterat maximè intentus, atque agmine ad omnes casus composito, ibat.

Vincitur
à Marcel-
lo.

XXXVI. Fortè ea cura, quæ erat adversus Pœnos præparata, adversus Siculos usui fuit. Castris ponendis incompósitos ac dispersos nam

² Et ipse haud vanus præsens monitor] Quum & ipse aliquid momenti faceret,

præsens monitor, firmamque dictis litteras & nuncios ceterorum.

LIBER XXIV. 335

etus eos & plerosque inermes, quod peditum U.C. 538.
a.C. 214.
fuit, circumvenit; eques levi certamine ini-
to, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna
deficientes ab Romanis quum cohibuisset Sicu-
los, Marcellus Syracusas rediit: & post paucos
dies Himilco, adjuncto Hippocrate, ad flumen
Anapum, octo ferme inde millia, castra po-
suit. Sub idem ferè tempus & naves longæ
quinque & quinquaginta Carthaginensium
cum Bomilcare classis præfecto in magnum por-
tum Syracusas ex alto decurrere, & Romana
item classis, triginta quinqueres, legionem
primam Panormi exposuere: versumque ab
Italia bellum, adeo uterque populus in Sici-
liam intentus, fuisse videri poterat. Legionem
Romanam, quæ exposita Panormi erat, ve-
nientem Syracusas, prædæ haud dubiè sibi fu-
turam Himilco ratus, viâ decipitur. mediter-
raneo namque Pœnus itinere duxit: legio ma-
ritimis locis, classe prosequente, ad Appium
Claudium, Pachynum cum parte copiarum
obviâ progressum, pervenit. Nec diutius
Pœni ad Syracusas morati sunt. Et Bomilcar
simul parum fidens navibus suis, duplici facile
numero classem habentibus Romanis, simul
inutili morâ cernens nihil aliud ab suis quàm
inopiam aggravari sociorum, velis in altum
datis in Africam transmisit: & Himilco secu-
tus nequicquam Marcellum Syracusas, si qua,
priusquam majoribus copiis jungeretur, occa-
sio pugnandi esset, postquam ea nulla conti-
gerat, tutumque ad Syracusas & munimento
& viribus hostem cernebat, ne frustra assiden-
do spectandoque obsidionem sociorum tempus
tereret, castra inde movit: ut, quocumque
vocasset defectionis ab Romanis spes, admo-
veret exercitum; ac præsens suas res foventi-

U.C. 538.
a. C. 214.

bus adderet animos. Murgantium primum, prodito ab ipsis præsidio Romano, recepit; ¹ ubi frumenti magna vis commeatusque omnis generis convekti erant Romanis.

Ennensium
motiones.

XXXVII. Ad hanc defectionem erecti sunt & aliarum civitatum animi: præsidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem opprimebantur. Enna in excelso loco ac prærupio undique sita, quum loco inexpugnabilis erat, tum præsidium in arce validum, præfectumque præsidi ¹ haud sanè opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat vir acer, & qui plus in eo ne posset decipi, quàm in fide Siculorum reponeret: & tum intendebant eum ad cavendi omnia curam tot audite prodiones defectionesque urbium, & clades præsidiarum. Itaque nocte dieque juxta parata instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant: nec ab armis, aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Ennensium principes, jam pacti cum Himilcone de prodione præsidi, animadvertunt, nulli occasione fraudis Romanum patere; palam erat agendum. *Urbem arcemque suæ potestatis, aiunt, debere esse, si liberi in societatem, non servi in custodiam traditi essent Romanis. itaque claves portarum reddi sibi æquum censent. Bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse: & ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si volentes, ac non coacti mansissent in amicitia.* Ad ea Romanus

¹ Ubi... commeatus... convekti erant Romanis] Neminem offendere debet ² ubi, quod jungendum est verbo erant, non participio convekti. Ubi habebant Romani convektos

commeatus.

¹ Haud... opportunum insidiantibus] Qui se non facile captandum præbere insidiantibus. Sic supra VI. 24. Opportunus eruptioni.

Se in præsidio impositum esse, dicere, ab imperatore suo : clavesque portarum & custodiam arcis ab eo accepisse, quæ nec suo nec Ennensium arbitrio haberet, sed ejus qui commisisset. præsidio decedere apud Romanos capital esse : & nece liberorum etiam suorum eam legem parentes sanxisse. Consulem Marcellum haud procul esse : ad eum mitterent legatos, ² cujus juris atque arbitrii esset. Se verò negare illi missuros : testarique, si verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis suæ quæsituros. Tum Pinarrius : at illi, si ad consulem gravarentur mittere, sibi saltem darent populi concilium : ut sciretur, utrùm paucorum ea denuntiata, an universæ civitatis essent. Consensu in posterum diem concio edicitur.

XXXVIII. Postquam ab eo colloquio in arcem sese recepit, ¹ convocatis militibus, Cre- Pinarrii
Enna præ-
fecti ora-
tio ad mi-
lites.do ego vos audisse, milites, inquit, quemadmodum præsidia Romana ab Siculis circumventa & oppressa sint per hos dies. Eam vos fraudem, desim-
primò benignitate, dein vestrâ ipsi virtute, dies noctesque perstando ac pervigilando in armis, vitastis. Utinam reliquum tempus nec patiendò infanda, nec faciendo, iraduci possit ! ² Hæc occulta in fraude cautio est, quâ usi adhuc sumus : cui quoniam parum succedit, aperit ac propalam claves portarum repossunt : quas simul tradiderimus, Carthaginensium extemplo Enna erit, fœdusque hîc trucidabimur, quàm Murgantiæ præ-

² Cujus juris atque arbitrii esset] Supple, res.

¹ Convocatis militibus] Vox militibus hîc displicet tam vicina et milites, quod sequitur. Lege convocatis suis.

² Hæc occulta in fraude

cautio est] Hæc est cautio in occulta fraude, seu, hæc est cautio adversus occultam fraudem idonea ac sufficiens, quâ usi hucusque sumus. Cui fraudi quoniam parum succedere Ennenses vident...

U.C. 538.
a.C. 214.

fidium interfectum est. Noctem unam ægre ad consultandum sumpsi, quâ vos certiores periculi instantis facerem. Ortâ luce concionem habituri sunt, ad criminandum me concitandumque in vos populum. itaque crastino die, aut vestro, aut Ennensium sanguine Enna inundabitur. 3 nec præoccupati peculii, nec occupantes periculi quicquam habebitis. qui prior strinxerit ferrum, ejus victoria erit. Intenti ergo omnes armatique signum exspectabitis. ego in concione ero: & tempus, quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoque traham. Quum rogâ signum dederò, tum mihi undique clamore sublato turbam invadite, ac sternite omnia ferro: & cavete quisquam supersit, à quibus aut vis, aut fraus timeri possit. 4 Vos, Ceres mater ac Proserpina, precor, ceteri superi infernique dii, qui hanc urbem, hos sacros lacus lucosque colitis, ut ita nobis volentes propitii adsitis, si vitandæ, non ferendæ fraudis causâ hoc consilii capimus. Pluribus vos, milites, hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset. inermes, incautos ad satietatem trucidabitis. Et consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone & Carthaginensibus timeri possit.

XXXIX. Ab hac adhortatione dimissi, corpora curant. Postero die alii aliis locis ad obsidenda itinera claudendosque ¹ oppidanis exitus, pars maxima super theatrum circaque,

3 Nec præoccupati peculii] Peculii procul dubio vitiosum. Non enim hîc peculium, sed caput agebatur. Libenter emendaremus perfugii. Nec præoccupati habebitis quidquam perfugii, nec occupantes, periculi.

4 Vos, Ceres mater ac

Proserpina] De religione Cereris Ennensis vide Cic. IV. in Verr. II. 106. & seq.

¹ Oppidanis] Loco hujus vocis plerique scripti habent *oppositi*: ut apud Virg. I. II. Æn. Obsedere alii telis angusta viarum *Oppositi*.

assueti & antè spectaculis concionum, consi-^{U.C. 538.}
stunt. Productus ad populum à magistratibus^{a.C. 214.}
præfectus Romanus, quum consulis ea de re
jus ac potestatem esse, non suam, & plera-
que eadem, quæ pridie, dixisset; ² primò sen-
sim, ac plures, reddere claves, dein jam unâ
voce ³ id omnes juberent, cunctantique ac
differenti ferociter minitarentur, nec vide-
rentur ultrâ vim ultimam dilaturi; tum præ-
fectus togâ signum, ut convenerat, dedit. mi-
litesque intenti dudum ac parati, alii supernè
in aversam concionem clamore sublato decur-
runt, alii ad exitus theatri conferti obsistunt.
Cæduntur Ennenses caveâ inclusi: coacervan-
turque, non cæde solùm, sed etiam fugâ;
quum alii super aliorum capita ruerent, atque
integri fauciis, vivi mortuis incidentes, cu-
mularentur. Inde passim discurritur, & urbis
captæ modo fugaque & cædes omnia tenet:
nihilo remissiore militum irâ, quòd turbam
inermem cædebant, quàm si periculum par &
ardor certaminis eos irritaret. Ita Enna, ⁴ aut
malo, aut necessario facinore retenta. Marcel-
lus nec factum improbavit, & prædam Ennen-
sium militibus concessit, ratus, timore deter-
ritos, temperaturos prodicionibus præsidiorum
Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media
Sicilia sitæ, claræque vel ob insignem muni-
mento naturali locum, vel ob sacrata omnia
vestigiiis raptæ quondam Proserpinæ, prope
uno die omnem Siciliam pervasit. Et quia cæde

*Caduntur
Ennenses.*

² *Primò sensim*] Præfixam
vellemus huic membro par-
ticulam &.

³ *Id omnes juberent*] Va-
cat rō id.

⁴ *Aut malo, aut necessa-
rio facinore*] Aut malo fa-
cinore, aut eo quod neces-
sitas colore aliquo defendat,
ac proinde pro malo dam-
nari veret.

U.c. 38. infandâ rebantur, non hominum tantum, sed
 a.C. 214. etiam deorum sedem violatam esse, tum verò
 qui etiam antè dubii fuerant, defecere ad Pœ-
 nos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco
 Agrigentum sese recepit: quum acciti à pro-
 ditoribus nequicquam ad Ennam exercitum ad-
 movissent. Marcellus retro in Leontinos redit:
 frumentoque & commeatibus aliis in castra
 convectis, præsidio modico ibi relicto, ad Sy-
 racusas obsidendas venit. inde Ap. Claudio Ro-
 mam ad consulatum petendum misso, T. Quin-
 tium Crispinum in ejus locum classi castrisque
 præfecit veteribus. ipse hibernacula quinque
 millia passuum ab Hexapylo (Leonta vocant
 locum) communiit ædificavitque. ⁵ Hæc in
 Sicilia usque ad principium hiemis gesta.

*Bellum
 cum Phi-
 lippo.*

*Oricum
 à Philippo
 capsum.*

XL. Eadem ætate & cum Philippo rege;
 quod jam antè suspectum fuerat, motum bel-
 lum est. Legati ab Orico ad ¹ M. Valerium
 prætorem venerunt, ² præidentem classi Brun-
 disio Calabriæque circà littoribus, nuncian-
 tes, Philippum primùm Apolloniam tentasse,
 lembis biremibus centum viginti flumine ad-
 verso subvectum: deinde, ut ea res tardior spe
 fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum ad-
 movisse: eamque urbem sitam in plano, neque
 mœnibus, neque viris atque armis validam,
 primo impetu oppressam esse. Hæc nunciantes

⁵ Hæc in Sicilia usque ad
 principium hiemis gesta] Suf-
 picamur hîc Livium duorum
 annorum res gestas in unum
 miscuisse. Rationes hujus
 nostræ conjecturæ afferimus
 in majore nostrâ editione ad
 hunc locum.

¹ M. Valerium præto-
 rem] Id est, proprætorem,

ut dicitur suprâ c. 20. Præ-
 turam gesserat anno superio-
 re. Vid. XXIII. 24.

² Præsidentem classi Brun-
 disio] Cum classe præsiden-
 tem Brundisio: ita ut classi
 accipiat in auferendi ca-
 su, quemadmodum apud
 Virgilium, Æn. VIII. 11.
Advectum Aenean classi.

orabant, ut opem ferret, hostemque haud dubium Romanis, ³ terrâ aut maritimis viribus arceret; qui ob nullam aliam causam, nisi quod imminerent Italiæ, peterentur. ⁴ M. Valerius, præsidio loci ejus relicto T. Valerio legato, cum classe instructa parataque, &, quot longæ naves militum capere non poterant, in onerarias impositis, altero die Oricum pervenit: urbemque eam levi tenente præsidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eò ab Apollonia venerunt, nunciantes in obsidione sese, quod deficere ab Romanis nollent, esse: neque sustinere ultrâ vim Macedonum posse, nisi præsidium mittatur Romanum. Facturum se quæ vellent pollicitus, duo millia delectorum militum navibus longis mittit ad ostium fluminis, cum ⁵ præfecto sociûm Q. Nævio Cræsta, viro impigro & perito militiæ. Is expositis in terram militibus, navibusque Oricum retro unde venerat ad ceteram classem remissis, milites procul à flumine per viam minimè ab regiis obsessam duxit; & nocte, ita ut nemo hostium sentiret, urbem ingressus. Die insequenti quiescere, dum præfectus juventutem Apolloniaticum, armaque, & urbis vires inspicere. ubi ea visa inspectaque satis animorum

*Apollonia
obsessa
à Philippo.*

³ *Terrâ, aut maritimis viribus*] Hæc procul dubio vitiosa sunt. Gronovius è Miff. qui tamen hîc corruptissimi sunt suspicatur: *Hostemque haud dubium Romanis Macedonem Epiri maritimis urbibus arceret, quæ...*
⁴ *M. Valerius, præsidio loci ejus*] Cujus loci? Nul-
lus enim speciatim definitus

est in iis quæ præcedunt. Videtur hæc mens Livii fuisse ut diceret: M. Valerium reliquisse duo millia militum tutandæ Superi maris oræ, quibus præfecerit T. Valerium legatum. Ipsa autem Livii verba assequi non nostrum est.

⁵ *Præfecto sociûm*] Vid. not. 2. ad l. XXIII. c. 7.

U. C. 538. fecere, simulque ab exploratoribus comperit,
 A. C. 214. quanta socordia ac negligentia apud hostes ef-
 set; silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu
 egressus, castra hostium adeo neglecta atque
 aperta intravit, ut satis constaret, prius mille
 hominum vallum intrasse, quàm quisquam sen-
 taret; ac, si cæde abstinuissent, pervenire ad
 tabernaculum regium potuisse. Cædes proxi-
 morum portæ excitavit hostes. inde tantus ter-
 ror pavorque omnes occupavit, ut ⁶ non mo-
 dò alius quisquam arma caperet, aut castris
 pellere hostem conaretur; sed etiam ipse rex,
 sicut somno excitus erat, prope seminudus
 fugiens, militi quoque, nedum regi vix de-
 coro habitu, ad flumen navesque perfugerit.
 eodem & alia turba effusa est. Paulo minus
 tria millia militum in castris aut capta, aut
 occisa. plus tamen hominum aliquanto captum,
 quàm cæsum est. Castris direptis, Apolloniæ
 catapultas, ballistas, tormenta que alia, quæ
 oppugnandæ urbi comparata erant, ad tuenda
 mœnia, si quando similis fortuna venisset,
 Apolloniam devexere: cetera omnis præda ca-
 strorum Romanis concessa est. Hæc quum Ori-
 cum essent nunciata, M. Valerius classem ex
 templo ad ostium fluminis duxit, ne navibus
 capeffere fugam rex posset. Itaque Philippus,
 neque terrestri, neque navali certamine satis
 fore parem se fidens, subductis aut incensis
 navibus, terrâ Macedoniam petiit, magna ex
 parte inermi exercitu, spoliatoque. Romanæ
 classis cum M. Valerio Orici hibernavit.

Castra
 Macedo-
 num in-
 vadunt
 Romani.

Philippi
 fuga.

XLI. Eodem anno in Hispania variè res ge-

⁶ Non modò] Non modò re vid. not. 5. ad l. II. c. 23.
 non. Hic suppressum est & verum sed etiam: quod non
 non, licet mox sequatur, tandum.
 non ne .. quidem, (qua de

LIBER XXIV. 343

stæ. nam, priusquam Romani annem Iberum transirent, ingentes copias Hispanorum Mago & Asdrubal fuderunt: defecissetque ab Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius raptim traducto exercitu Iberum, dubiis sociorum animis in tempore advenisset. Primò ad Castrum Altum (locus est insignis ¹ cæde magni Amilcaris) castra Romani habuere. Arx erat munita, & convexerant antè frumentum. tamen, quia omnia circà hostium plena erant, agmenque Romanum impune incursatum ab equitibus hostium fuerat, & ad duo millia aut moratorum aut palantium per agros interfecta, cessere inde Romani propiùs pacata loca, & ad montem Victoriæ castra communi- vere. Eò Cn. Scipio cum omnibus copiis, & Asdrubal Gisgonis filius, tertius Carthaginiensium dux, cum exercitu iusto advenit: contraque castra Romana trans fluvium omnes confedere. P. Scipio cum expeditis clam profectus ad loca circà visenda, haud fefellit hostes: oppressissentque eum in patentibus campis, ni tumultum in propinquo cepisset. ibi quoque circumfessus adventu fratris obsidione eximitur. Castulo urbs Hispaniæ valida ac nobilis, & adeo conjuncta societate Pœnis, ut uxor inde Annibali esset, ad Romanos defecit. Carthaginienses Illiturgim oppugnare ad- orti, quia præsidium ibi Romanum erat: vi- debanturque inopiâ eum locum maximè expu- gnaturi. Cn. Scipio, ut sociis præsidioque fer- ret opem, cum legione expedita profectus, ² inter bina castra cum magna cæde hostium

U.C. 538.
a.C. 214.
*Res in
Hispania
gesta.*

¹ Cæde magni Amilcaris]
Ejus nimirum, qui pater
Annibalis fuit. De ejus mor-
te vid. not. 1. ad XXI. 2.

² Inter bina castra] Ni-
mirum Carthaginienses bi-
nis castris circumsidebant
urbem. Per spatium inter
P iiij

U.C. 538. urbem est ingressus; & postero die eruptione
 a.C. 214. æquè felici pugnavit. Supra duodecim millia
 hominum cæsa duobus præliis: ³ plus decem
 millibus captum, cum sex & triginta milita-
 ribus signis. ita ab Illiturgi recessum est. Biger-
 ra inde urbs (soccia & hæc Romanorum erat)
 à Carthaginienfibus oppugnari cœpta est. Eam
 obfisionem fine certamine adveniens Cn. Sci-
 pio solvit.

Ter vi-
 flores Ro-
 mani.

XLII. Ad Mundam exinde castra Punica
 mota: & Romani eò confestim fecuti sunt. Ibi
 signis collatis pugnatum per quatuor ferme
 horas: egregièque vincentibus Romanis signum
 receptui est datum, quòd Cn. Scipionis femur
¹ tragulâ confixum erat: pavorque circa eura
 ceperat milites, ne mortiferum effet vulnus.
 Ceterùm haud dubium fuit, quin, nisi ea mo-
 ra interveniffet, castra eo die Punica capi po-
 tuerint. jam non milites solùm, sed elephanti
 etiam ufque ad vallum acti erant, superque
 ipfo novem & triginta elephanti pilis confixi.
 Hoc quoque prælio ad duodecim millia homi-
 num dicuntur cæsa, prope tria capta cum fi-
 gnis militaribus feptem & quinquaginta. Ad
 Auringem inde urbem Poeni recessere: &, ut
 territis instaret, secutus Romanus. Ibi iterum
 Scipio lecticulâ in aciem illatus confligit: nec
 dubia victoria fuit: minus tamen dimidio ho-
 stium, quàm antea, quia pauciores superfue-
 rant qui pugnarent, occisum. Sed gens nata
 instaurandis reparandisque bellis, ² Magone

bina illa castra interjectum ad XXI. 7.
 ingressus est urbem Scipio.

³ Plus decem millibus ca-
 ptum] Lege ex optimis co-
 dicibus, plus mille captum.

¹ Tragulâ] Vid. not. 2.

² Magone .. fratre misso]
 Lege, à fratre, nempe ab
 Asdrubale, Amilcaris filio,
 fratre Annibalis & Mago-
 nis.

ad conquisitionem militum fratre misso, brevi ^{U.C. 538.} replevit exercitum, animosque ad tentandum ^{A.C. 214.} de integro certamen fecit. ³ Alii plerique milites, sicut pro parte toties intra paucos dies victa, iisdem animis quibus prius, eodemque eventu pugnare. plus octo millia hominum caesa: haud multo minus quam mille captum, & signa militaria LVIII. & spolia plurima Gallica fuere: aurei torques, armillæque, magnus numerus. duo etiam insignes reguli Gallorum (Mœnicapto & Civismaro nomina erant) eo prælio ceciderunt. octo elephanti capti, tres occisi. ⁴ Quum jam res prosperæ in Hispania essent, verecundia Romanos tandem cepit, ⁵ Saguntum oppidum, quæ causa belli esset, ⁶ octavum jam annum sub hostium potestate esse. Itaque id oppidum, vi pulso præsidio Punico, receperunt, cultoribusque antiquis,

*Saguntum
receptum
à Rom.*

³ *Alii plerique milites*] Licet plerique milites, conquisiti & adducti recens à Magone, alii essent quam qui prioribus præliis pugnaverant, tamen iisdem animis quibus prius, ut qui pugnarent pro parte toties intra paucos dies victa, eodemque eventu pugnare. Videtur opponere inter se voluisse Livius, hinc alios milites, illinc eosdem animos eundemque eventum. Quidam pro voce *alii* respondent *Galli*: & favere huic conjecturæ videntur ea quæ mox de spoliis Gallicis regulisque Gallorum memorantur. Utatur qui voluerit. Nobis vulgata lectio magis placet.

⁴ *Quum jam res prosperæ*] Non tum primum, sed ab ipso statim ingressu Scipionum in Hispaniam res prosperæ Romanis fuere. Legitur: *Quum tam res prosperæ.*

⁵ *Saguntum oppidum, quæ causa belli esset*] Hic restitimus Livio amatam loquendi figuram, ut relativum inter duo nomina positum ad posterius referatur. Vulgò quòd.

⁶ *Octavum jam annum*] Imo quintum, si Livius secum ipse consentiat. Hic enim quintus Punici belli annus agitur. Anno autem hujus belli primo captum esse Saguntum contendit Livius, L XXI. c. 15.

U.C. 538. quos vis reliquerat belli, restituerunt : & Tur-
 a.C. 214. detanos, qui contraxerant eis cum Carthagi-
 niensibus bellum, in potestatem redactos 7 sub
 corona vendiderunt, urbemque eorum dele-
 vere. Hæc in Hispania, Q. Fabio, M. Claudio
 consulibus gesta.

Censori-
 bus dies
 dicta ad
 populum.
 XLIII. Romæ quum tribuni plebis novi ma-
 gistratum iniissent, extemplo censoribus P.
 Furio & M. Atilio, à L. Metello tribuno ple-
 bis dies dicta ad populum est. quæstorem eum
 proximo anno, adempto equo, tribu move-
 rant, atque ærarium fecerant, propter conju-
 rationem deferendæ Italiæ ad Cannas factam.
 sed novem tribunorum auxilio vetiti causam
 in magistratu dicere, 1 dimissique fuerant. Ne
 lustrum perficerent, mors prohibuit P. Furii.
 2 M. Atilius magistratu se abdicavit. Consularia
 comitia habita à Q. Fabio Maximo consule.
 creati consules ambo absentes, Q. Fabius Ma-
 ximus consulis filius, & Ti. Sempronius Grac-
 chus iterum. Prætores fiunt M. Atilius, &
 qui tum ædiles curules erant, P. Sempronius
 Tuditanus, & Cn. Fulvius Centumalus; &
 M. Æmilius Lepidus. Ludos scenicos per qua-
 triduum eo anno primùm factos ab curulibus
 ædilibus, memoriæ proditur. Ædilis Tudita-
 nus hic erat, qui ad Cannas, pavore aliis in
 tanta clade torpentibus, per medios hostes
 evasit.

U.C. 539.
 a.C. 213.
 Q. Fa-
 bio, Ti.
 Sempro-
 nio II.
 Coss.

XLIV. Comitiiis perfectis, auctore Q. Fabio
 consule, designati consules Romam arcessiti
 magistratum inierunt, senatumque de bello ac

7 Sub corona] Vid. not.
 4. ad II. 17.

1 Dimissique fuerant] Me-
 lius videretur fuerunt.

2 M. Atilius magistratum

se abdicavit] In censoris
 demortui locum, alium
 subrogari fas non erat. Vid.
 suprâ l. V. c. 31. & l. IX.
 c. 34.

provinciis suis prætorumque, & de exerciti-
 bus, quibus quique præessent, consuluerunt:
 1 itaque provinciæ atque exercitus divisi. Bel-
 lum cum Annibale consulibus mandatum, &
 exercituum unus, quem ipse Sempronius ha-
 buerat, alter quem Fabius consul. 2 ex binæ
 erant legiones. M. Æmilius prætor, cujus pe-
 regrina fors erat, jurisdictione M. Atilio col-
 legæ prætori urbano mandatâ, Luceriam pro-
 vinciam haberet, legionesque duas, quibus
 Q. Fabius, qui tum consul erat, prætor præ-
 fuerat. P. Sempronio provincia Ariminum,
 Cn. Fulvio Sueffula, cum binis item legioni-
 bus evenerunt: ut Fulvius urbanas legiones
 duceret, Tuditanus à M. Pomponio acciperet.
 Prorogata imperia provinciæque, M. Claudio
 Sicilia, finibus eis quibus regnum Hieronis
 fuisset: Lentulo proprætori 3 provincia vetus;
 T. Otacilio classis: exercitus nulli additi novi.
 M. Valerio Græcia Macedoniaque, cum legio-
 ne & classe quam haberet: Q. Mucio cum ve-
 tere exercitu (duæ autem legiones erant) Sar-
 dinia: C. Terentio legio una cui jam præerat,
 & Picenum. Scribi præterea duæ legiones ur-
 banæ iussæ, & viginti millia sociorum. His du-
 cibus, his copiis, adversus multa simul, aut
 mota aut suspecta, bella, munierunt Roma-
 num imperium. Consules duabus urbanis le-
 gionibus scriptis, supplementoque in alias le-
 cto, priusquam ab urbe moverent, prodigia
 procurarunt, quæ nunciata erant. Murus ac
 portæ tactæ, & Ariciæ etiam Jovis ædes de

U.C. 519.
 a.C. 213.
 Provin-
 ciarum di-
 viso.

Prodigia.

1 Itaque provinciæ] Itaque hic intelligimus, & ita, atque hoc modo: eo nempe, quo statim narra-
 bitur.

2 Ea binæ erant legiones] Hi duo exercitus erant singuli duarum legionum.

3 Provincia vetus] Vidi not. 4. ad c. 7. supra.

U.C. 539.
a.C. 213.

coelo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris. navium longarum species in flumine Tarracinæ, quæ nullæ erant, visæ; & in Jovis Vicilini templo, quod in Compsano agro est, arma concrepuisse: & flumen Amiterni cruentum fluxisse. His procuratis ex decreto pontificum, profecti consules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Sueffulam in castra venit. quum obviâ filius progrediretur, lictoresque verecundiâ majestatis ejus taciti anteirent; 4 præter undecim fasces equo prævectus senex, ut consul 5 animadvertere 6 proximum licto-rem jussit, & is, ut descenderet ex equo, in- clamavit; tum demum defiliens, *Experiri* (in- quit) *volui, fili, satin' scires consulem te esse.*

Fabius
pater à fi-
lio descen-
dere equo
jussus.

Altinius
Arpinus
venit ad
Ces.

XLV. In ea castra Dasius Altinius Arpinus clam nocte cum tribus servis venit, promit- tens, si sibi præmio foret, se Arpos proditu- rum esse. Quum eam tunc rem ad consilium retulisset Fabius, aliis *pro transfuga verberan- dus necandusque* videri; 1 *ancipitis animi com- munis hostis; qui post Cannensem cladem, tan- quam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Anni- balem 2 discessisset, traxissetque ad defectionem*

4 *Præter undecim fasces*] Hinc apparet, quod & a- liunde constat, lictores ire solitos ante magistratum, non gregatim, non binos ternosve, sed singulos, & in lineam.

5 *Animadvertere*] Ver- bum proprium de licitoris officio. Videntur hoc verbo comprehendisse quidquid honoris licitor venienti ma- gistratui exhibendum cura- ret, ut assurgere, viâ dece-

dere, equo aut curru des- cendere.

6 *Proximum licto-rem*] Proximus licitor is erat, qui proximè aberat à magistra- tu. Primus, is qui anteibat, & quasi ducebat agmen.

1 *Ancipitis animi commu- nis hostis*] Communis ho- stis & Romanorum & Per- norum, cujus animus inter utrosque anceps fluctuaret.

2 *Discessisset*] Lege, *dis- scisset.*

*Arpos : tum posteaquam res Romana contra spem U.C. 439
votaque ejus velut resurgeret , turpius videatur a.C. 213
novam referre proditorem proditiis olim : 3. qui
aliunde stet semper , aliunde sentiat , infidus so-
cius , 4. vanus hostis , ad 5. Faleriorum Pyrrhivæ
proditorem tertium transfugis documentum esset.
Contra ea consulis pater Fabius , temporum
oblitos homines , in medio ardore belli , tanquam
in pace , libera de quoque arbitria agere , aiebat :
6. quum illud potius agendum atque eis cogitan-
dum sit , si quo modo fieri possit , ne qui socii à
populo Romano desciscant , & non vocitent : do-
cumentum autem ducant statui oportere , si quis
respiscat , & antiquam societatem respiciat. Quod
si abire ab Romanis liceat , redire ad eos non li-
ceat ; cui dubium esse , quin brevi deserta ab so-
ciis Romana res , fœderibus Punicis omnia in Ita-
lia juncta visura sit ? Se tamen non eum esse , qui
Altinio fidei quicquam censeat habendum , sed
mediam consecuturum consilii viam. neque eum
pro hoste , neque pro socio in præsentia habitum ,
liberâ custodiâ haud procul à castris placere in
aliqua fida civitate servari , per belli tempus :
perpetrato bello , tum consultandum , utrum defe-*

3 *Qui aliunde stet semper , aliunde sentiat*] Qui semper alii faveat , quàm cujus in partibus stet ejus corpus. Nempe ille , dum numerabatur in sociis Romanorum , faverat Pœnis ; nunc quum habetur socius Pœnorum , favet Romanis.

4 *Vanus hostis*] Levis , inconstans hostis , & facilè transiturus in ejus partes , ejus se hostem ferat.

5 *Faleriorum Pyrrhivæ proditorum*] Faliscum ludima-

gistrum , de quo vid. suprâ l. V. c. 27. Niciam , vel Timocharem Pyrrhi medicum , de quo vid. Cic. l. III. de Off. n. 86.

6 *Quum illud potius . . . & non vocitent*] Locus corruptus , quem sic restituit Gronovius : *Qui , quod illis potius agendum atque cogitandum sit . . . ne qui socii à populo Romano desciscant , id non cogitent : documentum autem ducant . . .*

U.C. 539. *Etio prior plus merita sit pœnæ, an hic reditus*
 A.C. 213. *venire.* Fabio assensum est: catenisque ligatus,

traditur & ipse & comites: & auri satis magnum pondus, quod secum tum attulerat, ei servari iussum. Calibus eum interdium solum custodes sequebantur: nocte clausum asservabant. Arpis domi primùm desiderari quærique est coeptus: dein fama per totam urbem vulgata tumultum ut principe amisso fecit: metuque rerum novarum extemplo nuncii ad Annibalem missi. Quibus nequaquam offensus Pœnus, quia & ipsum, ut ambiguae fidei virum, suspectum jam pridem habebat, & causam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi vendendique, ceterum, ut iræ magis quàm avaritiæ datum crederent homines, ⁷ crudelitati quoque gravitatem addidit: conjugemque ejus ac liberos in castra accitos, quæstione prius habitâ, primùm de fuga Altinii, dein quantum auri argentique domi relictum esset, satis cognitis omnibus, vivos combussit.

*Conjux
ejus & li-
beri com-
busti ab
Annibale.*

*Arpos
recipit
Fabius.*

XLVI. Fabius ab Sueffula profectus, Arpos primùm institit oppugnare. ubi quum à quingentis ferè passibus castra posuisset, contemplatus ex propinquo situm urbis mœniaque, quæ pars tutissima mœnibus erat, quàm maxime neglectam custodiam vidit, eâ potissimum aggredi statuit. Comparatis omnibus quæ ad urbes oppugnandas usui sunt, centurionum robora ex toto exercitu delegit, tribunosque viros fortes eis præfecit, & milites sexcentos, quantum satis visum est, attribuit: eosque, ubi quartæ vigiliæ signum cecinisset, ad eum locum scalas jussit ferre. Porta ibi humilis &

⁷ *Crudelitati quoque gravitatem addere crudelitati. Possis vitatem]* Haud sanè satis legere crudelitatem quoque intelligitur, quid sit gravi- *rapacitati addidit.*

angusta erat, viâ infrequenti per desertam par-
tem urbis : ¹ eam portam scalis priûs trans-
gressos, ad murum pergere, & ex interiore
parte vi claustra refringere jubet, & tenentes
partem urbis, cornu signum dare, ut ceteræ
copiæ admoventur : parata omnia atque in-
structa sese habiturum. Ea impigre facta : &
quod impedimentum agentibus fore videba-
tur, id maximè ad fallendum adjuvit. imber ab
nocte media coortus, custodes vigilesque, di-
lapsos è stationibus, suffugere in tecta coëgit :
sonituque primò largioris procellæ strepitum
molientium portam exaudiri prohibuit : len-
tior deinde æqualiorque accidens auribus, ma-
gnam partem hominum sopivit. Postquam por-
tam tenuerunt, cornicines in via paribus in-
tervallis dispositos canere jubent, ut consulem
excirent. Id ubi factum ex composito est, si-
gna efferri consul jubet, ac paulo ante lucem
per effractam portam urbem ingreditur.

XLVII. Tum demum hostes excitati sunt,
jam & imbre conquiescente, & propinquâ lu-
ce. Præsidium in urbe erat Annibalis, quinque
millia ferme armatorum : & ipsi Arpini tria
millia hominum armabant. eos primos Poeni,
ne quid ab tergo fraudis esset, hosti opposue-
runt. Pugnatum primò in tenebris angustisque
viis est : quum Romani non vias tantum, sed
tecta etiam proxima portæ occupassent, ne pe-
ti supernè ac vulnerari possent. Cogniti inter
se quidam Arpinique & Romani ; atque inde
colloquia cœpta fieri, percunctantibus Roma-
nis, quid sibi vellent Arpini, quam ob noxam

¹ Eam portam... trans-
gressos, ad murum pergere] ipso muro sint. Lege : eam
Qui portam scalis transgressi portam, scalis priûs trans-
sunt, eos necesse non est ad gressos murum, aperire.

U. c. 539.
a. C. 213.

Romanorum, quod aut meritum Pœnorum, pro alienigenis ac barbaris Italici adversus veteres socios Romanos bellum gererent, & ¹ vectigalem ac stipendiariam Italiam Africa facerent; Arpinis ² purgantibus, ignaros omnium se venum à principibus datos Pœno, captos oppressosque à paucis esse. initio orto, plures cum pluribus colloqui. postremò prætor Arpinus ab suis ad consulem deductus; fideque datâ inter signa aciesque, Arpini repentè pro Romanis adversus Carthaginienses arma verterunt. Hispani quoque paulo minus mille homines, nihil præterea cum consule pacti, quàm ut sine fraude Punicum emitteretur præsidium, ad consulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus portæ patefactæ, emissique cum fide incolumes ad Annibalem, Salapiam venerunt. Arpi sine clade ullius, præterquam unius veteris proditoris, novi perfugæ, restituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria dari iussa: operæque eorum forti ac fideli persæpe respublica usa est. Quum consulum alter in Apulia, alter in Lucanis esset; equites centum ac duodecim nobiles Campani, per speciem prædandi ex hostium agro, permissu magistratuum ab Capua profecti, ad castra Romana, quæ super Sueffulam erant, venerunt. stationi militum, qui essent, dixerunt: colloqui se cum prætore velle. Cn. Fulvius castris præerat: cui ubi nunciatum est, decem ex eo numero iussis inermibus deduci ad se, ubi quæ postularent audivit, (nihil autem aliud petebant, quàm ut, Capuâ receptâ, bona sibi restituerentur) in

*Campani equites
312. ad
castra
Rom. venerunt.*

¹ *Vectigalem ac stipendiariam*] Vid. not. 3. ad XXI.

^{41.}

² *Purgantibus*] Hanc ex-

cusationem afferentibus, nempe se ignaros omnium venumdatos esse Pœno à principibus civitatis suæ.

fidem omnes accepti. Et ab altero pratore Sempronio Tuditano oppidum Aternum expugnatum. amplius septem millia hominum capta, & æris argentique signati aliquantum. Romæ fœdum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit: solo æquata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem, cum ³ Æquimælio Jugarioque vico. in templis Fortunæ, ac matris Matutæ, & Spei extra portam, latè vagatus ignis sacra profanaque multa absumpsit.

U.C. 139.
A.C. 213.

Romæ incendium.

XLVIII. Eodem anno P. & Cn. Cornelii, quum in Hispania res prosperæ essent, multoque & veteres reciperent socios, & novos adjicerent, in Africam quoque spem extendunt. Syphax erat rex Numidarum, subito Carthaginienfis hostis factus: ad eum centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiam societatemque facerent, & pollicerentur, si perseveraret urgere bello Carthaginenses, gratam eam rem fore senatui populoque Romano, & adnixuros, ut in tempore, & bene cumulatam gratiam referant. Grata ea legatio barbaro fuit: collocutusque cum legatis de ratione belli gerundi, ut veterum militum verba audivit, quàm multarum rerum ipse ignarus esset, ex comparatione tam ordinatæ disciplinæ, ¹ animum advertit. ² Tum primum, ut pro bonis ac fidelibus sociis face-

Res in Hispania gesta.

Legatis ad Syphacem missis à Scipionibus.

³ Æquimælio] Vid. l. IV. c. 16.
¹ Animum advertit] Sic sæpe antiqui, quod postea per elisionem frequentius pronunciatum est animadvertit. Cic. ad Fam. l. IX. ep. 9. Quid aut ille sperare possit aut tu, animum adverte pro tua prudentia.
² Tum primum, ut pro bonis] Hic videtur inferenda ante primum vocula hoc, vel id, ex qua pendeant hæc verba, ut duo legationem referrent. Tum oravit, hoc seu id primum ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent.

V.c. 139. sent, oravit, ut duo legationem referrent ad im-
 a.C. 213. peratores suos; unus apud sese magister rei mi-
 Unus litaris remaneret. rudem ad pedestria bella Nu-
 apud eum midarum gentem esse, equis tantum habilem. Ita
 remanet militia iam inde à principiis gentis majores suos bella
 magister. gessisse, ita se à pueris insuetos. Sed habere hos-

tem pedestri fidentem Marte: cui si æquari ro-
 bore virium velit, & sibi pedites comparandos
 esse. Et ad id multitudine hominum regnum abun-
 dare: sed armandi, ornandique, & instruendi eos,
 artem ignorare. omnia, velut fortè congregatâ
 turbâ, ³ vasta ac temeraria esse. Facturos se in
 præsentia quod vellet, legati responderunt:
 fide acceptâ, ut remitteret extemplo eum, si
 imperatores sui non comprobassent factum.
 Q. Statorio nomen fuit, qui ad regem reman-
 sit. ⁴ Cum duobus Romanis relata, Numidas-
 que legatos in Hispaniam misit ad accipiendam
 fidem ab imperatoribus Romanis. iisdem man-
 davit, ut protinus Numidas, qui intra præ-
 sidia Carthaginensium auxiliares essent, ad
 transitionem perlicerent. Et Statorius ex multa
 juventute regi pedites conscripsit: ordinatos-
 que proxime morem Romanum ⁵ instruendo
 & decurrendo signa sequi, & servare ordines
 docuit: & operi, aliisque ⁶ iustis militaribus

hoc ut primum sibi fidæ so-
 cietatis munus & officium
 præstarent, nempe ut duo
 legationem referrent ad im-
 peratores suos, unus... Sic
 infrâ l. XXXV. c. 46. Id
 primum eos pro amicis factu-
 ros, si insulâ excedant.

³ Vasta] Incondita, in-
 composita.

⁴ Cum duobus Romanis
 relata Numidasque legatos]
 Hæc corrupta sunt. Vetus

editio expeditam lectionem
 offert: Cum duobus Romanis
 legatis Numida legatos in
 Hispaniam misit.

⁵ Instruendo] Dum in-
 struuntur. Notum est illud
 Virgilii, Uritque videndo
 Femina. Et eodem modo Li-
 vius, suprâ l. XXIII. 37.
 promovendo adjunctam...
 turrem.

⁶ Iustis militaribus] Mu-
 nis militaribus. Sic dicun-

ita affuefecit, ut brevi rex non equiti magis U.C. 119.
fideret, quàm pediti, collatisque æquo campo a.C. 213.
signis, iusto prælio Carthaginiensem hostem
superaret. Romanis quoque in Hispania legato-
rum regis adventus magno emolumento fuit.
namque ad famam eorum transitiones crebræ
ab Numidis cœptæ fieri. Ita cum Syphace Ro-
manis iuncta amicitia est. Quod ubi Cartha-
ginienſes acceperunt, extemplo ad Galam in
parte altera Numidiæ (Maſſyli ea gens voca-
tur) regnantem, legatos mittunt.

XLIX. Filium Gala Maſiniſſam habebat, ſe- *Cartha-*
ptem & decem annos natum, ceterum iuue- *gin. cum*
nem eâ indole, ut jam tum appareret, latius *Gala ſa-*
regnum opulentiſſumque, quàm accepiſſet, fa- *cus ſa-*
cturum. Legati, *quoniam Syphax ſe Romanis*
junxiſſet, ut potentior ſocietate eorum adverſus
reges populosque Africæ eſſet, docent, melius
fore Galæ quoque Carthaginienſibus jungi quam-
primum. antequam Syphax in Hiſpaniam, aut
Romani in Africam tranſeant, opprimi Syphacem,
nihil dum præter nomen ex ſœdere Romano haben-
tem, poſſe. Facile perſuaſum Galæ, filio depof-
cente id bellum, ut exercitum mitteret: qui
Carthaginienſium legionibus conjunctis, ma-
gno prælio Syphacem devicit. Triginta millia
eo prælio hominum caſa dicuntur. Syphax cum
paucis equitibus ¹ *in Mauruſios ex acie Numi-*
das (extremi prope Oceanum adverſus Gades
colunt) refugit: affluentibusque ad famam
ejus undique barbaris, ingentes brevi copias
armavit. cum quibus antequam in Hiſpaniam

Cartha-
gin. cum
Gala ſa-
cus ſa-
ciunt.

Maſiniſ-
ſa Gala
F. Sypha-
cem uſu-
ci.

tur juſta funebria. Juſta ſunt erunt.

quodvis penſum, officium, ¹ In Mauruſios ex acie
munus. Sic l. IX. ſuprà, Numidas] Dele vocem Nu-
c. 8. quàm omnia juſta in midas.
deditionem noſtram perfectâ

U.C. 539. angusto diremptam freto trajiceret, Masinissa
 a.C. 213. cum victore exercitu advenit. isque ibi cum
 Syphace ingenti gloriâ per se, sine ullis Car-
 thaginiensium opibus, gessit bellum. In His-
 pania nihil memorabile gestum, præterquam
 quòd Celtiberûm juventutem eâdem mercede,
 quæ pacta cum Carthaginiensibus erat, impe-
 ratores Romani ad se perduxerunt: & nobilif-
 simos Hispanos supra trecentos in Italiam ad
 sollicitandos populares, qui inter auxilia An-
 nibalis erant, miserunt. Id modò ejus anni in
 Hispania ad memoriam insigne est, quòd 2 mer-
 cenarium militem in castris neminem antè,
 quàm tum Celtiberos, Romani habuerunt.

*Celtibe-
 ri primi
 mercede
 militantes
 apud
 Rom.*

2 *Mercenarium militem in
 castris neminem antè*] Gallos
 transfugas primo Punico
 bello à Romanis in commi-
 litium adscitos esse referunt

Polybius & Zonaras. Quod
 si ita est, non primi Celti-
 beri in Romanis castris mer-
 cede militarunt.

E P I T O M E

LIBRI XXV. LIVIANI.

P Cornelius Scipio, postea Africanus, ante legitimos annos ædilis factus est. Annibal urbem Tarentum, præter arcem, in quam præsidium Romanorum fugerat, per Tarentinos juvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit. Ludæ Apollinares ex Marcii carminibus, quibus Cannensis clades prædicta fuerat, instituti sunt. A Q. Fulvio & Ap. Claudio consulibus, adversus Hannonem Pænorum ducem prospere pugnatum est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul ab hospite suo Lucano in insidias deductus, à Magone interemptus est. Centenius Penula, qui centurio militaverat, quum petisset à senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si hoc impetrasset, de Annibale victoriam, octo millibus acceptis militum dux factus, confixit acie cum Annibale, & cum exercitu cæsus est. Cn. Fulvius prætor malè adversus Annibalem pugnavit. in quo prælio hominum sexdecim millia ceciderunt: ipse cum equitibus ducentis effugit. Capua obsessa est à Q. Fulvio & Ap. Claudio consulibus. Claudius Marcellus Syracusas expugnavit anno tertio, & ingentem se virum gessit. in eo tumultu urbis capte, Archimedes intentus formis, quas in pulvere descripserat, interfectus est. P. & Cn. Sci-

piones in Hispania tot tantarumque rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt : prope cum totis exercitiibus cæsi, ¹ anno octavo, quàm in Hispaniam iverant. amissaque provinciæ possessio foret, nisi L. Marcii equitis Romani virtute & industriâ, contractis exercituum reliquiis, ejusdem hortatu, bina castra hostium expugnata essent. Ad triginta septem millia cæsi, ad mille octingentos triginta capti. præda ingens parva. ² Dux Marcius appellatus est.

¹ Anno octavo] Imò septimo, si Cn. Scipionem respicias ; sexto, si Publium.

² Dux Marcius appellatus est] Marcius dux electus fuerat à reliquiis exercituum, antequam confligeretur cum

Pœnis, memorante Livio, hujus libri c. 37. Post victoriam eum ducem honoris causâ appellatum esse nusquam scribit Livius. Itaque non satis constat, quid velit hoc loco auctor epitomes.

LIBER XXV.

U.C. 539. I.
2.C. 213.
Annibal
ad Tarentum.

DUm hæc in Africa atque in Hispania geruntur, Annibal in agro Tarentino æstatem consumpsit, spe per prodicionem urbis Tarentinorum potiundæ. ¹ ipsorum interim Sallentinorum ignobiles urbes ad eum defece-
runt. Eodem tempore in Bruttiiis ex duodecim populis, qui ² anno priore ad Pœnos desciverant, Consentini & Thurini in fidem populi Romani redierunt. Et plures rediissent, ni L. Pomponius Veientanus præfectus sociùm, pro-

¹ Ipsorum interim Sallentinorum] Lege : Ipsorum interim & Sallentinorum. Ipsos intellige Tarentinos.

² Anno priore] Duobus

antè annis, aut etiam amplius. Vid. suprà l. XXIV. c. 1. & l. XXIII. c. 30. Sed hæc minuta negligit ferè Livius.

speris aliquot populationibus in agro Bruttio U.C. 539.
 iusti ducis speciem nactus, tumultuario exer- a. C. 213.
 citu coacto, cum Hannone conflixisset. Magna
 ibi vis hominum, sed inconditæ turbæ agre-
 stium servorumque, cæsa aut capta est: mini-
 mumque iacturæ fuit, quod præfectus inter
 ceteros est captus, & tum temerariæ pugnæ
 auctor, & antè publicanus, omnibus malis ar-
 tibus, & reipublicæ, & 3 societatibus infidus
 damnosusque. Sempronius consul in Lucanis
 multa prælia parva, haud ullum dignum me-
 moratu fecit: & ignobilia oppida Lucanorum
 aliquot expugnavit. Quo diutius trahebatur
 bellum, & variabant secundæ adversæque
 res non fortunam magis quàm animos homi-
 num; tanta religio, & ea magna ex parte
 externa, civitatem incescit, ut aut homines,
 aut dii repentè alii viderentur facti. nec jam in
 secreto modò atque intra parietes abolebantur
 Romani ritus; sed in publico etiam, ac foro
 Capitolioque, mulierum turba erat, nec sa-
 crificantium nec precantium deos patrio more.
 Sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes:
 quorum numerum auxit rustica plebs, ex in-
 cultis diutino bello infestisque agris egestate
 & metu in urbem compulsæ; & quæstus ex
 alieno errore facilis, quem velut ex concessæ
 artis usu exercebant. Primò secretæ bonorum
 indignationes exaudiebantur: deinde 4 ad Pa-
 tres etiam, & ad publicam querimoniam, ex-

*Supersti-
 tiones Ro-
 ma exor-
 ta.*

3 Societatibus] Publica-
 rorum.

4 Ad Patres..., & ad
 publicam querimoniam, ex-
 cessit res] Eò excessit res, ut
 ad Patres in eam inquirere
 debere existimarent, que-

rerenturque de ea tanquam
 ad rempublicam pertinente.
 Hæc querimonia vocatur
 publica, tum quia non jam
 à privatis, sed à toto sena-
 tu proficiscebatur; tum quia
 ad reipublicæ decus tran-

U.C. 539.
A.C. 213.

cessit res. Incusati graviter ab senatu ædiles;
5 triumvirique capitales, quòd non prohibe-
rent, quum emovere eam multitudinem è fo-
ro, ac disjicere apparatus sacrorum conati es-
sent, haud procul afuit quin violarentur. Ubi
potentius jam esse id malum apparuit, quàm
ut minores per magistratus sedaretur, M. Ati-
lio prætori urbis negotium ab senatu datum
est, ut his religionibus populum liberaret. Is
& in concione senatusconsultum recitavit, &
edixit, *Ut quicumque libros vaticinos precatio-
nesve, aut artem sacrificandi conscriptam habe-
ret, eos libros omnes litterasque ad se ante Kalen-
das Apriles deferret: neu quis in publico sacrove
loco, novo aut externo ritu sacrificaret.*

Coërcita
& senatu.

Sacerdo-
tes mortui
& suffecti.

II. Et aliquot publici sacerdotes mortui eo
anno sunt: L. Cornelius Lentulus pontifex
maximus, & C. Papirius C. F. Maso pontifex,
& P. Furius Philus augur, & C. Papirius L.
F. Maso decemvir sacrorum. In Lentuli locum
M. Cornelius Cethegus, in Papirii Cn. Servi-
lius Cæpio, pontifices suffecti sunt. augur crea-
tus L. Quintius Flamininus: decemvir sacro-
rum L. Cornelius Lentulus. Comitiorum con-
sularium jam appetebat tempus. sed quia con-
sules à bello intentos avocare non placebat,
Ti. Sempronius consul comitiorum causâ di-
ctatorem dixit C. Claudium Centhonem: ab

Dictator
comitio-
rum cau-
sâ.

quillitatemque spectabat.
Confer locum planè gemi-
num, l. IV. c. 30.

5 *Triumviri .. capitales*]
Hi magistratus erant suffra-
giis populi creati, qui de
maleficiis & sceleribus co-
gnoscerent. Multum de eo-
rum potestate detractum est,
constitutis circa annum ur-

bis conditæ 608. quæstioni-
bus perpetuis. Tum enim de
vilissimis ferè hominibus,
furibus servisque, judicave-
re ad columnam Mæniam,
de qua frequens occurrit
apud scriptores mentio. Hi
dem carceri præerant, &
supplicia de noxiis sumenda
curabant.

eo magister equitum est dictus Q. Fulvius Flaccus. Dictator primo comitali die creavit consules, Q. Fulvium Flaccum magistrum equitum, & Ap. Claudium Pulcrum, cui Sicilia provincia in prætura fuerat. Tum prætores creati Cn. Fulvius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Junius Silanus, P. Cornelius Sulla. Comitibus perfectis, dictator magistratu abiit. Ædilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui post Africano fuit cognomen. huic petenti ædilitatem quum obsisterent tribuni plebis, negantes rationem ejus habendam esse, ¹ quòd nondum ad petendum legitima ætas esset; Si me, inquit, omnes Quirites ædilem facere volunt, satis annorum habeo. Tanto inde favore ad suffragium ferendum in tribus discursum est, ut tribuni repentè incepto destiterint. Ædilitia largitio hæc fuit: ludi Romani pro temporis illius copiis magnificè facti, & diem unum instaurati, & ² congii olei in vicos singulos dati. L. Villius Tappulus & M. Fundanius Fundulus, ædiles plebei, aliquot matronas apud populum probri accusarunt: quasdam ex eis damnatas in exilium egerunt. Ludi plebei per biduum instaurati, & ³ Jovis epulum fuit ludorum causâ.

P. Cornelius Scipio ædilis.

¹ Quòd nondum ad petendum legitima ætas esset] Nondum quidem leges Annales laræ erant. Sed nimirum jam tum sancitum fuerat, ne quis ullum urbanum magistratum caperet, antequam dena stipendia emerita haberet. Porro decimo-septimo demum ætatis anno militiæ nomen dabant Romani. Itaque nullum pote-

rant magistratum urbanum gerere ante annum ætatis vigesimum - septimum. At Scipio tertio abhinc anno quatuor & viginti tantum annos natus esse dicitur, l. XXVI. c. 18.

² Congii olei] Quinæ libræ olei Parisienses cum unciis ferè 14.

³ Jovis epulum] Epulum Jovi in Capitolio instructum

U. C. 440.

a. C. 212.

Q. Ful-

vio III.

Ap. Clau-

dio Coss.

Provincia

et exerci-

tus divisi,

III. Q. Fulvius Flaccus tertium, Ap. Claudius consulatum ineunt. Et prætores provincias sortiti sunt: P. Cornelius Sulla urbanam & peregrinam, quæ duorum antè sors fuerat, Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Sueffulam, M. Junius Silanus Tuscos. Consulibus bellum cum Annibale & binæ legiones decretæ: alter à Q. Fabio superioris anni consule, alter à Fulvio Centumalo acciperet. Prætorum, Fulvii Flacci, quæ Luceriæ sub Æmilio prætor; Neronis Claudii, quæ in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent. ¹ supplementum in eas ipsi scriberent sibi. M. Junio in Tuscos legiones urbanæ prioris anni datæ. Ti. Sempronio Graccho & P. Sempronio Tuditano imperium provinciæque ² Lucani & Galliæ cum suis exercitibus prorogatæ: item P. Lentulo, quâ vetus provincia in Sicilia esset; M. Marcello Syracusæ, & quâ Hieronis regnum fuisset: T. Otacilio classis: Græcia M. Valerio: Sardinia Q. Mucio Scævola: Hispaniæ P. & Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus duæ urbanæ legiones à consulibus scriptæ, summaque trium & viginti legionum eo anno effecta est. Delectum consulum M. Postumii Pyrgensis cum magno prope motu rerum factum impediit. Publicanus erat Postumius, qui multis annis parem fraude avaritiæque neminem in civitate habuerat, præter L. Pomponium Veientanum, quem populantem temere agros

23. le-
gionibus
bellum ge-
rum.

& apparatus, quo scilicet sacerdotes vescerentur.

in Supplementum in eas ipsi scriberent sibi] Ipsi intelligendi sunt prætores modò appellati: quorum in legiones supplementum, non

consules, ut mos erat, sed ipsi prætores scribere jubentur.

2 Lucani & Galliæ] Lege Galliæ, & intellige Cisalpinam. In alteram nondum Romani transcederant.

in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ceperant Carthaginienſes. Hi, ³ quia publicum periculum erat à vi tempeſtatis in iis quæ portarentur ad exercitus; & ementiti erant falſa naufragia, & ea ipſa quæ vera renunciaverant, fraude ipſorum facta erant, non caſu. in veteres quaſſasque naves paucis & parvi pretii rebus impoſitis, quum merſiſſent eas in alto, exceptis in præparatas ſcaphas nautis, ⁴ multiplices fuiſſe merces ementiebantur. Ea fraus indicata M. Atilio prætori priore anno fuerat, ac per eum ad ſenatum delata, nec tamen ullo ſenatusconſulto notata: quia Patres ordinem publicanorum in tali tempore offenſum nolebant. Populus ſeverior vindex fraudis erat: excitatique tandem duo tribuni plebis Sp. & L. Carvili, quum rem inviſam infamemque cernerent, ⁵ ducentum millium æris multam M. Poſtumo dixerunt. ⁶ cui certandæ quum dies adveniſſet, conciliumque tam frequens plebis adeſſet, ut multitudinem area Capitoli vix caperet; peroratâ cauſâ, ſpes una videbatur eſſe, ſi C. Servilius Caſca tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Poſtumo erat, priuſquam ad ſuffragium tribus vocarentur, interceſſiſſet. Teſtibus datis, tribuni populum ſum-

U.C. 49.
a.C. 212.
Poſtumi
publicani
fraus.

Multa
ei dicunt
duo tr. pl.

³ Quia publicum periculum erat à vi tempeſtatis] Vid. not. 2. ad l. XXIII. c. 49. ſuprà.

⁴ Multiplices] Multo ampliores, & majoris pretii rerum.

⁵ Ducentum millium æris] Si intelligamus æs grave, ut fieri debere credimus, ducenta millia æris æſtimanda

sunt marcis argenti Pariſ. 312. cum unciiſ 4.

⁶ Cui certandæ] Tum multa certabatur, quum diſceptabatur ad populum, jurene an injuriâ multa dicta eſſet à magiſtratu. Magiſtratus enim multare non poterat quemquam, ſed multam pronunciare, quam deinde populus vel juberet, vel remitteret.

Q ij

U.C. 540. moverunt; sitellaque allata est, ⁷ ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferrent. Interim publicani Casca instare, ⁸ ut concilio diem eximeret. populus reclamare: & fortè ⁹ in cornu primus sedebat Casca, cui simul metus pudorque animum versabat. Quum in eo parum praesidii esset, turbandæ rei causâ ¹⁰ publicani per vacuum in summo loco cuneo irruerunt, iurgantes simul cum populo tribunisque. Nec procul dimicatione res erat, quum Fulvius consul tribunis, *Nonne videtis*, inquit, ¹¹ *vos in ordinem coactos esse, & rem ad seditionem spectare, ni propere dimittitis plebis concilium?*

Publicanorum audacia.

IV. Plebe dimissâ, senatus vocatur, & consules referunt de concilio plebis turbato, vi atque audaciâ publicanorum. *M. Furium Camillum, cujus exsilium ruina urbis secuta fuerit, damnari se ab iratis civibus passum esse. Decem-*

⁷ *Ut sortirentur, ubi Latini*] Locus est corruptus. Nulli nisi cives Romani ferebant suffragium in comitiis. Nullus civis Romanus non ad unam è quinque & triginta tribubus pertinebat. Itaque qui Latini cives Romani erant, quum suam haberent certam tribum, nihil opus erat sortiri, qua in tribu suffragium laturi essent. Hinc rectè videtur Gronovius emendare, *ut sortirentur tribus*, nempe, quæ esset prærogativa, quænam tribus suffragium prima ferre deberet, ac dein suffragium ferrent.

⁸ *Ut concilio diem eximeret*] Ut hunc diem concilio, sive comitiis impendi vetaret, nempe interceden-

do. Diem quoque sæpe aliquis dicendo *eximebat*, sive *sollebat*, (utroque enim verbo utebantur) si perpetuâ oratione diem consumeret.

⁹ *In cornu*] In extremo & maximè prominente Rostorum angulo.

¹⁰ *Publicani per vacuum*] Publicani conglobati & cuneo facto irruerunt per locum, in ea parte unde populus summotus erat, vacuum. Tribuni populum summovent, ut supra memoratum est. Itaque aliquid erat vacui intervalli tribunos inter & plebem. Eò publicani irruerunt.

¹¹ *Vos in ordinem coactos esse*] Vid. not. 4. ad c. 35. l. III.

viros ante eum, quorum legibus ad eam diem viderent, multos postea principes civitatis, iudicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem¹ suffragium populo per vim extorsisse, concilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem coëgisse, contra populum Romanum aciem instruxisse, locum occupasse, ut tribunos à plebe intercluderet, tribus in suffragium vocari prohiberet. Nihil aliud à cæde ac dimicatione continuisse homines, nisi patientiam magistratuum, quod cesserint in præsentia furori atque audaciæ paucorum, vincique se ac populum Romanum passi sint, & comitia, quæ reus vi atque armis prohibiturus erat, ne causa quærentibus dimicationem daretur, voluntate ipsius sustulerint. Hæc quum ab optimo quoque pro atrocitate rei acta essent, vimque eam contra rempublicam & pernicioso exemplo factam senatus decreffet; confestim Carvili tribuni plebis, omisâ multæ certatione, rei capitalis diem Postumio dixerunt: ac, ni vades daret, prehendi à viatore, atque in carcerem duci iusserunt. Postumius vadibus datis non affuit. Tribuni plebem rogaverunt, plebesque ita scivit, Si M. Postumius ante Kalendas Maias non prodisset, citatusque eo die non respondisset, neque excusatus esset,² videri eum in exilio esse: bonaque ejus venire,³ ipsi aquâ & igni placere interdici. Singulis deinde eorum

U.C. 540.
a.C. 212.

Rei capitalis dies
Postumio dicitur
à tr. pl.

¹ Suffragium populo per vim extorsisse] Lege suffragium populo Romano extorsisse. Est aliqua emphasis in nomine populi Romani hîc expresso. Sic paulo infra, contra populum Romanum aciem instruxisse.

² Videri] Hæc erat apud Romanos formula ferendæ

in reum sententiæ. Cic. l. V. in Verr. n. 14. Fecisse videri pronunciavit. Vid. & not. 2. ad XXXIV. 44. infra.

³ Ipsi aquâ & igni .. interdici] Nullâ lege apud Romanos maleficium exilio multabatur. Vid. Cic. pro A. Cæcina, n. 100. At mos erat aquâ & igni interdicare

U. c. 140.

2. C. 212.

In exsi-

tium ipse

& alii

aliquot

abest.

qui turbæ ac tumultûs concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere, ac vades poscere cœperunt. Primò non dantes, deinde etiam eos qui dare possent, in carcerem conjiciebant: cujus rei periculum vitantes plerique in exilium abierunt. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia protegens, exitum habuit.

V. ¹ Comitia inde pontifici maximo creando sunt habita. ² Ea comitia novus pontifex M. Cornélius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt: Q. Fulvius Flaccus consul, qui & antè bis consul & censor fuerat: & T. Manlius Torquatus, & ipse duobus consulatibus & censurâ insignis: & P. Licinius Crassus, qui & ædilitatem curulem petiturus erat. hic senes honoratæque juvenis in eo certamine devicit. Ante hunc, intra centum annos

P. Lici-
nius Pont.
Max. an-
te ædilita-
tem.

fontibus, ut earum rerum usu interdicto, sine quibus vita hominum constare non potest, damnati exsulare cogerentur. Quibus igitur aquâ & igni interdictum erat, ii exsules erant, & civitatem amittebant.

¹ Comitia. . pontifici maximo creando] L. Lentulus duobus sacerdotiis præditus fuerat, pontificatu, & pontificatu maximo. In ejus mortui locum Cethegus pontifex factus fuerat: hîc pontifex maximus ipsi sufficitur.

² Ea comitia novus pontifex] Grævius horum Livii verborum hunc esse sensum putat, ut Cethegus collegii pontificum nomine petierit, ut comitia haberentur. Etc-

nim, inquit, nusquam alibi, quàm hîc, legitur à pontifice habita fuisse comitia pontifici maximo creando, quum tot in aliis locis commemoretur comitia illa habuisse consules. Doctissimo viro eatenus assentiendum putamus, ut hæc comitia à consulibus, si quis verè ac propriè loquatur, habita fuisse judicemus. Sed verba Livii aliquid amplius postulant, quàm id quod eis ille tribuit. Fortasse in illis comitiis quæ pontifici maximo creando habebantur, fuit aliquod pontificum munus, aliquid ab ipsis peragendum; ut, etiam si minus propriè, aliquo tamen modo comitia illa habuisse dici possent.

& viginti, nemo præter P. Cornelium Calus-
sam pontifex maximus creatus fuerat, qui sellâ
curuli non sedisset. Consules quum ægre dele-
ctum conficerent, quod inopia juniorum non
facile in utrumque, ut & novæ urbanæ legio-
nes, & supplementum veteribus scriberetur,
sufficiebat; senatus *absistere eos incepto* vetuit,
& ³ *triumviros binos* creari iussit: alteros, qui
citra, alteros qui *ultra* ⁴ *quingagesimum lapi-*
dem in pagis, ⁵ *forisque*, & *conciliabulis* omnem
copiam ingenuorum inspicerent; & si qui ro-
boris satis ad ferenda arma habere viderentur,
etiamsi nondum militari ætate essent, milites fa-
cerent. Tribuni plebis, si iis videretur, ad popu-
lum ferrent, ut qui minores septem & decem an-
nis sacramento dixissent, iis perinde stipendia
procederent, ac si septem & decem annorum, aut
maiores, milites facti essent. Ex hoc senatuscon-
sulto, creati triumviri bini, conquisitionem
ingenuorum per agros habuerunt.

U. C. 540.
a. C. 212.

*Dele-
ctum dif-
ficultas.*

VI. Eodem tempore ex Sicilia litteræ M.
Marcelli de postulatis militum, qui cum P.
Lentulo militabant, in senatu recitatæ sunt.
Cannensis reliquæ cladis hic exercitus erat,
relegatus in Siciliam, sicut antè dictum est,
ne ante Punici belli finem in Italiam reporta-
retur. Hi permissu Lentuli primores equitum
centurionumque, & robora ex legionibus pe-
ditum, legatos in hiberna ad M. Marcellum
miserunt, è quibus unus, potestate dicendi fa-

*Legati
Cannensis
exercitus
ad Mar-
cellum.*

³ *Triumviros binos*] Du-
plex collegium triumviro-
rum.

⁴ *Quingagesimum lapi-
dem*] Quingagesimum ab
urbe milliarium.

⁵ *Forisque*, & *conciliabu-*

lis] *Fora* sunt oppidula, in
quibus conventus negotian-
di & nundinandi causâ ha-
bebantur, ubi etiam jus di-
cebatur. In *conciliabulis* quo-
que jus dicebatur; at *capa-*
men foris inferiora erant.

Q iiij

U.C. 540.

a. C. 212.

Eorum
oratio.

Etâ, Consulem, inquit, te, M. Marcelle, in Italiam adissemus, quum primùm de nobis, eisi non iniquum, certè triste senatusconsultum factum est: nisi hoc sperassemus, in provinciam nos morte regum turbatam ad grave bellum adversus Siculos simul Pænosque mitti, & sanguine nostro vulneribusque nostris ¹ senatui satisfacturos esse: sicut patrum memoriâ ² qui capti à Pyrrho ad Heracleam erant, adversus Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. Quanquam quod ob meritum nostrum succensuistis, Patres Conscripti, nobis, aut succensetis? Ambo mihi consules, & universum senatum intueri videor, quum te, M. Marcelle, intueor: quem si ad Cannas consulem habuissemus, melior & reipublicæ & nostra fortuna esset. Sine, quæso, priusquam de conditione nostra queror, noxam, cujus arguimur, nos purgare. Si non deûm irâ, nec fato, cujus lege immobilis rerum humanarum ordo ³ feritur, sed culpâ perimus ad Cannas, cujus tandem ea culpa fui? militum, an imperatorum? Equidem miles nihil unquam dicam de imperatore meo, cui præsertim gratias sciam ab senatu actas, quod non desperaverit de republica; cui post fugam ab Cannis per omnes annos prorogatum imperium. Ceteros item ex reliquiis cladis ejus, quos tribunos militum habuimus, honores petere & gerere, & provincias obtinere audivimus. An vobis ve-

¹ Senatui] A quo scilicet damnati & relegati in Siciliam sumus.

² Qui capti à Pyrrho ad Heracleam erant] Vid. supra XXII. 59. & ibi not. 2.

³ Feritur] Connectitur, catenam quandam efficiens à principiis rerum causisque

ad exitus pertinentem. Verbum sero duplex est, ut jam observavimus in not. 9. ad VII. 2. unum, à quo fluunt sevi, satum, quod nihil huc pertinet: alterum quod fluctatur per servi, sertum, & idem ferè est, quod jungo, nesto. Ab hoc posteriore pendet hoc loco feritur.

strisque liberis ignoscitis facile, Patres Conscri- U.C. 540.
pti, in hac vilia capita sævi? & consuli primo- a.C. 211.

*ribusque aliis civitatis fugere, quum spes alia
 nulla esset, turpe non fuit; milites utique mori-
 zuros in aciem misistis? Ad Alliam prope omnis
 exercitus fugit: ad Furculas Caudinas, ne ex-
 pertus quidem certamen, arma tradidit hosti, ut
 alias pudendas clades exercituum taceam. tamen
 tantum afuit ab eo, ut ulla ignominia iis exer-
 citibus quæreretur, ut & urbs Roma per eum
 exercitum qui ab Alia Veios transfugerat, reci-
 peraretur; & Caudinæ legiones, quæ sine armis
 redierant Romam, armatæ remissæ in Samnium,
 eundem illum hostem sub jugum miserint, qui
 hac suâ ignominia latatus fuerat. Cannensem ve-
 rò quisquam exercitum fugæ aut pavoris insimula-
 re potest? ubi plus quinquaginta millia homi-
 num ceciderunt: unde consul cum equitibus se-
 ptuaginta fugit: unde nemo superest, nisi quem
 hostis cædendo fessus reliquit. Quum captivis re-
 demtio negabatur, nos vulgò homines laudabant,
 quòd reipublicæ nos reservassemus; quòd ad con-
 sulem Venusiam redissemus, & speciem iusti exer-
 citus fecissemus. Nunc deteriore conditione su-
 mus, quàm apud patres nostros fuerant captivi.
 4 Quippe illis arma tantum atque ordo militandi,
 locusque in quo tenderent in castris, est mutatus:
 quæ tamen, semel navatâ reipublicæ operâ, &
 uno felici prælio, recuperarunt. nemo eorum re-
 legatus in exilium est: nemini spes emerendi sti-*

4 Quippe illis arma tan-
 tum] Hic designatur pœna
 iis captivis quos Pyrrhus
 reddiderat à senatu injuncta.
 Deceverunt, inquit Val.
 Max. l. II. c. 7. ut . . qui
 æquo meruerant, peditum nu-
 mero militarent; qui pedites

fuerant, in funditorum au-
 xilia transcriberentur. Sic
 arma illis, & ordo militan-
 di mutatus. Locum in quo
 tenderent, non mutatum in
 castris scribit Valerius, sed
 assignatum extra castra.

U.C. 540. pendia adempta : hostis denique est datus , cum
 a. C. 212. quo dimicantes , aut vitam semel , aut ignominiam finirent. Nos , quibus , nisi quoddam commisimus ut quisquam ex Cannensi acie miles Romanus superesset , nihil obijci potest , non solum à patria procul Italiâque , sed ab hoste etiam relegati sumus : ubi senescamus in exilio , ne qua spes , ne qua occasio abolendæ ignominiae , ne qua placandæ civium iræ , ne qua denique bene moriendi , sit. Neque ignominiae finem , nec virtutis præmium petimus : modò experiri animum , & virtutem exercere liceat. laborem & periculum petimus , ut virorum , ut militum officio fungamur. Bellum in Sicilia jam alterum annum ingenti dimicatione geritur : urbes alias Pœnus , alias Romanus expugnat : peditum , equitum acies concurrunt : ad Syracusas terrâ marique res geritur : clamorem pugnantium crepitumque armorum exaudimus resides ipsi ac segnes , tanquam nec manus , nec arma habeamus. Servorum legionibus Ti. Sempronius consul toties jam cum hoste signis collatis pugnavit. Operæ pretium habent , libertatem civitatemque. Pro servis saltem ad hoc bellum empris vobis simus. congregari cum hoste liceat , & pugnando quærere libertatem. Vis tu mari , vis terrâ , vis acie , vis urbibus oppugnandis experiri virtutem ? Asperrima quæque ad laborem periculumque deposcimus , ut , quod ad Cannas faciundum fuit , quamprimum fiat : quoniam quicquid postea viximus , id omne destinatum ignominiae est.

Ad senatum re-
 jiciuntur.

VII. Sub hæc dicta , ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus id nec juris , nec potestatis suæ esse dixit. senatui scripturum se , omniaque de sententia Patrum facturum esse. Hæ litteræ ad novos consules allatae , ac per eos in senatu recitatae sunt : consultusque de his

litteris ita decrevit senatus: *Militibus, qui ad Cannas commilitones suos pugnantes deseruissent, senatum nihil videre, cur respublica committenda sit. Si M. Claudio proconsuli aliter videretur, faceret quod è republica fideque sua duceret:*

¹ *dum ne quis eorum munere vacaret, neu dono militari virtutis ergo donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hostis in terra Italia esset.*

Comitia deinde à prætore urbano de senatûs sententia plebisque scitu sunt habita: quibus creati sunt quinqueviri muris turribusque reficiendis: & triumviri bini; uni ² sacris conquirendis, donisque persignandis; alteri reficiendis ædibus Fortunæ & matris Maturæ intra portam Carmentalem, sed & Spei extra portam, quæ priore anno incendio consumptæ fuerant. Tempestates fœdæ fuere. In Albano monte biduum continenter lapidibus pluit. tacta de cœlo multa; duæ in Capitolio ædes, vallum in castris multis locis supra Sueffulam, & duo vigiles exanimati. murus turresque quædam Cumis non ictæ modò fulminibus, sed etiam decussæ. Reate saxum ingens visum volitare: sol rubere solito magis, sanguineoque similis. Horum prodigiorum causâ, diem unum supplicatio fuit, & per aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt: & per eosdem dies sacrum novendiale fuit. Quum Tarentinorum defectio jam diu & in spe Annibali & in

U.C. 540.
a.C. 212.
Senatûs
severitas.

Obsides
Tarentini
Româ fu-
giunt.

¹ *Dum ne quis eorum munere vacaret*] Munus hic est onus militare, quale est, lignum, fœnum, stramen, aquam in castra portare, &c. lis autem oneribus vacare quibusdam militibus virtutis ergo dabatur.

² *Sacris conquirendis, do-*

nisque persignandis] Conquirendis sacris, quæ fuerant in ædibus de quibus infra, priore anno incendio absumptis. *Donis persignandis*, id est, recognoscendis & in tabulas publicas referendis donis, quæ eorundem templorum forent.

Q. VI.

U.C. 540. suspicione Romanis esset; causa fortè extrinsecus
 a.C. 212. maturandæ ejus intervenit. Phileas Tarentinus,
 diu jam per speciem legationis Romæ quum
 esset, vir inquieti animi, & minimè otium,
 quo tum diutino senescere videbatur, patien-
 tis, aditum sibi ad obsides Tarentinos inve-
 nit. Custodiebantur in atrio Libertatis, minore
 curâ: quia nec ipsis, nec civitati eorum fal-
 lere Romanos expediebat. Hos crebris collo-
 quiis sollicitatos, corruptis ædituis duobus,
 quum primis tenebris custodiâ eduxisset, ipse
 comes occulti itineris factus profugit. Luce
 primâ vulgata per urbem fuga est: missique,
 qui sequerentur, ab Tarracina comprehensos
 omnes retraxerunt. ³ deducti in comitio, vir-
 gisque approbante populo cæsi, de saxo deji-
 ciuntur.

Taren-
 tum An-
 nibali pro-
 ditum.

VIII. Hujus atrocitas poenæ ¹ duarum nobi-
 lissimarum in Italia Græcarum civitatum ani-
 mos irritavit, quum publicè, tum etiam singu-
 los privatim, ut quisque tam foedè interem-
 ptos aut propinquitate, aut amicitia contingebat.
 Ex iis tredecim ferè nobiles juvenes Taren-
 tini conjuraverunt, quorum principes Nico &
 Philemenus erant. Hi priusquam aliquid mo-
 verent colloquendum cum Annibale rati, no-
 cte per speciem venandi urbe egressi, ad eum
 proficiscuntur. & quum haud procul castris
 abessent, ceteri sylvâ prope viam sese occu-
 luerunt: Nico & Philemenus progressi ad sta-
 tiones, comprehensique, ultro id petentes,
 ad Annibalem deducti sunt. Qui quum & cau-

³ Deducti in comitio] Le-
 gendum videtur: *reducti*,
virgisque in comitio, populo
 approbante, cæsi.

¹ Duarum ... Græcarum

civitatum] Tarentinorum,
 de quorum defectione statim
 agetur: Thurinorum, de
 quibus infra, c. 15.

fas consilii sui, &, quid pararent, exposuif-^{U.C. 486}
 sent; collaudati, oneratique promissis, juben-^{a. C. 217}
 tur, ut fidem popularibus facerent, ² prædan-
 di causâ se urbe egressos, pecora Carthagi-
 niensium, quæ pastum propulsa essent, ad ur-
 bem agere. tutò ac sine certamine id facturos,
 promissum est. Conspecta ea præda juvenum
 est: minúsq; iterum ac sæpius id eos aude-
 re, miraculo fuit. Congressi cum Annibale rur-
 sus, fide sanxerunt, liberos Tarentinos leges
 suaque omnia habituros, neque ullum vectigal
 Pœno pensuros, præsidiumve invitos receptu-
 ros: prodita præsidia Carthaginensium fore.
 Hæc ubi convenerunt, tunc verò Philemenus
 consuetudinem nocte egrediundi redeundique
 in urbem frequentiore facere: (& erat ve-
 nandi studio insignis) canesque & alius appa-
 ratus sequebatur: captumque ferme aliquid
 aut ab hoste ex præparato ablatum reportando,
 donabat aut præfecto, aut custodibus porta-
 rum. nocte maximè commeari propter metum
 hostium, credebant. Ubi jam eò consuetudinis
 adducta res est, ut, quocumque noctis tem-
 pore sibilo dedisset signum, porta aperiretur;
 tempus agendæ rei Annibali visum est. Tridui
 viam aberat: ubi, quo minùs mirum esset uno
 eodemque loco stativa eum tamdiu habere,
 ægrum simulabat. Romanis quoque, qui in
 præsidio Tarenti erant, suspecta esse jam segnis
 mora ejus desierat.

IX. Ceterum postquam Tarentum ire consti-

² *Prædandi causâ se urbe egressos*] Suprà dicuntur hi juvenes nocte per speciem venandi egressi. Infrà de venatione iterum sermo est. Itaque intelligendum est eos.

significasse portarum custodibus se in utrumque paratos exire, ut & venarentur, &, si daretur occasio, ex hoste prædas agerent.

U.C. 540. tuit, decem millibus peditum atque equitum,
 a.C. 212. quos ¹ in expeditione velocitate corporum, ac
 levitate armorum aptissimos esse ratus est, electis, quartâ vigiliâ noctis signa movit: præmissisque octoginta ferè Numidis equitibus præcepit, ut discurrerent circa vias, perlustrarentque omnia oculis, ne quis agrestium procul spectator agminis falleret; prægressos retraherent, obvios occiderent, ut prædohum magis quàm exercitûs accolis species esset. ipse raptim agmine actô, quindecim ferme millium spatio castra ab Tarento posuit: & ne ibi quidem ² nunciato quo pergerent, tantum convocatos milites monuit, viâ omnes irent; nec diverti quemquam, aut excedere ordinem agminis paterentur; & in primis intenti ad imperia accipienda essent; neu quid nisi ducum jussu facerent: se in tempore editurum, quæ vellet agi. Eâdem ferme horâ Tarentum fama pervenerat, Numidas equites paucos populari agros, terroremque latè agrestibus iniecisse. Ad quem nuncium nihil ultra motus præfectus Romanus, quàm ut partem equitum postero die luce primâ juberet exire ad arcendum populationibus hostem. in cetera adeo nihil ob id intenta cura est, ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Annibalem exercitumque castris non movisse. Anni-

¹ *In expeditione*] Magis placeret, *in expeditionem*... aptissimos.

² *Nunciato quo pergerent*] Primo melius videtur *pergeret*. Deinde nunciamus ea ferè quæ vidimus, audivimus, aut aliunde didicimus. Enunciamus quum

cetera arcana, tum animi nostri consilia. Videtur igitur legendum, *enunciato quo pergeret*. Plancus apud Cic. ep. 8. l. X. ad Fam. *Optima mentis cogitata jampridem, maturo tempore enunciare*. Vid. & not. 2. ad l. IX. c. 16. suprà.

bal 3 concubiâ nocte movit. dux Philemenus ^{U.C. 546.}
 erat, cum solito captæ venationis onere. ceteri ^{a. C. 212.}

proditores ea quæ composita erant, expectabant. Convenerat autem, ut Philemenus portulâ assuetâ venationem inferens, armatos induceret : parte aliâ portam Temenida adiret Annibal. 4 Ea mediterraneâ regione Orientem spectabat. aliquantum intra mœnia includuntur. Quum portæ appropinquaret, editus ex composito ignis ab Annibale est, refulsitque : idem redditum ab Nicone signum : extinctæ deinde utrimque flammæ sunt. Annibal silentio ducebat ad portam. Nico ex improvîso adortus sopitos vigiles in cubilibus suis obtruncat, portamque aperit. Annibal cum peditum agmine ingreditur, equites subsistere jubet : ut, quò res postulet, occurrere libero campo possent. Et Philemenus portulæ, parte aliâ, quâ comœare assuerat, appropinquabat. nota vox ejus, & familiare jam signum quum excitasset vigilem, dicentis vix sustinere grandis bestię onus, portula aperitur. inferentes aprum duos juvenes secutus ipse cum expedito venatore, vigilem incautiùs miraculo magnitudinis in eos qui ferebant versum, venabulo trajicit. ingressi deinde triginta ferè armati ceteros vigiles obtruncant, refringuntque portam proximam : & agmen sub signis confestim irrupit. inde cum

Tarentum ingreditur Annibal.

3 *Concubiâ nocte*] *Concubium*, sive *concubia nox*, est illud noctis tempus, quum primùm omnes ferè cubile ac somnus habet.

4 *Ea mediterraneâ... aliquantum*] Locus corruptus. Polybius auctor est, ad eam portam de qua hic agitur,

intra mœnia fuisse sepulcra Tarentinorum, ad quæ Nicob sedere debebat Annibalem expectans. De iis sepulcris hic mentionem fecisse Livium, admodum probabile est. Possis legere : *Ea mediterraneâ regione Orientem spectat, ad busta quæ intra mœnia includuntur.*

U.C. 440.
a. C. 212.

silentio in forum ducti, Annibali sese conjun-
xerunt. Cum duobus millibus Gallorum Pœ-
nus in tres divisas partes, per urbem dimittit
⁊ Tarentinos, & itinera quàm maximè fre-
quentia occupare jubet: tumultu orto, Roma-
nos passim cædi, oppidanis parci. sed ut fieri
id posset, præcipit juvenibus Tarentinis, ut,
ubi quem suorum procul vidissent, quiescere
& filere, ac bono animo esse juberent.

X. Jam tumultus erat clamorque, qualis ef-
se in capta urbe solet: sed quid rei esset, ne-
mo satis pro certo scire. Tarentini Romanos
ad diripiendam urbem credere coortos: Ro-
manis seditio aliqua cum fraude videri ab op-
pidanis mota. ¹ Præfectus primo excitatus tu-
multu, in portum effugit: inde acceptus sca-
phâ, in arcem circumvehitur. Terrorem & tu-
ba audita ex theatro faciebat. nam & Roma-
na erat à proditoribus ad hoc ipsum præpara-
ta: & inscianter à Græco inflata, quis aut
quibus signum daret, incertum efficiebat. Ubi
illuxit, & Romanis Punica & Gallica arma
cognita, ² tum dubitationem exemerunt; &
Græci Romanos passim cæde stratos cernentes,
ab Annibale captam urbem senserunt. Post-
quam lux certior erat, & Romani qui cædi-
bus superfuerant, in arcem confugerant, con-
ticescebatque paulatim tumultus, tum Anni-
bal Tarentinos sine armis ³ convocare jubet.
Convenere omnes, præterquam qui cedentes

Romani
in arcem
confu-
giunt.

⁊ Tarentinos] Intellige
quosdam ex conjuratis, ut
disertis verbis docet Poly-
bius.

¹ Præfectus primo excita-
tus tumultu] Polybius nar-

rat eum hesternò gravatum
mero tum maximè crapu-
lam edormisse.

² Tum dubitationem] Va-
cat particula tum.

³ Convocare jubet] Lege
convocari.

in arcem Romanos ad omnem adeundam simul fortunam persecuti fuerant. Ibi Annibal benignè allocutus Tarentinos, testatusque quæ præstitisset civibus eorum, quos ad Trasimenum aut ad Cannas cepisset, simul in dominationem superbam Romanorum invecus, recipere se in domos suas quemque iussit, & foribus nomen suum inscribere: se domos eas quæ inscriptæ non essent, signo extemplo dato, diripi iussurum. Si quis in hospitio civis Romani (4 vacuas autem tenebant domos) nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum. Concione dimissâ, quum titulis notatæ fores discrimen pacatæ ab hostili domo fecissent, signo dato, ad diripienda hospitia Romana passim discursus est: & fuit prædæ aliquantum.

XI. Postero die, ad oppugnandam arcem ducit: 1 quam quum & mari, quo in peninsula modum pars major circumluitur, præaltis rupibus, & ab ipsa urbe muro & fossâ ingenti septam videret, eoque nec vi, nec operibus expugnabilem esse; ne aut seipsum, curâ tuendi Tarentinos, à majoribus rebus moraretur, aut in relictos sine valido præsidio Tarentinos impetum ex arce, quum vellent, Romani facerent, vallo urbem ab arce intersepire statuit: non sine illa etiam spe, cum prohibentibus opus Romanis manum posse conferi; & si ferocius procucurrissent, magna cæde ita attenuari præsidii vires, ut facilè per se ipsi

4 *Vacuas autem tenebant domos*] *Vacuas domos*, id est, proprias, in quibus soli habitarent, non permisti cum Tarentinis civibus.

1 *Quam quum & mari*]

Lege & à mari. Intelligendum est, arcem ab ea parte quâ mari alluebatur, rupibus septam fuisse; ab urbe, muro & fossâ.

U.C. 140.
A.C. 212.

Tarentini urbem ab iis tueri possent. Ubi cœptum opus est, patefactâ repentè portâ, in munientes impetum fecerunt Romani: pelli- que se statio passa est quæ pro opere erat, ut successu cresceret audacia, ² pluresque & longiùs pulsos prosequerentur. Tum signo dato coorti undique Pœni sunt, quos instructos ad hoc Annibal tenuerat. nec sustinuerunt impetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustia eos, impeditaque alia opere jam cœpto, alia apparatu operis, morabantur. plurimi in fossam præcipitavere, occisique sunt plures in fuga, quàm in pugna. Inde & opus nullo prohibente fieri cœptum. Fossa ingens ducta, & vallum intra eam erigitur: modicoque post intervallo murum etiam eadem regione addere parat: ut vel sine præsidio tueri se adversus Romanos possent. Reliquit tamen modicum præsidium, ³ ut simul in faciendo muro adjuvaret. ipse profectus, cum ceteris copiis, ad Galesum flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Ex iis stativis regressus ad inspiciendum opus, quod aliquantùm opinione ejus celerius creverat, spem cepit, etiam arcem expugnari posse. ⁴ Et est non altitudine, ut cetera, tuta, sed loco plano posita, & ab urbe muro tantùm ac fossâ divisa. Quum jam machinationum omni genere & operibus oppugnare-

*Annibal
arcem op-
pugnat.*

² *Pluresque & longiùs pulsos prosequerentur*] Majorque numerus Romanorum prosequerentur pulsos Pœnos, & longiùs ab arce excurrerent.

³ *Ut simul in faciendo*] Melius ordinabis, simul ut in faciendo, sive perficiendo muro adjuvaret. Reliquit

Annibal modicam militum manum, quæ & præsidio esset urbi, & simul adjuvaret in perficiendo muro.

⁴ *Et est non altitudine, ut cetera, tuta*] Placeret magis, ut cetera, nempe arces, quæ ferè in locis editis & urbi imminetibus muniuntur.

tur, missum à Metaponto præsidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improvise opera hostium invaderent. Alia disjecerunt, alia igni corruerunt: isque finis Annibali fuit eâ parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax, quia arcem tenentes, quæ in peninsula posita imminet faucibus portûs, mare liberum habebant: urbs contrâ exclusa maritimis commeatibus, propiûsque inopiam erant obsidentes, quàm obsessi. Annibal convocatis principibus Tarentinorum, omnes præsentis difficultates exposuit: *neque arcis tam munitæ expugnandæ viam cernere, neque in obsidione quicquam habere spei, donec mari potiuntur hostes. Quòd si naves sint, quibus commeatus invehi prohibeant, extemplo aut abscessuros, aut dedituros se hostes.* Assentiebantur Tarentini; ceterùm ei qui consilium afferret, opem quoque in eam rem afferendam esse, censebant. *Punicas enim naves ex Sicilia accitas id posse facere: suas, quæ sinu exiguo intus inclusæ essent, quum claustra portûs hostis haberet, eque ad modum inde in apertum mare evasuras? Evadent, inquit Annibal. Multa quæ impedita naturâ sunt, consilio expediuntur. Urbem in campo sitam habetis. planæ & satis latæ viæ patent in omnes partes. 5 Viâ, quæ in portum per mediâ urbem ad mare transmissa est, plaustris transveham naves haud magnâ mole. Et mare nostrum erit, quo nunc hostes potiuntur: & illinc mari, hinc terrâ circumsidebimus arcem.*

Plaustris
naves
transfe-
runtur in
mare.

5 Viâ, quæ in portum...
ad mare transmissa est] Lege
ex portu. Id enim agebatur,
ut naves Tarentinorum, quæ
in portu erant, at eum egredi
nequibant, quòd claustra

portûs hostis haberet, ex eo
in apertum mare transmi-
terentur. Et ita habet Poly-
bius, ἐκ τῆς λιμένος εἰς τὴν
τῆς θάλατταν.

U.C. 540. *imo brevi, aut relictam ab hostibus, aut cum ip-*
 B.C. 212. *sis hostibus capiemus.* Hæc oratio non spem mo-
 dō effectūs, sed ingentem etiam ducis admi-
 rationem fecit. Contracta extemplo undique
 plaustra, junctaque inter se: & machinæ ad
 subducendas naves admotæ, munitumque iter,
 quo faciliora plaustra minorque moles in tran-
 situ esset. Jumenta inde & homines contracti,
 & opus impigre cœptum: paucosque post dies
 classis instructa ac parata circumvehitur ar-
 cem, & ante os ipsum portūs ancoras jacit.
 Hunc statum rerum Annibal Tarenti reliquit,
 regressus ipse in hiberna. Ceterum defectio
 Tarentinorum, utrū priore anno an hoc fa-
 cta sit, in diversum auctores trahunt. plures
 propioresque ætate memoriæ rerum, hoc anno
 tradunt factam.

Marcus
vates, &
eius duo
carmina.

XII. Romæ consules prætoresque usque an-
 te diem quintum Kalendas Maias ¹ Latinæ te-
 nuerunt. eo die perpetrato sacro ² in monte,
 in suas quisque provincias proficiscuntur. Re-
 ligio deinde nova objecta est, ex carminibus
 Marcianis. Vates hic Marcius illustris fuerat,
 &, quum conquisitio priore anno ex senatus-
 consulto talium librorum fieret, in M. Atilii
 prætoris urbani, qui eam rem agebat, ma-
 nus ³ venerant. is protinus novo prætori Sul-
 læ tradiderat. Ex hujus Marcii duobus carmini-
 bus, ⁴ alterius post rem actam editi cum rato
 auctoritas eventu, alteri quoque, cujus non-

¹ *Latina*] Feriæ: de qui-
 bus vid. nor. 1. ad l. V.
 c. 17. suprâ.

² *In monte*] Albano.

³ *Venerant*] Libri, vel
 carmina Marcii vatis.

⁴ *Alterius post rem actam*] Alterius carminis post rem
 actam editi auctoritas, quam
 ratam fecerat & comproba-
 rat eventus. *Cum rato even-*
tu, est, cum eventu con-
 gruente, vero.

LIBER XXV. 381

dum tempus venerat, afferebat fidem. Priore ^{U.C. 1402}
carmine Cannensis prædicta clades in hæc fer- ^{A.C. 212.}

me verba erat : 5 *Amnem Trojugena Cannam*
Romane fuge : ne te alienigenæ cogant 6 *in cam-*
po Diomedis conserere manus. Sed neque credes
tu mihi , donec compleris sanguine campum :
multaque millia occisa tua deferet amnis in
pontum magnum ex terra frugifera. piscibus at-
que avibus ferisque , quæ incolunt terras , iis
7 *fuat esca caro tua. nam mihi ita Jupiter fatus*
est. Et Diomedis Argivi campos , & Cannam
flumen , qui militaverant in iis locis , juxtâ
atque ipsam cladem agnoscebant. Tum alte-
rum carmen recitatum , non eo tantum obscu-
rius , quia incertiora futura præteritis sunt ,
sed 8 *perplexius etiam scripturæ genere. Ho-*
stem Romani si expellere vultis , 9 *vomicamque ,*
quæ gentium venit longè , Apollini vovendos cên-
seo ludos , qui quotannis comiter Apollini fiant :
quum populus dederit ex publico partem , privati

5 *Amnem... Cannam*]
Quis sit iste amnis Canna,
parum liquet. Alii Aufidum
ipsum esse volunt ; alii ali-
quem ignobilem rivulum ,
qui Cannas præterfluat.

6 *In campo Diomedis*]
Diomedis campi , niemoran-
te Festo , in *Apulia* appel-
latur , qui ei in *divisione*
egni , quam cum Dauno fe-
cit , cesserant. Hic designan-
tur Cannenses campi.

7 *Fuat*] Antiquè , pro
Tros Rutulufve fuat apud
Virgilium.

8 *Perplexius... scripturæ*
genere] Nihil magnopere
perplexum occurrit in se-
quenti carmine , quale à Li-

vio editur. Si hæc Græco
sermone à Marcio scripta
fuerant , ut sanè ambo hæc
carmina , qualia hîc reci-
tantur , videntur redolere
Græcos versus in Latinum
sermonem translatos , possu-
mus suspicari illam obscu-
ritatem in eo positam fuisse,
quod hujus secundi car-
minis Græca verba aliquid
intortum magis perplexum-
que haberent.

9 *Vomicamque , quæ gen-*
tium venit longè] Vomi-
camque , quæ vomica gen-
tium è longinquis regionibus
venit. Longè , *μακρὰν* ,
è longinquo.

U.C. 540.
a.C. 212.

uti conferant pro se suisque. Iis ludis faciendis præerit prætor is, qui jus populo plebeique dabit summum. Decemviri Græco ritu hostiis sacra faciant. Hæc si rectè faxiis, gaudebitis semper, fietque res vestra melior. nam is divus exstinguet perduelles vestros, qui vestros campos pascunt placidè. Ad id carmen explanandum diem unum sumpserunt. postero die senatusconsultum factum est, ut decemviri libros, de ludis Apollini reque divina faciunda, inspicerent. Ea quum inspecta relataque ad senatum essent, censuerunt Patres: Apollini ludos vovendos faciundosque: & quando ludi facti essent, ¹⁰ duodecim millia æris prætori ad rem divinam, & duas hostias majores dandas. Alterum senatusconsultum factum est, Ut decemviri sacra Græco ritu facerent, ¹¹ hisque hostiis. ¹² Apollini bove aurato & capris duabus albis auratis, Latonæ bove feminâ auratâ. Ludos prætor in circo maximo quum facturus esset, edixit, ut populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret. Hæc est origo ludorum Apollinarius: victoriæ, non valetudinis ergo, ut plerique rentur, votorum factorumque. Populus coronatus spectavit: matronæ supplicavere: vulgò apertis januis in propatulis epulati sunt, celeberrique dies omni cærimoniarum genere fuit.

Origo
Apollinarius
ludorum.

XIII. Quum Annibal circa Tarentum, consules ambo in Samnio essent, sed circumfessuri

¹⁰ Duodecim millia æris] Id est, marcas argenti nostrates 18. cum sex unciiis. Vid. not. 5. ad l. XXIV. c. 11. suprâ.

¹¹ Hisque hostiis] Quæ mox nominabuntur.

¹² Apollini bove aurato & capris duabus] Videbat excidisse hîc nomen Dianæ. Quid enim capræ ad Apollinem? Et Dianam cum fratre jungi solenne erat. Bos auratus est bos cuneatus cornua aurata fuere.

liis
hoc

LIBER XXV. 383

Capuam viderentur , quod malum diuturnæ U.C. 549.
obsidionis esse solet , jam famem Campani sen- a.C. 212.
tiebant ; quia sementem facere prohibuerant *Capua*
eos Romani exercitus. Itaque legatos ad An- *inopia.*

nibalem miserunt , orantes , ut , priusquam
consules in agros suos educerent legiones , viæ-
que omnes hostium præsiidiis insiderentur , fru-
mentum ex propinquis locis convehi juberet
Capuam. Annibal Hannonem ex Bruttiiis cum
exercitu in Campaniam transire , & dare ope-
ram , ut frumenti copia fieret Campanis ,
jussit. Hanno ex Bruttiiis profectus cum exer-
citu , vitabundus castra hostium , consulesque ,
qui in Samnio erant , quum Benevento jam
appropinquaret , tria passuum millia ab ipsa
urbe loco edito castra posuit. inde ex sociis

Hanno
in Cam-
paniam
cum exer-
citu ve-
nit.

circà populis , quò æstate comportatum erat ,
devehi frumentum in castra jussit ; præsiidiis
datis , quæ commeatus eos prosequerentur.
Capuam inde nuntium misit , quâ die in castris
ad accipiendum frumentum præstò essent , om-
ni undique genere vehiculorum jumentorum-
que ex agris contracto. Id , pro cetera socor-
dia negligentiaque , à Campanis actum. paulo
plus quadringenta vehicula missa , & pauca
præterea jumenta. ob id castigatis ab Hanno-
ne , quòd ne fames quidem , quæ mutas ac-
cenderet bestias , curam eorum stimulare pos-
set , ¹ alia prodita dies ad frumentum majore
apparatu petendum. Ea omnia , sicut acta
erant , quum enunciata Beneventanis essent ,
legatos decem extemplo ad consules (circà Bo-
vianum castra Romanorum erant) miserunt.
Qui quum auditis quæ ad Capuam agerentur ,

¹ *Alia prodita dies*] Me- longiore dicta. Vid. suprâ
lius *prodicta*. Verbum enim not. 2. ad III. 57.
hoc proprium est de die

U. C. 540.
a. C. 212.

inter se comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duceret; Fulvius, cui ea provincia obvenerat, profectus nocte, Beneventi moenia est ingressus. Ex propinquo cognoscit Hannonem cum exercitûs parte profectum frumentum: per quæstorem Campanis datum frumentum: duo millia plaustrorum, inconditam inermemque aliam turbam, advenisse: per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumque formam, & militarem ordinem, immixtis agrestibus iis ex terris, sublatum. His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantum armaque in proximam noctem expedirent: castra Punica oppugnanda esse. Quartâ vigiliâ profecti, sarcinis omnibus impedimentisque Beneventi relictis, paulo ante lucem quum ad castra pervenisent, tantum pavoris injecerunt, ut, si in plano castra posita essent, haud dubiè primo impetu capi potuerint. altitudo loci, & munimenta defenderunt, quæ nulla ex parte adiri, nisi arduo ac difficili ascensu, poterant.

Hannō-
nis castra
capiuntur
à Roma-
nis.

XIV. Luce primâ prælium ingens accensum est: nec vallum modò tutantur Pœni, sed, ut quibus locus æquior esset, deturbant nitentes per ardua hostes. Vicit tamen omnia pertinax virtus, & aliquot simul partibus ad vallum ac fossas perventum est: sed cum multis vulneribus, ac militum pernicië. Itaque convocatis tribunis militum, consul *absistendum temerario incepto*, ait: *tutius sibi videri, reduci eo die exercitum Beneventum*: ¹ *dein postero, castris se hostium jungi, ne exire inde Campani, neve*

¹ *Dein postero, castris]*
Hæc parum clara sunt. Romano enim exercitu Bene-
victum reducto, quis ve-

tare poterat, aut Campanos exire, aut Hannonem regredi? Adde quòd in his vocibus *castris se hostium*
Hannō-

Hanno regredi posset. Id quo facilius obtineatur, U.C. 540.
collegam quoque & exercitum ejus se accitu- a.C. 212.
rum, totumque eò versuros bellum. Hæc consi-

lia ducis, quum jam receptui caneret, clamor militum, aspernantium tam segne imperium, disjecit. Proxima portæ hostium erat cohors Peligna: cujus præfectus Vibius Accuæus arreptum vexillum trans vallum hostium trajecit. Exsecratus inde seque & cohortem, si ejus vexilli hostes potiti essent, princeps ipse per fossam vallumque in castra irrumpit. Jamque intra vallum Peligni pugnabant, quum alterâ parte Valerio Flacco tribuno militum tertiæ legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui socii captorum castrorum concederent decus, ² T. Pedanius, princeps primus centurio, quum signifero signum ademisset, Jam hoc signum, & hic centurio, inquit, intra vallum

jungi aliquid est inconcinnum, quod vix à manu Livii proficisci potuisse videatur. Huic posteriori incommodo mederi aliquatenus possumus, si detractâ unâ voce, adjunctâ aliâ, rescribamus: castra castris hostium jungi.

² T. Pedanius, princeps primus centurio] Hic idem infra vocatur Princeps tertiæ legionis, id est, secundum interpretationem Lipsii, primus Princeps, sive is qui primum ordinem Principum tertiæ legionis ducebat. Ubi enim sine nota numeri Princeps, Hastatus, apud scriptores nominati reperiuntur, intelligendus est primus. At observat idem Lip-

sius hoc in loco, de quo nunc agimus, aliquid videri corruptum. Si enim hoc modo distinxeris, Princeps primus, centurio; vox centurio vacat. Si Princeps, primus centurio; falsum est. Primus enim centurio est centurio primipili. Itaque ille emendat: Princeps prima, sive prioris centuriæ. In unoquoque enim manipulo duo erant ordines, sive centuriæ. Ordo autem dexter sinistro dignitate præstabat. Sic apud Cæsarem l. III. Civil. præter Principem priorem. Princeps igitur prior, sive, prioris centuriæ, est is centurio qui in primo manipulo Principum priorem ordinem ducit.

U.C. 440. *hostium erit. Sequantur, qui capi signum ab*
 a.C. 212. *hoste prohibebuntur sunt.*

Manipulares sui primum transcendentem fossam, dein legio tota secuta est. Jam & consul ad conspectum transgredientium vallum mutato consilio, ab revocando ad incitandos hortandosque versus milites, ostendere in quanto discrimine ac periculo fortissima cohors sociorum, & civium legio esset. Itaque pro se quisque omnes per æqua atque iniqua loca, quum undique tela conjicerentur, armaque & corpora hostes objicerent, pervadunt irrumpuntque. multi vulnerati, etiam quos vires sanguisque defereret, ut intra vallum hostium caderent, nitebantur. Capta itaque momento temporis, ³ velut in plano sita, nec permunita castra. Cædes inde, non jam pugna erat, omnibus intra vallum permistis. supra sex millia hostium occisa: supra septem millia capitum, cum frumentatoribus Campanis omnique plaustrorum & jumentorum apparatu, capta. & alia ingens præda fuit, quam Hanno, populabundus passim quum isset, ex sociorum populi Romani agris traxerat. Inde dejectis hostium castris, Beneventum reditum est, prædamque ibi ambo consules (nam & Ap. Claudius eò post paucos dies venit) vendiderunt diviseruntque. & donati, quorum operâ castra hostium capta erant: ante alios Accuræus Pelignus, & T. Pedanius princeps tertiæ legionis. Hanno ab Cominio Cerito, quod nunciata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos fortè secum habuerat, fugæ magis quàm itineris modo in Bruttios rediit.

³ *Velut in plano sita*] Velut si in plano sita fuissent, nec permunita. Suprà c. 14.

observavit Livius castra Punica altitudine loci & munimentis firmata fuisse.

XV. Et Campani auditâ suâ pariter socio-
rumque clade legatos ad Annibalem miserunt,
qui nunciarent, *duos consules ad Beneventum*
esse, diei iter à Capua; tantum non ad portas
& muros bellum esse. ni propere subveniat, ce-
lerius Capuam, quàm Arpos, in potestatem ho-
stium venturam. Ne Tarentum quidem, non mo-
dò arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam
Carthagini æquare sit solitus, desertam indefen-
samque populo Romano tradat. Annibal curâ
sibi fore rem Campanam pollicitus, in præ-
sentia duo millia equitum cum legatis mittit,
quo præsidio agros populationibus possent pro-
hibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum,
arcis Tarentinæ, præsidique quod ibi obside-
retur, cura esse. C. Servilius legatus, ex au-
ctoritate Patrum, à P. Cornelio prætore in
Etruriam ad frumentum coëmendum missus,
cum aliquot navibus onustis, in portum Ta-
rentinum inter hostium custodias pervenit. Cu-
jus adventu, qui antè, in exigua spe, vocati
sæpe ad transitionem ab hostibus per colloquia
erant, ultro ad transeundum hostes vocabant
sollicitabantque. & erat satis validum præsi-
dium; traductis ad arcem Tarenti tuendam,
qui Metaponti erant, militibus. Itaque Meta-
pontini extemplo metu, quo tenebantur, li-
berati ad Annibalem defecere. Hoc idem eâ-
dem orâ maris & Thurini fecerunt. movit eos
non Tarentinorum magis defectio Metaponti-
norumque, quibus ¹ indidem ex Achaia oriun-
di etiam cognatione juncti erant, quàm ira in
Romanos propter obsides nuper interfectos.
Eorum amici cognatique litteras ac nuncios ad

U.C. 540.
a.C. 212.
Campani
Anniba-
lem vo-
cant.

Arcem
Tarenti-
nam fru-
mento &
milite in-
struunt
Romani.

Meta-
pontini
Thurini-
que ad
Anniba-
lem desi-
ciunt.

¹ Indidem ex Achaia] Ex indidem habent itidem,
eadem regione, nempe ex quod fortasse erunt qui ma-
Achaia. Quidam libri præ-
liat.

U.C. 40.
2, C. 212.

Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Bruttiiis erant, miserunt, si exercitum ad moenia admovissent, se in potestatem eorum urbem tradituros esse. M. Atinius Thuriis cum modico praesidio praerat: quem facile elici ad certamen temere ineundum rebantur posse; non tam militum, quos perpauca habebat, fiducia, quam juventutis Thurinae. eam ex industria centuriaverat armaveratque ad tales casus. Divisis copiis inter se, duces Poeni quum agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit: Mago cum equitatu, tectus collibus, ² ad tegendas insidias oppositis, subsistit. Atinius peditum tantum agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, ³ & fraudis intestinae, & hostium insidiarum ignarus. Pedestre praelium fuit persegne, paucis in prima acie pugnantibus Romanis; Thurinis expectantibus magis, quam adjuvantibus eventum: & Carthaginensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo infessi hostem incautum pertraheret. Quod ubi ventum est, coorti cum clamore equites, ⁴ prope inconditam Thurinorum turbam, nec satis fido animo, unde pugnat, stantem, extemplo in fugam averterunt. Romani, quamquam circumventos hinc pedes, hinc eques urgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere postremo & ipsi terga vertunt, atque ad ur-

² *Ad tegendas insidias oppositis*] Melius fortasse *oppositis*, id est, aptis.

³ *Et fraudis intestinae, & hostium insidiarum*] Emen-
da hostilium.

⁴ *Prope inconditam*] Non

omnino inconditam quidem, quippe centuriatam armatamque, ut supra dictum est, ab Atinio, sed parum exercitatum, parum assuefactam disciplina militari.

bem fugiunt. Ibi proditores conglobati, quum popularium agmen patentibus portis accepissent, ubi Romanos fusos ad urbem ferri viderunt, conclamant instare Pœnum, ⁵ permistosque & hostes urbem invasuros, ni propere portas claudant. Ita exclusos Romanos præbuere hosti ad cædem. Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paulisper tenuit; quum alii urbem tuendam, ⁶ inde alii cedendum fortunæ, & tradendam urbem victoribus censerent. ceterum, ut plerumque, fortuna & consilia mala vicerunt: Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipsi, ob imperium in se mite ac justum, consultum volebant, quàm respectu Romanorum, Carthaginienses in urbem accipiunt. Consules à Benevento in Campanum agrum legiones ducunt, non ad ⁷ frumenta modò, quæ jam in hibernis erant, corrumpenda, sed ad Capuam oppugnandam; nobilem se consulatum tam opulentæ urbis exscidio rati facturos, simul & ingens fragitium imperio dempturos, quòd urbi tam propinquæ ⁸ tertium annum impunita defectio esset. Ceterum, ne Beneventum sine præsidio esset, & ⁹ ut ad subita belli, si Annibal (quod facturum haud dubitabant) ad

*Coss. in
Campanum agrum legiones ducunt.*

⁵ *Permistosque & hostes*] Permistosque cum Romanis etiam hostes.

⁶ *Inde alii cedendum*] Suspectum est tò inde, quod & redundat, & ex superiore versu temere huc immigrasse potuit.

⁷ *Frumenta ... quæ jam in hibernis erant*] Verè omnino Jac. Gronovius emendat: quæ jam in herbis erant.

⁸ *Tertium annum*] Capua

defecit anno ipso Cannensis cladis. Ex quo apparet Livium, quum *tertium annum* dixit, annos medios intelligere, imperfectos non numerare. Alioquin *quintum* erat scribendum.

⁹ *Ut ... equites vim sustinere possent*] Ut equitatu possent sustinere vim Annibalis, qui equestribus copiis præcellebat.

U.C. 540. opem ferendam sociis Capuam venisset, equi-
 a.C. 212. tes vim sustinere possent, Ti. Gracchum ex
 Lucanis cum equitatu ac levi armatura Bene-
 ventum venire jubent: legionibus stativisque
 10 ad obtinendas res in Lucanis aliquem præfi-
 ceret.

*Prodi-
 gium
 Graccho
 factum.*

*Flavius
 Lucanus
 proditor.*

XVI. Graccho, priusquam ex Lucanis mo-
 veret, sacrificanti triste prodigium factum est.
 ad exta, sacrificio perpetrato, angues duo ex
 occulto allapsi, edere jecur, conspectique re-
 pentè ex oculis abierunt. 1 id quum haruspi-
 cum monitu sacrificium instauraretur, atque
 intentius 2 extares ollæ servarentur; iterum
 ac tertium venisse tradunt, libatoque jecino-
 re intactos angues abiisse. Quum haruspices
 ad imperatorem id pertinere prodigium præ-
 monuissent, & ab occultis cavendum homini-
 bus consultisque; nullâ tamen providentiâ fa-
 tum imminens moveri potuit. Flavius Lucanus
 fuit, caput partis ejus Lucanorum, quum pars
 ad Annibalem defecisset, quæ cum Romanis
 stabat: 3 & jam anno in magistratu erat, ab eis-
 dem illis creatus prætor. Is, mutatâ repentè
 voluntate, locum gratiæ apud Pœnum quæ-
 rens, neque transire ipse, neque trahere ad
 defectionem Lucanos satis habuit, nisi impe-
 ratoris & ejusdem hospitis proditi capite ac
 sanguine foedus cum hostibus sanxisset. Ad
 Magonem, qui in Brutiis præerat, clam in
 colloquium venit: fideque ab eo acceptâ, 4 si
 Romanum iis imperatorem tradidisset, liberos

10 *Ad obtinendas res]* quibus exta coquebantur.
Ad tuendas res, ad tenen-
dos in officio Lucanos.

1 *Id quum... sacrificium*
instauraretur] Magis place-
ret Et quum.

2 *Extares ollæ]* Ollæ in

3 *Et jam anno]* Et jam
 annus erat ex quo magistra-
 tum Flavius gerebat. Expe-
 ditior est unius codicis scri-
 ptura, & eo anno.

4 *Si Romanum iis impe-*

cum suis legibus venturos in amicitiam Lucanos; ⁵ deducit Pœnum, in locum pacis Gracchum adducturus. Magonem ibi pedites equitesque armare, & capere eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret, jubet. Loco satis inspecto, atque undique explorato, dies composita gerendæ rei est. Flavius ad Romanum imperatorem venit: Rem se, ait, magnam inchoasse, ad quam perficiendam ipsius Gracchi operâ opus esse. ⁶ omnium populorum prætoribus, qui ad Pœnum in illo communi Italiæ motu descissent, persuasisse, ut redirent in amicitiam Romanorum: quando res quoque Romana, quæ prope exitium clade Cannensi venisset, in dies melior atque auctior fieret; Annibalis vis senesceret, ac prope ad nihilum venisset. Veteri delicto haud implacabiles fore Romanos: nullam unquam gentem magis exorabilem, promptioremque veniæ dandæ fuisse. quoties rebellionem etiam majorum suorum ignotum? Hæc ab se, ait, dicta: ceterum ab ipso Graccho eadem hæc audire malle eos, præsentisque contingere dextram; id pignus fidei secum ferre. Locum se consciis dixisse à conspectu amotum, haud procul à castris Romanis. Ibi paucis verbis transigi rem posse, ut omne nomen Lucanum in fide ac societate Romana sit. Gracchus fraudem & sermoni & rei abesse ratus, ac similitudine veri captus, cum lictoribus ac turma equitum è castris profectus, duce hospi-

ratores] Iis, nempe Carthaginensibus, qui facile ex sensu intelliguntur.

⁵ Deducit Pœnum, in locum pacis] Hunc locum planè vitiatum sic refingit adjutus optimo codice Gro-

novius: deducit Pœnum, quod cum paucis Gracchum ait ducturum. Mago ubi pedites equitesque armasset, caperet eas latebras, quæ ingentem numerum occulerent. Loco...

⁶ Omnium populorum] Lucanæ gentis.

U.C. 540.
a.C. 212.

Gracchus
proditione
circum-
ventus.

te in insidias præcipitatur. Hostes subito exorti;
&, ne dubia proditio esset, Flavius his se ad-
jungit. tela undique in Gracchum atque equi-
tes conjiciuntur. Gracchus ex equo desilit.
idem ceteros facere jubet, hortaturque, *Ut,
quod unum reliquum fortuna fecerit, id cohonestent
virtute. Reliquum autem quid esse, paucis à
multitudine in valle sylvâ ac montibus septa circum-
ventis, præter mortem?* 7 Id referre, utrum
præbentes corpora pecorum modo inulti trucidentur,
an 8 toto animo à patiando expectandoque
eventu in impetum atque iram verso, agentes
audentesque, perfusi hostium cruore inter exspirantium
inimicorum cumulata armaque & corpora
cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes
peterent. qui eam victimam præ se ad inferos
misset, eum decus eximium egregiumque solatium
suae morti inventurum. Inter hæc dicta paludamento
circum lævum brachium intorto (nam ne scuta quidem
secum extulerant) in hostes impetum fecit. Major quàm
pro numero hominum editur pugna. jaculis maximè
aperta corpora Romanorum, &, quum undique
ex altioribus locis in cavam vallem coniectus
esset, transfiguntur. Gracchum jam nudatum
præsidio vivum capere Pœni nituntur. ceterum ille
conspicatus Lucanum hospitem inter hostes, adeo
infestus confertos invasit, ut parci ei sine multorum
perniciæ non posset. Exanimem eum Mago extemplo
ad Annibalem misit, ponique cum captis simul fascibus
ante tribunal imperatoris iussit. Hæc vera fama est.

7 *Id referre*] Id unum interesse. Vid. not. 4. ad XXVIII. 19. quâ similis planè locus paulo fusiùs explicatur.

8 *Toto animo... verso*] Elegantius & vividius videtur, quod scripti legendum suadent: *toti... versi*.

Gracchus in Lucanis ad campos, qui Veteres U.C. 540.
vocalur, perit. a. C. 212.

XVII. Sunt qui in agro Beneventano, prope Calorem fluvium, ostendant à castris cum lictoribus ac tribus servis lavandi causâ progressum, quum fortè inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem, saxisque, quæ volvit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt qui haruspicum monitu quingentos passus à castris progressum, uti loco puro ea quæ antè dicta prodigia sunt procuraret, ab insidentibus fortè locum duabus turmis Numidarum circumventum scribant.
¹ adeo nec locus, nec ratio mortis in viro tam claro & insigni constat. Funeris quoque Gracchi varia est fama. Alii in castris Romanis sepultum ab suis, alii ab Annibale (& ea vulgatiores fama est) tradunt in vestibulo Punicorum castrorum rogam exstructum esse. armatum exercitum decucurrisse cum tripudiis Hispanorum, ² motibusque armorum & corporum suæ cuique genti assuetis: ipso Annibale omni rerum verborumque honore exsequias celebrante. Hæc tradunt qui in Lucanis rei gestæ auctores sunt. Si illis, qui ad Calorem fluvium interfectum memorant, credere velis, capitis tantum Gracchi hostes potiti sunt. eo delato ad Annibalem, missus ab eo confestim Car-

¹ *Adeo nec locus, nec ratio mortis... constat*] Adeo non convenit inter scriptores neque de loco, neque de ratione mortis. Hoc vult Livius; non, incertum esse, quo loco, quâ ratione perierit Gracchus. Dixit enim sine ulla dubitatione, eam veram famam esse quam

primò exsecutus est.

² *Motibus... suæ cuique genti assuetis*] Legi jubet Gronovius: *motibus... unicuique genti assuetis*. Nobis magis placeret, *motibus suæ quibusque genti assuetis*. Possis & pro quibusque legere: *quisque*, eodem sensu & casu. Vid. not. 2 ad III. 22.

U. c. 440. thalo, qui in castra Romana ad Cn. Cornelium
a. C. 212. quæstorem deferret. is funus imperatoris in
castris, celebrantibus cum exercitu Beneven-
tanis, fecit.

*Coss. ad
Capuam
fusi.*

XVIII. Consules agrum Campanum ingressi, quum passim popularentur, eruptione oppidanorum & Magonis cum equitatu territi, ac trepidi, ad signa milites palatos passim revocarunt: & vixdum instructâ acie fusi, supra mille & quingentos milites amiserunt. Inde ingens ferocia superbæ suopte ingenio genti crevit: multisque præliis laceßebant Romanos: sed intentiores ad cavendum consules una pugna fecerat, incautè atque inconsultè inita. Restituit tamen his animos, & illis minuit audaciam, parva una res. sed in bello nihil tam leve est, quod non magnæ interdum rei momentum faciat. T. Quintio Crispino Badius Campanus hospes erat, perfamiliari hospitio junctus. creverat consuetudo, quòd æger Romæ apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. ¹ Tum Badius progressus ante stationes, quæ pro porta stabant, vocari Crispinum jussit. quod ubi est Crispino nuntiatum, ratus colloquium amicum ac familiare quæri, manente memoriâ, etiam in discidio publicorum fœderum, privati juris, paulum à ceteris processit. Postquam in conspectum venere, *Provoco te, inquit, ad pugnam, Crispine, Badius: conscendamus equos, summotisque aliis, uter bello melior sit, decernamus.* Ad ea Crispinus, *nec sibi, nec illi, ait, hostes deesse, in quibus virtutem ostendant. Se ab eo, etiamsi in acie occurrat, declinaturum, ne hospitali cæde dextram*

*Badius
Camp.
provocat
ad pugnam
Crispi-
num Rom.*

¹ Tum Badius] Lege: Is tum Badius.

violet. conversusque abibat. Enimvero fero-^{U.C. 540.}
 ciùs tum Campanus increpare molliem igna-^{a.C. 212.}
 viamque, & ² se digna probra in insontem ja-
 cere, hospitalem hostem appellans, *simulan-*
temque parcere, cui sciat parem se non esse. Si pa-
 rum publicis fœderibus ruptis dirempta simul &
 privata jura esse putet, Badium Campanum
 T. Quintio Crispino Romano, ³ palam omnibus,
 duobus exercitibus audientibus, ⁴ renuntiare hos-
 pitium. Nihil sibi cum eo consociatum, nihil fœ-
 deratum hosti cum hoste, cujus patriam ac penates
 publicos privatosque oppugnatum venisset. Si vir
 esset, congrediretur. Diu cunctantem Crispinum
 perpulere turmales, ne impune insultare Cam-
 panum pateretur. itaque tantùm moratus, dum
 imperatores consuleret, permetterentne sibi
 extra ordinem in provocantem hostem pugna-
 re, permissu eorum arma cepit, equumque
 conscendit, & Badium nomine compellans,
 ad pugnam evocavit. Nulla mora à Campano
 facta est. infestis equis concurrere. Crispinus
 supra scutum sinistrum humerum Badio hastâ
 transfixit: superque delapsus cum vulnere ex
 equo desiluit, ut pedes jacentem conficeret.
 Badius, priusquam opprimeretur, parmâ at-
 que equo relicto, ad suos aufugit. Crispinus
 equum, armaque capta, & cruentam cuspi-
 dem insignis spoliis ostentans, cum magna lau-
 de & gratulatione militum, ad consules est de-
 ductus, laudatusque ibi magnificè, & donis
 donatus.

*Singula-
 re eorum
 certamen.*

² *Se digna probra*] Pro-
 bra quibus ipse dignus erat.

³ *Palam omnibus*] Sic
 l. VI. c. 14. suprà, *palam*
 populo.

⁴ *Renuntiare hospitium*]

Declarare nullum jam esse
 hospitium; irritum facere
 & rescindere hospitii jus.
 Eodem modo & sensu dici-
 tur *renuntiare societatem*,
renuntiare amicitiam.

U. C. 540.

a. C. 212.

Coss. pu-

gnant cum

Anniba-

le, æquo

Marte.

XIX. Annibal ex agro Beneventano castra ad Capuam quum movisset, tertio post die quàm venit, copias in aciem eduxit: haudquaquam dubius, quòd Campanis absente se paucos ante dies secunda fuisset pugna, quin multo minùs se suumque toties victorem exercitum sustinere Romani possent. Ceterùm, posteaquam pugnari cœptum est, equitum maximè incursu, quum jaculis obrueretur, laborabat Romana acies: donec signum equitibus datum est, ut in hostem admitterent equos. ita equestre prælium erat: quum procul visus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæstor præerat, utrique parti parem metum præbuit, ne hostes novi adventarent. Velut ex composito utrimque signum receptui datum: reductique in castra prope æquo Marte discesserunt. plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ceciderunt. Inde consules, ut averterent Capuâ Annibalem, nocte quæ secuta est, diverfi, Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos, abierunt. Postero die, quum vacua castra esse Romanorum nunciatum Annibali esset, & duobus agminibus diversos abiisse; incertus primò utrum sequeretur, Appium institit sequi. Ille circumducto hoste quâ voluit, alio itinere ad Capuam rediit. Annibali alia in his locis bene gerendæ rei fortuna oblata est. M. Centenius fuit cognomine Penula, insignis inter ¹ primipili centuriones & magnitudine corporis & animo. is perfunctus militiâ, per P. Cornelium Sullam prætorem in senatum introductus, petit à Patribus, uti sibi quinque millia militum darentur. *Se peritum & hostis & regionum, brevi operæ pretium facturum: & quibus artibus ad id locorum nostri & duces, &*

M. Cen-
tenius.

¹ Primipili centuriones.] Vid. not. 5. ad II, 27.

LIBER XXV. 397

exercitus capri forent, iis adversus inventorem U.C. 549.
usurum. Id non promissum magis stolidè, quam a.C. 212.

stolidè creditum : tanquam eadem militares & imperatoriæ artes essent. data pro quinque octo millia militum ; pars dimidia cives, pars socii : & ipse aliquantum voluntariorum itinere in agris concivit, ac prope duplicato exercitu, in Lucanos pervenit, ubi Annibal, nequicquam secutus Claudium, substiterat. Haud dubia res est, quippe inter Annibalem ducem & centurionem ; exercitusque, alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, & magna ex parte etiam tumultuarium ac semiermem. Ut conspecta inter se agmina sunt, & neutra pars detrectavit pugnam, extemplo instructæ acies. pugnatum tamen, ² ut in nulla pari re, duas amplius horas ; concitatâ, donec dux stetit, Romanâ acie. Posteaquam is non pro vetere fama solùm, sed etiam metu futuri dedecoris, si suâ temeritate contractæ cladi superesset, objectans se hostium telis cecidit, fusa extemplo est Romana acies. sed adeo ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite infestis, ut ex tanta multitudine vix mille evaserint ; ceteri passim, alii aliâ peste absumpti sint.

XX. Capua à consulibus iterum summâ vi *Capua*
 obsideri cœpta est : quæque in eam rem opus *obsessa*
 erant, comportabantur parabanturque. Casili-
 num, frumentum convectum : ad Vultur-
 nium, ubi nunc urbs est, castellum commu-
 nitum. (¹ antè Fabius Maximus munierat)
 præsidium impositum, ut & mare proximum,

² *Ut in nulla pari re*] Ut citui ullo modo comparan-
 pugnari potuit, ubi nulla dus.
 res erat par ; ubi neque dux ¹ *Antè Fabius Maximus*
 duci, neque exercitus exer- *munierat*] Non castellum ad

U. c. 540. & flumen in potestate essent. In ea duo mariti-
 a. C. 212. ma castella frumentum, quod ex Sardinia nu-
 per missum erat, quodque M. Junius prætor
 ex Etruria coëmerat, ab Ostia convectum est,
 ut exercitui per hiemem copia esset. Ceterum
 super eam cladem, quæ in Lucanis accepta
 erat, volonum quoque exercitus, qui vivo
 Graccho summâ fide stipendia fecerat, velut
 exauctoratus morte ducis, ab signis discessit.
 Annibal non Capuam neglectam, neque in
 tanto discrimine desertos volebat socios: sed
 prospero ex temeritate unius Romani ducis
 Cn. Ful-
 vius in
 Apulia. successu, in alterius ducis exercitûsque oppri-
 mendi occasionem imminebat. Cn. Fulvium
 prætorem Apuli legati nunciabant, primò dum
 urbes quasdam Apulorum, quæ ad Annibalem
 descivissent, oppugnaret, intentius rem egisse;
 postea nimio successu & ipsum & milites prædâ
 impletos in tantam licentiam socordiamque ef-
 fusos, ut nulla disciplina militiæ esset. Quum
 sæpe aliàs, tum paucis diebus antè expertus,
 qualis sub incerto duce exercitus esset, in Apu-
 liam castra movit.

XXI. Circa Herdoniam Romanæ legiones &
 prætor Fulvius erant. quò ubi allatum est ho-
 stes adventare, prope est factum, ut injussu

Vulturni ostium, sed Puteo-
 los Fabius munierat. Vid.
 l. XXIV. c. 7. Ac de Puteo-
 lis mentionem hoc loco fe-
 cisse Livium patet, tum ex
 eo quòd infra *duo maritima*
castella appellat, tum ex
 c. 22. hujus libri, in quo
 Puteoli disertè nominantur.
Ap. Claudius consul, D. Ju-
nio ad ostium Vulturni, M.
Aurelio Cottâ Puteolis, præ-
posito, qui &c. Vult igitur

hoc loco Livius, præter Pu-
 teolos, quos aliquanto an-
 tè Fabius munierat, etiam
 aliud castellum in eadem
 ora maris ad Vulturni os-
 tium hoc anno fuisse com-
 munitum. Unde legendum
 videtur: *ad Vulturni os-*
tium... castellum communi-
tum: Puteolis (antè Fabius
Maximus munierat) præsi-
dium impositum: ut, &c.

prætoris ¹ signis convulsis in aciem exirent. U.C. 402
 nec res ulla magis tenuit, quàm spes haud du- a.C. 212.
 bia, suo arbitrio, ubi vellent, acturos. Nocte
 insequenti Annibal, quum tumultuatum in
 castris, & plerosque ferociter signum ut daret
 instituisse duci ad arma vocantes sciret, haud
 dubius prosperæ pugnæ occasionem dari, tria
 millia expeditorum militum in villis circà, ve-
 pribusque, & sylvis disponit, qui signo dato
 simul omnes è latebris existerent: & Mago-
 nem, ac duo ferme millia equitum, quâ fu-
 gam inclinaturam credebat, omnia itinera infi-
 dere jubet. his nocte præparatis, primâ luce
 in aciem copias educit. Nec Fulvius est cuncta-
 tus, non tam suâ ullâ spe, quàm militum im-
 petu fortuito tractus. itaque eâdem temeritate,
 quâ processum in aciem est, instruitur ipsa
 acies ad libidinem militum fortè procurren-
 tium, consistentiumque quo loco ipsorum tu-
 lisset animus, deinde per libidinem aut metum
 deferentium locum. Prima legio & ² sinistra
 ala in primo instructæ, & in longitudinem por-
 recta acies. clamantibus tribunis, nihil intror-
 sus roboris ac virium esse, &, quacumque im-
 petum fecissent, hostes perrupturos; nil,
 quod salutare esset, non modò ad animum,
 sed ne ad aures quidem admittebant. Et Anni-
 bal haudquaquam similis dux, neque simili
 exercitu, neque ita instructo, aderat. Ergo ne
 clamorem quidem atque impetum primum eo-

*Ab Anni-
 bale vin-
 citur.*

¹ *Signis convulsis*] Vid. not. 2. ad III. § 4.

² *Sinistra ala*] Socialis exercitus à Romanis dividebatur in duo corpora: alterum appellabant *dexteram alam*, alterum *sinistram*. Itaque id serè erat *ala* in so-

ciali exercitu, quod legio in Romano. Hinc prima legio & sinistra ala hoc loco junguntur, tanquam corpora ejusdem generis atque ordinis. Cave igitur hîc equites intelligas. Fuere pedites socii.

U.C. 540. rum Romani sustinuerunt. Dux stultitiâ & temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantes suos vidit, equo arrepto, cum ducentis ferme equitibus effugit. Cetera à fronte pulsa, ³ à tergo atque alis circumventa acies, eò usque est cæsa, ut ex duodeviginti millibus hominum, duo millia haud amplius evaserint. castris hostes potiti sunt.

XXII. Hæ clades super aliam alia Romam quum essent nuntiatae, ingens quidem & luctus & pavor civitatem cepit. sed tamen, quia consules, ubi summa rerum esset, ad id locorum prospere rem gererent, minùs his cladibus commovebantur. Legatos ad consules mittunt C. Lætorium, M. Metilium, qui nuntiarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura colligerent: darentque operam, ne per metum ac desperationem hosti se dederent, (id quod post Cannensem accidisset cladem) & ut desertores de exercitu volonum conquirent. Idem negotii P. Cornelio datum, cui & delectus mandatus erat: isque per fora conciliabulaque edixit, ut conquisitio volonum fieret, iique ad signa reducerentur. Hæc omnia intentissimâ curâ acta. Ap. Claudius consul, D. Junio ad ostium Vulturii, M. Aurelio Cottâ Puteolis præposito, qui, ut quæque naves ex Etruria ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitterent frumentum, ipse ad Capuam regressus, Q. Fulvium collegam invenit, ¹ Casfilino omnia importantem molientemque ad oppugnandam Capuam. Tum ambo circumse-

³ *A tergo atque alis*] *Alæ* hîc sunt latera aciei.

tantem] Mss. suadent legendum: collegam invenit Casfilini, omnia inde portantem.

² *Casfilino omnia impor-*

derunt urbem , & Claudium Neronem præto- U.C. 540.
a.C. 212.
rem ab Sueffula ex ² Claudianis castris exci-

verunt. Is quoque modico ibi præsidio ad ten-
nendum locum relicto , ceteris omnibus copiis
ad Capuam descendit. ita tria prætoria circa
Capuam erecta , tres & exercitus diversis par-
tibus opus aggressi , fossâ valloque circumdare
urbem parant , & castella excitant modicis in-
tervallis : multisque simul locis cum prohiben-
tibus opera Campanis eo eventu pugnant , ut
postremò portis muroque se contineret Cam-
panus. Priùs tamen quàm hæc continuarentur
opera , legati ad Annibalem missi , qui quere-
rentur , desertam ab eo Capuam , ac prope
³ redditam Romanis ; obtestarenturque ut tunc
saltem opem non circumfessis modò , sed etiam
circumvallatis , ferret. Consulibus litteræ à
P. Cornelio prætore missæ , *Ut , priusquam*
clauderent Capuam operibus , potestatem Campa-
nis facerent , ut , qui eorum vellent , exirent ab
Capua , suasque res secum auferrent. Liberos fore
suaque omnia habituros , qui ante Idus Martias
exissent. post eam diem quique exissent , quique
ibi mansissent , hostium futuros numero. Ea pro-
nuntiata Campanis , atque ita spreta , ut ultro
dicerent contumelias , minarenturque. Annibal
ab Herdonia Tarentum duxerat legiones ; spe ,
aut vi , aut dolo , arcis Tarentinæ potiundæ.
Quod ubi parum processit , ad Brundisium fle-
xit iter , prodi id oppidum ratus. ibi quoque
quum frustra tereret tempus , legati Campani
ad eum venerunt , querentes simul orantesque.
quibus Annibal magnificè respondit , & antea

*Capua
operibus
cingitur.*

*Annibal
auxilium
promittit
Campani-*

² *Claudianis castris*] Ca- per nomen servabant. Vid.
stris à Claudio Marcello pri- l. XXIII. capp. 17. & 31.
mum communis , quæque ,
quum per aliquot jam an-
nos starent , auctoris sem-

³ *Redditam*] Melius tra-
ditam.

U.C. 540.
 2. C. 212.

solvisse obsidionem, & nunc adventum suum consules non laturos. Cum hac spe dimissi legati, vix regredi Capuam, jam duplici fossâ valloque cinctam, potuerunt.

XXIII. Quum maximè Capua circumvallaretur, Syracusarum oppugnatio ad finem venit, præterquam vi ac virtute ducis exercitûsque, intestinâ etiam proditione adjuta. Namque Marcellus initio veris incertus, utrûm Agrigentum ad Himilconem & Hippocratem verteret bellum, ¹ an obsidione Syracusas premeret, quanquam nec vi capi videbat posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ urbem, ² nec fame, quam prope liberi ab Carthagine commeatus alerent, tamen, ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracusanos (erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi viri, inter defectionem ab Romanis, quia ab novis consiliis abhorrebant, pulsi) colloquiis suæ partis tentare hominum animos iussit, & fidem dare, si traditæ forent Syracusæ, liberos eos ac suis legibus victuros esse. Non erat colloquii copia: quia multorum animi suspecti omnium curam oculosque convertebant, ne quid falleret tale admissum. Servus unus exsulum pro transfuga intromissus in urbem, conventis paucis, initium colloquendi de tali re fecit. deinde in piscatoria quidam navi, retibus operti, circumvectique ita ad castra Romana, collocutique cum transfugis: & idem sæpius eodem modo alii atque alii. postremò ad octoginta facti. Et, quum jam composita omnia ad proditionem essent, indicio

*Colloquia
 de prodendis
 Mar-
 cello Sy-
 racusis.*

¹ *An obsidione Syracusas premeret*] An ipse, jam non aliis, quod antea fecerat, commissâ obsidione, rema-
 neret ad premendas obsidione Syracusas.
² *Nec fame, quam*] Lege, ut quam: utpote quam.

delato ad Epicycdem per Attalum quemdam, U.C. 140.
indignantem sibi rem creditam non esse, nec a.C. 212.
ti omnes cum cruciatu sunt. Alia subinde spes, *Res de-*
postquam hæc vana evaserat, excepit. Damp- *fertur ad*
pus quidam Lacedæmonius missus ab Syracu- *Epicyc-*
sis ad Philippum regem, captus ab Romanis *dem.*
navibus erat. hujus utique redimendi & Epi-
cydæ cura erat ingens, nec abnuvit Marcellus,
jam tum Ætolorum, cujus gentis socii Lacedæ-
monii erant, amicitiam affectantibus Roma-
nis. Ad colloquium de redemptione ejus mis-
sis, medius maximè atque utrisque opportu-
nus locus, ad portum Trogiliorum, propter
turrim, quam vocant Galeagram, est visus.
Quò quum sæpius commearent, unus ex Ro-
manis ex propinquo murum contemplatus,
numerando lapides, æstimandoque ipse secum
quid ³ in fronte paterent singuli, altitudinem
muri, quantum proximè conjecturâ poterat,
permensus, humilioremque aliquanto pristinâ
opinionem suâ & ceterorum omnium ratus esse,
& vel mediocribus scalis superabilem, ad Mar-
cellum rem defert. Haud spernenda visa. sed
quum adiri locus, qui ob idipsum intentius
custodiebatur, non posset, occasio quæreba-
tur: quam obtulit transfuga, nuncians, ⁴ diem
festum Dianæ per triduum agi, &, quia alia
in obsidione desint, vino largiùs epulas cele-

³ *In fronte*] In altitudi-
ne. Nimirum ille Romanus
numerat, quot lapides ab
imo muro ad summum es-
sent: æstimat ipse secum,
quid in fronte, id est, in
altitudine paterent singuli:
inde colligit, quæ sit alti-
tudo muri ipsius.

⁴ *Diem festum Dianæ per*

triduum agi] Ferre non pos-
sumus *diem festum per tri-*
duum. Expunge *7d diem*. Ovi-
dus non semel *festum* sic
nudè & absolute usurpavit.
Lib. I. Fast. v. 190. *Par-*
mibi de festo ne labet ulla
tuo. Et l. III. v. 199. *Fe-*
sta para Conso. Et alibi sæ-
pius.

U.C. 540.
a.C. 212.

brari, & ab Epicyde præbito universæ plebei, & per tribus à principibus diviso. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum collocutus, electisque per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus militibusque, & scalis in occulto comparatis, ceteris ⁵ signum dari jubet, ut maturè corpora curarent quietique darent. nocte in expeditionem eundum esse. Inde ubi id temporis visum quo ⁶ de die epulatis jam vini fatias principiumque somni esset, ⁷ signi unius milites ferre scalas jussit; & ad mille ferè armati tenui agmine per silentium eò deducti. Ubi sine strepitu ac tumultu primi evaserunt in murum, secuti ordine alii, quum priorum audacia dubiis etiam animum faceret.

*Murum
urbis su-
perant
scalas Ro-
mani.*

XXIV. ¹ Jam mille armatorum ceperant partem, quum ceteræ admotæ, pluribusque scalis in murum evadebant, signo ab Hexapylo dato, quò per ingentem solitudinem erat perventum, quia magna pars in turribus epulati, aut sopiti vino erant, aut semigraves potabant. paucos tamen eorum oppressos in cubilibus interfecerunt. Prope Hexapylon est portula magnâ vi refringi cœpta; & è muro ex composito tubâ datum signum erat. Et jam undique, non furtim, sed vi apertâ gerebatur res. quippe ad Epipolas, frequentem custodiis locum, perventum erat, terrendique magis ho-

⁵ *Signum dari*] Nempe per tesseram. Vid. not. 1. ad l. VII. c. 35.

⁶ *De die epulatis*] Vid. not. 1. ad l. XXIII. c. 8. suprâ.

⁷ *Signi unius*] Unius manipuli. Vid. not. 1. ad l. XXXIII. c. 1. infrâ.

¹ *Jam mille armatorum*] Jam mille armati transcenderant murum, & ceperant partem urbis, quum ceteræ scalæ admotæ. Clarius foret: *quum ceteri admotis pluribus scalis in murum evadebant.*

stes erant, quàm fallendi : sicut territi sunt. U.C. 540.
a.C. 212.
nam simul ac tubarum est auditus cantus, clamorque tenentium muros partemque urbis ; omnia teneri custodes rati, alii per murum fugere, alii salire de muro, præcipitarique turba paventium. Magna pars tamen ignara tanti mali erat, & gravatis omnibus vino somnoque,² & in vastæ magnitudinis urbe, partium sensu non satis pertinente in omnia. Sub luce Hecapylo effracto, Marcellus omnibus copiis urbem ingressus, excitavit convertitque omnes ad arma capienda, opemque, si quam possent, jam captæ prope urbi ferendam. Epicydes,³ ab Insula, quam ipsi Nason vocant, citato profectus agmine, haud dubius quin paucos per negligentiam custodum transgressos murum expulsurus foret, occurrentibus pavidis, tumultum augere eos dictitans, & majora ac terribiora vero asferre, postquam conspexit omnia circa Epipolas armis completa, lacescito tantùm hoste paucis missilibus, retro in Achradinam agmen convertit, non tam vim multitudinemque hostium metuens, quàm ne qua intestina fraus per occasionem oriretur, clausasque inter tumultum Achradinæ atque Insulæ inveniret portas. Marcellus ut mœnia ingressus, ex superioribus locis urbem, omnium ferme illâ tempestate pulcherrimam, subiectam oculis vidit, illacrymasse dicitur, partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim ve-

*Marcellus
lacryma.*

² Et, in vastæ magnitudinis urbe] Et, quòd in vastæ magnitudinis urbe sensus earum rerum, quæ in parte quapiam urbis gererentur, non satis pervadebat in ceteras omnes urbis partes.

³ Ab Insula, quam ipsi Nason vocant] Græcè insula est νῆσος. At Dores, quorum dialectus in Sicilia vigebat, dicunt νῆσος, mutatâ pro suo more litterâ in α.

U.C. 140.
2.C. 212.

tustâ gloriâ urbis. Atheniensium classes demersæ, & duo ingentes exercitus 4 cum duobus clarissimis ducibus deleti, occurrebant; & tot bella cum Carthaginiensibus tanto cum discrimine gesta; tot tam opulenti tyranni regesque, præter ceteros Hiero, quum recentissimæ memoriæ rex, tum ante omnia quæ virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis in populum Romanum insignis. Ea quum universa occurrerent animo, subiretque cogitatio, jam illa momento horæ arsurâ omnia, & ad cineres reditura; priusquam signa Achradinam ad-moveret, præmittit Syracusanos, 5 qui intra præsidia Romana, ut antè dictum est, fuerant, ut alloquio leni perlicerent hostes ad dedendam urbem.

XXV. Tenebant Achradinæ portas murosque maximè transfugæ, quibus nulla erat per conditiones veniæ spes: ii nec adire muros, nec alloqui quemquam passi. itaque Marcellus, postquam id inceptum irritum fuit, ad Euryalum signa referri iussit. tumulus est in extrema parte urbis 1 versus à mari, viæque imminens ferenti in agros mediterraneæque insulæ, percommodè situs ad commeatus excipiendos. Præerat huic arci Philodemus Argivus, ab Epicyde impositus: ad quem missus à Marcello Sosis, unus ex interfectorebus tyranni, quum

4 Cum duobus clarissimis ducibus] Duo duces, quos hîc indicat Livius, sunt Nicias & Demosthenes, qui in miserabili Atheniensium ab Syracusis fuga interierunt. Durante Syracusarum obsidione, duo jam alii Atheniensium duces occiderant, Lamachus & Eury-

medon.

5 Qui intra præsidia Romana... fuerant] Qui in exercitibus Romanis, in castris Romanis fuerant. Præsidia hîc nihil aliud sunt, quàm copiæ, vires, castra.
1 Versus à mari] A mari longius discedens, ac versus in mediterranea insulæ.

longo sermone habito dilatus per frustratio-
nem esset, retulit Marcello, tempus eum ad
deliberandum sumpsisse. Quum is diem de die
differret, dum Hippocrates atque Himilco ad-
moverent castra legionesque, haud dubius, si
in arcem accepisset eos, deleri Romanum exer-
citus inclusum muris posse; Marcellus ut Eu-
ryalum neque tradi, neque capi vidit posse,
2 inter Neapolim & Tycham (3 nomina par-
tium urbis, & instar urbium sunt) posuit ca-
stra, timens ne, si frequentia intrasset loca,
contineri ab discursu miles avidus prædæ non
posset. Legati eò ab Tycha & Neapoli, 4 cum
insulis & velamentis venerunt, precantes ut à
cædibus & ab incendiis parceretur. De quo-
rum precibus quàm postulatis magis consilio
habito; Marcellus ex omnium sententia edixit
militibus, *ne quis liberum corpus violaret: ce-
tera prædæ futura.* 5 Castraque tectis parietum
pro muro septa. 6 portis regione platearum

*Neapolis
& Tycha
deduntur.*

2 *Inter Neapolim & Ty-
cham*] *Neapolis* sic dicta est,
quia postrema ædificata fue-
rat: *Tycha*, quòd in ea es-
set antiquissimum Fortunæ
fanum. Testis est Cic. l. IV.
in Verr. n. 119.

3 *Nomina partium*] Lege
nomina ea partium.

4 *Cum insulis & velamen-
tis*] Supplicum more. Infu-
lis velati sacerdotes sacra
faciebant. Hinc assumptæ
sunt à supplicibus, ut reli-
giosæ vestis objectu ira mi-
tesceret. *Velamenta* propriè
& signatè dicebantur, quæ-
cunque supplices misericor-
diæ movendæ causâ præfe-
rebant, ut ramos oleæ vit-

tis obvolutos, &c.

5 *Castraque tectis parietum
pro muro septa*] Hæc sana
esse vix quisquam nobis
persuaserit. Quid enim sunt
tecta parietum? Jam verò,
quis sensus hic esse potest
harum vocum, *pro muro*?
quasi verò castra muris se-
piri soleant. Hic locus sine
libris curari posse non vi-
detur.

6 *Portis regione platearum
patentibus*] Portis castrorum
apertis è regione laterum
utriusque urbis viarum. Si
quis tamen velit intelligere
ipsarum urbium portas,
non magnopere repugnabi-
mus.

U.C. 540.
a.C. 212.

patentibus stationes præsidiaque disposuit, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. Inde signo dato milites discurrerunt: refractisque foribus quum omnia terrore ac tumultu streperent, à cædibus tamen temperatum est. rapinis nullus antè modus fuit, quàm omnia diuturnâ felicitate cumulata bona egescere. Inter hæc & Philodemus, quum spes auxilii nulla esset, fide acceptâ, ut inviolatus ad Epicyden rediret, deducto præsidio tradidit tumulum Romanis. Averfis omnibus ad tumultum ex parte captæ urbis, Bomilcar noctem eam nactus, quâ propter vim tempestatis stare ad ancoram in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque navibus ex portu Syracusano profectus, libero mari vela in altum dedit; quinque & quinquaginta navibus Epicydæ & Syracusanis relictis: edoctisque Carthaginensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum navibus post paucos dies redit, multis (ut fama est) donis ex Hieronis gaza ab Epicyde donatus.

Marcellus
Achradinam
obsidet.

Hippocrates &
Himilco
veniunt
Syracusas.

XXVI. Marcellus, Euryalo recepto, præsidioque addito, unâ curâ erat liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem accepta, inclusos impeditosque mœnibus suos turbaret. Achradinam inde, trinis castris per idonea dispositis loca, spe ad inopiam omnium rerum inclusos redacturum, circumfedit. Quum per aliquot dies quietæ stationes utrimque fuissent, repente adventus Hippocratis & Himilconis, ut ultro undique oppugnarentur Romani, fecit. nam & Hippocrates castris ¹ ad magnum portum communis, signoque iis dato qui Achra-

¹ *Ad magnum portum*] eadem & efficit, alterum
Duos portus Syracusæ habent, quos Insula dividit

dinam

dinam tenebant, castra vetera Romanorum U.C. 540.
a.C. 212. adortus est, quibus Crispinus præerat; & Epicydes eruptionem in stationes Marcelli fecit: &

classis Punica littori, quod inter urbem & castra Romana erat, appulsa est, ne quid præsidii Crispino submitti à Marcello posset. Tumultum tamen majorem hostes præbuerunt, quàm certamen. nam & Crispinus Hippocratem non repulit tantùm munimentis, sed insecutus etiam est trepidè fugientem: & Epicydem Marcellus in urbem compulit. satisque jam etiam in posterum videbatur provisum, ne quid ab

repentinis eorum excursionibus periculi foret. Accessit & pestilentia, commune malum, pestilentia. quod facilè utrorumque animos averteret à

belli consiliis. nam tempore autumnii, & locis naturâ gravibus, multo tamen magis extra urbem, quàm in urbe, intoleranda vis æstûs per utraque castra omnium ferme corpora movit. Et primò temporis ac loci vitio & ægri erant, & moriebantur. postea curatio ipsa, & contactus ægrorum vulgabat morbos: ut aut neglecti desertique, qui incidissent, morerentur, aut assidentes curantesque eâdem vi morbi repletos secum traherent; quotidianaque funera & mors ob oculos esset, & undique dies noctesque ploratus audirentur. Postremò ita assuetudine mali efferaverant animos, ut ² non modò lacrimis iustoque comploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem, aut sepelirent; jacerentque strata exanimia corpora in conspectu similem mortem expectantium; mortuique ægros, ægri validos, quum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum

² Non modò] Non modò non, ut jam aliquoties annotavimus.

U.C. 540.
a.C. 212.

*Quâ ab-
sumitur
exercitus
Punicus.*

conficerent. & ut ferro potiùs morerentur, quidam invadebant soli hostium stationes. Multo tamen major vis pestis Pœnorum castra, quàm Romana, (diu circumsedendo Syracusas, cœlo aquisque adsuerant magis) affecerat. Ex hostium exercitu Siculi ut primùm videre ex gravitate loci vulgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt. at Carthaginenses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone, ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruerat mali, traduxerat in urbem suos: infirmaque corpora tecta & umbræ recreaverant. multi tamen ex Romano exercitu eâdem peste absumpti sunt.

*Classis
Punica.*

XXVII. Deleto terrestri Punico exercitu, Siculi qui Hippocratis milites fuerant, ¹ in haud magna oppida, ceterùm & situ & munitis tuta, (tria millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim abest) eò & commeatus è civitatibus suis comportabant, & auxilia arcescebant. Interea Bomilcar iterum cum classe profectus Carthaginem, ita expositâ fortunâ sociorum, ut spem faceret non ipsis modò salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodam modo urbe capi, perpulit, ut onerarias naves quàm plurimas omni copiâ rerum onustas secum mitterent, classemque suam augerent. igitur centum triginta navibus longis & septingentis onerariis profectus à Carthagine, prosperos fatis ventos ad trajiciendum in Siciliam habuit. ² sed iidem venti su-

¹ In haud magna oppida..
eò] Supervacua videtur particula eò. At nonnunquam amat Livius ira loqui, ut perspicuitati serviat. Vid. l.

I. init. c. 19. & fin. c. 48.
& alibi sæpius.

² Sed iidem venti] Carthagine Pachynum petentes ventus ab occasu ferme flans

LIBER XXV. 411

perare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris adventus, famâ primò, dein præter spem morâ, quum gaudium & metum invicem Romanis Syracusanisque præbuisset; Epicydes metuens, ne, si pergerent ³ iidem, qui tum tenebant, ab ortu solis flare per dies plures venti, classis Punica Africam repeteret, traditâ Achradinâ mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem navigat. ⁴ classem in statione versâ in Africam habentem, atque timentem navale prælium, non tam quòd impar viribus aut numero navium esset, (quippe etiam plures habebat) quàm quòd venti aptiores Romanæ quàm suæ classi flarent, perpulit tandem, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. Et Marcellus, quum & Siculum exercitum ex tota insula conciri videret, & cum ingenti commeatu classem Punicam adventare, ne simul terrâ marique inclusus urbe hostium urgeretur, quanquam impar numero navium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. Duæ classes infestæ circa promontorium Pachynum stabant, ubi prima tranquillitas maris ⁵ in altum evexisset, concursuræ. Itaque cadente jam Euro, qui per dies aliquot sævierat, prior Bomilcar movit: cujus prima classis petere altum visa est, quo faciliùs supe-

vexerat. Auster necessarius erat navigaturis ab Pachyno Syracusas.

³ *Iidem qui tum tenebant ab ortu solis . . venti*] Venti ergo mutati fuerant ex quo Bomilcar ad Pachynum pervenerat: sed ita ut non minus, quàm priùs, prohiberent superari promontorium, & jam Carthaginem

versâs classem impellerent.

⁴ *Classem in statione versâ in Africam habentem*] Bomilcarem, qui habebat classem in statione versâ in Africam; classem stantem proris in Africam versis, tanquam eò brevi trajetutam.

⁵ *In altum evexisset*] Si visset in altum evehi.

S ij

U.C. 540.
a.C. 212.

*Prælium
navale
detrectat.*

*Epicydes
Agrigen-
tum abit.*

raret promontorium. ceterum, postquam tendere ad se Romanas naves vidit, incertum quâ subitâ territus re Bomilcar vela in altum dedit, missisque nuntiis Heracleam, qui onerarias⁶ retro in Africam repetere juberent, ipse Siciliam prætervectus, Tarentum petit. Epicydes à tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captæ urbis rediret, Agrigentum navigat, expectaturus magis eventum, quàm inde quicquam moturus.

*Legati
exercitus
Siculorum
ad Mar-
cellum.*

XXVIII. Quæ ubi in castra Siculorum sunt nuntiata, Epicydem Syracusis excessisse, à Carthaginensibus relictam insulam, & prope¹ iterum Romanis traditam; legatos de conditionibus dedendæ urbis, exploratâ prius per colloquia voluntate eorum qui obsidebantur, ad Marcellum mittunt. Quum haud ferme discreparet, quin quæ ubique regum fuissent, Romanorum essent; Siculis cetera cum libertate ac legibus suis servarentur; evocatis ad colloquium his quibus ab Epicyde creditæ res erant, missos se simul ad Marcellum, simul ad eos ab exercitu Siculorum, aiunt, ut una omnium qui obsiderentur, quique extra obsidionem essent, fortuna esset; neve alteri propriè sibi paciscerentur quicquam. Recepti deinde ab iis, ut necessarios hospitesque alloquerentur, expositis quæ pacta jam cum Marcello haberent, oblatâ spe salutis perpulere eos, ut secum præfectos Epicydis, Polyclitum, & Philitionem, & Epicydem, cui Sindon cognosc-

⁶ Retro in Africam repetere] Magis usitarum foret retro Africam repetere, siue præpositione. Si quis tamen vulgatam tueri velit, potest intelligere, repetere iter, vel

cursum in Africam.

¹ Iterum Romanis traditam] Iterum, quia fœdere ad Ægates insulas icto jam tradita fuerat Romanis.

mien erat, aggredierentur. Interfectis iis, & ^{U.C. 46.} ^{a.C. 212.} multitudine ad concionem vocatâ, & inopiam, quâ ipsi inter se fremere occultè soliti erant, conquesti, *quanquam tot mala urgerent, negarunt, fortunam accusandam esse, quod in ipsorum esset potestate, quamdiu ea paterentur. Romanis causam oppugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium. nam ut occupatas res ab satellitibus Annibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate atque Epicyde, audierint, tum bellum movisse, & obsidere urbem cœpisse, ut crudeles tyrannos ejus, non ut ipsam urbem expugnarent. Hippocrate verò interempto, Epicyde intercluso ab Syracusis, & præfectis ejus occisis, Carthaginensibus omni possessione Siciliæ terrâ marique pulsus, quam superesse causam Romanis, cur non, perinde ac si Hiero ipse viveret, unicus Romanæ amicitiae cultor, incolumes Syracusas esse velint? Itaque nec urbi nec hominibus aliud periculum, quam ab semetipsis esse, si occasionem reconciliandi se Romanis prætermisissent.*
² *eam autem, qualis illo momento horæ sit, nullam deinde fore, simul liberatos ab impotentibus tyrannis apparuisset.*

XXIX. Omnium ingenti assensu audita ea oratio est. Prætores tamen prius creari, quam legatos nominari, placuit. ex ipsorum deinde prætorum numero missi oratores ad Marcellum: quorum princeps, *Neque primò, inquit, Syracusani à vobis defecimus, sed Hieronymus, nequaquam tam in vos impius, quam in nos; nec postea pacem tyranni cæde compositam Syracusanus quisquam, sed satellites regii Hippocrates* ^{Legatorum Syracusanorum ad Marcellum oratio.}

² *Eam autem, qualis illo momento] Nullam deinde talem occasionem reconciliandi se Romanis fore, qualis illo momento horæ sit, nimirum, simul liberatos ab impotentibus tyrannis apparuisset.*

U.C. 540. *atque Epicydes, oppressis nobis hinc metu, hinc*
 a.C. 212. *fraude, turbaverunt. nec quisquam dicere potest, aliquando nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis vobiscum non fuerit. Nunc certe cæde eorum qui oppressas tenebant Syracusas, quum primum nostri arbitrii esse cæpimus, extemplo venimus ad tradenda arma; dedendos nos, urbem, mænia; nullam recusandam fortunam, quæ imposita à vobis fuerit. Gloriam captæ nobilissimæ pulcherrimæque urbis Græcarum dei tibi dederunt, Marcelle. quidquid unquam terrâ marique memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit.* ¹ *Famæ ne credi velis, quanta urbs à te capta sit, quàm posteris quoque eam spectaculo esse;* ² *quò quisquis terrâ, quisquis mari venerit, nunc nostra de Atheniensibus Carthaginiensibusque tropæa, nunc tua de nobis ostendat: incolumesque Syracusas familiæ vestræ sub clientela nominis Marcellorum tutelaque habendas tradas. Ne plus apud vos Hieronymi, quàm Hieronis memoria momenti faciat. diutius ille multo amicus fuit, quàm hic hostis: & illius etiam benefacta persensistis; hujus amentia ad perniciem tantum ipsius valuit. Omnia & impetrabilia & tuta*

¹ *Famæ ne credi velis]*

Ne velis famæ potius credere posteros, quanta urbs Syracusæ fuerint, quàm illius pulcherrimæ urbis per te salvæ & incolumis spectaculo frui.... eamque servatam tradas familiæ vestræ habendam sub clientela tutelaque nominis Marcellorum. *Velis & tradas* inter se connectuntur. *Quàm* hic pro *magis quàm*, ut sæpe aliàs, quum apud nostrum, tum apud ceteros

scriptores.

² *Quò quisquis terrâ, quisquis mari venerit.... ostendat]* Magis placet intelligere verbum *ostendat* de urbe, quàm de iis qui in eam venerint. Credimus igitur sensum esse: ita ut, quicumque in eam terrâ, quicumque mari venerint, eis illa ostendat, nunc nostra de Atheniensibus Carthaginiensibusque tropæa, nunc tua de nobis.

erant apud Romanos. inter ipsos plus belli ac periculi erat. Namque transfugæ tradi se Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eundem compulere metum: arreptisque armis prætores primùm obtruncant, inde ad eadem Syracusanorum discurrent: quosque fors obtulit, irati interfecerunt, atque omnia quæ in promptu erant, diripuerunt, ne sine ducibus essent, sex præfectos creaverunt, ut terni Achradinæ ac Naso præessent. Sedato tandem tumultu, exsequentibus sciscitando mercenariis, quæ acta cum Romanis essent, dilucere id quod erat, coepit, aliam suam, ac perfugarum causam esse. In tempore legati à Marcello redierunt, falsâ eos suspitione incitatos memorantes, nec causam expetendæ poenæ eorum ullam Romanis esse.

U.C. 540.
a.C. 212.
*Transfu-
garum &
mercena-
riorum
tumultus
Syraculis.*

XXX. Erat ex tribus Achradinæ præfectis Hispanus, Mericus nomine. ad eum intercomites legatorum de industria unus ex Hispanorum auxiliaribus est missus: qui sine arbitris Mericum nactus, primùm quo in statu reliquisset Hispaniam, (& nuper inde venerat) exponit. *Omnia Romanis ibi obtineri armis. posse eum, ¹ si operæ pretium faciat, principem popularium esse: seu militare cum Romanis, seu in patriam reverti libeat. Contrà, si malle obsideri pergat, quam spem esse terrâ marique clauso?* Motus his Mericus, quum legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit: qui per eundem illum Hispanum ² secretus ab aliis ad Marcellum deductus quum fidem ac-

*Recipit
Romanos
in urbem
Mericus
Hispanus.*

¹ Si operæ pretium faciat] Si aliquid magnum faciat; si præster Romanis officium, quod sit magni momenti.

² Secretus ab aliis] Legendum videtur, in secretum: id est, in locum à ceterorum conscientia remotum.

a C. 540.
U. C. 212.

cepisset, composuissetque agendæ rei ordinem, Achradinam redit. Tum Mericus, ut ab suspitione proditiōis averteret omnium animos, negat *sibi placere legatos commeare ultro citroque; neque recipiendum quemquam, neque mittendum: &*, quò intentius custodiæ servantur, opportuna loca dividenda præfektis esse, ut suæ quisque partis tutandæ ³ reus sit. Omnes assensum sunt partibus dividendis: ipsi regio evenit ⁴ ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portûs. id ut scirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte ⁵ navim onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam iussit, exponique milites regione portæ, quæ prope fontem Arethusam est. Hoc quum quartâ vigiliâ factum esset, expositosque milites portâ, ut convenerat, recepisset Mericus; luce primâ Marcellus omnibus copiis moenia Achradinæ aggreditur: ita ut non eos solum qui Achradinam tenebant, in se converteret, sed ab Naso etiam agmina armatorum concurrerent, relictis stationibus suis, ad vim & impetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu actuariæ naves, instructæ jam antè, cir-

³ *Reus*] *Reus* hoc loco debet intelligi *responsable*. Vid. not. 5. ad IX. 5.

⁴ *Ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portûs*] Hic videtur dormitasse Livius. Arethusa enim fons nihil ad Achradinam pertinet, sed est in extrema Insula. Et verò Mericus dicitur infrâ l. XXVI. c. 21. non Achradinam, quomodo hic narratur, sed Nasum, sive Insulam, prodidisse. Unde apparet non sa-

tis hic sibi constare Livium. Sed & tota hæc de Merici proditiōe narratio, obscura in quibusdam & impedita est. Cui vitio remedium optari facilius potest, quàm præstari.

⁵ *Navim onerariam... remulco quadriremis trahi*] Rectè observat Sigonius onerarias velis agi, non remis, solitas. Itaque, ubi ventus usus non erat, alligatæ ad naves quæ agerentur remis, ab iis trahebantur.

LIBER XXV. 417

cum vectæque, ad Nasum armatos exponunt, ^{U.C. 540.}
 qui improvisò adorti semiplenas stationes, & ^{a.C. 212.}
 adapertas fores portæ, quâ paulo antè excur-
 rerant armati, haud magno certamine Nasum
 cepere, desertam trepidatione & fugâ custo-
 dum. neque ullis minus præsidii aut pertinaciæ
 ad manendum quàm transfugis fuit, quia ne
 suis quidem satis credentes se, medio certami-
 ne effugerunt. Marcellus ut captam esse Nasum
 didicit, & Achradinæ regionem unam teneri,
 Mericumque cum præsidio suis adjunctum, re-
 ceptui cecinit: ne regiæ opes, quarum fama
 major quàm res erat, diriperentur.

XXXI. Suppresso impetu militum, & iis qui
 in Achradina erant transfugis spatium locusque
 fugæ datus est, & Syracusani tandem liberi
 metu, portis Achradinæ apertis, oratores
 ad Marcellum mittunt, nihil petentes aliud, ^{Syracusani per-}
 quàm incolumitatem sibi liberisque suis. Mar- ^{mittunt se}
 cellus consilio advocato, & adhibitis etiam ^{Marcel-}
 Syracusanis, qui per seditiones pulsi ab domo ^{lo.}
 intra præsidia Romana erant, respondit, non
plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis,
quàm paucis his annis maleficia eorum qui Syra-
cusas tenuerint, erga populum Romanum esse. sed
pleraque eorum, quò debuerint, recidisse; fœde-
rumque ruptorum ipsos ab se graviores multo,
quàm populus Romanus voluerit, pœnas exegisse.
Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas:
non ut populus Romanus servam civitatem habe-
ret, sed ne transfugarum duces captam & oppres-
sam tenerent. Quid potuerint Syracusani facere,
exemplo vel eos Syracusanorum esse, qui intra
præsidia Romana fuerint, vel Hispanum ducem
Mericum, qui præsidium tradiderit, vel ipso-

[Præsidium] Locum quem tuendum acceperat.

U.C. 440.
A.C. 212.

Urbs di-
ripienda
militi da-
tur.

Archi-
medes
mors.

rum Syracusanorum postremo, serum quidem; sed forte consilium. Omnium sibi laborum periculorumque, circa mœnia Syracusana terrâ mari-que tam diu exhaustorum, nequaquam tantum fructum esse, quàm capere Syracusas potuisse. Inde quæstor cum præsidio ad Nasum ad accipien-
dam pecuniam regiam custodiendamque missus. urbs diripienda militi data est; custodibus di-
visis per domos eorum qui intra præsidia Ro-
mana fuerant. Quum multa iræ, multa avari-
tiæ, foeda exempla ederentur, Archimedes
memoriæ proditum est in tanto tumultu, quan-
tum capta urbs in discursu diripientium mili-
tum ciere poterat, intentum formis, quas in
pulvere descripserat, ab ignaro milite quis esset,
interfectum. ægre id Marcellum tulisse, sepul-
turæque curam habitam: & propinquis etiam
inquisitis, honori præsidioque nomen ac me-
moriæ ejus fuisse. Hoc maximè modo Syracu-
sæ captæ: in quibus prædæ tantum fuit, quan-
tum vix captâ Carthagine tum fuisset, cum qua
viribus æquis certabatur. Paucis antè diebus
quàm Syracusæ caperentur, T. Otacilius cum

2 *Nequaquam tantum fru-
ctum esse, quàm capere*] Locus deploratus. Gronovius
suspiciatur, *quàm si parcere
Syraculis potuisset.* Alb. Ru-
benius vulgatam interpre-
tatur hoc modo: nequa-
quam ex omnibus laboribus
periculisque tantum esse fru-
ctum sibi, quantum capere
Syracusæ potuissent, si in
amicitiam Romanorum ma-
turè & volentes rediissent.
Sed hæc omnia parum fa-
ciunt ad mentem Marcelli,
qui exaggerare vult labores

sibi in obsidione Syracusarum
exhaustos. ut ex eo Syracusa-
ni intelligant, quâ pœnâ di-
gni sint. Tota enim oratio
spirat severitatem. Si & con-
jecturis nostris hîc detur lo-
cus, placeret magis legere:
*Omnium sibi laborum... ne-
quaquam dignum fructum es-
se, quòd capere Syracusas po-
tuisset.* Hæc igitur foret hu-
jus loci sententia: tantos à
Marcello in obsidione Syra-
cusarum exhaustos labores,
ut vel ipsæ Syracusæ captæ
exigua sit eorum merces.

quinqueremibus octoginta Uticam ab Lilybæo ^{U.C. 440.}
transmisit : & , quum ante lucem portum in- ^{a. C. 212.}
trasset , onerarias frumento onustas cepit :
egressusque in terram , depopulatus est ali-
quantum agri circa Uticam , prædamque omnis
generis retro ad naves egit. Lilybæum , tertio
die quàm inde profectus erat , cum centum tri-
ginta onerariis navibus frumento prædâque
onustis rediit : idque frumentum extemplo Sy-
racusas misit. quod ni tam in tempore subve-
nisset , victoribus victisque pariter pernicioſa
fames instabat.

XXXII. Eâdem ætate in Hispania , quum ^{Res in}
biennio ferme nihil admodum memorabile fa- ^{Hispania}
ctum esset , consiliisque magis quàm armis bel- ^{gestis.}
lum gereretur , Romani imperatores egressi hi-
bernis copias conjunxerunt. ibi consilium ad-
vocatum , omniumque in unum congruerunt
sententiæ ; quando ad id locorum id modò
actum esset , ut Asdrubalem tendentem in Ita-
liam retinerent , tempus esse id jam agi , ut
bellum in Hispania finiretur : & satis ad id vi-
rium credebant accessisse , triginta millia Celti-
berorum eâ hieme ad arma ¹ excitata. Tres exer- ^{Vires Pa-}
citus erant. Asdrubal Gisgonis filius & Mago , ^{norum.}
conjunctis castris, quinque ferme dierum iter ab
Romanis aberant. Propior erat Amilcaris filius
Asdrubal , vetus in Hispania imperator. ad ur-
bem nomine Anitorgin exercitum habebat.
Eum volebant priùs opprimi duces Romani : &
spes erat satis superque ad id virium esse. Illa
restabat cura , ne fuso eo perculsi alter Asdru-
bal & Mago , in avios saltus montesque reci-
pientes sese bellum extraherent. Optimum

¹ Excitata] Hoc displicet , vicinum tñ arma. Multo
melius esset excitorum.

U. C. 540.
a. C. 212.
Scipiones
exercitum
partium-
tur.

igitur rati, divisim bifariam copiis, totius simul Hispaniæ amplecti bellum, ita inter se diviserunt, ut P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum sociorumque adversus Magonem duceret atque Asdrubalem; Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitus, Celtiberis adjunctis, cum Asdrubale ² Barcino bellum gereret. Unâ profecti ambo duces exercitusque, Celtiberis prægredientibus, ad urbem Anitorgin in conspectu hostium, ³ dirimente amne, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio, cum quibus antè dictum est copiis, substitit, & P. Scipio profectus ad destinatam belli partem.

Celtiberi
deserunt
Cn. Scipionem.

XXXIII. Asdrubal postquam animadvertit exiguum Romanum exercitum in castris, & spem omnem in Celtiberorum auxiliis esse; ¹ peritus omnis barbaricæ, & præcipuè omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiæ, facili linguæ commercio, quum utraque castra plena Hispanorum essent, per occulta colloquia paciscitur magnâ mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox visum facinus. non enim, ut in Romanos verterent arma, agebatur: & merces, quanta vel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent: & quum quies ipsa, tum reditus domum fructusque videndi suos suaque, grata vulgo erant. Itaque

² Barcino] Filio Amilcaris Barcæ. Vid. suprâ not. 2. ad XXI. 2.

³ Dirimente amne] Nomen hujus amnis, quod Livius apponere neglexit, non facile est supplere, quòd urbis Anitorgis situs admodum incertus sit.

¹ Peritus omnis barbaricæ, & præcipuè omnium] Dele ultimam vocem. Sensus est: gnarus quàm perfidi essent omnes barbari, ac præcipuè peritus perfidiæ earum gentium, in quibus per tot annos militabat.

non ducibus faciliùs quàm multitudini persuasum est : simul ne metus quidem ab Romanis erat , quippe tam paucis , ² si vi retinerent. Id quidem cavendum semper Romanis ducibus erit , exemplaue hæc verè pro documentis habenda , ne ita externis credant auxiliis , ut non plus sui roboris , suarumque propriè virium , in castris habeant. Signis repentè sublati , Celtiberi abeunt , nihil aliud , quærentibus causam , obtestantibusque ut manerent , Romanis respondentes , quàm domestico se avocari bello. Scipio , postquam socii nec precibus , nec vi retineri poterant , nec se aut parem sine illis hosti esse , aut fratri rursus conjungi vidit posse , nec ullum aliud salutare consilium in promptu esse , retro quantum posset cedere statuit ; in id omni curâ intentus , ne cubi hosti æquo se committeret loco , qui transgressus flumen prope vestigiis abeuntium insisteret.

U.C. 540.
a. C. 212.

Cn. Scipionis periculum.

XXXIV. Per eosdem dies , P. Scipionem par terror , periculum majus ab novo hoste urgebat. Masinissa erat juvenis , eo tempore socius Carthaginensium , quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. is tum cum equitatu Numidarum & advenienti P. Scipioni occurrit , & deinde assiduè dies noctesque infestus aderat , ut non vagos tantum , procul à castris lignatum pabulatumque progressos , exciperet , sed ipsis obequitar castris , invectusque in medias sæpe stationes , omnia ingenti tumultu turbaret. Noctibus quoque sæpe incurfu repentino in portis valloque trepidatum est : nec aut locus , aut tempus ullum vacuum à metu ac sollicitudine erat.

Item P. Scipionis à Masinissa.

² Si vi retinerent] Si vi retinere conarentur Romani.

U.C. 540.
a.C. 212.

P. Scipionis temerarium consilium.

P. Scipio occisus, & exercitus casus.

Romanis : compulsisque intra vallum , adempto rerum omnium usu , quum prope iusta obsidio esset , futuramque arctiorem eam appareret , si se Indibilis , quem cum septem millibus & quingentis Sueffetanorum adventare fama erat , Poenis conjunxisset ; dux cautus & providens Scipio , victus necessitatibus temerarium capit consilium , ut nocte Indibili obviam iret ; & , quocumque occurrisset loco , prælium conferreret. Relicto igitur modico præsidio in castris , præpositoque T. Fonteio legato , mediâ nocte profectus , cum obviis hostibus manus confervit. ¹ Agmina magis , quàm acies pugnabant : superior tamen , ut in tumultuaria pugna , Romanus erat. Ceterùm & equites Numidæ repente , quos fefellisse se dux ratus erat , ab lateribus circumfusi , magnum terrorem intulere. ² Contracto adversus Numidas certamine novo , tertius insuper advenit hostis , duces Poeni affecuti ab tergo jam pugnantes : ancepsque prælium Romanos circumsteterat , incertos in quem potissimum hostem , quamve in partem conferti eruptionem facerent. Pugnantem hortantique imperatori , & offerenti se ubi plurimus labor erat , latus dexterum lanceâ trajicitur : cuneusque is hostium qui in confertos circa ducem impetum fecerat , ut exanimem labentem ex equo Scipionem vidit , alacres gaudio cum clamore per totam aciem nunciantes discurrunt , imperatorem Romanum cecidisse. Hæc pervagata passim vox , ut & hostes haud dubiè pro victoribus , & Romani pro victis essent , fecit. Fuga confestim ex acie , duce amisso , fieri cœpta est. ceterùm ut ad

¹ Agmina magis , quàm acies pugnabant] Vid. not. s. ad XXI. 57.

² Contracto] Lege & contracto. Præcessit enim & equites.

crumpendum inter Numidas, leviumque armorum alia auxilia, ³ haud difficilis erat, ita effugere tantum equitum, æquantiumque equos velocitate peditum, vix poterant: cæsi- que prope plures in fuga, quàm in pugna sunt. nec superfuisset quisquam, ni præcipiti jam ad vesperum die nox intervenisset.

U. C. 540.
a. C. 212.

XXXV. Haud segniter inde duces Pœni fortunâ usi, confestim è prælio, vix necessariâ quiete datâ militibus, ad Asdrubalem Amilcaris citatum agmen rapiunt: non dubiâ spe, quum juncti essent, debellari posse. Quò ubi est ventum, inter exercitus ducesque victoriâ recenti lætos gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleta, & alteram pro haud dubia parem victoriam expectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantæ cladis pervenerat, sed mœstum quoddam silentium erat, & tacita divinatio, qualis jam præfagientibus animis imminentis mali esse solet. Imperator ipse, præterquam quòd ab sociis se desertum, hostium tantum auctas copias sentiebat, conjecturâ etiam & ratione ad suspicionem acceptæ cladis, quàm ad ullam bonam spem, pronior erat. *Quonam modo enim Asdrubalem ac Magonem, nisi defunctos suo bello, sine certamine adducere exercitum potuisse? Quomodo autem non obstitisse, aut ab tergo secutum fratrem? ut, si prohibere, quominus in unum coirent & duces, & exercitus hostium, non posset, ipse certè cum fratre conjungeret copias.* His anxius curis, id modò esse salutare in præsens credebatur, ¹ cedere inde quantum posset: & inde unâ nocte,

Tres Pœni
duces
conjun-
gunt se
adversus
Cn. Scipionem.

³ Haud difficilis erat] Sup- una nocte] Alterutrum inde
ple ex præcedentibus, fuga. vacat. Possis legere: cedere
¹ Cedere inde... & inde in quantum posset.

U.C. 540.
2.C. 212.

ignaris hostibus & ob id quietis, aliquantum emensus est iter. Luce, ut senserunt profectos hostes, præmissis Numidis, quàm poterant maximè citato agmine sequi cœperunt: ante noctem assecuti Numidæ, nunc ab tergo, nunc in latera incursantes. Consistere cœperunt, ac tutari agmen quantum possent: ² tamen tutò ut simul pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres copiæ assequerentur.

XXXVI. Ceterum nunc agendo, nunc ¹ sustinendo agmen, quum aliquamdiu haud multum procederetur, & nox jam instaret, revocat è prælio suos Scipio: & collectos in tumulum quemdam, non quidem satis tutum, (præsertim agmini perculso) editiorem tamen, quàm cetera circa erant, subducit. Ibi primò impedimentis, & equitatu in medium receptis, ² circumdati pedites haud difficulter impetus incurfantium Numidarum arcebant. dein postquam toto agmine tres imperatores cum tribus iustis exercitibus aderant, apparebatque, parum armis ad tuendum locum sine munimento valituros esse; circumspectare atque agitare dux cœpit, si quo modo posset vallum circuminijcere. Sed erat adeo nudus tumulus & asperi soli, ut nec virgulta vallo cædendo, nec terra cespiti faciendo, aut ducendæ fossæ, aliive ulli operi apta inveniri posset: nec naturâ quicquam satis arduum aut abscissum erat, quod hosti aditum adscensumve difficilem præberet;

² *Tamen tutò ut simul*] Nihil huc opus est adverbio *tutò*, quod quidem nasci potuit ex verbo *tutari*, quod præcedit.

¹ *Sustinendo*] Morando

& consistere per aliquod tempus jubendo.

² *Circumdati pedites*] Pedites Romani circum impedimenta equitatumque locati.

omnia 3 fastigio leni subvexa. Ut tamen aliquam imaginem valli objicerent, clitellas illigatas oneribus velut struentes ad altitudinem solitam, circumdabant; cumulo sarcinarum omnis generis objecto, ubi ad moliendum clitellæ defuerant. Punici exercitus postquam advenere, in tumulum quidem perfacile agmen erexere: munitionis verò facies nova primò eos velut miraculo quodam tenuit, quum duces undique vociferarentur, *Quid starent? & non ludibrium illud, vix feminis puerisque morandis satis validum, distraherent diriperentque? Captum hostem teneri, latentem post sarcinas.* Hæc contemptim duces increpabant. ceterum, neque transilire, neque moliri onera objecta, nec cedere stipatas clitellas, ipsisque obrutas sarcinis, facile erat. 4 Tardatis diu quum amolita objecta onera armatis dedissent viam, pluribusque idem partibus fieret, capta jam undique castra erant: pauci ab multis, perculsi que à victoribus passim cædebantur. Magna pars tamen militum, quum in propinquas refugisset sylvas, in castra P. Scipionis, quibus T. Fonteius legatus præerat, perfugerunt. Cn. Scipionem alii in tumulo primo impetu hostium casum tradunt: alii cum paucis in propinquam castris turrim perfugisse; hanc igni circumdatam, atque ita exustis foribus, quas nullâ moliri potuerunt vi, captam; omnesque intus cum ipso imperatore occisos. Anno septimo postquam in Hispaniam venerat, Cn. Scipio,

Cn. Scipio occisus, exercitusque casus.

3 *Fastigio leni subvexa*] Leni clivo modicè inclinata.

4 *Tardatis diu*] Postquam illâ morâ aliquamdiu tardati fuere, quum tandem amota onera quæ ob-

jecta fuerant, armatis dedissent viam. Ceterum hic nos offendit pingue nescio quid, & impeditius orationis filum quàm pro Livianna elegantia & perspicuitate.

U.C. 540.
a.C. 212.

undetrigesimo die post fratris mortem, est interfectus. Luctus ex morte eorum, non Romæ major, quàm per totam Hispaniam fuit. Quin apud cives partem doloris, & exercitus amissi, & alienata provincia, & publica trahebat clades. Hispaniæ ipsos lugebant desiderabantque duces: Cnæum tamen magis, quo diutius præfuerat iis, ² priorque & favorem occupaverat, & specimen justitiæ temperantiæque Romanæ primus dederat.

*L. Mar-
cius res
afflictas
restituit.*

XXXVII. Quum deletus exercitus amissæque Hispaniæ viderentur, vir unus res perditas restituit. Erat in exercitu L. Marcius Septimi filius, Eques Romanus, impiger juvenis, animique & ingenii aliquanto quàm pro fortuna, in qua erat natus, majoris. ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina, sub qua per tot annos omnes militiæ artes edoctus fuerat. Hic & ex fuga collectis militibus, & quibusdam de præfidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, junxeratque cum T. Fonteio P. Scipionis legato. Sed tantùm præstitit Eques Romanus ¹ auctoritate inter milites atque honore, ut castris citra Iberum communitis, quum ducem exercituum comitiis militaribus creari placuisset, subeuntes alii aliis in custodiam valli stationesque, donec per omnes suffragium iret, ad L. Marcium cuncti summam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum id fuit) muniendis castris, convehendisque com meatibus consum-

² Prior . . favorem occupaverat, & specimen . . primus dederat] Prior refertur ad fratrem; primus ad omnes. Primus enim omnium Romanorum in Hispaniam

cum imperio & exercitu venit Cn. Scipio.

¹ Auctoritate inter milites atque honore] Famâ, veneratione, honore, ac pretio apud milites.

ptum: & omnia imperia milites, quum impi- U.C. 140.
a.C. 212.
gre, tum haudquaquam abjecto animo exse-
quebantur. Ceterum, postquam Asdrubalem Lucius
mil. Re-
manov.
Gisgonis venientem ad reliquias belli delendas
transisse Iberum, & appropinquare allatum est,
signumque pugnae propositum ab novo duce
milites viderunt; recordati quos paulò antè
imperatores habuissent, quibusque & ducibus
& copiis freti prodire ad pugnam soliti essent,
 flere omnes repentè, & offensare capita: &
alii manus ad cœlum tendere, deos incusan-
tes; alii strati humi suum quisque nominatim
ducem implorare. Neque sedari lamentatio po-
terat, excitantibus centurionibus manipula-
res, & ipso mulcente & increpante Marcio,
*quid in muliebres & inutiles se projecissent fletus
potius, quàm ad tutandos semetipsos & republi-
cam secum acuerent animos, & ne inultos impe-
ratores suos jacere sinerent?* Quum subitò cla-
mor tubarumque sonus (jam enim prope val-
lum hostes erant) exauditur. inde verso re-
pentè in iram luctu, discurrere ad arma: ac
velut accensi rabie discurrunt ad portas, & in
hostem negligenter atque incompositè venien-
tem incurrunt. Extemplo improvisa res pavo-
rem incutit Poenis: mirabundique unde tot
hostes tam subitò exorti prope deletò exercitu
forent, unde tanta audacia, tanta fiducia sui
victis ac fugatis, quis imperator duobus Sci-
pionibus cæsis exstitisset, quis castris præfesset,
quis signum dedisset pugnae, ad hæc tot tam nec-
opinata, primò omnium incerti stupentesque
referunt pedem; dein validâ impressione pulsi,
terga vertunt. Et aut fugientium cædes foeda
fuiisset, aut temerarius periculosusque sequen-
tium impetus, ni Marcius propere receptui de-
disset signum, obstitensque ad prima signa,

U. C. 40. quosdam & ipse retinens, concitatam repres-
 a. C. 212. sisset aciem. inde in castra avidos adhuc cædis-
 que & sanguinis reduxit. Carthaginienſes tre-
 pidè primò ab hostium vallo acti, postquam
 neminem inſequi viderunt, metu ſubſtitiffe
 rati, contemptim rursus & ſedato gradu in
 caſtra abeunt. Par negligentia in caſtris cuſto-
 diendis fuit. nam, etſi propinquus hostis erat,
 tamen, reliquias eum eſſe duorum exercituum
 ante paucos dies deletorum, ſuccurrebat. Ob
 hoc quum omnia neglecta apud hoſtes eſſent,
 exploratis iis, Marcius ad conſilium, primâ
 ſpecie temerarium magis quàm audax, ani-
 mum adjecit, ut ultro caſtra hoſtium oppu-
 gnaret: ſimul facilius eſſe ratus, unius Aſdru-
 balis expugnari caſtra, quàm, ſi ſe rursus tres
 exercitus ac tres duces junxiſſent, ſua defen-
 di; ſimul, aut, ſi ſucceſſiſſet cœptis, rece-
 pturum ſe afflictaſ res, aut, ſi pulſus eſſet, ta-
 men ultro inferendo arma, contemptum ſui
 dempturum.

Marcius
 facit op-
 pugnare
 caſtra ho-
 ſtium.

XXXVIII. Ne tamen ſubita res, & noctur-
 nus terror, ¹ etiam non ſuæ fortunæ conſilium
 perturbaret, alloquendos adhortandosque ſibi
 milites ratus, concione advocatâ ita diſſeruit:
*Vel mea erga imperatores noſtros vivos mortuos-
 que pietas, vel præſens omnium noſtrûm, mili-
 tes, fortuna, fidem cuius facere poteſt, mihi hoc
 imperium, ut ² amplum iudicio veſtro, ita re
 ipſâ grave ac ſollicitum eſſe. Quo enim tempo-
 re, niſi metus mœrorem obſtupeſaceret, vix ita*

Ejus ora-
 tio ad mi-
 lites.

¹ Etiam non ſuæ fortunæ
 conſilium perturbaret] Impe-
 dimentum & perturbatio-
 nem afferret conſilio, quod
 per ſe ipſum parum conve-
 nire videretur afflictae tunc

ac prope desperatæ Roma-
 norum fortunæ.

² Amplum iudicio veſtro]
 Honorificum, ſi quis illud
 ſpectat tanquam delatarum
 ſuffragio veſtro.

compos mei essem, ut aliqua solatia invenire U.C. 140.
 ægro animo possem; cogor vestram omnium vi- a. C. 112.
 cem (quod difficillimum in luctu est) unus con-
 sulere: & ne tum quidem ubi, quonam modo has
 reliquias duorum exercituum patriæ conservare
 possim, cogitandum est, avertere animum ab as-
 siduo mœrore libet. Præstò est enim acerba me-
 moria, & Scipiones me ambo dies noctesque curis
 insomniisque agitant, & excitant sæpe somno; neu
 se, neu invictos ³ per octo annos in his terris
 milites suos, commilitones vestros, neu rempu-
 blicam patiar inultam, & suam disciplinam sua-
 que instituta sequi jubent, &, ut imperiis vivo-
 rum nemo obedientior me uno fuerit, ita post
 mortem suam, quod quaque in re facturos illos
 fuisse maximè censeam, ⁴ id optimum ducere. Vos
 quoque velim, milites, non lamentis lacrimis-
 que tanquam extinctos prosequi, (vivunt vi-
 gentque famâ rerum gestarum) sed quotiescumque
 occurret memoria illorum, velut si adhortantes
 signumque dantes videatis eos, ita prælia inire.
 Nec alia profectò species hesterno die oculis ani-
 misque vestris oblata, memorabile illud edidit
 prælium: quo documentum dedistis hostibus, non
 cum Scipionibus extinctum esse nomen Romanum;
 &, cujus populi vis atque virtus non obruta sit
 Cannensi clade, ex omni profectò sævitia fortunæ
 emergsuram esse. Nunc, qui tantum ausi estis spon-
 te vestrà, experiri libet, quantum audeatis duce
 vestro auctore. non enim hesterno die, quum si-
 gnum receptui dedi sequentibus effusè vobis tur-
 batum hostem, frangere audaciam vestram, sed
 differre in majorem gloriam atque opportunitatem

³ Per octo annos] Imo jubent. Vitiosa interpunctio
 septem. hunc locum deformat in

⁴ Id optimum ducere] vulgatis libris.
 Supple ex præcedentibus,

U.C. 540.
A.C. 212.

volui : ut postmodo præparati incautos , armati inermes , atque etiam sopitos , per occasionem aggredi possētis. Nec hujus occasionis spem , milites , fortè temere , sed ex re ipsa conceptam habeo. A vobis quoque profectò si quis quærat , quonam modo pauci à multis , victi à victoribus castra tutati sitis ; nihil aliud respondeatis , quàm idipsum timentes vos , omnia & operibus firmata habuisse , & ipsos paratos instructosque fuisse. Et ita se res habet. & ad id quod ne timeatur fortuna facit , minimè tuti sunt homines : quia quod neglexeris , incautum atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minùs metuunt hostes , quàm ne obsessi modò ipsi atque oppugnati castra sua ultro oppugnemus. Audeamus , quod credi non potest ausuros nos. eo ipso quòd difficillimum videtur , facillimum erit. Tertià vigilià noctis silenti agmine ducam vos. exploratum habeo , non vigiliarum ordinem , non stationes justas esse. Clamor in portis auditus , & primus impetus castra ceperit. Tum inter torpidos somno , paventesque ad necopinatum tumultum , & inermes in cubilibus suis oppressos , illa cædes edatur , à qua vos hesterno die revocatos ægre ferebatis. Scio audax videri consilium : sed in rebus asperis & tenui spe fortissima quæque consilia tutissima sunt : quia si in occasionis momento , cujus prætervolat oportunitas , cunctatus paulum fueris , nequicquam mox amissam quæras. Unus exercitus in propinquo est : duo haud procul absunt. Nunc aggredientibus aliqua spes est : & jam tentastis vestras atque illorum vires. si diem proferimus , & he-

Ad id quod ne timeatur] Nihil minùs tutum est hominibus , quàm quod præsens fortuna vetat timeri : quoniam id plerumque

ab iis negligitur ; quod autem neglexeris , incautum atque apertum est , ac facillimè hosti patet.

sternæ eruptionis famâ contemni desierimus; periculum est, ne omnes duces, omnes copiæ conveneriant. Tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus hostium, quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit? Ut dividendo copias periere duces nostri, ita separati ac divisi opprimi possunt hostes. alia belli gerendi via nulla est. Proinde nihil, præter noctis proximæ opportunitatem, expectemus. Ite, diis bene juvantibus, corpora curate, ut integri vigentesque eodem animo in castra hostium irrumpatis, quo vestra tutari estis. Læti & audire ab novo duce novum consilium, & quo audacius erat, magis placebat. reliquum diei expediendis armis, & curatione corporum consumptum: & major pars noctis quieti data est. ⁶ quartâ vigiliâ movere.

XXXIX. Erant ultra proxima castra sex milium intervallo distantes aliæ copiæ Pœnorum. Vallis cava intererat, condensa arboribus. In hujus sylvæ medio ferme spatio cohors Romana arte Punicâ abditur, & equites. Ita medio itinere intercepto, ceteræ copiæ silenti agmine ad proximos hostes ductæ: & quum statio nulla pro portis, neque in vallo custodiæ essent, velut in sua castra, nullo usquam obfistente, penetrare. Inde signa canunt, & tollitur clamor. Pars semisomnos hostes cædunt: pars ignes casis stramento arido tectis injiciunt: pars portas occupant, ut fugam intercludant. Hostes simul ignis, clamor, cædes, velut alienatos sensibus, nec audire, nec providere quicquam sinunt. incidunt inermes inter catervas armatorum; alii ruunt ad portas, alii obseptis itineribus super vallum saliunt: & ut quisque evaserat, protinus ad castra al-

*Castra
Asdrubalis
capiunt.*

⁶ *Quartâ vigiliâ*] Martiâ vigiliâ moturum: sed
cuius in oratione dixit se ter-
parum scilicet interest.

U.C. 540.
a. C. 212.

tera fugiunt: ubi ab cohorte & equitibus ex occulto procurentibus circumventi, cæsiq; ad unum omnes sunt. quanquam, etiam si quis ex ea cæde effugisset, ¹ adeo raptim captis propioribus castris in altera transcursum castra ab Romanis est, ut prævenire nuncius cladis non posset. Ibi verò, quo longiùs ab hoste aberant, & quia sub lucem pabulatum, lignatum, & prædatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta invenere; arma tantùm in stationibus posita; milites inermes, aut humi sedentes accubantesq; aut obambulantes ante vallum portasq;. Cum his tam securis solutisque Romani, calentes adhuc ab recenti pugna, ferocesq; victoriâ, prælium ineunt. itaque nequaquam resisti in portis potuit. Intra portas concursu ex totis castris ad primum clamorem & tumultum facto, atrox prælium oritur: diuque tenuisset, ni cruenta scuta Romanorum visa, indicium alterius cladis Poenis, atque inde pavorem iniecissent. Hic terror in fugam avertit omnes: effusiq; ² quâ iter est, nisi quos cædes oppressit, exuuntur castris. Ita nocte ac die bina castra hostium expugnata ductu L. Marcii. Ad triginta septem millia hostium cæsa, auctor est ³ Claudius, qui annales Acilianos ex Græco in Latinum sermonem vertit: captos ad mille

*Altera
etiam ca-
stra capta.*

¹ *Adeo raptim captis]* Elegantius foret, *adeo raptim à captis.*

² *Quâ iter est]* Quâ patuit fuga.

³ *Claudius, qui annales Acilianos ex Græco in Latinum sermonem vertit]* Annales ab Acilio, Romano, Græcè scripti fuerant. Quis ille fuerit, non liquet: nisi

quòd suspicio est, eum Cætonis censorii ævo vixisse. Claudium, qui annales Acilianos in Latinum sermonem convertit, dicamuse Clo-dium Licinium, de quo infra l. XXIX. c. 22. an Claudium Quadrigarium, de quo supra l. VIII. c. 19. an alium aliquem Claudium, discernere non possumus.

octingentos

o^{cto}tingentos triginta : prædam ingentem partam. in ea fuisse clypeum argenteum 4 pondo centum triginta octo , cum imagine Barcini Asdrubalis. Valerius Antias una castra Magonis capta tradit, septem millia cæsa hostium : altero prælio , eruptione pugnatum cum Asdrubale ; decem millia occisa , quatuor millia trecentos triginta captos. Piso quinque millia hominum , quum Mago cedentes nostros effusè sequeretur , cæsa ex infidiis scribit. Apud omnes magnum nomen Marcii ducis est. & veræ gloriæ ejus etiam miracula addunt : flammam ei concionanti fusam è capite , sine ipsius sensu , cum magno pavore circumstantium militum. monumentumque victoriæ ejus de Pœnis , usque ad incensum Capitolium , fuisse in templo clypeum, Marcium appellatum , cum imagine Asdrubalis. Quietæ deinde aliquamdiu in Hispania res fuere , utrisque , post tantas acceptas invicem illatasque clades , cunctantibus periculum summæ rerum facere.

*Flammæ
è capite
Marcii
emicans.*

XL. Dum hæc in Hispania geruntur , Marcellus , captis Syracusis , quum cetera in Sicilia tantâ fide atque integritate composuisset , ut non modò suam gloriam , sed etiam majestatem populi Romani augeret ; ornamenta urbis , signa tabulasque , quibus abundabant Syracusæ , Romam devexit ; hostium quidem illa spolia , & parta belli jure : ceterum inde primum initium mirandi Græcarum artium opera , licentiæque hinc sacra profanaque omnia vulgò spoliandi , factum est : quæ postremò in Ro-

*Spolia
Syracusis
Romam
devecta.*

4 Pondo centum triginta Scipione & Norbano con-
o^{cto}] Marcarum nostratum sulibus.
215. cum unciis 5.

5 Usque ad incensum Ca- 1 Licentiæque hinc] Et or-
pitoliū] Anno u. c. 669. tæ exinde licentiæ.

Tom. III,

T

U. C. 540.
a. C. 212.

*Marcel-
lus res Si-
culorum
componit.*

*Mutines
novus Pœ-
norum in
Sicilia
dux.*

manos deos , templum idipsum primum , quod
à Marcello eximiè ornatum est , vertit. Vise-
bantur enim ab externis ad portam Capenam
dedicata à Marcello templa , propter excellen-
tia ejus generis ornamenta , quorum perexigua
pars comparet. Legationes omnium ferme ci-
vitatum Siciliae ad eum conveniebant. Dispar
ut causa , ita conditio erat. qui ante captas Sy-
racusas aut non desciverant , aut redierant in
amicitiam , ut socii fideles accepti , cultique :
² quos metus post captas Syracusas dederat ,
ut victi à victore leges acceperunt. Erant ta-
men haud parvæ reliquæ belli circa Agrigen-
tum Romanis , Epicydes & Hanno , duces re-
liqui prioris belli , & tertius novus ab Anni-
bale in locum Hippocratis missus , ³ Libyphœ-
nicum generis Hipponiates , (Mutinem popu-
lares vocabant) vir impiger , & sub Annibale
magistro omnes belli artes edoctus. Huic ab
Epicyde & Hannone Numidæ dati auxiliares :
cum quibus ita pervagatus est holsium agros ,
ita socios , ad retinendos in fide animos eo-
rum , ferendumque in tempore cuique auxi-
lium , adiit , ut brevi tempore totam Siciliam
impleret nominis sui , nec spes alia major apud
faventes rebus Carthaginiensium esset. Itaque
inclusi ⁴ ad tempus moenibus Agrigenti dux
Pœnus Syracusanusque , non consilio Mutinis
quàm fiduciâ magis ausi egredi extra muros , ad
Himeram amnem posuerunt castra. Quod ubi
perlatum ad Marcellum est , extemplo copias
movit : & ab hoste quatuor ferme millium

² Quos metus... dedide-
rat] Quos metus impulerat
ut se dederent.

³ Libyphœnicum generis]
Suprà , l. XXI. c. 22. Liby-
phœnices , mixtum Punicum

Afris genus. Hinc infra
Hanno vocat Mutinem de-
generem Afrum.

⁴ Ad tempus] Mallemus
ad id tempus.

intervallo confedit, quid agerent pararentve exspectaturus. Sed nullum neque locum, neque tempus cunctationi consiliove dedit Mutines, transgressus amnem, ac stationibus hostium cum ingenti terrore ac tumultu inVectus. Postero die prope justo prælio compulit hostem intra munimenta. inde revocatus seditione Numidarum in castris factâ, quum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam concessissent, ad mitigandos revocandosque eos profectus, magnopere monuisse duces dicitur, ne absente se cum hoste manus consererent. Id ambo ægre passi duces, magis Hanno, jam antè anxius gloriâ ejus: *Mutinem sibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Carthaginienti, missô ab senatu populoque.* Is perpulit cunctantem Epicycdem, ut transgressi flumen in aciem exirent. nam si Mutinem opperirentur, & secunda pugnæ fortuna evenisset, haud dubiè Mutinis gloriam fore.

U.C. 446.
a.C. 212.
Terres Romanos.

XLI. Enimvero indignum ratus Marcellus se, qui Annibalem subnixum victoriâ Cannensi ab Nola repulisset, his terrâ marique victis ab se hostibus cedere, arma propere capere milites, & efferri signa jubet. Instruenti exercitum decem affusis equis advolant ex hostium acie Numidæ, nuntiantes, populares suos primum eâ seditione motos, quâ trecenti ex numero suo concefferint Heracleam, dein, quod præfectum suum ab obtreçantibus ducibus gloriæ ejus, sub ipsam certaminis diem, ablegatum videant, quieturos in pugna. Gens fallax promissi fidem præstitit. itaque & Romanis crevit animus, nuncio celeri ¹ per ordinem missô, destitutum ab equite hostem esse, quem maximè timuerant: & territi hostes,

Et ab sente, prælium committitur.

Vincuntur Pæni.

¹ Per ordinem missô] Lege per ordines.

U.C. 540. præterquam quòd maximâ parte virium suarum
 a.C. 212. non juvabantur, timore etiam incusso, ne ab
 suo & ipsi equite oppugnarentur. Itaque haud
 magni certaminis fuit. primus clamor atque
 impetus rem decrevit. Numidæ quum in con-
 cursu quieti stetissent in cornibus, ut terga
 dantes suos viderunt, fugæ tantum parumper
 comites facti, postquam omnes Agrigentum
 trepido agmine petentes viderunt, ipsi metu
 obsidionis passim in civitates proximas dilapsi.
 Multa millia hominum cæsa captaque, & octo
 elephantum. Hæc ultima in Sicilia Marcelli pugna
 fuit. victor inde Syracusas rediit. Jam ferme
 in exitu annus erat. itaque senatus Romæ de-
 crevit, ut P. Cornelius prætor litteras Ca-
 puam ad consules mitteret; dum Annibal pro-
 cul abesset, nec ulla magni discriminis res ad
 Capuam gereretur, alter eorum, si ita vide-
 retur, ad magistratus subrogandos Romam ve-
 niret. Litteris acceptis, inter se consules com-
 pararunt, ut Claudius comitia perficeret, Ful-
 vius ad Capuam maneret. Consules Claudius
 creavit, Cn. Fulvium Centumalum, & P. Sul-
 picius Servii filium Galbam, qui nullum an-
 tea curulem magistratum gessisset. Prætores
 deinde creati, L. Cornelius Lentulus, M. Cor-
 nelius Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius
 Piso. Pisoni jurisdictio urbana, ² Sulpicio Si-
 cilia, ³ Cethego Apulia, Lentulo Sardinia
 evenit. Consulibus prorogatum in annum im-
 perium est.

² Sulpicio Sicilia] Nem-
 pe vetus provincia, quæ
 Cannensi exercitu obtineba-
 tur. Id apparet ex cap. 1.
 l. seq.

³ Cethego Apulia] Is

postea, commutatâ sorte,
 Marcello decedenti è Sicilia
 successit, ut patet ex capp.
 21. & 28. l. XXVI. Apu-
 liam consules obtinuerunt,
 ex c. 22. ejusdem libri.

E I N I S.

